Мина Ђурић, проф.
Милица Стојановић, проф.
Љиљана Бајац, проф.

Читанка

са књижевнотеоријским појмовима за трећи разред гимназија и средњих стручних школа

Читанке за предмет српски језик и књижевност, у издању „Просвјете“ Загреб, садрже сво градиво које се обрађује у средњој школи али са другачијим распоредом књижевних епоха и праваца.

Без обзира на распоред градива, читанке су веома добро урађене и свакако могу бити од користи.

PROSVJETA

ЧИТАНКА СА КЊИЖЕВНОТЕОРИЈСКИМ ПОЈМОВИМА ЗА ТРЕЋИ РАЗРЕД ГИМНАЗИЈА И СРЕДЊИХ СТРУЧНИХ ШКОЛА

Мина Ђурић, проф., Милица Стојановић, проф., Љиљана Бајац, проф.

Издавач
Просвјета, д.о.о.
Драгутина Голика 32
Загреб

За издавача
Др Миле Радовић

Уредница
Др Вирна Карлић

Рецензенти
Мирјана Радишић Балихоџић, проф.
Јадранка Радошевић, проф.

Лекторка
Јела Шормаз, проф.

Ликовно-графички уредник
Петар Лаћевић

Прелом
Хероина, Загреб

1. издање, 2016.

Драги читаоци,

У овој читанци налазе се дела значајних домаћих писаца од половине 19. века до Првог светског рата. Пустите нека вас ова ризница речи поведе на јединствено путовање светом књижевности. Откривајте њене дарове трагом речи и доживите чаролију читајући. Сазнаћете свевремене истине и хумане вредности које ће вам помоћи да боље упознате живот и људе. Ваш свет ће уз ову књигу постајати богатији.

Аутори

■ Огист Реноар, *Две девојчице читају у врту*

Садржај

Путокази у свет књижевности ... 5

РЕАЛИЗАМ ... **8**

Реализам у европској књижевности ... 9

Реализам у српској књижевности ... 13

Светозар Марковић, Певање и мишљење (одломци) ... 16

Светозар Марковић, Реалност у поезији (одломак) ... 21

Јаков Игњатовић, Вечити младожења (одломци) ... 23

Милован Ђ. Глишић, Глава шећера (одломци) ... 30

Лаза Лазаревић, Ветар (одломци) ... 41

Лаза Лазаревић, Све ће то народ позлатити (одломци) ... 53

Лаза Лазаревић, Први пут с оцем на јутрење (одломци) ... 62

Стеван Сремац, Зона Замфирова (одломци) ... 72

Стеван Сремац, Поп Ћира и поп Спира (одломци) ... 80

Стеван Сремац, Вукадин (одломак) ... 88

Симо Матавуљ, Поварета ... 94

Симо Матавуљ, Пилипенда ... 102

Симо Матавуљ, Бакоња фра Брне (одломци) ... 109

Радоје Домановић, Данга ... 114

Радоје Домановић, Вођа ... 124

Радоје Домановић, Краљевић Марко по други пут међу Србима (одломци) ... 137

Бранислав Нушић, Народни посланик (одломци) ... 145

Бранислав Нушић, Сумњиво лице (одломци) ... 154

Бранислав Нушић, Покојник (одломци) ... 164

Војислав Илић, Песме (избор) ... 173

НАТУРАЛИЗАМ ... **180**

Светолик Ранковић, Сеоска учитељица (одломци) ... 183

Симо Матавуљ, У Филаделфији ... 192

Научили смо ... 202

МОДЕРНА ... **204**

Модерна у европској књижевности ... 205

Модерна у српској књижевности ... 208

Богдан Поповић, Предговор Антологији новије српске лирике (одломци) ... 210

Алекса Шантић, Моја отаџбина ... 219

Алекса Шантић, Претпразничко вече ... 221

Алекса Шантић, Остајте овде ... 226

Алекса Шантић, Вече на школју ... 228

Јован Дучић, Залазак сунца ... 231

Јован Дучић, Сунцокрети ... 234

Јован Дучић, Јабланови ... 236

Милан Ракић, Долап ... 239

Милан Ракић, Искрена песма ... 243

Милан Ракић, Наслеђе ... 247

Милан Ракић, Јасика ... 249

Владислав Петковић Дис, Тамница ... 251

Владислав Петковић Дис, Можда спава ... 255

Владислав Петковић Дис, Нирвана ... 260

Сима Пандуровић, Светковина ... 263

Сима Пандуровић, Родна груда ... 267

Борисав Станковић, У ноћи ... 270

Борисав Станковић, Нечиста крв (одломци) 283

Борисав Станковић, Коштана (одломци) ... 295

Јован Скерлић, О Коштани ... 302

Петар Кочић, Мрачајски прото ... 307

Петар Кочић, Јазавац пред судом (одломци) ... 317

Вељко Милићевић, Беспуће (одломци) ... 327

Научили смо ... 332

Путокази у свет књижевности

Научили смо

Помоћу систематизације можеш обнављати знање.

Назив поглавља

Свако поглавље почиње уводним текстом и одговарајућом уметничком репродукцијом.

Реализам

Оноре Домије, *Вагон треће класе* (1862)

НАУЧИЛИ СМО

Модерна у српској књижевности

Траје **од краја деведесетих година 19. века до Првог светског рата.**

Одлике:
- трагање за новим тематским подручјима
- интелектуалнији и сензибилнији однос стваралаца према стварности
- трагање за новим изразом и уметничким постигнућима
- социјална тематика и родољубива расположења
- појава **београдског стила** који се удаљава од вуковског језика, постаје културнији, суптилнији, способан да изрази сложенија и дубља стања, прилагођен потребама урбане, писмене културе
- важност књижевне критике (**Богдан Поповић и Јован Скерлић**) и часописа (**Српски књижевн гласник**)

Тенденције (струје):

Традиционалистичка линија – проза и песник Алекса Шантић
- дефабуларизација, фрагментација, есејизација, промена приповедачког поступка
- доминира комплекснија психолошка мотивација
- сеоски амбијент замењује град
- сукоб осетљивог интелектуалца и грађанског света
- коришћење симбола и алегорије

Представници: Алекса Шантић, Петар Кочић, Борисав Станковић, Милутин Ускоковић и Вељко Милићевић

Модерна линија - поезија
- снажан утицај парнасизма и симболизма
- одвајање уметничког стиха од усменог, фолклорног
- промишљање о љубави, жени, Богу, пролазности, смрти и животу
- безнађе и трулеж појавног света, сновиђења и слутње
- песимизам и разочараност, усамљеност и отуђеност
- патриотизам

Представници: Јован Дучић, Милан Ракић, Сима Пандуровић, Владислав Петковић Дис.

8

КЊИЖЕВНОСТ **МОДЕРНЕ** 321

– класицистичко песништво инспирисано грчком и словенском митологијом (*Бахус и Купидон*, *Данаја*)

– романтичарско песништво са мотивима из прошлости и источњачким митовима, ту је изражена жалост што живот брзо пролази, доминантан је елегични тон, избија меланхолично осећање (*Леђина на Руднику*, *Љељо*);

– реалистичко песништво које се прилично неуспешно остварило у сатирично-социјалним песмама, али је зато високе уметничке домете достигло у дескриптивним песмама (*Сиво, суморно небо*, *Грм*). Поред склада форме, у њима до изражаја долази ликовни елемент. То су слике реалног света којима је човек окружен, а природа служи као оквир. Углавом се описују зимски и јесењи пејзажи испуњени влагом и хладноћом, осенчени сивилом. У опису песник не учествује већ је све дато фотографски и реалистично. Стога ту говоримо о реалистичкој дескрипцији будући да се реализам не може у потпуности остварити у поезији.

– парнасовско песништво остварено је углавном на античким мотивима и обележило је Илића као песника европске културе. То је тзв. словенски парнасизам јер Илић није познавао европске парнасисте (*Тибуло*, *Химна векова*);

– симболистичко песништво које представља наслућивање симболизма и открило је песничко визионарство Војислава Илића (*Клеон и његов ученик*).

Песништво Војислава Илића је разноврсно и са жанровског аспекта, огледао се у сатиричној и родољубивој поезији, љубавној поезији и романсама, елегијама и описним песмама.

ИЗ РИЗНИЦЕ РЕЧИ

Симболизам као уметничко опредељење, и истурање акустичких феномена у први план, представља један од најзанимљивијих момената у Илићевом песништву. Војислав Илић је снажном песничком интуицијом осетио општа стремљења у европском песништву свог доба. Пре тога он је у својој књижевности обновио класицизам, и створио својеврсну парнасистичку поезију. Крајем 19. века Илић је имао могућност да се и у лектири сретне са симболистичком поезијом. Као песник који је целог свог стваралачког живота био сликар, који је ликовно у поезији користио до максимума и максимум из њега извукао, сада наједном показује неповерење према визуелним утисцима. Као што симболисти прибегавају музици и окрећу се од парнасистичког

– Бог из тебе говорио!

Чуло се да се Шамика вратио и да није никоју испросио. Све девојке смеју се. Већ су га и спевале.

„Сви се момци оженише,
Шамика оста сам."

Шамика опет прави посете, приповеда свуд где је био и шта је радио, и то све искрено. Фрајле имају сад доста с њиме забаве. Опет почиње око њих бајати. Већ се мисли да ће коју упецати, или која њега. Али увек се нађу какве незгоде.

• **Извор:** Јаков Игњатовић, *Велики младожења*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1984.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Одреди тематски оквир, место и време радње у роману на основу датог одломка? Уочи одлике снобизма европске културе у малограђанској средини и породици Кирића?
2. Објасни Шамикин став према браку, миразу и љубави?
3. Опиши његово понашање у женском друштву? Шта је спречило Шамику да се ожени?
4. Које погрешке је направио Софроније у васпитавању Шамике? Какав је однос оца и сина? Како на брак и женидбу гледа Софронија, а како Шамика?
5. Шамика остаје вечити младожења. Објасни зашто.

Родна кућа Јакова Игњатовића у Сентандреји

ПОЈМОВНИК

Друштвени (социјални) роман приказује широку слику друштва у једној епохи, при чему су индивидуализовани јунаци (типови) условљени припадношћу социјалним групама. У друштвеном роману социјална питања потискују питања личног развоја јунака. Тему љубави смењује тема гладі, салонског јунака замењује трибун угњетаваних. У социјалном роману акценат није на љубавним интригама, већ на слици колективне психологије. Теме су сукоб богатих и сиромашних, бедни људи, унижени и понижени, злостављање жена и деце, социјална неправда, саучешће са

178

КЊИЖЕВНОСТ **РЕАЛИЗМА** 27

Рад на тексту

Најважније фазе представљају читање и обрада књижевног дела. Оне се подстичу истраживачким припремним задацима који се у читанци наводе иза књижевног дела. Истраживачки подстицаји садрже смернице за помно читање и самостално припремање ученика за наставно тумачење књижевног дела.

Из ризнице речи

Тај путоказ сведочи о моћи речи да пренесу знање и да нас подстакну у трагању за њим.

Локализовање књижевног дела

Налази се испред текста. Осмишљено је тако да пружи основна обавештења о одломку књижевног дела, као и да уведе читаоца у раздобље (књижевну епоху), временске и културне околности са којима је дело повезано и тако помогне у његовом сазнавању.

Појмовник

У појмовник се уводе објашњења књижевних термина чије усвајање омогућава боље разумевање књижевних дела. Уз књижевнонаучна знања, он обухвата и шире појмове из области културе.

Владислав Петковић Дис

Нирвана

Пред тобом је Дисова песма *Нирвана*. Пажљиво је прочитај запажајући каква је на семантичком, структуралном, симболичком и звучном плану представа нирване коју Дис приказује.

нирвана – у будистичкој религији и филозофији представља стање изгубљене свести о себи, које доприноси ослобађању од патње, те доводи до вечног блаженства и мира, док фигуративно може да означи празнину и ништавило

селена – песничка употреба речи: означава васиону, свемир

Ноћас су ме походили мртви,
Нова гробља и векови стари;
Прилазили к мени као жртви,
Као бојн пролазности ствари.

Ноћас су ме походила мора,
Сва усахла, без вала и пене,
Мртав ветар дувао је с гора,
Трудио се свемир да покрене.

Ноћас ме је походила срећа
Мртвих душа, и сан мртве руже,
Ноћас била сва мртва пролећа:
И мириси мртви свуда круже.

Ноћас љубав долазила к мени,
Мртва љубав из свију времена,
Заљубљени, смрћу загрљени,
Под пољупцем мртвих успомена.

И све што је постојало икад,
Своју сенку све што имаћаше,
Све што више јавити се никад,
Никад неће – к мени дохођаше.

Ту су били умрли облаци,
Мртво време с историјом дана,
Ту су били погинули зраци:
Сву селену притисну нирвана.

И нирвана имала је тада
Поглед који нема људско око:
Без облика, без среће, без јада,
Поглед мртав и празан дубоко.

И тај поглед, кô кам да је неки,
Падао је на мене и снове,
На будућност, на простор далеки.
На идеје и све мисли нове.

Ноћас су ме походили мртви,
Нова гробља и векови стари;
Прилазили к мени као жртви,
Као бојн пролазности ствари.

• **Извор:** Владислав Петковић Дис, *Поезија*, (Новица Петковић, прир.), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003, 74–75.

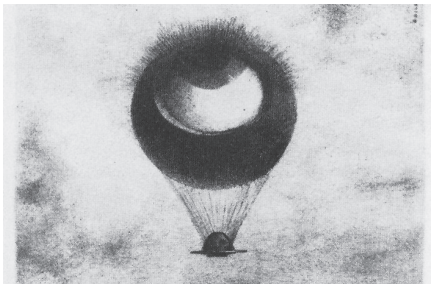

■ Одилон Редон, *Око попут чудног балона уздиже се према бескрају* , 1882

ПОЈМОВНИК

Хексаметар је стих који се састоји од шест наглашених места у стопама, од којих су првих пет најчешће дактили, а шести трохеј или спондеј. Структура хексаметра најчешће изгледа овако: __ U U __ U U __ U U __ U U __ U U __ U.

Дескриптивна песма је врста лирске песме у којој се описују природа, њене лепоте, звуци, боје, биљни и животињски свет који је настањује. У описној песми лирски субјекат описује неки предео или појаву у природи.

Парнасизам - песнички правац који представљају песници окупљени око часописа Савремени Парнас. Њихову поетику карактерише: презир према маси; уметност је могућност да се побегне из бесмислене стварности; циљ уметности је она сама (уметност ради уметности - l'art pour l'art, ларпурлартизам); форма је на првом месту и негује се до савршенства; хладан и објективан однос према стварности; уметност не треба да служи ничему осим лепоти; избегавају субјективне теме и осећања; обрађују теме из историје и митологије.

Симбол - песничка слика чије се основно значење знатно шири сугеришући много идеја и емоција.

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

По Јовану Деретићу, Илић је у српском песништву извршио оно што је десетак година раније захтевао Светозар Марковић: одлучан раскид с романтизмом. Међутим, његове књижевне тежње само се делимично поклапају с Марковићевим програмом и с реалистичком поетиком. У неким песмама он је био гласник напредних идеја свог доба, оштар критичар друштвених и политичких изопачености. Али, његова поезија, гледана у целини, супротна је духу тенденциозне, прагматичне књижевности за коју се залагао програмски реализам. Својим естетизомом и формализмом Илић је отворио пут друкчијој поезији, поезији којој је подједнако страна оријентација реалиста на обичну стварност и захтеви идеолога за укључивање књижевности у друштвене и политичке борбе, поезији у којој је најважнији моменат брига за саму себе, за своје властито уметничко биће

Песничко дело Војислава Илића не може се подвести ни под једну школу. Његово певање представља неку врсту синтезе стваралачке поетике 19. века. Према примењеном песничком поступку Илићево песништво се дели на:

Речник

Објашњења мање познатих речи налазе се на маргинама књижевног текста у којем се појављују.

Текст и контекст

Ова ризница баштини знања књижевности.

Занимљивости

Ту се налазе занимљивости из секундарне литературе (књижевности, историје, митологије и научних текстова). Оне помажу да се књижевно дело сагледа са више становишта, као и да се прошире знања о језику, књижевности и култури.

Истраживачки задатак

Добро осмишљена питања помажу ти да своје знање примениш у тумачењу књижевног текста.

ЗАНИМЉИВОСТ

У Чачку се већ више од пола века одржава манифестација *Дисово пролеће*, која сваке године једног савременог песника прогласи лауреатом *Дисове награде*. Први добитник ове престижне награде 1965. године био је песник Васко Попа, а после њега неки од добитника су и Десанка Максимовић (1968), Милош Црњански (1973), Стеван Раичковић (1979), Матија Бећковић (1990), Новица Тадић (2000), Војислав Карановић (2005), Драган Јовановић Данилов (2012). На следећем сајту обавести се о свим сегментима наведене песничке свечаности (http://www.cacak-dis.rs/). Сазнај које је критеријуме неопходно испунити да би могао/могла да учествујеш на конкурсу за награде које се тим поводом додељују за најуспешније доприносе изучавању Дисовог дела. Напиши литерарни састав и конкуриши. Чекају те занимљива искуства и сусрети са свим заљубљеницима у Дисово песништво!

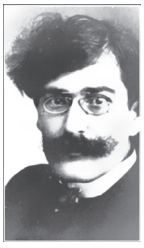

Владислав Петковић Дис

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Владислав Петковић Дис рођен је у Заблаћу код Чачка 1880. године, као девето од тринаесторо деце у породици Димитрија и Марије Петковић. Иако није успео да завршни гимназију (пошто није положио завршни испит зрелости), радио је краће време као учитељ у селу Прлити крај Зајечара. Потом је прешао у Београд и под псеудонимом Дис – што је средњи слог његовог именапочео да објављује песме у часописима. Пошто је свој псеудоним Дис увек писао латиницом неки га повезују са градом Дис из Дантеовог пакла. Дис је припадао боемским круговима Скадарлије, који су били нека врста противтеже академском универзитетском кругу. Савременици сведоче да је време најчешће проводио у друштву Симе Пандуровића, Антуна Густава Матоша и др. Неуредан живот, сиромаштво и велика кратковидност учинили су да се повлачи у свој свет тишине, снова и ћутања. Од стварности бежи у оностране. Сматра да је овде стигао из преегзистенције и стално тражи везу са претходним животом (Платонова флозофија). У песмама лирски субјект је пасивни посматрач којем ствари прилазе (утицај кратковидности). Он спаја неспојиве изразе, успоставља алогичне везе што доприноси нејасности његовог певања. Све то у време беспрекорног стила је било неопростиво, али баш зато се доживљава као претеча авангарде. Године 1911. објавио је о свом трошку збирку *Утопљене душе* коју је оштро искритиковао Јован Скерлић. Дис је 1913. године издао другу збирку песама: *Ми чекамо цара*. Преживео је прелазак преко Албаније, дошао до Крфа и отишао у Француску 1916. године, из које се, да би био ближи породици, упутио поново за Крф 1917. године, када је немачка подморница торпедом погодила пароброд који се потопио у Јонском мору. На том пароброду налазио се и Дис.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Тамница, катахреза, прстенаста строфа, квинта, анафора, полисиндет

ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАЦИ

1. Прочитај драму Коштана у целини. Одреди драмске етапе, жанр драме с осврном на пишчеву одредницу.
2. Детаљно анализирај сценографију и уочи симболику прозора са решеткама, икона, дивље руже и песме која долази споља.
3. Какав је однос хаџи Томе према Коштани на почетку дела? За којим временом он жали? Уочи тренутак када се хаџи Тома мења. Анализирај његову исповест те закључи какав је његов брак, каква је била његова младост. Коју песму он тражи и каква је симболика те песме?
4. Анализирај лик Томине жене Кате и њен однос према мужу и сину.
5. Детаљно анализирај Миткетове монологе. Опиши његову младост. Какав је Миткетов живот сада? Како он доживљава брак и своју жену? Какав је његов однос с братом? Коју песму Коштана њему пева? Протумачи симболику те песме. Гаји ли Митке према Коштани еротске побуде?
6. Шта Коштана симболише? Какав је њен однос према песми? Зашто њу привлачи тамна гора? Како она њу доживљава? Како се Коштана односи према материјалним вредностима? Зашто одбија Стојана? Шта је њен животни сан?
7. Детаљно анализирај последњи чин и дефиниши Миткетову животну филозофију.
8. Анализирај симболику простора у драми (кућа, воденица, гора, Коштанино "тамо"). Упореди стварни и замишљени простор.
9. Одреди све сукобе у драми с посебним осврном на оне унутрашње.
10. Ко је главни лик драме? Сматраш ли да је наслов оправдан? Предложи други наслов.
11. Зашто је ово модерна драма?

Сцена из представе *Коштана*, Народно позориште у Врању

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Коштана, драмски дијалог, монолог, драмска ситуација, глумац, глума, дидаскалије

Белешка о аутору

Ту се налазе основни подаци о аутору чији се текст чита и тумачи.

Кључне речи

Налазе се на крају сваке лекције. То су значајне појединости из света књижевног дела и појмови који су важни за његово разумевање.

Реализам

Оноре Домије, *Вагон треће класе* (1862)

Реализам у европској књижевности

Као и многи други књижевни појмови, и реализам (лат. *res = ствар*, *realis – стваран*) има шире и уже значење. У ширем значењу, реализам подразумева свако књижевно стварање које тежи верном, истинитом, неулепшаном приказивању живота, па се у том смислу говори о раним историјским видовима реализма (нпр. о античком реализму, о реализму у средњовековној књижевности итд.). Дакле, реалистичност није само обележје једне епохе и једног правца него и једна од основних категорија књижевног стварања уопште. Тада говоримо о реализму као **књижевном методу**.

У ужем значењу реализам је историјски омеђена књижевна појава, то јест **књижевни правац** европске литературе 19. века, чији се настанак, развој у времену и ширење у простору, опадање и смена другим стилским правцем може пратити и са доста тачности описати.

Као почетак епохе реализма узимају се **двадесете и тридесете године 19. века.** Колевка реализма су Француска и Енглеска. Врхунац достиже у другој половини 19. века у руској књижевности. Стендалова студија *Расин и Шекспир* и *Предговор Људској комедији* Онора де Балзака представљају манифесте ове епохе.

Реализам одликује објективно приказивање животних појава, историзам, типични јунаци у типичним условима. **Обичан човек** и његов свет постављен је у средиште књижевног интересовања. У литератури ранијих времена, уколико се мали човек уопште појављује, он је био искључиво предмет хумористичког или идиличног приказивања, док се озбиљна, проблемска књижевност бавила вишим друштвеним слојевима. Писци се труде да веродостојно прикажу друштвене околности, физички и психолошки профил појединца. Реалисти су тежили да научним чињеницама

објасне појаве у друштву. Наиме, писац се понаша као научник, испитује како друштвена стварност делује на људско биће. Пошто се ослања на чињенице које систематизује и користи поступке анализе, синтезе и дескрипције, реалистичка метода **личи на науку**. Реалистички приповедач тежи да буде **објективан,** он је свезнајући, приповеда у трећем лицу и није присутан у радњи; фабула реалистичког романа следи **хронолошки ред збивања**, а догађаје повезује чврстим узрочно-последичним односима. Из тежње ка уверљивости проистиче **склоност ка детаљу**, а да би се остварила, постигла, дочарала социо-психолошка мотивација ту су многи описи предела, градова, кућа, институција (због њиховог утицаја на психологију појединца).

Реалистичка књижевност у 19. веку доживљава полет захваљујући критици социјалне неједнакости и антихуманистичких основа буржоаског класног система, који се формирао на остацима феудализма. Један од основних књижевних поступака је принцип историзма. Њиме се приказује стварност кроз призму **актуелних политичких и социјалних околности**.

Јунак постаје **литерарни тип (типски јунак)**. На основу генерализације и типизације социјално-психолошких црта на примеру једног јунака, појединац репрезентује одређену групу. Како би обликовали јунака који у себи носи типичне црте једног социјалног слоја, романописци детаљно описују социјално--историјске околности. Јунак је детерминисан (условљен) социјалним и историјским околностима.

Да би проникли дубоко у унутрашњи свет човека, реалисти се често понашају попут психолога пошто желе да мотивишу јунаково понашање на психолошком плану. То је поступак **психолошке мотивације** јунака књижевних дела. С друге стране, писци настоје да покажу како друштво (породица, професија, степен образовања, културно-историјске околности, моралне и духовне вредности епохе) утиче на развој јунака и његово понашање. Док се психолошком мотивацијом дочарава унутрашњи конфликт јунака, поступком **социјалне мотивације** писци откривају узроке зла у друштву. Поред тога, јунаци су окарактерисани спољашњим изгледом (портрет, одећа, говор, навике, манири), статусом у друштву, карактером, интелектуалним и моралним особинама. То је поступак **индивидуализације јунака**. Један од поступака у индивидуализацији јунака јесте психологизам, тј. разоткривање сложеног унутрашњег света мисли и осећања јунака. Реалисти су често приказивали **јунака у развоју** што се испољава у васпитном роману („историја младог човека").

Карактер јунака се формира под утицајем друштвених околности. Управо развој јунака је једна од кључних разлика између реализма и претходних епоха, романтизма и просветитељства. У реализму јунак никад није исти на почетку и на крају дела.

Језик реалистичке књижевности употребљава се у складу с основним реалистичким начелима: насупрот књижевном, приповедачком језику, стоје разноврсни **дијалекатско-жаргонски говори** појединих ликова.

Жанрови који су највише заступљени у реализму су: **роман** (друштвени, породични, психолошки, детективски, историјски, васпитни), **новела** и **приповетка**, док је поезија запостављена.

На реализам свакако утиче продор филозофских, природно-научних, техничких, историјских наука у свакодневни живот. Пре свега, Дарвинова открића у теорији еволуције изазвала су преврат на пољу науке. Његово учење је срушило вишевековно уврежено мишљење о божанском пореклу човека и природе. Ослонац реалистичке методе налази се у **позитивизму**. То је филозофски правац који прихвата само знање до којег се дошло провереним искуством и научним истраживањима.

Представници реализма у француској књижевности су: Стендал (роман *Црвено и црно*), Оноре де Балзак (роман *Чича Горио*), Гистав Флобер (роман *Мадам Бовари*) и Ги де Мопасан (новела *Два пријатеља*). У енглеској књижевности то су: Чарлс Дикенс (роман *Оливер Твист*), Вилијам Текери (роман *Вашар таштине*) и Шарлота Бронте (роман *Џејн Ејр*).

Припрему руског реализма извршили су Александар Сергејевич Пушкин и Николај Васиљевич Гоголь па тако половином 19. века у Русији започиње тзв. *гоголљевски период*. Захваљујући Гоголу у руску књижевност улази сатирични и критички однос према друштвеним пороцима царске Русије. Утицај Гоголја на каснију реалистичку књижевност био је огроман. Сматрало се да је Пушкин отац руске поезије, а Гоголь отац руске прозе. Прву фазу (*типски реализам*) обележили су Иван Александрович Гончаров (роман *Обломов*) и Иван Сергејевич Тургењев (роман *Очеви и деца* и циклус новела *Ловчеви записи*). Другу фазу (*надтипски или универзални реализам*) обележили су Фјодор Михајлович Достојевски (романи *Злочин и казна, Браћа Карамазов*) и Лав Николајевич Толстој (романи *Ана Карењина, Рат и мир)*. Трећу фазу (*атипски реализам*) обележио је Антон Павлович Чехов (драма *Ујка Вања*).

- **Литература:** *О реализму*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1984.

Оноре де Балзак

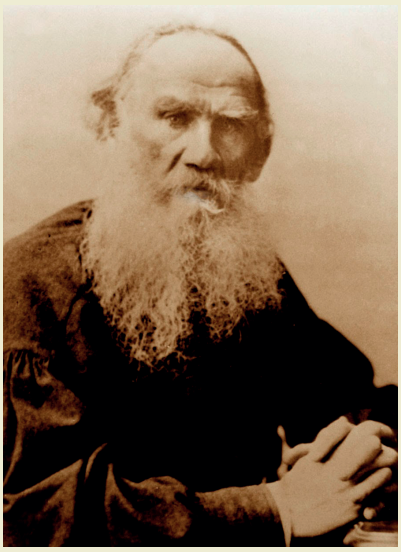

Лав Николајевич Толстој

Николај Васиљевич Гоголь

РАД НА ТЕКСТУ

1. Објасни уже и шире значење појма реализма.
2. Одреди узроке настанка реализма и време када се он јавља.
3. По чему се реализам разликује од претходних епоха? Које су његове најважније одлике?
4. Који књижевни жанрови су највише заступљени у реализму? Размисли зашто је поезија запостављена.
5. Наведи представнике светског реализма.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

реализам,
објективност,
документарност,
историзам,
типизација,
индивидуализација,
психологизам

Антон Павлович Чехов

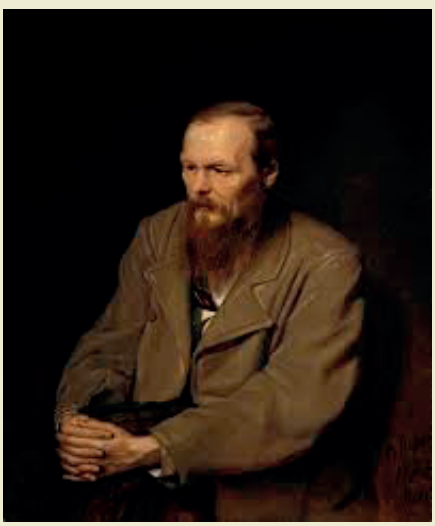

Фјодор Михајлович Достојевски

Реализам у српској књижевности

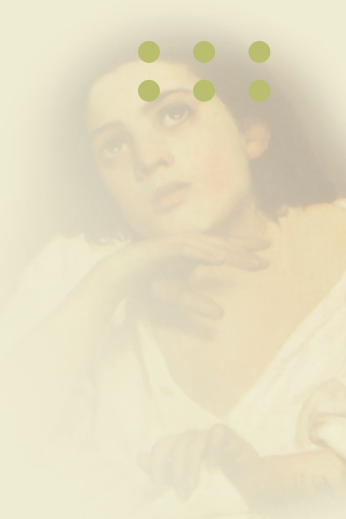

Појава реализма у српској књижевности повезана је са снажним кретањима у националном, економском, друштвеном и политичком животу народа. Поред политичких и друштвених прилика, на развој реализма утичу и други чиниоци. У реализму настају промене у оријентацији наших писаца према страним књижевностима. Према томе, у нашем реализму највише је изражен **руски утицај**.

Програм српског реализма формулисан је **на прелазу 60-тих у 70-те године 19. века** у чланцима Светозара Марковића. Својим текстовима (који функционишу као манифести српског реализма) *Певање и мишљење* и *Реалност у поезији* он се супротставио тада доминантној, романтичарској оријентацији српске књижевности и дао програм реалистичког правца у српској књижевности. Пошао је у својим схватањима о односу књижевности према друштву од учења руских народних демократа, Чернишевског, Писарева и Доброљубова, прилагодивши руске идеје српским приликама. Светозар Марковић усваја идеје позивитизма (човек је производ биолошких, социолошких и историјских фактора), изражава отпор према књижевности романтизма и заговара утилитаризам као тежњу за **друштвено ангажованом књижевности.**

У књижевност улази **регионална тематика и језик**, тачније у језик књижевних јунака, продиру провинцијализми, дијалекатска обележја (војвођанских, далматинских, приморских крајева, Ниша, Врања), говорне одлике појединих професија и сталежа. Та регионална разноликост долази до изражаја на свим плановима; у тематици, ликовима, у сликама амбијента, у језику и стилу. У сталној географској експанзији реализма, у тежњи писаца да открију нова, књижевно неискоришћена или недовољно искоришћена подручја, треба тражити главни разлог дуготрајности овог правца.

Предреалистичке/ранореалистичке појаве могу се објединити појмом **протореализам**. Реч је о неизграђеном, непотпуно обликованом реализму, с изразитим остацима старијег типа литературе. Протореализам је програмски најављен у чланку **Јакова Игњатовића** *Поглед на књижество* (1875). Модел протореализма не треба узети уско, везујући га само за Игњатовића као средишњег писца, мада је својим романима, *Вечити младожења, Милан Наранџић* и *Васа Решпект,* главни представник. Оно што одликује протореализам је неразвијена мотивација, дидактичко--моралиазаторско приповедање у духу просветитељства, задржавање романтичарских идеала, родољубља и народног патоса, сукоб идеала и стварности, елементи авантуристичког и пикарског романа. Игњатовића следе млађи писци, међу првима Милорад Поповић Шапчанин, уводећи

слике из живота села и сказ као технику излагања, али не напуштајући ни романтичарску реторику. Његовом највећом заслугом сматран је утицај на Лазу Лазаревића.

Програмски реализам се развија паралелно са протореализмом, 60-тих година 19. века када **Светозар Марковић** објављује чланке *Певање и мишљење* и *Реалност у поезији.* Савременој српској књижевности приступио је са становишта критичара реалисте, настојећи да оцени општи правац књижевности. Ови чланци су постали програмски текстови српског реализма у којима је аутор представио нов књижевни програм. Већина наших реалистичких приповедача били су марковићевци.

Фолклорни реализам има критички однос према друштвеним институцијама. Писци фолклорног реализма у његовој средишњој фази од средине 70-тих тј. почетка 80-тих година, напуштају зону имитације фолклорних текстова, али су текст књижевног дела организовали најчешће као усмено стилизовано приповедање о извесном искуству из живота. Приповедач је сам учесник, сведок, актер или жртва из сеоске средине, сеоског духовног видокруга. Писци настоје да се приближе стварности и у том циљу развијају одређене поступке или одређени стил, нарочито сказ. Усмени говор преносе у писани текст. Одлике фолклорног реализма су сучељавање фолклорног света (веровања, предања, магијске радње) и друштвено-политичког (новац, власт). Патријархални свет се распада под утицајем некога споља (власт, бирократија, зеленаши) или од стране самог члана те заједнице кад појединац уочи свој трагичан положај. Јунак, из сеоског света, по правилу је у контакту са удруженим силама деструкције (власт и капитал), наиван, простодушан, изложен клопкама и пропасти. Русоистички лик сељака (одликује га наивност, отвореност, рад) у потпуној је опозицији лику из модерних друштвених слојева-заступник државе, трговац, сеоски газда, адвокат, поп, учитељ и практикант (одликује их подмуклост, извештаченост, новац и камата). Морал новца и власти је редовно у сукобу са природним, русоистички схваћеним моралом човека са села. Јасно се уочава сукоб село-град, старо--ново, домаће-страно. Представници фолклорног реализма су: **Милован Глишић, Стефан Митров Љубиша** и **Јанко Веселиновић**.

Поетски реализам је термин везан за немачку књижевност. Поетски реализам сматра да књижевно дело треба да утиче на живот својом естетском страном. Присталице овог модела су одбијале да уметничко дело буде копија или фотографија живота. Инсистира се да књижевно дело буде слика, у смислу метафоричко--симболичке пројекције света како би се издвојило идеално од

- **Литература:** Душан Иванић, *Српски реализам*, Нови Сад, Матица српска, 1996; Драгиша Живковић, *Европски оквири српске књижевности II*, Београд, 1998.

русоизам – одушевљавање природом, природним човеком, неискваренoм цивилизацијом, супротстављање села граду и истицање предности живота на селу насупрот грађанске покварености

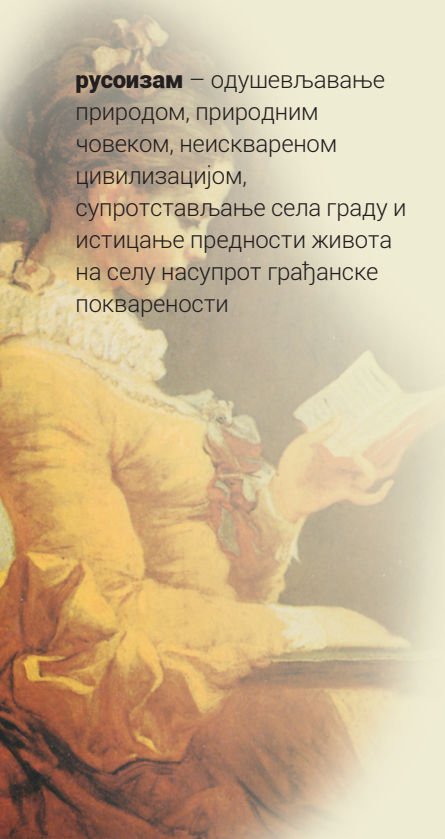

свакодневног. Карактеристике поетског реализма су: утопијска слика стварности, лирски хумор, напуштање објективне слике стварности и приповедање у првом лицу. Представници су: **Јанко Веселиновић**, **Лаза Лазаревић** и **Стеван Сремац**.

Српски реализам доживљава врхунац **потпуним (високим) реализмом**. Карактеристике ове фазе у српском реализму одликује: социјално-психолошка тематика, поступци дескрипције и анализе стварности, велики број писаца из различитих регија, објективност, приповедање у трећем лицу, одбацивање идеализације српског села. Најзначајнији писци су **Симо Матавуљ** и **Радоје Домановић** те Лаза Лазаревић и Стеван Сремац са једним делом свога стваралаштва.

У последњој деценији 19. века српска књижевност се приближава модерним токовима европске књижевности, импресионизму и симболизму. Лаза Лазаревић приповетком *Ветар* излази из оквира реалистичке поетике. У њој се могу препознати многе црте једног другачијег стила, који је сменио реализам – модерне. Ова психолошка приповетка први је наговештај те нове епохе у прози, као што ће то неколико година касније бити Војислав Илић у поезији. Такође, Симо Матавуљ пише приповетке са елементима натурализма и симболичко-мистичног погледа на свет, а Радоје Домановић приповетке са антиутопијском сликом будућности. Они уводе српску књижевност у модерне токове европске књижевности.

Док је романтизам био претежно доба поезије, реализам је период у коме доминира проза. Ипак, као једини песник у оквиру овог доба издваја се **Војислав Илић**. У оквиру европских књижевности, највећа тековина реализма је друштвени роман, док у српској књижевности **доминира приповетка**. Драма и лирска поезија су запостављене. Два значајна представника која су се бавила драмом су **Коста Трифковић** и **Бранислав Нушић.**

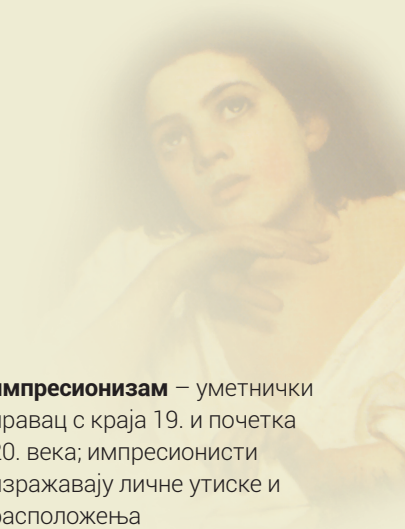

импресионизам – уметнички правац с краја 19. и почетка 20. века; импресионисти изражавају личне утиске и расположења

симболизам – уметнички правац настао у Француској крајем 19. века, који уводи симбол као израз суштине предмета и појава

КЉУЧНЕ РЕЧИ

реализам, фазе српског реализма, регионализам, сказ, фолклорна традиција, европски узори, проза, друштвени роман, приповетка

РАД НА ТЕКСТУ

1. Када се јавља српски реализам? Са којим збивањима је повезана његова појава? Наведи манифест нашег реализма и његовог аутора.
2. Наведи најважније одлике српског реализма у односу на европски. Наведи фазе српског реализма и њихове основне одлике те утврди по чему се оне разликују.
3. Ко су најзначајнији представници нашег реализма у прози, поезији и драми?

Светозар Марковић

Певање и мишљење
(одломци)

Светозар Марковић

Певање и мишљење (1868) је манифест српског реализма којим се Светозар Марковић оштро супротставио романтичарској сентименталности и залагао се за књижевност која ће "служити друштву" и која мора "да претреса и подиже савремена питања, да представља истински живот народни са гледишта савремене науке". У романтизму је књижевник био неко ко ствара попут Бога, али у реализму, према Марковићевом уверењу, писац мора бити неко ко мисли и анализира по узору на научника. Са Светозаром Марковићем започиње програмски реализам.

Једна панорама из наше лепе књижевности

I

Критичари реалисти не питају никад да ли је какво дело написано по свим вечитим, непроменљивим законима о лепоме, или да је идеји дата естетичка форма, која јој по „рецепту“ припада. Место свега тога реалисте просто узимљу садржину предмета и њу анализирају. „Сама садржина“, вели Чернишевски „достојна пажње мислећег човека, кадра је да спасе вештину од прекора, као да је она некорисна забава, што она врло често заиста и бива. Вештачка форма неће спасти вештачки створ од презрења или осмејка сажаљења ако он важношћу своје мисли није кадар да одговори на питање: је ли било вредно забављати се таквим бесмислицама? Некорисно нема право на уважење. Човек је сам себи циљ; но дела човекова морају имати циљ у његовим потребама, а не у себи самим.“ Из тога се јасно види што захтева наука од лепе књижевности и од књижевника. Од књижевности се захтева да доноси само оно што је заиста корисно друштву: да претреса и подиже сувремена питања, да представља истински живот народни са гледишта сувремене науке, једном речи да је по мислима и осећањима сувремена. А књижевник је дужан да разуме живот људски са свима разноструким приликама што их живот ствара; да разуме

потребе које се рађају у животу и да уме да одговара на питања што их живот задаје сваким тренутком. А то може само човек са сувременим образовањем.

II

Ја ћу само показати резултате који се дају извести из целе поворке тих песама. Прво се види то како је већина наших књижевника мало позната са резултатима сувремене науке, кад наши листови и до сада печатају такве предмете, и тек ове године јавља се критика брата Каравелова, Бугарина, који удара на сав правац наше поезије. Други је резултат што се види како је лажним естетичарским образовањем искварен наш млађи свет, кад код њих све друге потребе човека ишчезавају пред једном потребом његовог организма — љубављу. Човек са здравим организмом има потребу да љуби тако исто као што има потребу да једе и пише, да дише и да мисли. Сасвим је природно да се човек радује кад своје потребе намири, а мучи се кад не може да их намири. Тако исто природно је да човек има потребу да искаже своја осећања другоме човеку. Ама кад човек пише своја осећања и печата их у журналу и казује их целој публици, онда треба гледати хоће ли та публика имати користи од тог што прочита. Публика плаћа за књигу коју чита, а и време за које се књига чита кошта новаца, па кад у награду за све то добије мисли које су противне и науци и здравој памети, онда је то писање савршено штетно. Шта се кога тиче што се песник љубио с драгом, или што је пао на њене меке груди, или подобне сцене? „Дакле, ви забрањујете сасвим певати љубав?" – рећи ће неки господичић песник коме је глава сасвим напуњена сновима о „светој" љубави. Ја ништа не забрањујем. Пре свега прошло је време кад су на песника сматрали као на створење обдарено божанском силом која „ствара" све што му дође у угрејану главу. Међу вештаком и научаром савремена наука не налази никакве разлике — они оба стварају својим умом: мисле, анализирају, изучавају факта; разлика је само у предмету изучавања. Један изучава, на пример, састав материје, а други своја осећања. Даровит песник знаће шта да каже о осећању љубави или ма каквом другом – што ће имати опште вредности, а неће никад стварати од љубави болест, а од женскиња накараду, као наши песници.

печатити – штампати

III

Ми досад спомињемо само нашу „љубавну" поезију. То је стога што она заузимље односно највеће место у лепој књижевности и што је њен уплив досад најшкодљивији по наше образовање. Но, лепа књижевност у прози није далеко отишла од лирике... Изузетак чини Јаша Игњатовић у својим причама и у роману *Милан Наранџић*, Владан у роману *Стајка* и драми што сад излази у Србији: *Народ и великаши*. Мана је и једном другом спису што писац није довољно познат са српским животом. Каква интрига, неколико сцена прикрпљених једно за друго, неколико описа рујне зоре, тавне ноћи „мирисне Фрушке" и „китњастог Срема", и новела је готова. И у томе су оне све једна као друга. Има у њима пуно љубавних изјава и уздаха, пуно певања, свирања и играња, или плача и клетви, али то је увек све тако намештено да се човек чуди и крсти питајући се како живе ти људи кад они једнако иду на села и на саборе, кукају или плачу, жене се или умиру? Који није сасвим оглупео од реторских правила и естетичких теорија, тај ће увидети каква су недоношчад све те наше „новеле", „приче", и „црте из живота" написане по свим правилима речених наука: са „заплетом", с „фабулом", с „моралом" и „тенденцијом". У њима нема онога што је главно – нема истинског живота људског.

Владан – односи се на Владана Ђорђевића који се јављао разним прозним делима слабе књижевне вредности. У младости је Ђорђевић био близак радикалним идејама, а на крају 19. века као председник владе налазио се на челу једног од најреакционарнијих кабинета у Србији

с моралом – с поруком

Онај који није живео у свету затворених очију, кога је болела туђа бољa, кога је радовала туђа радост, кога се тицала туђа срећа и несрећа, који је био кадар да осећа све што осећа његов брат – ближњи, једном речи – прави песник, могао је да изучи овај сложени процес што га ми зовемо људским или народним животом. Ти даровити људи образовани савременом науком, створише савремени друштвени роман – епос 19. века, као што га назваше критичари реалисте. Савремени роман представља истински живот људски: ропство и зависност човека од свију прилика што му их оставише преживела колена, његову борбу против свију тих прилика – борбу против политичке и друштвене тираније; борбу против незнања и сујеверице, против обичаја и етикета, итд. Савремени роман са својом дагеротипном истинитошћу и дубоком психолошком анализом живота постао је најсигурније средство да се изнесу на видик болести друштвеног организма, а у исто време и најсилније оружје да се пропагандишу нове мисли у масу

дагеротипни – фотографски

народа. Друштвени роман савршено је непознат нашим песницима... Који је озбиљно проучавао наш породични и друштвени живот, тај је тек кадар да види из каквих се мајушних и заплетених узрока слажу такве крупне појаве као што су опште осиромашење и опште морално и материјално пропадање народа. Да изнесе на видик тај скривени процес, ту недокучиву борбу – најсветији је задатак правог песника. Наш друштвени живот заудара трулежом, а наши песници постојано сањају, миришу ружу, гледају зору, слушају славуја, или туже неком особитом тугом, тугом ситог човека, који је истинито окарактерисао брат Каравелов у „Матици“, а ако се додирну нашег живота, то бирају само оно што је „естетичко”, што задовољава „нежни” укус лепих сестара који су они искварили. Браћо песници, разлика је међу певањем и мишљењем!...

IV

Говорећи о нашој лепој књижевности, ја сам готово искључиво говорио о оним предметима што су печатани у листовима. Може ми се пребацивати пристрасност што не поменух нигде и ваљане ствари што се у њима налазе. На то одговарам ово: мој циљ није да разматрам поједине предмете наше литературе, већ да определим њен општи правац. Наћи ће се у нашим листовима и по која ваљана песма Јовановића, Јакшића и других поета (сатира Јовановића би заузела почасно место ма у чијој књижевности) и који честит превод: Дикенса, В. Ига, Гогоља и др., али ту су дошли сасвим случајно и њих је тако мало да они савршено ишчезавају у маси других писаца противног правца.

брат Каравелов – Љубен Каравелов, бугарски демократа, публицист и књижевник који је као политички емигрант неко време живео у Србији. Својим критикама које су објављене пре појаве Светозара Марковића, наговестио је нова схватања

„Матица” – Књижевни лист Уједињене омладине српске, излази у Новом Саду (1865–1879).

- **Извор:** Светозар Марковић, *Одабрани списи,* Нови Сад Матица српска, 1969.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Које су основне идеје о односу друштва и књижевности у овом тексту?
2. Каква је, по Марковићу, била наша романтичарска књижевност?
3. Које песнике у романтизму истиче и зашто? Шта захтева од савремених писаца?
4. Који књижевни жанр је по Марковићу најпогоднији за реалистички приступ у књижевности? Којим темама се бави реалистичка књижевност? Протумачи наслов и одреди разлику између романтизма и реализма.

ПОЈМОВНИК

Манифест (лат. manifestus – проглас) је текст који прокламује основна начела књижевног стварања неке нове групе писаца, обично радикалније супротстављене владајућим књижевним конвенцијама и оштрије интониране.
Манифест ван књижевности једноставно значи проглас.

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Светозар Марковић (1846–1875), се школовао у Русији и Швајцарској. Био је присталица идеја руских социјалдемократа и западног социјализма и марксизма, које је ширио у српској јавности. Он је реформатор и идеолог „нове науке" (реализма) која је проистекла из филозофије материјализма и руског демократизма. Изузев два чланка о књижевности (*Певање и мишљење*, *Реалност у поезији*), Марковић се није бавио књижевним питањима. Најзначајније Марковићево дело из области социјалне политике јесте *Србија на истоку* (1872) .

Светозар Марковић

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Певање и мишљење, утилитаризам, друштвени роман, манифест

Светозар Марковић

Реалност у поезији
(одломак)

Ја сам изрекао у чланку Певање и мишљење да се код нас поезија схвата наопачке. Уредништво „Матице“ само куди то песништво, али оно опет приписује песништву значење које оно нити је кадгод имало нити га може имати, а то је кад вели: да код нас нема песничког генија, који би могао покренути народ у борбу за ослобођење. Таквог личног генија нити је икада било нити га може бити: такав је геније народ сам.

Све побуде које изазивају патњу народа изазивају га и на борбу. Оне личности у народу које су дубље и силније осетиле све патње што тиште цео народ, и које су кадре да искажу та осећања у вештачкој форми, то су прави песници, то су пробуђени делови народа, то је народна свест о себи самом и својим патњама. Такво песништво не само да је „вино“, што узбуђује живце и крепи снагу, као што рече брат Абердар у позиву на свој „Други јек”, већ, што је много важније, та пробуђена свест народа постаје зрак светлости што осветљује народу пут у његовој тешкој борби. Такве су поете код нас били они који су певали „народне песме“, такав је био наш или управо црногорски песник Петар Петровић Његош. Дакле, ето шта је нужно за песника: – да је он пробуђени део народа, тј. да је он живео оним животом којим народ живи; да је он патио оне патње (или бар да су му тако блиске) које народ пати, и да је он схватио тај живот, осетио бољу која тишти цео народ. Где су ти песници код нас? Знају ли они народ, његове нужде и патње? Осећају ли они то што народ осећа и што они треба да искажу? Откуд може да пева ко о страдању раје у Босни или Боки, кад не зна ни Босну ни Боку ни по новинарским чланцима? Ето, зашт' је наше песништво празно, што се врзе једнако око лишћа и лептирова или гугуче и цмаче се са својом „драгом“, а ако се који пут баци у „патриотску позитуру“, онда је то тако нешто јадно, празно, натегнуто, без икаквог осећања, ради параде. Живот народни, то је садржина — реалност поезије. Код наших песника

Абердар – песничко име Милана Кујунџића (1842-1893)

Други јек – збирка песама (1868) Милана Кујунџића Абердара

бољa – бол, туга

нема садржине (бар не садржине која би вредела за народ), јер они не знају за живот народни. Они певају свој живот, који је често изопачен наопачким појмовима из школе и рђавих књига. Ето, то је узрок што наше песништво не вреди за народ, а не зато што је код нас завладао „материјализам". Тако исто не би вредео за окате људе спис „о бојама" који би написао какав слеп од рођења.

Врло је важно да се схвати шта је то садржина поезије за један народ или за један век. Кад се поезија тако схвати да је она појављивање живота друштвеног или народног и да је то она вазда, ма у којој се форми појављивала, у производима појединих људи или целог народа, у епској, лирској, драмској поезији итд. – само тада може да се схвати њено право значење и да се објасне таке појаве, као што је нпр. њено опадање у западној Европи.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Ко је песнички геније и зашто? Ко су, по мишљењу Светозара Марковића, прави песници? Које квалитете њих одликују?
2. Којег песника из епохе романтизма издваја Марковић и зашто?
3. Шта Светозар Марковић подразумева под реалношћу у поезији?
4. Зашто ништа не говори о индивидуалном песничком таленту или о природи језика у поезији?
5. Који су ставови Светозара Марковића данас прихватљиви, а који не? Образложи своје мишљење.

ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАЦИ

Проучи ове текстове Светозара Марковића и направи изводе у виду теза. Припреми се да према сачињеним тезама усмено изложиш његове критичке погледе на стање у српској књижевности. Издвој оне мисли које га чине најбољим теоретичарем српског реализма.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Реалност у поезији, пробуђени део народа, садржина

Јаков Игњатовић

Вечити младожења
(одломци)

Игњатовић је најзначајнија појава у српском роману 19. века, творац и најважнији представник нашег реалистичког романа. Од свих српских реалиста он је дао најширу, најшароликију и најбогатију социјалну панораму, читаву једну "људску комедију" у малом, и највећу галерију ликова која постоји у српској књижевности. Најдубљи захват у друштвене процесе остварен је у роману *Вечити младожења*, у коме је кроз историју распада једне богате трговачке породице приказано пропадање српског грађанског друштва у Угарској. Истакнута је супротност између генерација: очеви су снажни и робусни људи који радом и самоодрицањем стичу имање и породични углед, а синови нерадници, слабићи, помодари, декаденти, без воље, животне енергије и смисла за посао, или фантасте и маштари без чула за реално и могуће, који расипају снагу ни на шта. Дајући, додуше само у најкрупнијим потезима, хронику о економској и моралној декаденцији једне породице, Игњатовић је у овом роману начео тему којом ће се касније бавити многи наши писци.

Јован Деретић, *Историја српске књижевности*

Јаков Игњатовић

XII

Дође време игранкâ. Ту Шамика предводи. Красан венац од девојака, ма која би за њега пошла, и нашао би која би то заслужила. Но проклетиња нека на малим местима и варошицама да држе што је из свог места да је лоше. Ако се која допадне, покуди овај или онај, или живи овај с оним у непријатељству, па је ствар покварена. Шамика лако би нашао коју, али чује мати или отац штогод, па онда зна да већ није њима повољно. Но усред таквих планова нешто велико се догоди. Госпођа Сока, откако је Пелагија мртва, не може од жалости да се разабере. Њено срце вене. Падне у болест, и то болест срца; ужасно жалосно јој куца срце. Па онда Пера сасвим се забаталио, отпадно се од куће, од матере, од оца, нити је изгледа да ће отац на главу блуднога сина опростљиву руку метнути. И то је гризло. Катица, та дична девојка, већ јој пролази време, неће да се уда, кад је отац није хтео дати за оног ког јој је срце желело. Велики удар; ни сва нада према Шамики није могла бољу уталожити. (...)

бољу – бољку

Шамика је био добра срца, али само нешто му у карактеру фалило, и то важно. Он је за матером искрено жалио, и кад му ко спомене матер, готов је на плач. Али у друштву веселом лако опет заборави, готов је одмах на играње. Није чудо. У детињству растао је међу женскима, сестрама. Доцније, по вишим школама, све је некако у кућама седео где су даме; примљен је био лепо, пре подне пође женскима, после подне међу женскима. Упио је некако женску нарав. Научио је од женских штрикати, вести. Кад је којој требало да конце у клупче завија, његове руке служиле су за мотовило. Ако је у позоришту, на балу, на мајалесу, – све са дамама. У мушком друштву, где није било ни једне даме, није се дуго бавио. У цркви, и ма где, знао је описати тачно како је која дама обучена, какве је имала хаљине, шешир, рукавице, ципеле, али све. И то је одмах знао приметити је ли која укусно обучена или не. И кад би која укусно била обучена, онда би рекао о њој „Kabinettsstück". Ако је која позната дама штогод хтела куповати, то је њега за савет питала, и кад би која рекла да је њена хаљина или смеса боје по укусу Шамикином, то је било доста. Новине, разговор, предмет, то је све било из женског живота. Шамика је салонски, али опет више женски него салонски.

мајалес – приредба у природи са играњем и певањем

Kabinettsstück – Шамикина узречица на немачком језику која означава нешто лепо и отмено; нешто као лутка из кутије, из излога

Дакле, фалила је њему мушка црта што се никад оженити не може. Иде за женидбом, а не може. Остаће женидбе Танталус: женске ваздан око њега, али кад хоће да прихвати, свака измакне. Са Шамиком разговарале се женске не као са мушким, но као са женским, а ипак је Шамика леп човек, и што се форме тиче нема замерке. И мушкима служи као журнал: како Шамика какву хаљину начини, то његови другови одмах по његовом крају наручују. Никад се неће са каквом женском успоречити, и увек ће о свакој лепо казати, модерни Frauenlob. И ко би рекао да ће такав човек отпасти од тако мушког значаја као што је господар Софра!

Танталус – Тантал, по грчкој митологији син Зевсов, отац Пелопа и Ниобе, краљ у Фригији; због одавања тајни богова с којима је био у пријатељству бачен је (по казни) у доњи свет где је морао жедан да стоји у води до колена, која би му се измицала чим би посегао да је пије, и гладан да гледа у воће више саме своје главе, које би му се измакло чим би покушао да га убере

Танталове муке – чезнути за нечим што је на дохвату, а не моћи га имати.

Frauenlob – удварач, ласкавац

XIX

Господар Софра се опет бацио у бригу: шта ће бити ако се, напослетку, и не ожени? Шамика врло добро зна да се треба женити. Треба се женити за себе, мора се женити за оца. После неког времена, кад му се бо́ља мало уталожила, држи да је време опет женидбу започети. Узео је на око своје варошке

фрајле. Почне у једну, у другу кућу одлазити. Свуд га драговољно примају. У почетку га мало пецкају, пребацују Луйзу, али му је опет све опроштено. Не шкоди му; штавише, може се дичити. Али код толиких на избор, не зна којој ће пре.

фрајле – госпођице

Заподене на једном месту, на другом, на трећем и тако даље; свуд је рад задоста учинити. Боји се да се где не замери. Шамика је тек „галантом", ништа друго. Фрајле све збуњене: једна држи да је Шамика већ њен, друга тако исто, па и трећа, па тако даље. Кад се једна с другом састане откривају тајне, па се исповеди једна да воли Шамику и Шамика њу, а друга то исто каже, па тако ухваћене после смеју се. Шамика је био задовољан кад су даме о њему лепо говориле; он је у том уживао. И што је чудно, код куће га увек мисао о женидби мори, а кад дође међу фрајле, он у тој конкуренцији заборави на женидбу, па с њима „штрика", „хеклује" и приповеда како је била ова или она у цркви обучена. Код њега је била љубав неки „sport", спољашњи формалитет, а женидба из конвенијенције, нужно зло. У почетку су му то замерали, штавише и оговарали су га, да је непостојан; али кад га познаше, нису му много замерале, није ниједној шкодио. Његова женидба постала је шупља тема; нико за њу не даје ништа.

галантом – отмен и услужан човек (нарочито према женама)

конвенијенције – конвенције, правила друштвеног понашања

Када је отац приметио да одлази у куће где су девојке на удају, држи да је време да га ослови. Првом приликом, запита га.

– Но, Шамика, хоће л' бити једаред што? Чујем куд одлазиш, па 'де узми ма коју, која ти се допада.

– Овде, отац, тешко ће што бити.

– Зашто?

– Знаш, свуд сам добро примљен; ако узмем једну, замериће се једној, ако другу, другој, само би' непријатеља стекао. Бадава, нећу нигде да се замерам.

– Па шта ти је стало до замерке? Та зар не знаш да сваког ђувегију оговарају? Ако си при себи, синко, шта говориш?

ђувегија – младожења

– Оставите то, отац, на мене. Оженићу се, ал' са стране.

– Та ма откуд, само се жени једаред. Та да ми није жао за покојном матером, куће ради сâм би' се женио. Та на кога ће све то остати? Де, сврши једаред!

– Друге недеље идем на пут; имам већ једну забележену.

– Па иди једаред!

Друге недеље спреми се Шамика, па ће да отпутује. Имао је и сам нешто новаца, и још му је отац дао две хиљаде форинти. Оде опет у Кошицу. Но овде се све његове познате поудавале. Бадава, свет се сваки дан мења. Мења се и Шамика, али сам на себи не примећава. Стари познати зарадоваше се његовом доласку, и на руку су му ишли, кад су чули да се тиче женидбе.

Но велика је разлика између сада и онда, када је Шамика у Кошици јуриста био. Онда је могао која му се допала на крилима ватреним однети. Али сада не. Сад испитивају колико Шамика мираза иште, колико има његов отац, шта ће му дати. Шамика се мисли: то није љубав, то је трговина. За таквог „галантома" страшан ударац, увреда. Одмах окрене Кошици леђа. Сад оде у Ђур. Где год се појави, свуд добар утисак учини. Нема једне која не би за њега пошла. У друштву изврстан играч, на гитару „виртуоз", лепо свира у флауту, лепа фигура, говори талијански, понашање елегантно. Коме неће у очи пасти?

јуриста – правник

Но родитељи испитују, погађају се. Не иде му у рачун. Једна лепа, млада удовица, па богата, готово да полуди за њим. Не допада му се што је лако победу добио. У Шамике је једна црта романтике; хоће да опседне женску као јак град, да се мучи, да је заслужи. Неће јефтине победе. И ту се задовољи с тиме што га све хоће. Окрене леђа, па отпутује. Бадава, Шамика је само „галантом". Блуди као трубадур тамо амо, тражи даме, пева, свира о љубави, и задовољи се са једним „букетом" и крином косе. За букете и косе имао је сребрне кутије, и кад се већ букет у прах претворио, и то је поштовао; у њему су све љубави његове измешане.

трубадури – путујући певачи и забављачи

Спомен-плоча на родној кући Јакова Игњатовића у Сентандреји

Блудео је тако годину дана, све на једну форму. Вратио се кући, а ниједну није испросио.

Отац већ изгуби сву наду.

– Шта је, синко? Још ниси ништ' свршио? Богаљи се оженише, а ти такав момак. Ил' зар за тебе нигди на свету нема женске? Тешко мени, тешко мојој старој глави! Још једаред заклињем те сеном матере, ожени се једаред!

– Хоћу. Видите, отац, на страни се не могу оженити; девојака доста, све хоће за мене, ал' њи'ови оцеви одма' питају шта имам, шта ти имаш, хоће да дођу овамо да испитују.

– Па нек' дођу, нек' виде. Фала богу, нисам банкрот.

– За мене је то увреда. Но дајем ти реч, да ћу се оженити овде у вароши.

– Бог из тебе говорио!

Чуло се да се Шамика вратио и да није никоју испросио. Све девојке смеју се. Већ су га и спевале.

„Сви се момци оженише,
Шамика оста сам."

Шамика опет прави посете, приповеда свуд где је био и шта је радио, и то све искрено. Фрајле имају сад доста с њиме забаве. Опет почиње око њих бајати. Већ се мисли да ће коју упецати, или која њега. Али увек се нађу какве незгоде.

• **Извор:** Јаков Игњатовић, *Величи младожења*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1984.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Одреди тематски оквир, место и време радње у роману на основу датог одломка. Уочи одлике снобизма европске културе у малограђанској средини и породици Кирића.
2. Објасни Шамикин став према браку, миразу и љубави.
3. Опиши његово понашање у женском друштву. Шта је спречило Шамику да се ожени?
4. Које погрешке је направио Софроније у васпитавању Шамике? Какав је однос оца и сина? Како на брак и женидбу гледа Софроније, а како Шамика?
5. Шамика остаје вечити младожења. Објасни зашто.

■ Родна кућа Јакова Игњатовића у Сентандреји

ПОЈМОВНИК

Друштвени (социјални) роман приказује широку слику друштва у једној епохи, при чему су индивидуализовани јунаци (типови) условљени припадношћу социјалним групама. У друштвеном роману социјална питања потискују питања личног развоја јунака. Тему љубави смењује тема глади, салонског јунака замењује трибун угњетаваних. У социјалном роману акценат није на љубавним интригама, већ на слици колективне психологије. Теме су: сукоб богатих и сиромашних, бедни људи, унижени и понижени, злостављање жена и деце, социјална неправда, саучешће са

несрећнима, стремљење ка остварењу утопистичких идеала о бескласном друштву.

Социјално-психолошки роман је подврста социјалног романа у којем се дочарава психологија главног јунака, односно социјални услови (образовање, друштвени положај, материјално стање, породични статус) који утичу на психолошку еволуцију главног јунака.

ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАЦИ

1. Прочитај роман *Вечити младожења* у целини и одреди његову композицију. Повежи начин на који је роман компонован са основном тематском линијом о успону и паду једне грађанске породице. Ко су носиоци радње у првом делу романа, а ко у другом?
2. Анализирај уводна поглавља и опиши изглед, понашање, животну средину и навике Софронија Кирића. Шта ствара комични ефекат у његовој појави? Анализирај епизоду о његовој женидби и упореди је са Шамикиним ставом о женидби. Какав је систем вредности Софронија Кирића?
3. Прочитај епизоду о путовању тројице трговаца за Краков. Упореди Софрино понашање у епизоди са разбојницима и Шамикино понашање уопште. Шта је комично у приказивању ликова Софронија, Чамче и Кречара?
4. Анализирај ликове Софрине деце. Шта узрокује њихове промашене животе? Упореди први део романа, у којем су приказани очеви са другим делом романа, у којем су приказани неодлучни синови. Које су сличности, а које разлике између две генерације? Наведи узроке пропасти угледне и богате породице Кирића.
5. Каква је слика друштва у делу? Пронађи део у тексту у коме је видљив сукоб патријархалности и модерности доба.
6. Који је догађај из Шамикиног живота описан у средишту другог дела романа? Опиши љубавне сусрете између Шамике и Лујзе. Шта је спречило њихово венчање?
7. Кога Шамика најзад проси и зашто? Објасни реакцију средине на овај Шамикин поступак.
8. Које значење има ауторов коментар поводом смрти Шамике Кирића: „Није постидно"?
9. Које све препреке стају на пут Шамикиној женидби? Колики је утицај друштвеног и националног, а колики биолошког?

ЗАНИМЉИВОСТ

Један од најзначајних српских књижевника, творац реалистичког друштвеног романа , који је рођен у Сентандреји 1822. године, а умро 1889. године у Новом Саду, боравио је у Даљу пуних 16 година. Иако је живео још и у Будимпешти и Београду, у Даљу је Јаша Игњатовић провео најдужи и најплодоноснији део свог живота. У том периоду је објавио своје најзначајније романе као што су *Чудан свет, Васа Решпект, Вечити младожења, Трпен спасен, Увео листак* и много приповедака. Даљски период Игњатовићевог живота остао је покривен велом тајанствености и најдужа непознаница јер се нагађало од броја година проведених у Даљу до тога да ли је тамо уопште био. Сада се поуздано зна да је Јаков Игњатовић у Даљу живео од 1863. до 1879. године. Ових даљских 16 година је дешифровано тек захваљујући Живојину Бошкову, једном од истраживача српске књижевности. Као човек одрастао у граду, а након што се развео са првом женом и разишао са политичким вођством, он се скрасио у Даљу тако што је прво био правни заступник патријаршијског добра Карловачке патријаршије, а касније адвокат. Пошто се спријатељио са једним велепоседником Недељковићем који му је након смрти оставио 14 јутара винограда и неколико десетина јутара земље, Јаков Игњатовић се на чуђење свих бавио виноградарством, земљорадњом и сточарством, и то врло успешно, јер кажу да је вино и грожђе продавао Французима. Период који је провео овде он је искористио да од локалних људи покупи карактере и ликове за своја дела. Много непримећених Даљаца шета Јакововим књигама под другим именима и презименима. Много даљских пејзажа стоји обучено у неке другачије називе. Јашина сва дела врве Даљем и он је из Даља црпио све оно што је најбоље.

Ђорђе Нешић, интервју поводом *Међународног научног скупа посвећеног 150-тој годишњици од доласка Јакова Јаше Игњатовића у Даљ.*

Јаков Игњатовић

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Јаков Игњатовић (Сентандреја, 1822 – Нови Сад, 1889), први реалиста у нашој књижевности, творац српског друштвеног романа. Рођен је у Сентандреји, у Мађарској. Као студент права у Пешти, ступио је у једну хусарску јединицу и као хусарски официр завршио студије и постао адвокат. У револуционарној 1848. години борио се на страни Мађара против Беча. Једно време је боравио у Паризу што га је приближило реалистичком друштвеном роману. Своје најбоље романе написао је у Даљу. Његова најзначајнија дела су *Милан Наранџић, Чудан свет, Трпен спасен, Васа Решпект, Вечити младожења и Патница.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ

друштвени роман, социјални типови, хумор, меланхолија, сукоб традиције и помодности, породична хроника, тема „очеви и деца"

Милован Ђ. Глишић

Глава шећера
(одломци)

Тек се сунце смирило, а Радан Радановић из Крнића измиче с празним колима из Ш. Почесто ошине волове – хита кући, далеко му је... Док ето ти трчи за њим један омален господин у шубари па виче: "Стани, брале! Хеј, брале, стани!" и маше на њ руком да стане. Окрете се Радан и устави волове. Приђе му господин... па га упита кривећи уста на једну страну:

- А шта ти је то, брале?

- Које?

јармењак – сврдло за бушење јарма

- Ово овде – рече господин и пружи прст на велики сврдо јармењак, што беше задевен у јастук предњи.

- Па ето видиш шта је... сврдо – одговори Радан нерад да дивани кад му се хита.

- А богати, брале, шта радиш с тим? – упита господин.

главчина – средишњи део точка

перчин – плетеница, реп као део косе

- Вртим главчине, јармове, јастуке и још којешта – рече Радан мерећи господина од пете до перчина. (...)

- Би ли ти то мени продао?

- Не могу – треба ми, како ћу продати!

- Али молим те, брале, продај ми! (...)

- Радан опет стаде, па као затежући се рече:

- Та оно, ја ти могу баш и продати; само бојим се да не буде за те скупо?

- А шта цените, брале? – упита господин, радостан што Радан пристаје да прода.

- Две рубље. (...)

Господин утом разви један замотач у торби, па рече, као чудећи се:

- Гле, гле! Та то је глава шећера!

- Јес', глава шећера!

- То за каву ваљда?

- Ја, за каву.

- И градите слатко, штрудлу, локумиће, гурабије... је л' те?

- Јес', то ће капетан градити. У нас, хвала богу, то не граде.

- А имате капетана?

- Имамо – ја! – одговори Радан већ излазећи из стрпљења.

- А има ли деце?

- Има двоје-троје...

- Па то сте њему купили главу шећера?

- Јес' – њему.

- Е, е, ви'те, то је лепо – кад сељани воле тако своје старешине. (...)

- А богати, не замери што ћу те запитати, шта си ти?

- Ја? Је л' те?

- Јес', ти, шта си?

- Ја сам, знате, професор.

- Тако! Ти си провесор што учиш оне старије ђаке?

- Да, да – одговори професор.

- Е да си поштен, брате! – рече Радан, па га погледа тако сажаљиво што је онаки; чисто си му по очима могао познати, где би му рекао: боже, па и оно јадно учи некога!...

И ошинув волове, пође и рече:

- У здрављу, господину провесоре! (...)

Ошину волове и похита да барем стигне до механе у Дубрави, а већ даље лако му је. Кад се мало поодмори... стиће ће понајлак.

понајлак – полагно

Било је већ близу поноћи. У механи у Дубрави седи још неколико њих из оближњих села. (...) Док стадоше кола пред механом. Врата се отворише и уђе Радан.

- Добар вече вам, браћо! – назва свима скупа.

каиш игра – завијање и одмотавање каиша чије се средиште превоја погађа

- Бог ти помог'о, Радане! А одакле ти у ово доба? – упита га један, што већ беше забо прст у каиш, и погледа Радана.

(...) Поустајаше сви, махнуше се игре, и сви заседоше заједно с Раданом. Наручи Радан себи вина и остали шта је који хтео...

ћарити – зарађивати од трговине

- А шта си то ћарио у чаршији? – упита онај што је на каишу изгубио.

интерез – камата

- Продао сам мало жита и вуне... Иде Ђурђевдан, па ти, богме, имам муке. Ваља ми дати порезу, а морађу платити и оном поганцу интерез да ће ми очи ископати.

- Је ли то Узловићу? – упита онај што је бацао попа.

- А њему скоту – ја!

- Е како те Узловић закачио у своје канџе, не ишчупа га се ти шале!

- Вере ти, Радане – упита један од њих – право ми кажи, колико си узајмио од њега?

- И не питај, брате, колико сам. Да бог сачува сваког таке позајмице!... Знаш кад се оно ономлане оделих од брата. Остадох један, са женом и децом... Куд ћу и шта ћу? (...) Шта ћеш, куд ћеш?... Дај да се задужи, да се начини макар мало, крова над главом. Кад, ал' хоћеш... Не мо'ш ишчупати паре да клечиш! Дају ти, али по дупло. Најпосле зажмурим, па хајд, оном нашем Чивутину, Узловићу поганом. "Дај, забога и побогу!..." Види, где ти је преша, па шиша

преша – хитно

како он хоће. И тако на једвите јаде ишчупам педесет дуката те начиним ону кућицу... А богами, да ми није оне деце, сутра бих угарак у њу!

- И даде ти педесет дуката? – упита онај што је погађао у каиш.

- Даде, не дао му бог весела дана!

- А привали добар интерез, привали – је ли? – упита онај што је бацао попа.

игра попа – игра с картама

- О, мој брате, да је само интерез, било би цвеће и ковиље, али уписа у облигацију осамдесет дуката, па још интерез на све... Прође година, ваља исплатити, а нема се откуд. Молих га, кумих да ме почека још који месец дана, док продам ракију и неко свињче, па да скрпим и да му исплатим. Аја! Неће ни главе да окрене, него вели: "Паре на плац, јали ћу те суду!..." О, невоље и муке моје! Потеци на све стране. Не мо'ш из земље ископати. Молих га опет, молих већ као самог господа бога – боже опрости! – Напослетку вели: "Хајде да променимо облигацију." Нарачуни тамо – не знам дангубу, те интерез, те писање, изиђе равних сто дуката. "Сад", вели, "да променимо, али да начинимо на сто педесет дуката." Окрени, обрни – немаш куд! Дам му облигацију...

облигација – обвезница, потврда, признаница

- Их, Радане, забога! Зар баш даде?! – узвикну један између њих упрепашћено...

- А ја шта ћу, мој брате!... Да ми дође добош пред кућу, куда ћу онда?... Сад, вере ми, ни сам не знам шта ћу... Идем често као луд. Што год урадиш, подај њему. Ни ода шта ти вајде није... Ради, скапавај, гладуј па подај другоме нека ти изеде, а ти опет живи као скот!...

- Ама ко ли први измисли тај несрећни интерез да ми је знати? – упита онај што је погађао у каиш.

- Бог зна ко је!... – поче онај што је изгубио на попу. – Ја сам слушао од старих људи, кад интершчији оде душа на онај свет, растопе сребра па га залију; а тело му никад не може иструнути у земљи; него поцрни и скамени се, па тако остане век и амин – као црн огорео пањ.

- Ко узимље интерез и ко криво мери – рећи ће на то онај што је погађао у каиш – и он се тако уабоноси у земљи. Не да му онај грех ни да иструне као остали људи...

уабоносити – постати тврд и црн као дрво абонос

- Јес', јес', и ко мери криво и њега стигне проклетиња – прихватиће онај што је увијао каиш. – Знаш кад оно, има већ ваљда десет година, беше некако око Илијинадне она велика хала и ветрина, тамо по Међеднику. Казују да је онда ветар извалио један грм крај пута – било му је ваљда више од триста година. Лепо га, кажу, понесе у облак као перце, а у жиљу му заплетен човек, црн као угарак, а закачене му на уста, па кроз образ и леви и десни, две куке

кантарске, и око врата му уплетен кантар читав онако са синџиром и јајетом... То је, кажу, био некакав што је криво мерио, па га бог тако наказио(...)

Еле, тако се, уз пиће, осуше приче све страшније и страшније. Било је већ право глуво доба кад се Радан кренуо из механе. Они још осташе. Мало се угрејао пићем, а мало се, богме, и узјазбио од оних прича, па му све пири некаки врућ ветар око ушију. Сад ће већ на брод под воденицом. Таман да нагази кад стаде плакати неко дете у страни више пута. "Откуд сад дете овде?" помисли Радан, а обузе га сумња. Дете плаче једнако. Погледа опет, а оно се спушта к њему: малено детенце, као ћупић... црни се; у мраку не може ни да га види добро.

"А што плачеш, мали?" упита га Радан.

"Изгубио сам козе, па не смем кући."

- "А чији си ти?"

Оно плаче, не хтеде казати.

- "Оди на кола", рече му Радан.

Оно одмах, јечећи, скочи на кола. Радан седи на предњем јастуку и натера волове на воду. Кад беше насред воде, док дете поче да се церека; не смеје се као остала деца, него некако сасвим извраћено: "Наша глава! Ха, ха! Наша глава! Ха, ха, ха!"

Осврте се Радан, а оно извадило из торбе главу шећера, па одломи озго један окрајак и загризе.

"Не дирај тај шећер!" издера се на њ, а помисли у себи: "Ово нису чиста посла!"

Оно се трже и стрпа главу шећера у торбу он се опет окрете напред и ошину волове... Док ти се навали њему нешто на леђа, па све теже, теже... хоће да га завали натраг. Маши се руком на раме, кад али – шапа! На друго, и ту – шапа! Једва се мало осврте, нема детета да седи у колима. Волови запели па сипљу, као да је камење натоварено; њему опет све теже и теже... Већ опажа како му нокти од оних шапа проболи гуњац, па већ дохитају и кожу. Мрдне мало да стресе, аја – још горе притеже! Волови запели, једва помичу кола. Да му је барем на обалу изићи. Ошину их што игда може – те једва извукоше кола на обалу... Сиђе Радан полако са кола, да бар воловима олакша. Кад, али – хоће оно да га обори. Омане да стресе – не можеш мићи. Притеже, кости му пуцају. Попне се на кола, не могу волови готово да макну. Пуца онај јастук под њим, као да је натоварен воденични точак. Дође већ да се свисне од терета. Свога га мртви зној проби... Читав сахат бочио се тако с том нечастивом силом. Док се чуше срећом и петли... Одскочи му дете с леђа, па наже уза страну. Обазре се и рече: "Моли се богу, Радане, што петао запева, а ти би заиста упамтио мене. Него свеједно, ту је глава шећера!..." И нестаде га. Радан се прекрсти, извади

синџир – ланац

јаје – овде кугла на кантару

узјазбити – претрнути, премрети

пешкир из недара и убриса се од зноја, па потера волове. Петли учесташе. У саму зору стигао је кући.

***

Биће две године како је добио чин капетански. Ја мислим да сте га виђали ако сте били који пут о Васкрсу или о Госпођинудне на сабору код н-ске цркве. Среска је кућа близу; нема ни сахат хода одатле. Дакле, кад је год сабор код н-ске цркве, дођу и господа из Владимираца на сабор. Капетана ћете лако познати. На њему је најновија униформа од све униформисане владимирачке господе. За њим на три корака увек иде један дугачак пандур с пиштољима и јатаганима за појасом, а о појасу му виси читав вашар од тоболаца, паласака, чакмака и осталих пандурских дрангулија. Тог пандура веома воли капетан; довео га чак из другог среза кад се преместио. Осим униформе и пандура, познаћете капетана и по лепом стасу и облику његовом. Није вајде – баш кад га човек погледа, мора признати да га је сама природа створила да буде капетан. Па још оно његово званично понашање! Ево, смео бих се с вама опкладити у што год хоћете да нисте досад нашли таквог капетана да му се и у говору, и у смеху, и у погледу, и у сваком ма и најмањем покрету огледа строга званичност као што је то у Максима Сармашевића, нашег лепог капетана. (...)

јатаган – крив нож који се носи за појасом

тоболац – кожна торба

чакмак – кресиво за стварање варница

срез – административна област која обухвата више општина

У њега су послеподне, особито лети, прозори отворени, на столу мора бити цвећа; зими кади се измирном или шећером... милина ти уђи. Чисто би се сваки дан судио, само да улазиш у тако чисту, тако проветрену и намирисану канцеларију и код тако лепог капетана!...

Елем, као што видите, ретко где има тако лепо и згодно капетанско племе... И тај лепи капетан опремио се једно јутро да иде по срезу.

фес – капа без обода, обично са кићанком

– Јеси ли спремио, Ђуко? – упита свог пандура, свог љубимца.

– Јесам, господине! – одговори пандур смахнув левом руком фес с кићанком до рамена за врат.

– И ти ћеш са мном... Реци нек окрену кола. – Кола се окренуше и капетан уседе, па махну руком на Ђуку: – Хајд', пењи се! Ђуко се посади у кола према капетану.

авлија – двориште

– Е сад ћемо Ђуко, право у Вучевицу – рећи ће капетан кад већ кола измакоше из авлије и појурише друмом. – Ја, збиља, да ли си ти понео и оно? – упита капетан Ђуку мало потише да не чује кочијаш.

– Је ли главу?... – упита опет тако исто Ђука.

Капетан климну главом да јесте.

– Понео сам... Ех, господине, зар ја то да заборавим!

– Само штета што је онај лола окрњи…

– Баш штета, господине. Онако велика глава… Нисам је веће видео… Па ми ту соли памет да га нешто плашило и откинуло парче… Као да ја не знам да је он то пијан одломио… Нагрдио онаку главу!

– Не мари ништа… Моћи ће проћи. Шта велиш, Ђуко?

– О те још како, господине! Ова луда светина… шта ти она зна? Права марва!

– Само, Ђуко, паметно!… Нећу ником да си словца проглавио. Ја нећу да ми се рекне да узимам мит… Видиш и сам, ако им узмеш јабуку из руке, дигну на те вику као на белу врану… Овако ћу ја њих друкчије мало да шишам!… Само ти буди паметан. А већ трећа пара твоја и божија!

– Хвала, господине! – захвали Ђуко придигнув се мало и машив се за капу. – А већ за то не бери бригу. Умећу ја њима подићи како ваља…

Одавно није било таке журбе око дочека, као тај дан у Вучевици. Кмет Степан, његови општинари и млађи трче на све стране и наређују да се што боље спреми част… Ту се кољу пилићи, прасци, јањци; ту се граде гибанице, уштипци и цицваре; ту се тражи млад кајмак, сир и млеко; ту се износи ракија препеченица од неколико година. Капетан сео у хладу на прострте шаренице; око њега се искупили постарији и одабранији људи, па се разговарају...

И тако док се част спреми, наш се лепи капетан сит наразговара. (...)

Затим је настала добра част. Јело се и пило скоро до заранка. (...)

Дође време да се полази. Капетан то наговести мало кмету, а, међутим, завара очи свима те намигну на свог верног Ђуку. Ђука је врло добро разумео тај намиг господина свога. Као чинећи се свему невешт, иступи мало на страну, па зађе за вајат. За њим приста ше и два општинара.

вајат – споредна зграда у дворишту сеоске куће

– Ама ти ништа, Ђуко, не руча, вере ми – рећи ће један од њих.

– Ја, богме, не може боље бити… Алал вам вера и вашем дочеку! Ви осветласте образ данас, бели! – узе их хвалити Ђука и потапка обојицу по рамену.

– Само не знамо, како капетан. Да ли је њему било па вољи? – рећи ће на то онај други.

– Како није! – поче даље Ђука хвалити. – Знам да није ни у једној капетанији ниједан капетан тако дочекан као што сте ви дочекали вашег капетана. (...) Је ли, досад није долазио, а? – упита их Ђука вребајући згоду да оствари свој план.

– Није до данас. Ово је тек први пут. Други су долазили чешће – одговори један.

– Баш би ваљало – рећи ће на то други – да му спремимо једно јагњенце, а? Шта ти ко велиш, Ђуко?

– Не шал'те се главом! – искоси се Ђука чисто љутито. – Јок. То нипошто да нисте радили! Одмах ћете му укварити ову добру вољу.

– Та оно ми ко хтедосмо, – поче један од њих снебивајући се – да га не испратимо празне руке…

– А знате ли ви – поче пандур веома поверљиво и чисто шапћући да их уверава – да то изгледа као неки мит?… Ви може бити то и не помишљате, ама опет некако излази налик. И што је још најглавније – знате ли ви да овај капетан неће ни да чује за мит… Ништа га тако не ражљути као кад му поднесе човек нешто што би се могло рећи да је мит. Ето, вере ми, тако се ражљути да по два дана ништа не окуси од тешка дерта. Ја знам да ви немате ни зашто да га подмићујете… Него хоћете онако, руке ради, да дате своме старешини што вам је први пут дошао у село… Ама, он ће сам мислити да га митите, па не ваља.

дерт – туга

– Јок! Не дај, боже, да га митимо – поче уверавати Ђуку један од њих – него ко велимо где нам је први пут дошао – неће ваљати да оде онако без ишта.

– Ја, ја – поче опет Ђука да наврађа воду на своју воденицу – Оно, истина, тако је, али шта ћемо – кад то некако неће бити у реду? – И пошто се мало промисли додаде: – Тек, опет, ви можете да не изгледа ни као мит, нити да, опет, оде онако празне руке.

– Па дела, Ђуко, вере ти, како би се то могло? – упиташе га прибивши се уза њ да боље чују.

– Спремите ви њему нешто, нек понесе деци… – учи их Ђуко чисто шапћући… – То ће бити најбоље!

– Јес', богами, право велиш! Него као шта би?

– Хм, хм, шта би? – промишља, божем Ђуко… – Хе, шта би – то је мука сад! Да је нешто за децу онако лепо…

– Да спремимо једно прасенце мало?…

– А јок! То неће бити у реду… А и да је – он прасаца сад има. Ту баш пре неки дан опрасила му се крмача.

– А би ли ваљало једно јаренце? Деца воле јариће…

– Та оно воле, него, опет, опет – и то некако није лепо… Али ви'ш, ви овде немате близу дућана. Хеј, хеј, баш незгодно! А могли бисте им купити по лимун, или по малко шећера лепа…

■ Сцена из филма *Глава шећера*

– Их, болан, да сам знао – вајкаше се један – могао сам купити ономадне кад оно силазих у варош!

– А! Знате шта! – узвикну Ђука као досетивши се. – Кад рече у варош – и ја сам баш јутрос из вароши, па уз пут сустигох капетана, те пођох амо с њим. Ја сам купио за моју чељад нешто шећера – могу вам дати, кад баш хоћете… Макар ја опет ишао касније за то у варош.

– А да ли ће ваљати?

– Како не би ваљало? Ја што купим – пред начелника да изнесем, не бих се застидио. Онолику главу шећера не можете наћи лако ни у Београду…

– Е баш, Ђуко, хвала ти!… Хајде да зовнемо и ону двојицу општинара. (...)

Ђука оста осмејкујући се задовољан што му тако славно иде посао за руком. Извири мало иза вајата и погледа капетана, па намигне – као вели: „Гости се ти, господине, још мало! Твој верни Ђука зна шта ради. Не бери ти бриге!"

Утом сва четири општинара и кмет, те за вајат Ђуки.

– Е па дајде, Ђуко – рећи ће један од оних што су малочас с њим већ уредили посао. Ђука приђе колима и извуче торбу, па као заклањајући је за се да не угледа капетан, донесе је међу њих. Али оштар поглед капетанов добро је пратио Ђуку шта ради, и да се откуд ту десио какав још оштрији поглед од погледа капетанова, могао би лепо опазити како се капетан задовољно осмехну кад виде где Ђука узе торбу из кола. Ђука саопшти целу ствар и оној двојици општинара и кмету сасвим потанко и разговетно да они нису ништа друго у тај мах зажелели, него „само да не буде одвећ скупо".

– Како бих ја вама прескупио! – одговараше Ђука на ту жељу њихову. – Та сатрео би ме хлеб и со ваша. Јок, богами – равна три талира дао сам за њу.

– Е баш скупо си платио, брат-Ђуко! – примети кмет.

– Јес', истина, поскупо, ама је и ваљано! Погледајте ви, колика је то глава шећера!

– Дајде, Ђуко, да видим! – заиска кмет; узе и преврте тамо-амо, па рече: – Није вајде, добра глава само штета што је окрњена…

– Ништа то не мари. А богами, дао сам равна три талира. Није права да штетујем…

– Напослетку и вреди… – рече један од општинара. – Само да није окрњена.

– Баш, Ђуко, доста ти је дукат – рећи ће кмет. – Немој ни ти сад затезати… А заиста да није тако оштећена, дали бисмо ти три талира…

– Хајде, Ђуко, да се иде, Ђуко! – викну капетан и неки потрчаше вајату да га зовну.

– Ето ме, господине, ето сад! – одазва се Ђука, па навали на општинаре. – Е нека је за дукат…. Дајте паре, ето зове ме капетан; похитајте и ви. Сад је баш и у реду, као на поласку да му дате…

Стеван Вампола, *Глава шећера*

Кмет извади из кесе дукат у злату и даде Ђуки:

– На, брат-Ђуко, и алали!

– Нек ти је алал, брате! – рече Ђука предајући главу кмету. Затим приђе капетану и упита: – Хоћемо ли, господине?

– Спреми и окрени кола! – рече капетан и Ђука оде да барата нешто с кочијашем око кола. (...)

Устаде и капетан, захвали им на дочеку, изговори неколико веома поучних речи, па пође. Док му приђе кмет и за њим два општинара с главом шећера.

– Господине – почеће кмет – није баш у реду да одеш од нас тако празне руке... – па му пружи главу шећера. Капетан као чинећи се да му то није по вољи, уозбиљи се и упита:

алал – благослов

– А шта вам је то?

– Та, ето, мало шећера, велимо да понесеш твојој дечици, нек су ти жива и здрава!... – вели кмет.

токорсе – тобоже

– Та није то требало... Баш није требало – вајка се токорсе капетан. – Ја ни од кога не узимам ништа... Него већ...

– Понеси, понеси деци, господине! – гракнуше остали. – Деца су, нека им засладе каву...

– Па оно могу деци понети, али баш нисте требали то чинити; право да вам кажем, није ми по вољи. И не бих узео да нисте ви. Али сад што му драго... – изговара се капетан, а Ђуки се само смеши брк.

– А немој што замерити, господине – вели кмет. – Ми смо људи прости... Није да рекнеш какав мит – боже сачувај!...

– Нити бих вам узео ја мит – прекиде га капетан. – Да ми дате пун овај вајат дуката – не бих вам ни погледао, само ако је мит... Овако за љубав и добро познанство могу понети деци то мало шећера... – Ту се окрете Ђуки и рече: – Деде, Ђуко, метни и ову главу у кола!... – Ђуки одмах узе и већ остави је, где је и стајала.

Опрости се капетан са свима, седе у кола и оде, а Вучевчани осташе врло задовољни што умедоше тако лепо дочекати свога старешину...

Одатле се крену капетан обилазити остала села. Свуда је био добро почашћен и дочекан. И, напослетку, свуда је добио ону исту главу шећера из торбе Ђукине, да је понесе својој деци „тек руке ради”...

- **Извор:** Милован Глишић, *Приповетке*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1970.
- **Литература:** Димитрије Вученов, *Трагом епохе реализма*, Крушевац, 1981; Душан Иванић, *Свијет и прича*, Београд, Народна књига, 2002.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Одреди тему, простор и време приповетке.
2. Каква је судбина српског сељака у овој приповеци? Ко су били зеленаши? Како сељаци излазе на крај мукама са зеленашима? У чему налазе утеху? Протумачи фантастичне приче сељака. Одакле фантастични елементи у реализму?
3. Протумачи симболику црног детета. Зашто се оно претвара у терет који сатире сељака?
4. Одреди симболику главе шећера у приповеци. Протумачи смисао трговине главом шећера. Ко од ње има користи?
5. Окарактериши лик Максима Сармашевића.

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

Стваралаштво Милована Глишића припада фази фолклорног реализма. То је период у епохи реализма у којем писци тематику из сеоског живота описују комбинујући реалистичке поступке с наслеђеним искуством народне, фолклорне традиције. Угледајући се на руске приповедаче, пре свега на Гогоља, писци су неговали технику сказа у којој причалац стварајући илузију усменог казивања, приповеда о свакидашњем животу на селу. Неки писци граде идиличну слику патријархалног српског села и наглашавају његове вредности (Јанко Веселиновић, делимично и Лаза Лазаревић), док други (Милован Глишић) описују распад сеоске идиле пред силама државе, капитала и свеопште корупције који угрожавају српског сељака. Дела фолклорног реализма писана су живим народним језиком, с обиљем народних израза и одговарајућим хумором.

ЗАНИМЉИВОСТ

„Милован Глишић је писао фолклорно-фантастичне приповетке. Узор су му биле приповетке Николаја Васиљевича Гогоља из украјинског сеоског живота, а изворе је налазио у народним предањима и веровањима у вампире. Његове приповетке су фантастичне, са духом и тоном народне приповетке, са карактером гатке, са фолклорним мотивима.

Једна од најјачих слика које је Милован Глишић донео са села је сујеверје сељака. У његовим приповеткама сујеверје има неколико

извориштa. Понекад, почетак му је, а и крај, у фолклору, а понекад је резултат велике непросвећености, и затуцаности. Али те представе сујеверја имају увек све одлике онога што се данас назива душевним кошмаром, мором, грозницом. Носиоци фолклорног сујеверја су сељаци који су насликани са верношћу својственом једном реалисти, какав је био Глишић. Сељаци доживљавају приказања обично када су опседнути бригама, или пред неку велику болест. У сељаку се брига и патња буде као вампири. Њих притиска несигурност, потлачен положај у друштву, страх од будућности. Код Глишића са безбрижним људима, са спадалима и весељацима, вампири никада не губе време. Они бирају забринуте, погружене, несрећне људе.

Прва приповетка Милована Глишића, *Ноћ на мосту* припада жанру фолклорне фантастике. Поред описа једне стравичне ноћи, он објашњава и промене на селу, нестанак пријатељства и узрок нерада. У његовој најпознатијој приповеци из овог жанра, *После деведесет година* преплићу се две теме: једна је о преливању вампира водом аџијазмом, а друга о љубави двоје младих, Страхиње и Радојке, са уобичајеним неспоразумом између родитеља и деце. Осим што доноси лик првог српског вампира Саве Савановића, приповетка *После деведесет година* је послужила за сценарио првог хорор филма на овим просторима *Лептирице* из 1973. године."

Стефан Танасијевић

вода аџијазма – извођењем посебног ритуала, од неначете воде која постоји у дубинама шумских пећина ствара се вода аџијазма која је незаменљиво оружје у борби против вампира.

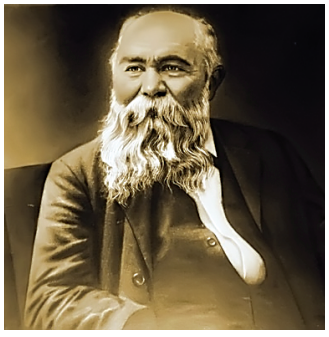

Милован Глишић

ПОЈМОВНИК

Приповетка је прозна форма у којој се приказује један или више догађаја, обимнија је од жанра приче, а краћа од романа. У њој је присутан ограничен број јунака, један заплет и усмереност ка расплету, најчешће изненадном. Теме приповедака могу бити разноврсне: љубавна, патриотска, социјална, сеоска, историјска и сл. Традиционалну, класичну приповетку која се формирала у реализму, у модерној српској књижевности наследио је Иво Андрић.

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Милован Глишић (Ваљево, 1847 – Дубровник, 1908), зачетник српске реалистичке приповетке. Као студент пришао је покрету Светозара Марковића, због чега је био хапшен. Књижевни рад започео је сатиричним фељтонима, а наставио приповеткама из сеоског живота међу којима су најпознатије *Глава шећера, Рога, Прва бразда* и др. Целокупно његово дело садржи тридесетак приповедака и две комедије: *Два цванцика* и *Подвала.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Глава шећера, сеоска приповетка, фолклорни реализам, народна предања и веровања, фантастика

Лаза Лазаревић

Ветар
(одломци)

Био је ред на њега, на Јанка. Он је овако причао.

… Кад сам се вратио „озго" у Србију, добио сам место у министарству и живео сам с мајком од моје плате и њене мале уштеђевине. Живели смо лепо и задовољно! Особито је моја мајка била задовољна што јој нисам довео „из Париза как'у Швабицу", па да „не уме с њоме ни говорити".

И ја сам био задовољан што сам нежењен. И мада је мајка почесто навијала да јој доведем „одмену", ништа ме није вукло пред олтар. Није да сам ја из принципа желео остати нежењен, него – не знам ни ја! Напротив! Ја сам сасвим делио назоре моје матере: „све са светом и кад је чему време", али сам све то ипак остављао времену и случају. Случају? – Јест! Ја „болујем од случаја", па сам ваљда мало и фаталист!

Дакле, тако смо ми живели – добро! А и како друкчије могу живети мати и син? Он је њој увек, увек добар. Она ме је још непрестано суботом мила, давала ми савете, пришивала дугмета на кошуљу, опирала се по којој жељи и трудила се да одржи свој ауторитет; али кад сам ја већ нешто учинио, кад је нешто било свршено, онда је било увек и – добро! И ако бих се ја сам за нешто учињено кајао и кињио, она ме је сама разговарала и доказивала да је баш тако добро како сам урадио. Добро и онда кад ме је, дан пре тога, свом својом речитошћу од тога одвраћала. Боже мој, како су биле велике наше матере! Оне су имале праосновне, чврсте, просте принципе који су исписани у сваком буквару; а држале су их високо, с поуздањем и мало кокетним поносом, као витез свога доброг сокола. Није било никака питања ни задатка живота, ма како он био тежак, а да га оне одмах лако и просто не реше. Над апсолутним тешкоћама уздизале су се својим високим и истинским религиозним осећањем.

Моја се мати мало и слабо кад шалила. По једанпут у години дана ја бих јој легао главом у крило. Тада би ме она чешкала по глави и говорила као малом детету: „Куздраво моје, ти слусас маму!", али као да се одмах и застидела тога, јер би увек додавала: „Тако сам те увек мазила кад си био мали!"

Неких пута после вечере ја запалим цигару и кажем: „Мамо, седи ти! Идем ја мало у кафану, чека ме Јоца доктор!"

– Седи, богати, да се мало разговарамо. Жељна сам те. Хоћу том твом Јоци да кажем… хоћу да му кажем… треба ви, брате, обојица да се жените!

Мене као стид:

– Е, богати, мамо! Боже, здравља! Док будем имао већу плату!

– Доста је, хвала Богу, паметноме. Кад, ако Бог да, будеш имао деце, стићи ће и боља плата.

куражити – охрабривати

Ја се још више стидим, али се куражим:

– Е, дабогме, а чиме ћу хранити децу?

– Бог с тобом, не говори тако! А чиме други свет своју децу храни?

– Јесте, али ако ја узмем сироту? Моја мати се успрси на столици, уозбиљи се и свечано ме гледа:

– Бог с тобом! Нека је она срећна и ваљана, па куд ћеш већег богатства?

Ја се сасвим ослободим:

– Ама, богати, теби би било свеједно баш ако бих се ја оженио и без новаца?

– Бог с тобом, шта говориш којешта? Нека је само теби драга и нека је честита. – Тако ми Бога!

Она се иначе никад није клела Богом, а и мене је псовала што сам био уобичајио уз реч „богами!"

Ни иначе није она марила за какве свечане изјаве. Али је увек, кад год је говор о мојој женидби, узимала тако неки значајан, тајанствен и свечан израз, као да је говорила о томе где су јој ствари и како да је обуку кад умре. Због тога ме је нешто копкало да поведем разговор, само да је видим у таквом расположењу и да чујем да и она рекне: „Богами!"

После тога ја још седим и не дижем се од стола. Палим још једну и још једну цигару; а она ми прича. Прича се увек морала свршити „моралом" који она уосталом не интерпретише и не гура ми га под нос. Није бар никад рекла нешто налик на „ова басна учи", али је зато ипак волела да снажнија места истакне и понавља. Волела је, на пример, да прича како арханђел није послушао Бога, те узео душу неке самохране бабе, а поштедео мајку ситне деце. Тада га Бог шаље, те му „са дна мора" доноси и разбија камен, и унутра су два жива црва. – А ко се за њих стара? – пита Бог. – Ти, Господе! – одговара арханђел. – Ту се цакле очи моје матере. Она, као врстан, поштен, одушевљен адвокат, дигнутим, звонким гласом и испруженим кажипрстом понавља тежину „морал" приповетке:

– Чујеш – каже, – ко се стара за ова два црва? – а арханђел се узврдао, поцрвенео, гледа преда се: – Ти, Господе! Ко него ти?

Касија царица — роман Милована Видаковића

Обично после таквих приповедака ја сам њој давао *Касију царицу* или Доситејеве *Басне*, па сам ипак ишао у кафану да се нађем с Јоцом доктором. На женидбу, наравно, нисам ни мислио, а о арханђелу сам и израније имао тврдо уверење да је он од те његове афере сама слепа послушност.

Волео сам јако мога друга Јоцу доктора. С њиме сам провео детињство и мислио с њиме лећи и на чамову даску. Често сам једва чекао да га нађем, па сам после пристајао и да га пратим чак и по његовим визитама и да га чекам и пред туђим вратима. Дао сам се малтретисати и његовим латинским речима и реченицама. Шта ћу? Волео сам га, па сам све подносио!

Једно послеподне ја сам, као и обично, шетао с њиме. Он ме доведе у болницу где ја обично седим у његовој „канцеларији" док он не обиђе и не види има ли што ново. Тога дана се он преко обичаја задржа, а ја из дуга времена изиђем и станем шетати дугачким ходником. (…) Баш сам ја, шетајући по ходнику, почео о томе размишљати и падати у неки сан из раног детињства, а Јоца у тај пар изиђе из једне собе и, видевши ме у ходнику, ухвати ме испод руке. (…) Уђосмо у једну малу собу. Била су само два кревета. Један празан, а на другом један човек. Он је седео лицем окренут нама и гледао је у нас. Ох, Боже, какав је то поглед?! Он гледа у нас; видело се да гледа у нас, али му поглед беше упрт за читав педаљ поврх нас. И што му се ми више приближавасмо, поглед се све више ближио тавану. (…) И на моме другу Јоци видео се један тежак утисак. Он приђе с пуно озбиљности и љубави болеснику и пружи му руку.

– Како си, брат-Ђоко? (...)

– Добро ће Бог дати!

Страховита и безутешна мисао сену ми кроз главу.

Та ово је слепац!

– А? – упитах ја очима Јоцу.

Он ми руком показа таблу више главе болесникове. На табли је стајало латинским речима, а по моме преводу: "Сушење очњег живца". (...)

Неки ме хладни зној обузе. Ја побегох из собе и седох на једну клупу у ходнику. Кроз отворен прозор пиркаше с оне липе сладак, миришљав дах.(...)

Али онај, онај човек! Ко је тај човек? Шта ме то толико вуче њему? Шта је то тако силно и страшно, па ипак тако неодољиво слатко у њему? (...) Јао, та ја њега познајем! То је..., чекај, молим те!...

То је!... Не, не! Откуд бих га познавао? Не може бити!

(...)Ја сам с мамом слатко вечерао. И тако полако претурисмо десет сати.

– Спава ли ти се, дете?

– Богами ми се спава, мамо. Купао сам се!

– Па хајде да лежемо!

Легосмо.

– Нека, – каже мама – ја ћу угасити свећу.

Знала је да ја то волим. (...) Осећам како ми се тресе ресица, како таласи пљускају, али је вода врућа и црна као мастило. (...) Буђ! Одох под воду! Јаој, ала ме нешто гуши!... Удавих се!... Јао!

Нешто ме хладно дохвати за перчин и извуче. Јаој, оне очи!

– Лези лепо, сине, нешто ружно сањаш, па јаучеш!

Хвала Богу! Али какав је то сан? Сад сам будан, а? Али као да ме неко нечим што звечи а не боли лупи по глави. Ја скочих и исправих се у кревету:

– Мамо!

– Шта, брате?

– Видео сам онога..., онога..., како се зове?... онога чича..., чича-Ђорђа! Јест, чича-Ђорђа. Знаш онога! Ја сам био мали. Онога што је радио с татом! Знаш? Сад и моја мати скочи из кревета:

– Ђорђа Радојловића?

– Њега!

Сад се морамо вратити натраг. Натраг са мном за читавих мојих двадесет година! Ја ћу испричати своја сећања о чича Ђорђу и све оно што ми је мати причала о њему, о Ђорђу Радојловићу. (...) Пре двадесет година био је мој отац трговац на гласу и радио је ортачки с Ђорђем Радојловићем. Не знам колико су година били ортаци, али у то доба, пре двадесет година, појави се код нас ватра из магазе! Одатле она дохвати чардак са шишарком, шупу с ветрењачама и с ракијом, па дућан с целим еспапом, и од куће остадоше само наше две собе. Тада – али с муком и болом се сећам ових тешких успомена – тада мога оца здрпи једна ужасна грозница. Он паде у кревет, залепи негде везикатор и – умре! А Ђорђе, како мама вели, ни мање ни више, него поче код другога радити. Шта је са мном и с мојом мајком било, – то је друга ствар! Али шта је с Ђорђем који сад у овај пар гледа у таван кад хоће да вас "прогута погледом", шта је с њим било? То зна унеколико само моја мати. (...) Често је, каже ми мати, доносио чича-Ђорђе сомун испод мишке и куповао нам дрва, све док, опет његовим настојањем, не би покупљена вересија и "ми" се разортачисмо, па ја с мајком дођох тетки у Београд и пођох даље у школу, а он оста у Н. Од то доба и мајка је морала распитивати за њега, и ево свега што се о њему знало: Ђорђе је тада почео парчетарити, али кад се покупи вересија, он поче за се радити. Жена му умре, и он оста с једним женским дететом сам у свету... али га очи почеше издавати... Лекар у нашој варошици диже руке, али му тада казаше људи да му се то само навлачи бело на око, и да то могу београдски лекари да скину. (...) Ђорђе продаде све. Извалише неки стотинак дуката и дођоше сви троје у Београд. (...)

Ја се одмах умијем, обучем и уљудим. Нисам хтео ни кафе пити, него одмах отрчим у болницу. (...) Ја се јавим помоћнику и уђем у „малу собу". Али тек што сам био отворио врата и видео онај значајан поглед који, кад су врата шкрипнула, беше укочено управљен поврх њих, – тек сам, велим, одшкринуо врата, а неки затварач који осећам да је унутра, у мени хтеде их против моје

магаза – трговин

еспап – роба

везикатор – мелем у облику шипке начињен од жутог воска, смоле и тзв. шпанских буба

парчетарити – радити на комад

воље и силом залупити и оставити ме напољу. Ја јуначки отворим широм и ступим слободно унутра. Али не умем да корачам. Рекох да сам фаталист! И тада ми се учинило да се нешто значајно са мном збива, да се моја судбина решава.

Соба је била окречена… Не!… Осветљена… Не!… Озарена неком фосфорастом, љубичастом неком…, ја не знам ни сам каквом светлошћу!

На кревету покрај чича-Ђорђа седело је женско створење, и оно је гледало, и гледало у мене. Али тај поглед био је нешто сасвим друкчији од Ђорђева. И тај је поглед долазио, истина, озго, али се спуштао кроза ме и силазио још за читав хват у земљу. Ја сам бар осећао горе не темену рупу и доле за патос заковане ноге. И онда сам се знојио, кувао, топио и напослетку био хладан као леденица.

Молим вас, мало да се издувам!

Дакле та девојка имала је црне очи, велике, тако да је од њих дувао неки ветар, и нека промаја ме одмах ухвати и укочи целу леву страну. Коса и обрве биле су јој плаве, те је зар тим више одскакало оно црнило, као што кроз земљане опкопе јасније и значајније вири грло топовско. Стаса је била средњег и снажног. Нешто заношљиво, мрамораста бело, чврсто и еластично се свијало у гипке, обле линије, пуне живости, снаге и једрине. Све мирише на пролеће, издашност, пластичност; али то што она седи крај Ђорђа, и његов поглед и њен поглед, то ју је опет дизало високо горе у зрак идеала. Моје рањено срце поче клецати и најзад покушавати да се поштапа на језик, али он се већ узео и обамро.

У тај пар паде ми на памет што ми мати рече у једној прилици кад сам се збунио: „Бога ти, дијете, та ти си светски човек!" Паде ми, дакле, на памет да сам ја „био у Паризу" и да сам „светски човек", па изгњечим своје срце као chapeau claque и слободно корачим напред. Поклоним се њој, па пружим руку Ђорђу:

chapeau claque – врста шешира који се може преклопити

– Добро јутро, чича-Ђорђе! Познајете ли ме? Он узе моју руку обема својима, изврте главу на страну и, са стране гледајући преко моје главе, поче се њихати, као заушћујући да ми нешто одговори. Ја му прискочим у помоћ:

– Каже ми мама… Али ме он одмах прекиде:

– Та ти си, Јанко! Гле! А како да те познам? Била је сека Сока, и надао сам ти се. (...)

Ја се дигох. Опростим се с Ђорђем који ми рече да ће ускоро на пут, али ће доћи да се опрости с мамом. Опростим се с девојком:

– Због, госпођице! Бог ће дати па ће све добро бити! У оваквим приликама ја, као лаик, а наравно, судећи по здравој памети и познајући моћ природе, ја мислим да изгледи, ако не на потпуно оздрављење, а оно бар... ви већ знате.

Их, ала сам глуп! Па где је, опет, та квака? Као да су врата два километра од мене!

Тога дана после ручка лешкарио сам на кревету и размишљао. Није вајде. Данашњи мој састанак у болници начинио је на ме силан утисак! Покушао сам да га "аналишем". Ја неки пут волим да будем "филозоф", па да "хладно судим". Нашао сам да је утисак у основи тужне природе, јако тужне природе. (...) Али ја видим њу поред њега, и све добија други изглед. Она је уз њега оно што је Васкрс уз Велики петак; она је, по моме схватању, имала задатак да га, поред све његове несреће, ипак усрећи. Она ће га и усрећити! Ја вам кажем: она ће га усрећити! Бар ја бих с њом био срећан! Још како!

(...)И ту ноћ сам сањао. Сањао сам: а ја као идем неком ливадом. Све се зелени као јед, и у ваздуху нешто мирише, и негде кука кукавица, а, опет, испод ње – ја не знам откуд – али испод ње избија сат! Однекуд пуше ветар, и то тих, топао, миришљав ветар, и шушти липа, и онда један јак вихор. И око мене је сад гора, пуста, мрачна гора, и преда мном је стаза, и опет кука кукавица, и чујем шеталицу сата, и она као говори: „Јан-ко! Јан-ко!" и још нешто, али не знам шта. Све је само мрачније, и дрва се спуштају и савијају, стаза је све ужа, и све се мање види, а нешто се провлачи и тешко корача. Тада ја видим девојку, девојку какве само на сну долазе! Она се исправи и поверљиво махну руком, и тако слатко каже моје име: „Јанко, Јанко", и онда још нешто, али не знам шта, само осећам да је нешто предано, поверљиво – љубавно. Од ње нешто блешти и гора се растављa и гиба, и све мирише; и она се гиба и све се више упија у мене. Тада ја познам њу, познам Ђорђеву ћерку, и крепко, и дуго, и значајно јој стегнем руку. Али она има нешто у руци што смета да се моја рука сљуби с њеном, и ја одвих једно парче хартије. Гле шта је сад света! И сви упрли очи у то парче хартије, и сви виде да је то лутријска обвезница, и да се бројеви светле и блеште, те се једва читају. Рекао бих да су ми однекуд познати ти бројеви, особито онај с кукуљицом и капетанским чином. А, није! То је Јоца доктор! Гле како заљубљено гледа у њу! Познајем, познајем! Знам све! Ено онај исти озбиљан поглед на њему, који сам јуче опазио и коме сам се чудио! Дакле то ли је! Наравно! А гле како се она хартија савила у фишек и из ње се просипа злато! Блешти се, шушти и заноси његов сјај, а њих се двоје све више грле и љубе! Али, о чуда! Мени није нимало криво, ни жао, напротив: мило ми је! Нека, нека, узмите се, будите срећни, ето вам новаца, ево вам и мог благослова! Ево, да вас овако постаринski благословим, овако као владика унакрст! Само што ми је нешто хладно по листовима. Гле! А ко ми је то метнуо порцуланско око на лист? Та то је мртвац! Јао, јао! Не могу да вичем. Ма… ма…

– Сине, окрени се на другу страну!

Кад сам се разбудио, видим да свиће. Протеглим се и покушам да мој сан поновим, да га растумачим и да га упамтим, али ме мисао поведе далеко натраг. Сетих се ње, Каролине! Сетих се кад сам јој главом лежао у крилу на клупи, у дражђанском Великом врту. Око нас шума и чисте стазе. Као да чујем Лабу, и детлић негде кљуца, и у ушима ми зуји, и ја гледам горе и видим само небо и њу! Сав свет је она, и она сав свет! И у грудима ми се нешто све, више шири, и одмах се напуни мишљу о њојзи, и опет се шири, све више, и опет је она, и само она што тако силно пуни и распиње моје груди. Ја је љубим и на груди стискам, а она затвара очи и сањајући повија се натраг и предаје се истој слаткој и неодољивој срећној мисли. Ах, како сам тада срећан био, и опет тако „неискусан", да сам мислио: ништа ме од ње раставити не може! После се сетим Марије, ах, те прве и једино истинске моје љубави. Сећам је се као детета, сећам као – жене, али – не моје жене. У какав се мађионични, сањиви, срећни поглед склапају оне њене пусте очи! Ех, шта сам тада мислио, шта осећао, шта хтео? Зар да живим без ње, зар… Али један вихор! Па Станке се сећам! А и како не? Сећам се оног првог вечера што сам провео у њиховој кући. (...) Осећао сам неки животан мирис у салону, мирис који, као у децембарско јутро, реже и сече и чини те се подиграваш и летиш куд си пошао. Ја се чудим да јој још тог вечера нисам пао пред ноге, да јој нисам казао…

Али шта је, шта је то све? Како се све то губи, бледи и издише пред величанственом простотом мога најновијег познанства!

Тога дана било је топло, али је дувао јак ветар. Погдешто би појединi вихор силно цимнуо прозором, или би напео стару потклобучену тапету на зиду, па би одмах одлетео даље; и док се око нас слеже прашина, чује се како у даљини хује и све се диже у облак.

Ја сам с мамом седео после ручка и пушио. Ћутали смо. Чини ми се да смо обоје слушали ветар.

У тај пар врата се широм отворише, и уђе Ђорђе са штапом пруженим пред собом, са сестром и са ћерком.

Чини ми се да сам почео цвокотати зубима. Сад ми је било све јасно! Сад сам видео шта су ми он и она! Сад, за који минут, и моја се судбина решава!

Био сам тако збуњен, да ми хиљаду којекаквих планова и мисли дођоше у памет. Као дављеник, видео сам за тренут цео свој живот, не изузимајући ни мој јучерашњи сан, ни Јоцу у њему.

Понудили смо их да седну. Мама их послужи, а ја сам, опет, Ђорђу правио и палио цигаре. Пушили смо, тако смо много пушили, да се у нашој великој соби ништа није видело, и шеталица од сата као да се лактовима гурала кроз дебео дим.

Ђорђе је дошао да се опрости. Одлазак је ту, све је већ спремно. И запрегнута кола већ их не знам где чекају, и не знам где ће још вечерас на конак, па ће сутра рано да грабе даље да не знам где опет падну на ноћиште.

Разговарали су. Ђорђе је причао, као што обично раде прости људи, махом о себи. Само су све те његове приче, по добу, земљишту, личностима, познате мојој мајци, и стога су је интересовале. Ђорђе је причао прво и највише, а, ваљда из куртоазије, о моме оцу – о њему је много причао, и моја је мати гутала те приче. (...) Дигоше се.

– Шта?! – хтедох ја, уплашен, викнути. – Шта, зар већ? Зар заувек? Зар је то могућно!?

Али ја не викнух, не „сруших небеске сводове", него једва прошаптах, и то – њој:

– Зар већ идете?

Она тужно слеже раменима и послушно показа очима на оца.

– И сад одмах седате на кола, сад одмах путујете? Одмах?

– Одмах!

Не знам како смо се опростили. Ништа нисам видео. Било је у соби и мрачно и загушљиво, и таваница се почела спуштати, и дим од дувана каменити, и све да те угуши!

Ја сам се руковао, – то знам. Знам да сам и мами стискао руку, и да ми је она, озбиљно смешећи се, рекла: – Збогом; али ја ћу само до врата!

И врата се затворише. Мама се врати. Чујем у авлији кораке и лупу од батине којом се Ђорђе поштапа.

Још један тренутак и – све је изгубљено!

– Мамо!

– Шта, брате?

– Мамо!... Ја... ти... Још мало па је – доцне!

– Мамо, не знам зашто, али ето видиш, ја...

Чујем како се затворише врата од капије и одсудно видим на лицу моје матере онај озбиљни израз који се на њој види само кад је говор о мојој женидби. Још мање него мало, и све је пропало:

– Мамо!... мени се... допада ова девојка!

– Красно дете!

Разиђе се дим у соби. Нека давно невиђена светлост сину, и све замириса надом и поуздањем. Ваљало је хитати. Ја сам увек разумевао своју матер, па и сад сам разумео да треба сад, и то одмах, кидати:

– Да их зовнем? – и ја поскочим вратима.

Али као Црвено море пред Мојсијем, тако се њена лепа и суха ручица испречи преда мном. Кад јој погледах у очи, видех нешто огромно велико, али не разумем ни оволишно!

– Иди, ако ћеш! – рече она, и њен поглед раздвоји Црвено море. – Иди, ако ћеш! Бог га убио ко ти у томе стане на пут.

Било је још толико времена да сам их могао вратити с капије, али се не макох с места, и као окамењен гледах у мајку.

– Иди! То је једно добро и честито дете! Знала сам јој и матер, – красна жена! И Ђорђе је један по један човек! Он, ето, сад није ни за што, али се још не да! И ја ти кажем, – мамин глас поче емфатично да звони– и ја ти кажем да се он никад неће дати злу! Он је од старих људи! Он је јунак и верује у Бога! Иди, ако ћеш!…

емфатично – заносно, наглашено

Али у њеним очима стајала је друкчија пресуда. Ја седох и саслушах је оборене главе. Она као да паде у неки занос и као да себи самој или некоме другоме – а не мени – узе говорити:

– Так'и сте ви сви, данашњи младићи! Не знате шта хоћете, ни шта радите!… Хај, хај, како су ваши стари *беїенисавали* девојке, а како се ви данас – *заљубљујеше*! Сви ви, сви!…

бегенисати – свидети се, допасти се

Па онда, као да се трже из неког сна, пљесну се рукама и окрете се мени, оштро ме гледајући у очи:

– Али наопако, да ти откуд не волиш Ђорђа, па да стога не узимаш њу?!… Да откуд ти нећеш да учиниш њему све што човек може учинити, па дајеш – чисто ме срамота да кажем – па дајеш срце његовој ђерци? Девојци красној, поштеној, честитој, доброј кућаници; али девојци – разбери се, молим те! – коју си ти јуче први пут видео!… Само немој да мислиш да ја имам што против ње! Не, Бога ми! Бог је велика заклетва… Али ви, данашњи младићи!… Онда се пљесну руком по челу:

– Ох, шта ја, грешна у Бога, радим!… Мећем девојци грану на пут!… Иди!… Иди!… Иди!…

Она ме очајно дохвати за руку, управо довуче до врата и отвори их! Ја ухватим њену руку и пољубим, па широм отворим врата:

– Идем, мамо, овде је – страшан дим!

Кад изиђем у авлију, врућ, јак ветар духну и отвори капију.

И ја изиђох на улицу. И као да у даљини видех пешеве од Ђорђева капута како их носи ветар, и још као да чух два– трипут удар његове штаке о калдрму, па се онда опет све зави у прашину. А оно тамо далеко пред њима, да није оно Јоца доктор?…

пеш – предњи део капута

Чудно сам се осећао кад уђох у собу и видех маму у оном свечаном расположењу као кад прича:

„А шта ја теби, море, рекох, а? Ко се стара за она два црва!"

О Божићу, 1886.

- **Извор:** Лаза Лазаревић, *Приповетке*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1968.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Зашто се приповетка зове *Ветар*? Пажљивим читањем открij његова могућа значења. Какве све асоцијације изазива?
2. Ко је приповедач, у ком се лицу исповеда? Ако је гледиште наратора једнако гледишту лика, каква је улога читаоца? Настој да се дистанцираш од Јанка, приповедача, и објективно сагледаш сва збивања и догађаје у приповеци.
3. Која је основна тема приповетке *Ветар*? У оквиру главне теме испитај и друге тематске мотиве који су уграђени у структуру приповетке.
4. Какви су односи између мајке и сина? Зашто она једно говори, а друго чини? Докажи примерима из текста да она поседује разорни егоизам.
5. Какав утицај на Јанка има његова ауторитативна, посесивна и егоистична мајка? Да ли је он свестан свога идентитета? Зашто не предузима ништа? Зашто своје реалне доживљаје транспонује у снове и сновиђења? Анализирај Јанков сан. Шта он носи у подсвести? Јанко је прототип модерног, интровертног (затвореног) интелектуалца, наглашене осећајности и склоности ка размишљању, слаб и лабилан човек. Докажи ове тврдње подацима из књижевног дела.
6. Приповетка *Ветар* је обликована модерном приповедном техником. Лазаревић се користи интроспекцијом, аутоанализом, сновима, сновиђењима и симболиком. Какво симболичко значење придајеш речима: ветар, дим, светлост, прашина, очи, рука и др.? Какво симболичко значење има мајчина прича "о два црва"?
7. У *Ветру* се конфронтирају два погледа на свет: патријархално-конзервативни и модерно-либерални. Какав став заступа Лазаревић?

- **Литература:** Димитрије Вученов, *Трагом епохе реализма*, Крушевац, 1981; Душан Иванић, *Свијет и прича*, Београд, Народна књига, 2002; Милан Кашанин, *Судбине и људи*, Загреб, Просвјета, 2001.

ПОЈМОВНИК

Модел **психолошке приповетке** је основни Лазаревићев модел који, међутим, садржи и елементе љубавне и социјалне приповетке. Монолог којим се открива аутоанализа главног јунака преовлађује у приповеткама у којима су главни јунаци интелектуалци, људи са развијеним унутрашњим животом попут Јанка, јунаци који се налазе на граници са патријархалним моралом и обичајима.

Ониризам – је појава будног сневања и доживљаја различитих визија у будном стању. Психички поремећај код којег доминира измењено стање свести у којем будна особа има визије и врло упечатљиве, живе призоре објективно непостојећих ствари, бића и појава.

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

Поклоник старих заједница, Лазаревић је први српски писац који је изразио модерну индивидуалистичку психологију, први који је дао судбину интелектуалца у нашем друштву. Лазаревићев интелектуалац, обично школован у иностранству (попут самог писца), склон сентименталним сањарењима и заљубљивању на први поглед, разапет је између тежња за индивидуалном слободом и строгих захтева патријархалног морала. У својој средини он се не издваја толико новим идејама колико посебном емоционалном настројеношћу и понашањем. Сукоб између сентименталног интелектуалца и патријархалне средине разрешава се на исти начин као у идиличним приповеткама, враћањем "заблуделог" у крило заједнице. Међутим, последице тог чина у приповеткама о интелектуалцима сасвим су различите на даљу судбину јунака: жртвовање личне слободе не доноси спокојство и срећу, него пустош и очајање. Глорификација старог морала прелази у дискретну побуну против стега које је он наметао појединцу...

Лазаревић је први психолог међу нашим приповедачима, зачетник психолошке струје нашег реализма. Његова тачка гледишта стално се креће у непосредној близини ликова или се сасвим поистовећује с њима. Зато он често користи прво лице у приповедању. Лазаревић не само да приповеда из унутрашње перспективе, он често осветљава своје јунаке изнутра, открива што се збива у њиховој души. Лазаревићеви јунаци, у стањима повишених емоција или под дејством интензивних чулних доживљаја, губе осећање за реалне ствари и односе. Писац продире у њихову подсвест кроз снове, сањарења и сновиђења (онирички аспекат). Инсистирање на психолошком за последицу има занемаривање фабуле тј. радње и догађаја. Осим тога, Лазаревић уводи новину и у дескрипцији. Смеле, неочекиване асоцијације својствене су описима природе и свим другим видовима дескрипције. Ти описи нису ради себе самих, увек се може открити нит помоћу које се уклапају у наративни контекст те представљају својеврсне симболе (нпр. опис собе након „кобне ноћи" у приповеци *Први пут с оцем на јутрење* или опис пристаништа и механе у приповеци *Све ће то народ позлатити*). Скретање ка унутра, психолошка перспектива, приказивање спољашњих збивања у унутрашњој светлости, продирање у подсвесно, превласт унутрашњих збивања над догађајима и занемаривање фабуле те симболички описи су својства која представљају напуштање објективног реализма и чине Лазу Лазаревића претечом модерне.

Јован Деретић, *Историја српске књижевности*

ИЗ РИЗНИЦЕ РЕЧИ

Лик Јанкове матере у *Ветру*, продужује овај правац и тему даље, одсутно развија. Јанку, који је већ зрео човек и увелико тече каријеру, добро је што живи сам са матером. Увече он још увек, као у детињству, препушта да пред спавање мати угаси свећу у заједничкој соби, она га изјутра буди као дете чешкајући га по коси... У часу када треба да донесе одлуку, на растанку са својом несуђеном вереницом, Јанко у забуни стеже руку и мајци иако она никуда не одлази и мада се с њом не растаје. Иако га мати наговара да се ожени, он осећа да она то у суштини не жели и да никад неће прегорети. Кад год се поведе разговор о његовој женидби он осећа у мајчином гласу тон којим говори још само када је реч о њеном укопу и посмртној спреми. Када на крају приповетке *Ветар* Јанко од матере затражи дозволу да запроси девојку, он упркос њеним речима, у њеном оку чита друкчију пресуду. И тако се најзад одлазак по невесту изјаловљава и претвара у баналан изговор...

Однос Јанка према матери из *Ветра* Лазе Лазаревића још је експлицитнији и инцестуозно језгро ту је заклоњено само лаким тоном приповедања, али су чињенице докраја наведене. Треба их само евидентирати. Јанко је зрео човек, а још увек неожењен, живи сам са мајком. И тај живот је сложен. Она га – то Лазаревић дословно каже – још увек мије суботом као некада док је био дете. Они, мати и син, спавају у истој соби, разговарајући до дубоко у ноћ, иако – то се писац постарао да буде очигледно – има и других слободних соба и постеља у стану. Понекад, Јанко се сећа како је негде у Немачкој спуштао главу у крило Каролини, својој несуђеној невести. У Београду, сада после те и других неуспелих веза, он каткад спушта главу у крило сопственој мајци, и она га као некада у детињству биште и тепа му. Замена невесте и матере је очигледна (Едипов комплекс)...

Тон обожавања којим је обавијен лик матере у Лазаревићевим списима, био је дословно приман и иза таквог тона који сугерише патријархални култ матере, нису читане чињенице, које говоре нешто друго. Те чињенице говоре страшну истину о себичности мајке која чува сина само за себе.

Милорад Павић, *Тема "вечитог младожење" у српској књижевности*

Лаза Лазаревић

БЕЛЕШКА О ПИСЦУ

Лаза К. Лазаревић (Шабац, 1851 – Београд, 1891), српски реалистички приповедач, зачетник психолошке приповетке. По томе што у неким приповеткама радњу смешта у град, што приказује психологију јунака, снове и сновиђења, а занемарује фабулу, сматра се претечом модерне. Након завршетка студија права у Београду, Лазаревић је провео неколико година у Берлину на студијама медицине. Учествовао је у српско-турском рату (1876). Био је санитетски пуковник и лични лекар краља Милана Обреновића. Објавио је само осам приповедака (*Шест приповедака*, 1886; *Ветар* 1888; *Он зна све* 1889) а једна му је остала у рукопису (*Швабица*).

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Ветар, психолошка приповетка, симбол, лајт-мотив, сан, јунак-интелектуалац, унутрашњи сукоб, патријархални морал

Лаза Лазаревић

Све ће то народ позлатити
(одломци)

И сумрак се поче хватати, а лађе још нема. Свет који ју је и чекао поче се разилазити. Замало још, и свет се сасвим разиђе. Осим слугу и чиновника паробродских на обали стајаху још само два човека, – један у фесу и чакширама, други у мундиру и мамузама. Онај у фесу – Благоје казанџија – цео дан нестрпљиво ходаше: сваки час запиткиваше кога поштогод; обрташе се непрестано, као да га цела снага сврби па не зна одакле да се почне чешати; улажаше у станичну гостионицу и чисто као да ће одоцнити усплахирено истрчаваше поново напоље, упирући поглед далеко преко мирне Саве. Његово лепо избријано, чисто лице, с лаким површним борама, налик на оне облачке на ћилибару, са седим золуфима и брковима, стајаше некако у контрасту с маленим, плавим, ведрим очима које живо, па ипак с поуздањем, скакаше с једног предмета на други. Чибук је непрестано држао у зубима, палећи лулу истресеним кокицама. Сваки час је запиткивао и момке и агенте: Што нема лађе? Да ли има каква депеша? Је ли вода тако мала? Вуче ли какву теретницу итд., – на што му и момци и агент, с урођеним господством страних држављана, врло укратко и осорно одговараше.

Капетан, пак, по имену Танасије Јеличић, стајаше готово цео дан на једноме месту, подбочивши се на сабљу. Лице му беше окренуто страни с које лађа долази, а очи уморно и нестално блудише око тога места, као оно сасвим изгубљена главчина око оједене осовине. На његову лицу не беше онога хероичнога изгледа који се кадшто виђа и на пенсионисаним потпуковницима, па ипак оно те опомиње на оморину иза које се диже олуј, одећу и ћерамиде с кућа и капе с глава. Пуначки, малени, с обе стране пострижени бркови, мален али подебео нос, осредње смеђе очи, рехаве обрве, округао обријан подбрадак и чисти, масножути, али не мршави образи, мала уста с поверљивим контурама, велике руке, аљкава униформа, а као снег бела кошуља и као млеко чиста сабља, – све то издаваше господина и геака, човека од кога ишчекујеш да зна аранжовати кадрил и очистити оштрицу, а опет те нимало не би изненадило кад би он окренуо дами леђа, обрисао нос салветом или чак забо виљушку у локумиће.

Он дакле стајаше, а казанџија се непрестано вртијаше. Напослетку, кад мрак стиже пре лађе и не могаше се видети ни златан перваз на агентовој капи, и њих се двојица покуњени вратише у механу.

фес – капа без обода, обично са кићанком

мундир – сако војне униформе

мамузе – метална направа причвршћена на јахачеву обућу, којом јахач подбада коња

ћилибар – фосилна смола, која се употребљава за израду накита и лакирање, друго име јантара

чибук – цев у коју се ставља цигара

кокица – жишка од згорела дувана из луле

депеша – телеграм

главчина – средњи, ваљкасти део точка

ћерамиде – цреп за покривање кућа

рехаве – ретке

геак – простак

кадрил – стари француски плес

локумић – врста колача

перваз – руб, ивица

– Нема је, па нема! – рече казанџија љутито као човек коме не иде карта.

– Нема је – рече и официр, али мирно, као периодичан чиновник који зна да после пет година мора доћи класа.

класа – унапређење

– Што ли, Боже? – рече опет казанџија. – Ваљда..., та да... овде и нема Турака... А лађа се ваљда и не може бобандирати?

Капетан ћути.

– Кога ви чекате? – упита опет Благоје.

– Жену!

– А ја сина! Рањен је.

Он се мало стресе, брзо стаде истресати скоро пуну лулу и поново је напунивши и палећи настави преко чибука:

– Али лако, сасвим лако! Писао ми је његов друг Јоле. Овде и овде! – он руком показа сасвим неодређено: најпре преко леве плећке, па онда дуж целе десне ноге.

– Само га окрзло! Отпуштен је кући из болнице да се поправи, па после у име Бога опет!... И треба... треба гонити пексијана!... Само нека нам је Бог у помоћи!...

пексијан – човек друге вере

– А шта вам је син? – рече капетан, почињући учествовати у историји казанџијиној.

– Мој син? – Казанџија! Ех, да видите како тај ради. У њега рука, видите, овде дебља него у мене нога овде. Ја сам због ових оскудних времена продао све што сам имао – шта ће ми? -, само сам алат оставио. Али док је његових руку и алата, биће нама двојици хлеба, па баш да нас је и десеторо.

– Знам, знам – рече капетан – али шта је он у војсци?

– У војсци? Пешак! Јест, пешак! Ја увек кажем: ти, брате, ти би требало да си тобџија. Ти би лепо могао повући топ. После, оно кад груне – милина човеку чути! Али он хоће у пешаке. Каже: ово вреди, – ако ћеш на пушкомет, ако ћеш за гушу! Страх те погледати кад се наљути. Тај где удари, ту трава не ниче!

– А где је рањен?

– Богами, не знам. Не знам – бадава! Писао ми је, истина, његов друг Јоле, али ја сам заборавио. Смешна имена тамо. Ево писма! У две борбе – у две...

ћурче – капут постављен крзном, ћурак

Он извади сасвим масно и изгужвано писмо из ћурчета и предаде га капетану који га понесе у руци да га прочита спрам свеће у механи.

Уђоше у механу с масним дугачким столовима, чађавим зидовима и од мува упљуваним сахатом. На среди таванице обешена лампа чкиљила је, једва пробадајући зраке кроз већ сасвим црно стакло. Насред среде стајаше једна дрвена столица са сламним седиштем и сломљеном и тако живописно испруженом ногом као да хоће да се фотографише.

Капетан седе на дугачку клупу крај прозора и поче читати врло замрљано писмо. Благоје склони најпре ону столицу, псујући "што ће ово чудо овде", седе после према капетану, загрну рукав од ћурчета и погледа по столу, хтевши се налактити. Али се одједанпут, трже видећи по столу грдну, црвенкасту масну мрљу.

– Ej ти, море! Е, ово је баш преко јего! Гледај ти, молим те: мало не покварих копоран! Чујеш ти, бре, ходи овамо! Обриши ово!

преко јего – превише

копоран – гуњ с рукавима

Однекуд из мрачног угла довуче се једно прљаво створење.

– А шта је ово овако масно? Је ли, магарче?

– Па, механа је, мајстор-Благоје, – рече прљаво створење с толико непобитног разлога, да се Благоје разгоропади:

– Е, гле ти њега! Међер си ти неки мудрац! Па ваљда не седе свиње у механи?

међер – заиста. збиља

Читалац ће се врло огрешити ако помисли да је Благоје какав чангризало, – Боже сахрани! Сада је он само у грозничавом стању од нестрпљења, па тражи само себи занимања. Пристао би он сад и да се бије, и да га бију – само да му прође време. Није он, иначе, био баш ни врло разговоран човек, и вечерашње његово управо нападање на свакога кога сретне беше само очајнички покушај да разагна чаму. Због тога он опет јуриша на капетана:

– Јесте ли видели онога с ногом?

– Кога с ногом?

– Та онога без ноге?

– Кога без ноге?

– Та онога са штаком?

– Кога са штаком?

– Са штаком! Онога што су му доктори одсекли ногу!

– А што су му одсекли?

– Па, кажу, хтео је да умре од ране што је добио на Јавору, па му онда одсекли ногу, па сад иде без ноге... Зар ви не знате онога с ногом?

– Не знам – рече капетан – нисам га видео.

– Па све проси пред црквом!

– Хм!

– Ух, Боже! – Благоје се стресе. – Овакав бадрљак амо! Боље би му било сто пута да је умро! А он ништа – жив! Па још пуши! Ништа му, каже, не шкоди!

бадрљак – остатак неког дугуљастог предмета

– Па дабогме!

– Само то ми се не допада што проси.

– Па мора да једе!

– Знам! Али он кад је у рату изгубио ногу, треба да му се плати! Лепо да му кажу: На ти, брате! Хвала теби који си за нас пролевао крв, и таке ствари... Човек је, у неку руку, то се види – како да кажем? – изгубио ногу, иде на штаци! Сад њему треба да једе, да пије. Хоће, богме, и лулу дувана... Човек је...

Капетан се осети позван да објасни казанџији положај инвалида:

– То је лепо што је он за своју земљу осакатио себе. Али зато он не може тражити сад да буде саветник. Видите: сваки онај који је пролио крв за своју земљу треба да се рачуна у срећне, јер се одужио својој мајци, својој земљи. Сваки је дужан својој земљи, земља није никоме ништа...

– Е, знам и ја те ваше филозофије! Знам ја, ако ћеш, и "земља јеси, у земљу одитеши"! Али дај ти, брате, штогод у жива уста! Видите: то је чисто..., како да кажем?..., то је страшно погледати! Довде одсечено, – а човек хоће хлеба! Па сад зар да проси? Мора! Не може да оре, не може да копа! Па још, може бити, понекипут слабо што и напроси. Бре, да је мени власт, ја бих и знао шта бих радио! Ја бих лепо из куће у кућу. Уђем, унутра седи газда и једе питу од ораха. – "А, ти једеш пите?" – "Једем!" – "А је ли крв јефтинија од пите? А камо ономе онде с ногом?" – "А шта ме се он тиче?" – "Ха, не тиче те се, је ли? Дај овамо, докторе! Један, два, пет, – колико их треба! Деде сеци! Сеците му ноге овде! Јок, не питам ја треба ли или не треба: сеци ти само! Тако! Сад види како је ономе онде! Ха синко!"

Капетан виде да се с Благојем не да објашњавати у вишим регионима. Он се спусти ниже:

– Тако је, тако је! Али ће они и добити сви пристојно издржавање из државне касе кад се сврши рат. Немајте ви бриге!

– То, то, мој господине! Само ако је то зацело и онолико колико треба, да не стоје опет пред црквом и да не просјаче по вашарима. Зар кад би неко због мене изгубио само мали прст, па ја... А овамо држава... Слушајте!... Звижди!

– Не звижди! – рече капетан.

– Та звижди, Бог с вама.

Благоје истрча наврат-нанос напоље. Мало после врати се покуњен...

Капетан га више не слушаше. Његове мисли беху далеко: чак у Књажевцу. Тамо му је била жена код матере чекајући да се ослободи бремена. Али тада су тамо били и Черкези. Ужасне комбинације севаше капетану кроз главу. Сва варварства која су починили ови љубимци Европе сликаху се живим бојама у његовим мислима. А поврх свега стајаше десператна неизвесност; јер откако је пошао у рат, само је два писма од жене добио. У оба му писаше да ће доћи чим се породи и дигне, али од последњег писма беше прошло већ пет недеља, а Турци дошли на Тресибабу, а Черкези

да се ослободи бремена – да се породи

Черкези – кавкаски народ, већином исламске вероисповести, у српско-турском рату борили су се против Срба

десператна – очајна

руше његову кућу и пале му постељу на којој му можда жена лежи. Па ипак је он ишчекиваше. Има у човека једна жица, лажљива као случај, па ипак је зову "предосећање". Ко год игра на лутрији, тај при сваком вучењу има предосећање да ће добити, и никада се не чуди по свршеном вучењу како га је преварило то предосећање. А удари ли само једном и на њега слепа срећа, он цео свет уверава да је знао да ће добити, јер му се све беше тако чинило и никако друкчије. И капетан Танасије већ трећи пут узаманце долази чак с позиције на лађу, с тешком муком измољавајући допуштење од команданта, јер му се све чињаше да га данас неће преварити слутња. Али ево баш у овај пар учини му се да ни сама лађа неће више доћи. Он постаде нестрпљив као и Благоје. Преврташе мисли да просеје из њих оно што је црно. Оде у Књажевац где се родио; уђе у своју кућу, седе под орах који је посађен онда када се капетан родио, а који сад на својој периферији носи суве гране. Ту сахрани оца и матер, ту преко пута замилова девојку, ту уз кућу однесе куму лимун и позив на прстен. О, како му ту беше драго све: и стари орахов орман, и зарфови отети од неког турског паше у првом нашем устанку, искрхани ногари за кацом у подруму, и икона светога Николе с двокрилним и увијеним носом, налик на два пужа, и фистан у саричани, у којем се његова мајка венчала, и опет, опет, и поврх свега: весело, благо и пуначко лице његове жене, и стидљива нада да ће бити отац... и..., не, не може бити! Та, ако су и Турци, нису зверови! Он се потрља по челу хтевши разагнати ове мисли...

Капетан истрча напоље у свеже јутро. Једва је дисао. Неизвесан страх владаше њиме. Он у трк дотрча до станичне лађе. Докопа бачен алат с лађе која долазаше и стаде је вући себи. И таман да заметне уже на казук, а у гомили света опази једну жену која издиже више главе дете у повоју. Капетан баци уже момцима који се чудише његову послу, занесе се и мало што не паде у воду. И кад му жена у оној тишми и гурању паде на прси и предаде му сина, прво сузе, па онда пољупци почеше падати на пуначко детенце које се нимало не срђаше на свог досад невиђеног оца.

И жена је плакала – то се већ зна! И друга једна постарија жена иза ње - и без тога не иде! И најзад и детенце ототањи.

Они брзо прећоше преко моста и склонише се у страну правећи места другим путницима који се гураше заједно са својим пртљазима, јер још не беше ниједног кочијаша ни носача.

Капетан хтеде много штошта питати жену, али никако да отпочне; напослетку му се одреши језик:

– Међер, ти си жива!

Он је ухвати и стеже за мишицу, као хтевши се уверити.

– И овај мали! Ти, ти, војниче! А шта ти ја којешта нисам мислио! Боже, Боже!

зарф – метални тањир на коме, у Турској, при служењу кафе стоји филџан

фистан – дуга хаљина са дугим рукавима

саричана – просторија уз стају

казук – стуб на обали за који се везује брод

ототањи – удари у плач

Он обриса лице рукавом и држећи дете настави:

– Знао сам, зацело сам знао да ћеш доћи. Тако сам баш у длаку рачунао. А нана?

Тек у тај пар он угледа ону стару жену и потрча јој руци:

– Хвала Богу, само кад сте сви живи и здрави! Кад је све добро!

Стара жена бризну у плач:

– Далеко смо од добра, синко! Остадосмо без куће и кућишта.

Капетана као да нека ледена рука шчепа за срце, али та рука исто тако нагло попусти, јер он у исти мах опази како се преко ћуприје креће један човек у простом војничком оделу, а без десне ноге и леве руке,

– Ћути! – рече капетан с ужасом на лицу. Брзо предаде дете жени, па притрчи богаљу. Потхвати га руком испод мишке и поможе му да закорачи једну греду која се била испречила на мосту.

– Да ниси ти, војниче, газда-Благојев син?...

– Јесам, господин-капетане! – рече војник састављајући ногу и штаку и дотакнувши се по војнички капе. Али га штака издаде и он се придржа за једну госпођу с кучетом која врисну и одскочи у страну.

– Ту ти је отац! Чекај да му кажем!

Како беше тек зора и путници неодлучно стајаху на обали, то и нехотице сви обратише пажњу овој сцени.

Капетан отрча напред у механу да пробуди Благоја. Свет се расклони у два реда пуштајући инвалида: красног, једрог момка, с мушким лицем и жалостивим осмејком око усана. Све беше у њега: и снага, и здравље, и лепота, и опет – ничега не беше! Све личаше на разлупану скупоцену порцуланску вазу.

Он пође полако напред. За њим пристаде капетаница с мајком и дететом, па онда остали свет, сви ћутећи као у неком свечаном спроводу.

У тај пар гологлав Благоје истрча из механе:

Капетан поскочи и дохвати га за руку:

– Стани! Он је тешко рањен! Здраво тешко!

– Како тешко? Ко то каже?... Ево, ево писма!... Његов друг Јоле...

Зверајући на све стране, он протрча поред инвалида и заустави се на крају публике:

– Па где је?

– Тата! – викну војник милостивно окрећући се на једној нози и подупирући се штаком. – Тата! Та ево ме!

Благоје се као мућа брзо окрете. Стаде пред сина. Гледа га, гледа – па онда тресну о земљу.

Нико не мишљаше да иде својим послом. Сви прискочише, попрскаше га водом. Дама с кучетом и зембилом тури му некакве капљице под нос.

зембил – торба од трске

Брзо га повратише и дигоше на ноге. Он се прво обриса од воде којом су га поливали, па онда загрли сина, али тако нагло као да се бојао да ће му побећи!

Дуго га не пусти. А и кад се одвоји, он га гледаше право у очи, не смејући никако спустити очију доле где је некад нога била.

– Хвала Богу, само кад си ти жив! Све ће опет добро бити. Ово, – он руком напипа штаку – ово ће народ позлатити! Је ли тако, браћо?

Сви прискочише одобравајући.

– Ето ја, – рече капетан – ја први дајем... – он стаде претурати шпагове, али нађе само неколико крајцара, – ја ево дајем сахат и ланац. На!

– Хвала, господин-капетан! – рече војник, исто онако поздрављајући капетана. – Држи, тата! Ја немам руке.

– Ево и ја ти дајем моју ћилибарску лулу. Вреди два дуката – рече Стево практикант.

– Хвала, браћо! Држи, тата!

– Ево ти да купиш дувана! – рече Маринко магазаџија и пружи му неколико дуката.

Војник, с муком придржавајући штаку, скиде капу и подметну је магазаџији да тури у њу новце.

– Хвала, браћо. Држи, тата!

Благоје узе капу у обе руке, метну у њу сахат, лулу и дукате.

Народ поче редом спуштати у капу. Међу путницима беше и браће Руса, са оном, како они веле, "широком натуром". Они немилице даваше.

Војник се захваљиваше непрестано са: "хвала, браћо!, хвала, браћо!", али му глас постајаше све више и више загушљив. Те две речи почеше добијати одсудан ритам, као у слепаца на вашару, и он као да сад први пут осети са свом снагом непоколебљивог уверења да је богаљ и просјак. И најзад просуше се тихе, крупне сузе, као мајска киша.

– Гле, гле ти њега – рече Благоје. – Због так'е ситнице плаче! Па шта ми је то? Једна нога! Е, хеј! Све ће то опет... – он умало не рече "нарасти", али се опет устави: – Све ће то опет... Ама је ли ти ја кажем да ће то све народ позлатити?!

Па онда уједаред и сам бризну у плач:

– А што ће ми све ово?

Он баци преда се капу с поклонима и као луд погледа у небо, као да одозго чека одговора.

– Хајдемо-те одавде! – рече капетаница. – Овде је несрећа, а ми... – она погледа у обе ноге своме мужу и у пуне обрашчиће свога детета... – ми смо, хвала Богу, срећни и пресрећни!

шпаг – џеп

крајцар – аустријски бакарни новчић

практикант – приправник

магазаџија – власник трговине

натура – карактер, природа

каруце – лака кола с коњском запрегом

Тада су одвели Благоја и сина с поклонима на каруцама у варош. Људи добра срца чинили су им донекле поклоне, али све се на свету огугла. Све избледи: и одушевљење, и љубав, и дужност, и сажаљење, и не можеш га више познати, као ни Топузова вранца који је некад добијао сваку трку, а сад окреће сухачу.

сухача – млин који покрећу коњи

покрити хартијом – овде: задужити се код банке

Капетан је опет озидао кућу на истом месту у Књажевцу. Покрио је, истина, као што се каже, хартијом, али му је жена весела, и синчић здрав, и чупа га већ за бркове. Благоје је још донекле говорио: "Све ће то народ позлатити!" После је окренуо на: "Све ће то теби Бог платити!" Напослетку се пропије и ту скоро умре. А његов син прима издржавање из инвалидског фонда и – проси!

Можете му, ако ћете, уделити.

Ово је мој прилог!

- **Извор:** Лаза Лазаревић, *Приповетке*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1968.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Одреди тему ове приповетке.
2. Којим је појединостима описано Благојево нестрпљиво понашање док чека лађу? Због чега се тако понашао?
3. Насупрот Благоју, капетан Танасије стајаше готово цео дан на једноме месту. Зашто је капетан привидно миран? Капетанов унутрашњи лик писац упоређује са оморином иза које се диже олуја. На које то капетанове особине писац указује? За личност капетана каже се да издаваше човека господина и геака. Како то писац објашњава?
4. Каква је разлика у тону којим Благоје и капетан говоре да лађе нема?
5. Због чега се Благоје мало стресао кад је рекао капетану да му је син рањен? Шта је тим покретом показао? Благоје објашњава: "Али лако, сасвим лако!... Овде и овде! – он руком показа сасвим неодређено: најпре преко леве плећке, па онда дуж целе десне ноге." Шта се наслућује о Благојевим осећањима и размишљању док то говори и показује?
6. Зашто Благоје стално жели с неким да разговара? Зашто осећа потребу да се свађа? Наведи делове текста из којих се то види.
7. Каква је функција описа механе (лампа чкиљи, столица, црвена мрља)? Пронађи симболику у том опису. Како Благоје реагује на мрљу на столу и зашто?

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ишчекивање, инвалиди, равнодушност, апатија друштво, ирониja

8. Зашто Благоје говори о инвалидима? Какав је његов, а какав капетанов однос према ратним инвалидима? С ким се слажеш и зашто?
9. Лик Благојевог сина дат је у контрастима. Пре рањавања он је снажан, у рату је херој. Као инвалид изгледа трагично. Образложи ту тврдњу примерима из текста.
10. Прикажи на појединостима из приповетке како Благојев син у пристаништу постепено схвата дубину своје несреће. Како то доживљава и схвата Благоје?
11. Шта писац поручује речима: "А његов син прима издржавање из инвалидског фонда и – проси!?"
12. Објасни значење пишчевог прилога. Колико он вреди? Каква је, по твом мишљењу улога писца у друштву? Повежи то са поетиком реализма.
13. Да ли је наслов приповетке у складу с њеном садржином? Образложи своје мишљење користећи се текстом.
14. По чему је ова приповетка социолошка, а по чему психолошка? Образложи свој став. Пронађи елементе реализма.

ИЗ РИЗНИЦЕ РЕЧИ

Много је дубља, стварнија и суштаственија критика у *Све ће то народ позлатити*. Инвалид, херој из рата, проси. "Људи добра срца чинили су му донекле поклоне. Али на све се на свету огугла. Све избледи: и одушевљење, и љубав, и душност, и сажаљење! И не можеш га више познати као ни Топузовог вранца који је некад добијао сваку трку, а сада окреће сувачу." Окружен равнодушношћу људском, пред туђим болом и небригом државе која му даје издржавање толико да може да проси, Благојев син остаје као живи, трајни протест против свега тога. Најпре против државе, која се, кад тражи жртве, јавља као домовина, а кад враћа дугове, појављује се као организација једне класе за заштиту њених интереса, а затим и против људске равнодушности и отупелости и свега онога што доприноси да "све избледи". Можда је у највећој мери та критика уперена баш тој особини људској, али јачина друштвене критике потискује све остало у други план. А оно што тој критици даје сву оштрину и сву горчину јесте крај приповетке и начин на који је тај крај саопштен:

"Благоје је још донекле говорио "Све ће то народ позлатити!" После је окренуо на: "Све ће то теби бог платити". Напослетку се пропије, и ту скоро умре. А његов син прима издржање од инвалидског фонда и – проси.

Можете му, ако ћете, уделити. Ово је мој прилог."

И ниједне сувишне речи, ниједне непосредне интервенције. Као да писац својим привидним миром хоће да покаже да је судбина Благојева сина сасвим нормална појава у свету у коме су, Благојев син и он, осуђени да живе.

Приповетка *Све ће то народ позлатити* занимљива је још из једног разлога; то је једина приповетка у којој је Лазаревић отворено посумњао у људску доброту. Иначе, код Лазаревића све се добро завршава. Тај његов оптимизам Скерлићу је толико сметао да је био склон да тврди да Лазаревић у једном дубљем смислу и није реалист. И доиста, Митар и Марица из приповетке *Први пут с оцем на јутрење* се мире. Заблудели се увек враћају на прави пут и увек их њихови најближи дочекују раширених руку, дају им поново сву топлину породичног огњишта.

Предраг Протић, *Приповетке Лазе Лазеревића*

Лаза Лазаревић

Први пут с оцем на јутрење
(одломци)

јутрење – јутарња служба (богослужење) у цркви

„Било ми је, вели, онда девет година. Ни сâм се не сећам свега баш потанко. Причаћу вам колико сам запамтио. И моја од мене старија сестра зна за то, а млађи брат баш ништа. Нисам пао на теме да му казујем!

Мени је мати причала много штошта кад сам одрастао, па је запиткивао. Отац, наравно, никад ни словца!

носити се турски – облачити се попут Турака

Он, тј. мој отац, носио се, разуме се, турски. (...) Нарави је био – отац ми је, истина, али кад сам већ почео причати не вреди шепртљити – нарави је био чудноватe. Озбиљан преко јего, па само заповеда, и то он једанпут што рекне, па ако не урадиш – бежи куд знаш! Осорљив и увек хоће да буде на његову, тј. нико се није ни усуђивао доказивати што противно њему. Када се здраво наљути, а он псује алилуј. Тукао је само шамаром, и то само једанпут, али, брате, кад одалами, од часа се пруђиш! Лако се наљути; натушти се, гриска доњу усну, десни брк суче и издиже га навише, веће му се састале на челу, а оне црне очи севају. Јао! Да онда неко дође да му каже да нисам знао „алекције”! Не знам чега сам се тако бојао, напослетку баш и да ме ћуши једанпут, па шта? Али ја стрепим од оних очију: кад их превали, па као из праћке, а ти, не знаш зашто ни крошто, цептиш као прут!

одаламити – јако ударити

алекције – лекције

Никад се није смејао, бар не као други свет. Знам, једанпут држи он на крилу мог малог братића. Дао му сахат да се игра, а мој Ђокица окупио па гура оцу сахат у уста и дерња се из петних жила што он неће да отвори уста. Ја и сестра да умремо од смеха, то се и оцу даде нешто на смех, па неколико пута развуче мало леву страну од уста, и око левога ока набра му се кожа. То је била велика реткост, и ето тако се он смејао кад се десило штогод где би неки други развалио вилице да би се чуло у Тетребову механу.

сахат – сат

чича – стриц

својта – родбина

А знам, опет, кад је умро мој чича с којим је бабо ортачки радио и кога је јако волео. Моја стрина, мати, својте, ми деца – удри кукај, плачи, запевај, стоји нас вриска, а мој бабо ништа, ама баш ни сузе да пусти, ни „ух!” да рече. Само кад га понеше из куће, а баби заигра доња усна, дркће, дркће; прислонио се на врата, блед као крпа, па ћути. (...)

Никад се није шалио; ни с нама децом, ни с мајком, ни с ким другим. Чудно је живео с мојом мајком. Није то да рекнеш да је

он, не дај, Боже, као што има људи, па хоће да удари и тако што, него онако некако: увек хладан, осорљив, гори од туђина, па то ти је! А она, сирота, добра, брате, као светац, па пиљи у њега као ноје у јаје. Кад се он што обрецне, а она да свисне од плача, па још мора да крије сузе и од нас и од њега. Никад и никуда није с њоме ишао, нити је она смела поменути да је куда поведе. Није трпео ни да се она што меша у трговину и у његова посла. (...)

Нас је децу, као и мајку, волео, није вајде, то се види, али нас је држао престрого. Ја се не сећам никад и никака знака нежности од њега. Покривао нас је, истина, ноћу кад се откријемо, и није нам дао да се надносимо над бунар и пењемо на дуд – али шта ми је то? То раде и други очеви, али купују деци и шећерлемета, златне хартије и лопту од гумаластике што скаче с врх јаблана!

шећерлема – слаткиш, сластица од шећера

У цркву је ишао само на Ђурђевдан, у кавану свако вече. Вечерамо, он тури чибук под леву мишку, задене дуванкесу под појас, па хајд'! Долазио је лети у девет, а зими и раније, али неки пут превали и поноћ, а њега нема. То је моју сироту мајку и сестру пекло – ја вам се онда још нисам разумевао у лумповању. – Никад оне нису заспале пре него он дође, па ма то било у зору. Седе у креветима – не смеју ни свећу да упале. Љути се он, болан, кад види да свећа гори. Чуо сам једанпут, кад дође доцне кући, где прогунђа:

– Шта ће та свећа у ово доба?

– Па да се видиш свући, Митре – каже моја мати.

– А зар ја не знам упалити свеће, или сам, ваљда, пијан, па не умем наћи?

– Па није, Митре – увија се моја мати – него као велим...

– А шта велиш? Ваљда да ми комшилук мисли да ми лежи мртвац у кући!

Какав мртвац! Ви мислите он то збиља мисли? Мари он и за суседство! Него не да он да моја мати води рачуна о његову доласку, па не зна од зла како ће да почне. Хтео би да мати спава, само да он може без бриге банчити. Пекло је то и њега, види се то. (...)

Једанпут дође он, тако, доцне кући... Ништа!... Сутрадан – ништа... Кад опази мајка да он нема сахата! Прекиде се жена, пита га:

– А где ти је, Митре, сахат?

Он се намргодио. Гледа на страну, каже:

– Послао сам га у Београд да се оправи.

– Па добро је ишао, Митре.

– Ваљда ја нисам ћорав ни луд; ваљда ја знам кад сахат иде и кад не иде!

Моја мати шта ће, ућута.

Кука после с мојом сестром: „Ej, тешко мени! Даће све што имамо, па под старост да перем туђе кошуље!"

Једанпут опет – јали је било десет, јали није – а њега ето из каване. Накривио једну астраханску шубару, преко прсију златан ланац с прста дебео, за појасом један сребрњак, искићен златом и драгим камењем. Уђе он, а као да му се набрала кожа око левог ока. Нешто је добре воље.

астрахан – скупоцено крзно од руна младих јагањаца посебне врсте овце

сребрњак – пиштољ украшен сребром

као санћим – тобож

Како уђе, извади сахат иза појаса, као санћим да види колико је.

– Зар си повратио?... – трже се. – Зар ти је већ оправљен сахат?

– Оправљен! – каже он.

– А какав ти је то ланац?

– Ланац као сваки ланац – каже он, али некако мекано, није да се издире.

– Знам – каже моја мати – а откуд ти?

– Купио сам! (...)

Али ту мој отац погледа некако преко ока моју мајку. Она умуче. Он се узе скидати. Гледам испод јоргана. Извади иза појаса један замотуљак, колик' песница, па баци на сто, а оно звекну: сам самцит дукат, брате!

– На! – рече – остави ово! – Па онда изиђе у кухињу.

Моја мати узе ону хартију некако само с два прста, као да диже прљаву дечју пелену.

– А шта ћу – каже сестри – с овим новцима? Ово је проклето!... Ово је ђаволско!... Ово ће ђаво однети како је и донео!...

Као што видите нема ту среће ни живота!

И тако је моја мати била несрећна и ми смо сви уз њу били несрећни...

Некад, причала ми је мати, био је он сасвим други човек; а и ја се сећам, као кроз маглу, како ме је често држао на крилу док сам био сасвим мали, правио ми од зове свирајку и водио ме са собом на колима у ливаду. Али, каже мајка, откако се поче дружити с Мићом казначејем, Крстом из Макевине улице, Олбректом апотекаром и још тамо некима, све се окрену и пође како не треба.

казначеј – благајник

Обрецује се. Не трпи никаква запиткивања, одмах се испречи: „Гледај своја посла!”, или „Имаш ли ти друге каке бриге?” (...)

Поче, богме, они његови пајташи долазити и нашој кући. Затворе се у велику собу, упале по неколико свећа, звечи дукат, пуши се дуван, клизи карта, а наш момак Стојан не престаје пећи им каве (а сутрадан показује по неколико дуката што је надобијао напојнице). А наша мати седи с нама у другој соби; очи јој црвене, лице бледо, руке сухе, и час пô понавља: „Боже, ти нама буди пријатељ!”

пајташи – другови, пријатељи

легрштер – писаћка којом се писало по таблици од шкриљаца

И тако се он сасвим отпади од куће. Само ћути. Матери никад не гледа у очи. Нас децу не милује, ни осорне речи да рекне, а камоли благе. Све бежи од куће. Само нам пара даје колико које хоћемо. (...) Дођоше они сви једно вече. Дође са њима још некакав Перо Зелембаћ, некакав свињарски трговац који, веле, „ради с Пештом”. Бркове ушиљио, косу остраг разделио, а золуфе пустио чак до јагодица. Дебео у лицу, шишкав у телу; накривио некакав шеширић, а преко прслука златан ланац: исти онакав какав је пре бабо имао. На руци му некакав прстен, цакли се, брате, не да у се погледати. Гега се кад иде; говори крупно и промукло, а све се смеши овим малим, као јед зеленим очима, да те некакав страх ухвати као од совуљаге.

Дођоше они, велим. Стојан одмах уз огњиште, па пеци каву.

Запалише четири свеће. Удари дим од дувана као из димњака. Пију каву, ћуте као Турци, само карта клизи, и чујеш како звечи дукат.

То је била страшна ноћ!

Ми се с мајком затворили у другу собу. Она више не плаче. Ни сестра. Испијене у лицу, очи упале па гледају страховито уплашено. Према овоме је ништа оно кад ми је стриц умро.

Неколико пута улазио је наш отац у нашу собу. Био је сав знојав. Раздрљио џемадан, распучио кошуљу па му се виде густе црне длаке на грудима. Намрчио се као Турчин.

џамадан – везени прслук

– Дај још! – вели мојој мајци.

Она стегла срце. Ћути као камен, отвара ковчег, па шаком сипа у његову, а он везује у махраму.

Гледа узверено и на страну, одлаже ногама као ја кад ме друштво чека напољу, а ја стојим док ми сеша не одсече хлеба. Узима новце, главу окренуо на другу страну, па кад прође, прогунђа као за се: „Још само ово!” И онда чисто бежи из собе.

Али „још ово", „још ово", уђе ти он, чини ми се, пети пут у нашу собу, а тако око три сахата по поноћи.

– Дај! – вели мојој мајци, а дошао у лицу као земља.

Мати пође ковчегу, а ноге јој клецају, све се навија.

Онда ја видех, испод јоргана, како се онај мој велики отац стресе и како се прихвати за пећ.

– Брже! – каже мајци а одлаже ногама и рукавом брише зној.

Мати му пружи.

– Дај све! – рече он.

– Последњих десет дуката! – рече она. Али то не беше више глас, ни шапат, већ нешто налик на ропац.

ропац – предсмртни уздах

Он скопа оне новце и управо истрча из собе.

Моја мати клону крај ковчега и обнесвести се. Сестра врисну. Ја скочих из постеље. И Ђокица скочи. Седосмо доле на патос крај ње; љубисмо је у руку: „Нано, нано!"

Она метну руку на моју главу и шапуташе нешто. Онда скочи, упали свитац па прижеже кандило пред Светим Ђорђем.

свитац – свећица

– 'Одите, децо, молите се Богу да нас избави од пропасти! – рече она. Глас јој звони као звоно, а очи светле као Вечерњача на небу.

Ми потрчасмо њој под икону и сви клекосмо, а Ђокица клекао пред мајку, окренуо се лицем њој, крсти се и, сироче, чита наглас ону половину Оченаша што је већ био научио. Онда се опет крсти и љуби матер у руку, па опет гледа у њу. Из њених очију теку два млаза суза. Оне беху управљене на свеца и на небо. (...) Ej, како ми је онда лако било! Како сам се осећао блажен, као окупан! Ама што ми сад не може више да буде онако?

Истом што мати прекрсти врата од велике собе, а унутра се диже жагор. Не може ништа да се разуме, само што Зелембаћ једанпут викну, колико игда може:

– А ко мене може натерати да играм више? Камо тога?

После опет наста нејасан жагор и свађа. Онда чусмо како се врата отворише, гунђање и кораке.

Али бабо не уђе у собу. Залуд ми чекасмо. И дан забели, ја и Ђокица заспасмо, а он још не дође.

Кад се пробудих, сунце беше далеко одскочило. Осећао сам се страшно уморан и празан, али не могох више затворити очију. Устанем.

Све изгледа некако свечано, па тужно. Напољу мирно, свеж зрак пада кроз отворен прозор, а пред иконом још дркће пламичак у кандилу. Моја мати и сестра бледе као крпе, очи им влажне, лице као од воска, крше прсте, иду на прстима и ништа не говоре, само што шапућу неке побожне речи. Не донеше нам доручак, не питају јесмо ли гладни, не шаље ме мати у школу!

– Шта је ово? – питао сам се ја. – Је ли овде мртвац у кући, или се мој покојни стриц вратио, па га ваља поново сахрањивати? Онда претрнух кад се сетих шта је ноћас било, и механички прошапутах: „Боже, знаш *оно* за бабу!" И опет: „Боже, ама убиј оног Зелембаћа!"

Не мислећи ништа, обучем се и изиђем из собе. И нехотично пођох вратима од велике собе, али се очас тргох, јер осетих како ме мајка дохвати за руку. (...)

Онда се наново пришуњам на прстима до велике собе, па провирим кроз кључаоницу. Гледам.

Сто насред собе. Око њега разбацане столице; две или три претурене. По поду лежи тисућу карата, разгажене и неразгажене цигаре, једна разбијена кавена шоља, и испод једне карте вири дукат. Застор на столу свучен с једне стране скоро до половине. По њему разбацане карте, испреваљиване шоље, пуно трина и пепела од дувана. Стоји још неколико празних тањира, само на једном дуван истресен из луле. Четири празна свећњака, само у једном што букти дебела хартија којом је свећа била омотана, и црн дим мирно се уздиже и дохвата за таван. На једној столици за столом, леђима окренут вратима, седи мој отац. Обе руке до лаката наслонио на сто, а на руке легао челом, па се не миче.

трина – мрва

Гледао сам тако дуго, али он ама да је мрднуо. Само видех како му се слабине купе и надимају. Чудно сам и мрачно нешто мислио. Чинило ми се, на пример – а не знам, управо, зашто – да је он мртав, па сам се чудио како мртвац дише. После ми се чинило да му је она снажна рука од кабасте хартије, па да не може више њом ударити – и све тако којешта.

Бог зна докле бих ја тако вирио, да ме опет не дотакну мајчина рука. Ништа ми не рече, само оним благим очима показа пут врата.

Ја – не знам зашто – одједанпут скидох капу, пољубих је у руку, па изиђох напоље.

Тај дан био је субота. Кад изиђох на улицу, иде свет као и обично; сваки гледа своја посла. (...) Шта је било у нашој кући за време док сам био у школи – не знам... То јест, знам: јер кад се вратих из школе, нађох све онако како сам оставио. (...) Мој отац још исто онако седи, не миче се. Затегло му се ћурче преко широких леђа, а око појаса се размиче од дубока даха.

Одавно је већ било звонило на вечерње.

Дан се клони својему крају, а у нашој души иста она пучина – нигде краја да видиш, само што се облаци све гушће гомилају! Све постаје несносније, страшније и очајније. – Боже, ти на добро окрени!

(...) Уједанпут шкљоцну брава. Моје мајке неста са прозора. Ја претрнух.

Врата се од велике собе отворише. На прагу стајаше он, мој отац!

Вес мало затурио, па му вири испод њега коса и пада му на високо чело. Бркови се опустили, лице потамнело, па остарело. Али очи, очи! Ни налик на оне пређашње! Чисто посукнуле, утекле у главу, упола покривене трепавицама, полако се крећу, нестално и бесмислено гледају, не траже ништа, не мисле ништа. У њима нешто празно, налик на дурбин коме су полупана стакла. На лицу некакав тужан и милостиван осмејак – није то никад пре било! Такав је изгледао мој стриц кад је пред смрт искао да га причесте. Полако пређе ходник, отвори врата од наше собе, промоли само главу унутра, па се, не рекавши ништа, брзо повуче. Затвори врата па изиђе на улицу и лагано се упути кум-Илијиној кући.

посукнути – изгубити сјај

Причао ми је после Тома, кум-Илијин син, да се мој отац с његовим затворио у једну собу, да су нешто дуго полако разговарали, да им је после донето хартије и мастила, да су нешто писали, ударали печате и тако даље. Али шта је то било, то се не зна, нити ће икад ико знати.

Око девет и по сахата ми смо сви лежали у постељи, само мати што је седела с рукама у крилу и безначајним погледом гледала у свећу. У то доба шкрипнуше авлијска врата. Мати брзо пирну у свећу, па и сама леже у кревет. Мени је испод јоргана куцало срце као да неко бије чекићем у грудима.

Врата се отворише и мој отац уђе. Обрте се једном-два по соби, па онда, не палећи свеће, скиде се и леже. Дуго сам још слушао како се преврће по кревету, па после сам заспао.

Не знам колико сам тако спавао, кад осетих нешто мокро на челу. Отворим очи и погледам: пун месец гледа право у собу, а његов паучинаст зрак пао на лице моје мајке. Очи јој затворене, лице као у неког тешког болесника, а груди јој се немирно дижу.

Више ње стоји мој отац. Упро поглед у њу и не миче се.

Мало после приђе нашем кревету. Гледа нас све, гледа моју сестру. Дође опет насред собе, опет погледа уокруг, па прошапута: – Спавају! – Али се трже од свог шапата и као да се окамени насред собе. Дуго је тако стајао, не мичући се, само што опазим покаткад како му сену очи, гледајући час у нас, час на матер.

Али ми ни једно ни ухом не макнусмо!

Онда он пође поребарке на прстима чивилуку, а не скида ока с нас; скиде пажљиво *онај* сребрњак, тури га под џубе, натуче вес на очи, па брзо и целом ногом ступајући изиђе напоље.

поребарке – бочно

Али тек што се врата притворише, а моја се мати исправи у кревету. За њом се диже и моја сестра. Као каки дуси!

Мати брзо, али пажљиво уста и пође вратима; за њом приста и сеша.

– Остани код деце! – прошапута мајка, па изиђе напоље.

Ја скочих, па и сам пођох на врата. Сеша ме ухвати за руку, али ја се отргох и рекох јој:

– Остани код деце!

Кад изиђох напоље, притрчим плоту, па све поред плота, а испод вишања, довучем се до бунара и чучнем иза њега.

Ноћ је била у Бога дивота! Небо се сија, месец се цакли, ваздух свеж – нигде се ништа не миче. Онда видех бабу како се надвири над прозор од момачке собе, па опет оде даље. Стаде најзад под кров од амбара, па извади пиштољ.

Али у исти мах, не знам откуд, створи се моја мајка уз њега.

Пренерази се човек. Упро поглед у њу, па блеји.

– Митре, брате, господару мој, шта си то наумио?

Мој отац уздрхта. Стоји као свећа, шупљим погледом гледа моју мајку, а глас му као разбијено звоно:

– Иди, Марице, остави ме... Ја сам пропао!

– Како си пропао, господару, Бог с тобом! Што говориш тако!

– Све сам дао! – рече он, па рашири руке.

– Па ако си, брате, ти си и стекао!

Мој отац устукну један корак, па блене у моју матер.

– Ама све! – рече он. – Све, све!

– Ако ће! – рече моја мати.

– И коња! – рече он.

– Кљусину! – каже моја мати.

– И ливаду!

– Пустолину!

Он се примиче мојој мајци. Гледа је у очи, чисто прожиже. Али она као један Божји светац.

– И кућу! – рече он, па разрогачи очи.

– Ако ће! – рече моја мати. – Да си ти жив и здрав!

– Марице!

– Митре!

– Шта ти то велиш, Марице?

– Велим: да Бог поживи тебе и ону нашу дечицу! Није нас хранила ни кућа, ни ливада, него ти, хранитељу наш! Нећемо ми бити ниједно гладни, док си ти међ' нама!

Мој отац као да се мало занесе, па се наслони лактом на раме материно.

– Марице – поче он – зар ти?... – загрцну се, па покри очи рукама и уђута.

Мајка га ухвати за руку:

– Кад смо се ми узели, нисмо имали ништа осим оне пољаве, једне тепсије и два-три корита, а данас, хвала Богу, пуна кућа!

Ја видим како испод бабина рукава кану кап и блесну спрам месечине.

– Па зар си заборавио на чардак пун шишарке?

– Пун је! – каже отац гласом меканим као свила, а рукав превуче преко очију и спусти руку.

– Па што ради она моја ниска дуката? Што ће онај лежећи новац? Узми га у трговину!

– Уложићемо у жито!

– Па зар смо ми неки престари људи? Здрави смо, хвала Богу, а здрава су нам дечица. Молићемо се Богу, па радити.

– Као поштени људи!

туњез – млакоња, несналажљив човек

– Ниси ти неки туњез, као што има људи. Не дам ја самих твојих руку за сав капитал Параносов, па да је још онолики!

– Па ћемо опет стећи кућу!

– Извешћемо нашу децу на пут – каже мати.

– Па ме неће мртвог клети... Откад их нисам видео!

– ’Оди да их видиш! – рече мати, па га као неко дете поведе за руку.

Али ја у три корака већ у соби. Само што прошаптах мојој сестри: „Лези!”, па навукох јорган на главу.

Управо њих двоје ступају преко прага, а на цркви грунуше звона на јутрење. Громко се разлеже кроз тиху ноћ, и потреса се душа хришћанска. И као талас сухог грања, тако њихов звук односи бољу и печал, кида узе таштине, а скрушена душа разговара се с небом...

– Сине, устани, да идемо у цркву!...

***

Кад сам ишао лане у Београд по јеспап, видео сам у Топчидеру Перу Зелембаћа у робијашким хаљинама: туца камен!

печал – духовни бол и туга
таштина – сујета
јеспап – роба

- **Извор:** Лаза Лазаревић, *Дела*, Нови Сад: Матица српска, 1970, стр. 94–111.

РАД НА ТЕКСТУ

Будући да сте приповетку *Први пут с оцем на јутрење* читали у првом разреду те вам је њен садржај познат, поделите се у шест група. Свака група имаће своје задатке које на крају часа треба да репрезентује остатку разреда. Потрудите се да равномерно поделите задужења у групи.

1. група: укратко опишите фабулу дела. Издвојте драмске етапе (експозиција, заплет, кулминација, перипетија, расплет и епилог).
2. група: опишите лик Митра (изглед, однос према деци и жени, његови поступци, психичко стање након кобне ноћи).
3. група: опишите лик мајке (изглед, однос према мужу и деци, њени поступци и њена улога на самом крају приповетке).
4. група: опишите стваралачке поступке Лазе Лазаревића (стилогена места, симболика ентеријера, поступци карактеризације ликова (директно и индиректно), објасни разлику између наратора и писца).
5. група: одредите идеју дела, протумачите симболику наслова и епилога, уочите и набројте елементе реализма.
6. група: препричајте приповетку у првом лицу с тим што ће наратор бити Митар.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

приповетка, књижевни лик, карактеризација, патријархална породица, духовне вредности, коцка

Стеван Сремац

Зона Замфирова
(одломци)

"Најбољи склад између основне фабуле и дигресија остварен је у *Зони Замфировој,* у којој је с пуно живописних детаља дочарана једна љубавна историја из старог Ниша. Сремац је у ову књигу унео толико ведрине, лепоте и младости да *Зона Замфирова* до данас остаје најбољи роман љубави у српској књижевности" (Јован Деретић).

Сцена из филма *Зона Замфирова*

"Зона Замфирова полази од стварне анегдоте (лажна отмица дјевојке), али се писац не удаљава радикално од ње нити се држи једнога јунака, већ у јединствен свијет уграђује паралелне позиције двају просилаца (млади и привлачни мајстор Манча и духовно тупи, непривлачни чорбаџијски син Манулаћ). Наравно, и ово је дјело пуно епизодних јединица, али оне су у чврстим везама са главном осом радње. Од новина ваљало би истаћи мотив одрастања, зрења младе дјевојке (Зона), Манетове снове као и језгро душевне кризе и зачетак преокрета у радњи, лирске, сензуалне пасаже, јаке социјалне опозиције, групне портрете.

Узев у цјелини романескни свијет Стевана Сремца, морамо се сложити с мишљењем Драгише Живковића да је то једна од најаутентичнијих слика наше стварности друге половине 19. вијека, да је она само наизглед једнолична и површна и да смо у овоме писцу добили једног 'од највећих уметника наше приповедачке књижевности'" (Душан Иванић)

Глава прва

У којој је описана једна дирљива сцена између калфе Коте и шегрта Поте, даље, кућа хаџи Замфира чорбаџије, а тако исто и слика јунакиње ове приповетке.

Али хаџи Замфир је имао још једно богатство – имао је нешто што се не може лако купити ни стећи, нешто што сам бог дарује човеку, па зато то сваки чорбаџија и нема. То је лепа ћерка његова, његова мезимица, то је млада Зона, Зона Замфирова. Сва су деца Замфирова била лепа, све удате кћери његове као жене осташе лепе, али је Зона ипак најлепша међу њима била. Имала очи као кадифа, косу као свила, усне као мерџан, зубе као бисер, струк као фидан, а сва је била оно право „злато материно". Она је та на коју је сваки мислио кад је запевао ону песму „Синоћке те, леле, видо', Зоне". Море, па не само ту песму, него и ма коју другу

мерџан – жар, угарак
фидан – изданак, млада грана

песму, сваку песму у којој се само спомиње девојка и љубав кад би тада запевали, мислили би сви, увек, само на Зону хаџи Замфирову. А она је знала за то, па као свака ванредно лепа, а уз то још и богата, била је размажена, пуста, немилосрдна, готово рећи демонска. Ко је није знао и ко се није за њом окренуо кад, поносито као паун, промине чаршијом?! Од пуковника па до наредника, од старог начелника па до ћосавог практиканта, од мајстора до шегрта – све је то радо гледало и увек нашло тек нешто да се окрене и погледа на ону страну. И сам стари пензионисани председник суда, кога су млађи чиновници међу собом звали „мачор", и он би се сваки пут окренуо за Зоном, а кад би му пребацили и дирали га – он би се бранио да му није ни до каквог ђаволства, него да му се увек нешто стегне око срца: пада му, вели, на ум његова Јелисавета, која би сад исто толика и истих тих година била!... Па би се опет окренуо и гледао на ону страну куд би прошла Зона у оној њеној зеленој атласној бундици и алевим шалварицама, које су за два-три прста вириле испод жуте сатинске сукњице са цветићима. А никад сама није ишла: увек је око ње било бар пола туцета неких тетака и стрина. Кад иде, она се ломи у струку, ситно корача, а главу издиже и пружа је поносно мало напред, као водена змија кад издигне главу и броди водом.

Сва чаршија гледа за њом, и мимопролазећи и они што седе по ћепенцима и шију фустане и памуклије; само је погледају, махну главом и груну се у прса и уздахну, па шију даље. И сам Манасија – „чапкун Мане" назван – кујунџија, колико је пута – он, чапкун и несрећник да му је требало пара тражити! – колико је пута кад она прође, од севдалука тресну по дивно израђеној табакери од чисте срме и слубио је кад прође Зона Замфирова! А затим би баталио посао, примакао би своју табакеру, направио цигару и пуштао густе димове и дуго и дуго занет у мисли гледао би за њом чаршијом. Бленуо за њом и чинило му се као да је остало трага од ње, као да види траг њен – дугу зелену пругу од бундице и жуту од сукње и алеву од шалвара лепе и поносите Зоне Замфирове.

ћепенак – капак са дућанског прозора на којем се седи и ради
фустан – хаљина
памуклија – хаљина
чапкун – мангуп
кујунџија – златар
срма – сребро

Сцена из мјузикла *Зона Замфирова*, Позориште на Теразијама

Глава друга

У њој је опис Манасија кујунџије, познатог и под именом чапкун – Мане или Манча, који је – иако ова приповетка не носи његово име као наслов – ипак некако главни јунак ове приповетке.

А ако се Зона поносила што се свет за њом окретао, могла се, вала, поносити, и те још како, кад се за њом осврне Мане кујунџија! Јер и исти тај Манасија био је красан младић. Било му је тако двадесет две или три године. Врло је рано отпочео радњу на своју руку. Отворио је дућан пре неколико година, али га је затворио, јер је морао у војску. Кад је одслужио рок, вратио се, и тада је по други пут отворио дућан. Био је добар мајстор, али сиромах; па ипак је било разлике између оног првог и оног другог, доцније отвореног дућана. Онај први је био мањи и празнији, а овај други већи и пунији. Онај први није имао ни врата, него само ћепенак, а мајстор Мане је преко ћепенка ускакао ванредно вешто. Дугим ускакањем извештио се до невероватне лакоће, тако да је могао још онако у лету, у скоку, скрстити ноге и одмах се и посадити прекрштених ногу, као Турчин, и све је то, што би наши стари писци рекли, свршио у једном окатренућу. А пре тога би сâм почистио метлом испред дућанчића, задиркивајући девојке које се с чесме са стовнама враћале, или би с оним комшијом преко сокака разговарао, а тај разговор био је за водоноше као она Скила и Харибда за старе путнике. У дућан нико више није могао стати, зато у прво време Мане није држао ни шегрта, него је сам самцит у њему радио; пазарио је и пазио да ко шта за време пазара не придигне из дућана. У њему је пет дана радио, а шестог, у суботњи, пазарни дан, пазарио с околним сељацима и ћуркастим сељанкама и сељанчицама, које се загледају у Мана – а био је врло леп – па и не умеју одмах да кажу зашто су дошле и шта хоће!...

стовна – крчаг за воду

Скила и Харибда – у грч. митологији две морске немани које су у Месинском теснацу код Сицилије вребале морнаре и бродове

Кад је ово по други пут, после војске, отворио дућан, и муштерија је према дућану многобројнија била него пре. И он сад није имао нужде да ускаче на ћепенак, него је улазио на врата достојанствено; застане увек мало на вратима и грди млађе: каже како се данас не може на млађе ослонити, па тек онда улази. Мане је сада узео и једног шегрта, који већ пола године дана – од последње славе Манине – како иде без капе, чупав и гологлав, јер још никако не може да се сети где је изгубио капу. А у могућности је да држи и калфу. Дућан му пун, а поруџбина сваки дан. Некада у оном малом дућанчету свом израђивао је само просто прстење, белензуке, звонца и меденице, и оправљао батаљене муштикле и олупане табакере; а сада, у овом другом,

шегрт – дете које код мајстора изучава занат

калфа – помоћник мајстор у занатској радњи

белензука – наруквица

израђује и боље и скупље ствари, као: минђуше, зарфове, пафте, укоснице, ланчеве за сахате и муштикле и табакере од сребра и срме; има и старих грчких, римских и српских новаца – бави се нумизматиком, и стога чак држи и археолошки лист „Старинар".

зарф – замотак
пафта – дугме

нумизматика – колекцијско скупљање старих новчића

Па као што је био добар мајстор, тако је био и леп момак. Црномањаст, лепа, велика ока, састављених танких обрва и танких брчића. Већ и по самој својој природи и по занату свом кујунџијском био је отресит и пажљив на одело, а то је још више и притврдио служећи у војсци, и то, као варошки син, у кавалерији. Носио се лепо и радним даном, а утолико лепше недељом и празником. Кад обуче оне његове уске чакшире маслинове боје, а на груди танку жуту свилену памуклију, преко ње јелек и гуњче, опет маслинове боје – а све у силном гајтану – па се притегне траболос-појасом, за којим му је сахат о широком сребрном ланцу, који је Мане сам израдио, а на главу кад накриви фес, шајкачу или астраганску шубару – како већ кад време захтева – није било женског чељадета, ни млађег ни старијег, а да за њим не погледа! Млађе загледају кришом испод ока, па тек само уситне кад прођу испред њега.

траболос-појас – свилени, шарени појаса sa кићанкама на крајевима

Глава шеста

У њој читатељ, после узалудног и бескорисног читања дојакашњих пет глава, напослетку долази и натрапава на саму ствар, због које је ова приповетка и постала, а то је: да се у њој једва једаред нађоше заједно Мане кујунџија и Зоне Замфирово.

И сада се изменише прилике и улоге. Сад је Манча гледао онако као некада она њега, а Зона њега мало боље него он њу некада. Али је и Манча био и поносит и имао неки свој начин и тактику, тако да је назовем. Кад је на њу непрестано мислио, природно је да је желео и да је види, а још природније да ју је чак издалека опазило оштро око његово, а знао је и све хаљине њене које су боје, и издалека му падале у очи. Али, иако ју је увек видео, није је увек и погледао. Кад прође поред ње, једаред је погледа, а пет пута прође мимо ње као да је и нема на свету; једаред је погледа и загледа се у њу, а опет другом неком приликом прође преко ње тако равнодушним

■ Сцена из филма *Зона Замфирова*

■ Сцена из мјузикла *Зона Замфирова*, Позориште на Теразијама

и уморним погледом као да је то неки нахерени дирек од општинског фењера, а не витка и лепа Зона хаџи Замфирова!... А њу је то силно љутило, понос јој вређало. Јер, док је сваки други забленуто, изненађено и с неком тихом чежњом поглêда – на Манчи се то никад није могло приметити. А чезнуо је за њом, те како чезнуо – само је био јогуница и није никако дао да се то и опази! – Колико само пута кад она прође тако некуд са својим стринама или теткама крај његова дућана, а он у дућану ради и опази је, а зна отприлике куда ће и којим ће се улицама вратити – колико пута скочи са седишта и остави рад и дућан на момку и шегрту и рекне им само: „Саг ћу сам туј!" па полети другим пречим улицама, с другога краја, само да се сретне с њом, да је види! А кад се сретну, а он се учини као да је и не види, па хита крај ње као да му је богзна какав посао за вратом!...

Саг ћу сам туј! – Сад сам ту!

Или опет тако ради у дућану, а посао навалио као никад; ради, удубио се у посао, мислиш и на ручак ће заборавити при тако силном послу, па се заборави тек и запева тихо и полако:

Синоћке те, леле, видо', Зоне, где се премењуваш.
Где се премењуваш, леле, Зоне, у твоја градина;
где се премењуваш, Зоне, у свилена риза,
у свилена риза, леле, Зоне, у чичек-антерија!
Ој, хој-хој, леле, Зоне, у чичек-антерија...

чичек-антерија – спаваћица

Па тек скочи, не знаш ни зашто ни крошто. Остави дућан на калфи, а он се жури кући као да му гори. Мало после излети из куће у другим, опет свечаним хаљинама, али не оним маслинове боје, него у оним чоханим гугуткине боје, али исто тако богато ишараним гајтаном. Пало му нешто тако одједаред на памет да се пресвуче; и он се нагиздио као да је први дан Ускрса, и нагиздан тако удари сокацима, па, наравно, и Зониним сокаком. Пролази и звиждуће, жури се као да је погодио да изради полелеј од сребра, па сад хита у дућан и тражи краћи пут и пречи сокак! А међутим и не оде у дућан, него удари опет кроз неке друге сокаке; а накривио фес, па га кићанка све бије и куцка по плећима, па се ломи чапкунски. Али једнако иде куд год га ноге носе, и тек кад натрапа на Пашин Чаир, и кад једини обитници пашачаирски, преплашени од нарушитеља ове њихове тишине, жапци, као по некој команди, у густим редовима поскачу и главачки буђну у воду – тек тада трза се Мане и гледа око себе као да се пита: откуд он чак ту?! – и враћа се натраг!...

полелеј – велики свећњак са много свећа који виси насред цркве

Тако, ето, почесто ради Мане. Али да призна да све то ради Зоне Замфирове ради – то ни за живу главу неће, јер онда не би он био „чапкун-Мане”!

Само се једаред десило да је прошао крај Зоне, па га неки ђаво натентао – и он се окренуо за њом. Погледи им се сукобише јер се и она окренула за њим, али је Мани ипак врло криво било што се преварио и окренуо. Но ипак је брзо поправио ту своју погрешку, доскочио је и томе: ословио је сироту Калину, једно комшијско девојче, а на Зону и не погледа више. И како је ова била кокетна, поуздана и поносита са своје лепоте, било јој је ужасно криво! Уједе се за усну јер јој се учини да ће Мане још моћи лако помислити да се она за њим окренула и њега да је гледала!…

Глава девета

Она је пуна бурних сцена и крупних речи. У њој је испричана једна пропала мисија тетка-Докина, или боље рећи, "Пошљи лудо на војску, па седи те плачи".

Толика ларма пробудила је, наравно, и старога хаџи Замфира. Морао се и он умешати и једва се разабрао, онако бунован, и сазнао у чему је ствар тек онда кад је испраћао Доку.

– Е, лошо ли сам зборила? – брани се Дока. – Што да неје прилика кад смо, ете, једна вера...

Стари Замфир је умирује, и све би се мирно свршило да Дока није дирнула у сталеж.

– Вика, чорбаџијска кућа, чорбаџијска керка! Е веће нема! И чорбаџијско није до века...

– Е, доста де! – вели јој озбиљно чорбаџи-Замфир. – Дошла си, наводаџисала си, ништо неје било, – е, саг се врћеш... Сас зор не бива!...

– Е, зашто да неје Манча прилика?!... Зар што су чорбаџијски?

– Е де! Дебарско неје ово, та да се отимају девојке...

– Мори, и ваше се знаје! – плану Дока. – Деда како ти се викаше, како се презиваше? – Коритар, а његов па татко, како га зваше у чаршију? – Вртиваган... Та саг: "Ми смо чорбаџијски"!...

– Е, доста веће! – рече Замфир и диже обрве.

– А што па? А не узне из вашу кућу, – ће остане неженет? Мори, за тој ласно. "Имаш си грбину, самарице доста"; та и за Ману и женење његово ласно...

Сцена из филма *Зона Замфирова*

– Може, ама спроти себ' прилику.

– Запамти, хаџијо: "Свет је овај као какав мердивен, – један се качи, а други па слази", – та и с вас чорбаџије такој си је. Зар мало ли ги има од ваши што си беоше први трговци – а саг, звонари и клисари, па пале прангије кад слави Пантелејска црква... Мори, ти слизаш низ мердивен, а мој Манца се топрв качи...

– Бре-бре! "Видело се куче у чашире, па се фатило у оро", – вели чорбаџи-Замфир, сав зелен од љутине. – Та и твој Манча...

– Кој је "куче", несрећо чорбаџијска?! – цикну Дока. – Знајеш ли, бре, ако дофатим саг оне нал'не (и показа му силне нануле пред вратима), све ћу ти га фрљим и обијем о главу... Ћу те бомбардирам по ту главу како Срби Митадпашу табију на Виник! Несрећо вртиваганска и коритарска!...

– У кућу си ми, што да ти прајим? – вели уздржавајући се домаћин, а сав блед од љутине.

– Мори, и насред чаршију, и туј ћу се тепам и с теб' и сас зета ти, онога шебека Манулаћа, за онај реч "куче у чашире"! – раздера се Дока и оде љутито, и остави запрепашћеног чорбаџи-Замфира, који се само крстио левом руком и говорио: "О, бог да чува!... О, Господи боже!"

Извор: Стеван Сремац, *Зона Замфирова*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Одреди време и простор у роману на основу датих одломака. Како је приказана нишка средина у том времену?
2. Којим је језичким средствима означена Зонина лепота? Ко се све заноси њеном лепотом? Како њена лепота делује на кујунџију Манета?
3. Ко је главни лик романа? Зашто је наслов романа *Зона Замфирова*?
4. Анализирај Манетов лик.
5. Које све препреке стоје између Зоне и Манета? По чему су они слични и шта их привлачи једно другоме?
6. Како Сремац дочарава понашање заљубљеног Манета? Шта све Мане чини не би ли дошао до Зоне?

7. Анализирај лик тетка-Доке. Пронађи у тексту реченице које илуструју њено виђење света. Упореди га са хаџи-Замфировим виђењем.
8. Протумачи симболику реченице: "Свет је овај као какав мердивен, - један се качи, а други па слази", – та и с вас чорбаџије такој си је. Зар мало ли ги има од ваши што си беоше први трговци – а саг, звонари и клисари, па пале прангије кад слави Пантелејска црква... Мори, ти слизаш низ мердивен, а мој Манча се топрв качи"...
9. Шта хаџи Замфир жели да каже реченицом: "Видело се куче у чашире, па се фатило у оро"?

- **Литература:** Јован Деретић, *Српски роман 1800–1950*. Београд, Нолит, 1980; Горан Максимовић, *Магија Сремчевог смијеха*, Ниш, 1998.

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

У *Зони Замфировој* комични заплет се јавља као својеврсна поента основне приче о љубави са запрекама. То је битно модификовало тродјелну композицију, тако да је увод у казивање о љубави Зоне и Манета, необично проширен, а наративну напетост Сремац остварује уметањем разноврсних епизода. До заплета и искакања са нормалне линије живота долази у тренутку бећар-Докиног самовољног одласка у кућу хаџи-Замфирових и покушаја прошње њихове кћерке за Манета кујунџију. Непосредно усложњавање заплета и мотивисање „лажне отмице" проистекло је из Зонине подругљиве реакције на Манетову искрену љубавну изјаву.

Наративни расплет и остварење љубавне жеље двоје младих мотивисано је неочекиваним, али добро припремљеним приближавањем хаџи-Замфира Манету кујунџији, а затим и поновним зближавањем Зоне и Манета, да би у епилошким дијеловима било приказано срећно остварење љубави двоје младих и њихово вјенчање.

Горан Максимовић, *Свијет, прича и комични стил у нишкој прози С. Сремца*

Стеван Сремац

БЕЛЕШКА О ПИСЦУ

Стеван Сремац (Сента, 1855 – Сокобања, 1906), писац хумористичких романа и приповедака, познат као "писац са бележницом". Његови најзначајнији романи су: *Ивкова слава*, *Поп Ћир и поп Спира*, *Вукадин*, *Зона Замфирова*. У српску књижевност донео је нове теме и мотиве, живот и језик других средина дотад незаступљених у српској књижености: војвођанске, нишке и београдске, што Сремца чини типичним регионалистом. Као најизразитији представник српске хумористичке прозе Сремац је стекао велику популарност код читалаца.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

хумористички роман, регионализам, анегдота, дигресије, епизоде, љубавни заплет, вербална комика

Стеван Сремац

Поп Ћира и поп Спира
(одломци)

Глава дванаеста

У којој ће, што кажу, прснути тиква, и догодити се оно чему се нико није надао, и што би се замерило и самим простим парохијанима кад ураде.

Ово неколико дана док су обе попадије меховима мрзости и пакости једнако потпиривале и све више распаљивале огањ кавге и свађе, ниједан од оба попа није био у селу код куће, него обојица негде на путу. Да нису тих дана одсуствовали, бог зна да ли би било свега тога, па наравно и саме ове приповетке. Не би се, можда, ствари до тога степена тако несретно развиле. Али, овако... Али узалуд сва декламација; опучило се низ брдо, и ко ће сад пред то стати и зауставити!? И једна и друга попадија једва је чекала да јој се пóпа врати, да се сита најада и потужи на, тако рећи, дојучерању своју најбољу другу и пријатељицу. Најпре се вратио поп Спира, а дан доцније и поп Ћира. Гђа Сида је већ добро спремила поп-Спиру и напунила му уши, остало је само још да и гђа Перса не изостане иза своје комшинице.

– Ержа, о Ержа! – викну гђа Перса кад чу да стадоше кола пред капију – остави то пиле, ја ћу га очупати, па стрчи и отвори капију, ето нам милостивог господина с пута. Затутњила Ержа онако босонога, и отвори капију кроз која улазе кола, а у њима поп Ћира, сав прашан, у неком старом шеширу који је још ђаком купио.

– Добро дошли!

– Боље вас наш'о – рече поп Ћира, скидајући се с кола. Ја сам се мало подуже задрж'о на путу. Хе, ал' шта му знаш; те 'ајд' ово, 'ајд' оно... еле, к'о што видиш, ост'о сам читава три дана преко термина. То је оно што кажу: У град кад 'оћеш, а из града кад те пусте! Пази, Ержа, полако... порцулан је, полупаће се! Целог сам пута им'о с њим главобољу.

– Но, добро само кад си и сад дош'о. Ми се већ забринули да си то... А већ Меланију сироту не могу да умирим. »Јух, каже, да није само попи унангенем штогођ пасирало.« А ја кажем: Није, није, 'рано, добар је бог!«

– Није, фала богу... Мени није, а ваљда ни вама није.

– Тхе... како се узме... Здрави смо... а већ чућеш, док се одмориш, све красне ствари... све лепше иза лепшег.

унангенем – непријатан, неугодан

пасирати – догађати се

– Но, па како, како? Ви ми се и не фалите како сте провели ово неколико дана без мене? Како у селу?... Како у кући? Дед', бога ти, пешкир, Персо, – рече умивајући се. – Како сте живили и проводили се?

– Како!?... Наопако! К'о ке́ра у бунару, што рек'о паор. Добро те си дош'о, а да је још мало потрајало, мор'о би нас тражити по свету. Дошло ми је било у један ма' да оставим ову пустољину.

– Ето ти сад! – вели поп Ћира. – Та није ваљда?

– Та ти већ дабоме да ми ниси никад веровао! А откад ти говорим ја.

– Шта ми говориш?... Па шта је то, даклем, било? Да се није каква несрећа догодила?

– А, баш напротив, све је весело ишло. Штета што ниси био ту, можда би и теби давали »нахтмузику« – вели заједљиво гђа Перса.

– Не разумем те баш ништа – вели поп Ћира.

– Па то и није лако разумети.

– 'Ајде, немој ми ту... и тако не знам ни ди ми је глава од пута и силна труцкања.

– Били смо к'о у аришту – наставља гђа Перса.

– Меланија само седи па плаче... Што се ово дана сирото дете наплакало, неће се целога века толико наплакати.

– Но, па шта је дакле?

– Код своје рођене куће, па да не смеш ни нос да промолиш кроз капију. Ето тако смо време, Ћиро, доживели и дочекали. К'о да смо последњи у селу!

– Та 'оћеш ли већ једанпут казати: шта је то било?

– Та... она тамо... она поп-Спирина, гром их спалио! Немој ме ни питати. Не волем ни да се сетим тога, а камол' да ти још приповедам.

– Но, па шта је било то опет сад?

– Па од оног јаузна, Сида дрвље и камење на нас овамо... Да пропаднем у земљу пред оним младим човеком! Од њега ме највише срамота!

– Охо! Па то ти мени нешто крупно казујеш!

– Такве секирације што смо ово дана од њи' имали, не би' ни у сну снивала, нит'би веровала да ми је пре тога когођ рек'о да ће до тог доћи.

– Па шта каже онај паор? – запита већ мало љутито поп Ћира.

– Па то и јесте што ме једи! Потпустио ону бештију, а он се извук'о: отиш'о негде на пут, а њу оставио да газдује.

– Ал' ти ми не рече: шта је то све радила?

– Откад си се ти кренуо на тај проклети пут – отпоче гђа Перса пошто се намести у стару фотељу – нисам ти ја, Ћиро, ни ја ни Меланија, имали ни мирна дана ни мирна сана. Кажем ти: ни дањом

паор – сељак пољопривредник

нахтмузика – ноћна музика, серенада

ариште – затвор

ни ноћом нисмо били мирни од њи'ових безобразлука. Таман једно престане, кад ал' ето ти друго се почне... па тако фурт. Дањом метнули неко решето пред кућу, па се сетили ту да решетају жито; па нека плева, нека прашина, к'о да је и онако мало на сокаку; а ноћом неки гајдаши, тамбураши, трумбеташи, Ћиро, неки курмахери и неке нахт-музике, к'о да смо на »Тиса-парту« тако ми је изгледало.

фурт – непрестано

курмахери – удварачи

– Охо! Но, то је, к'о што видим, све лепше и лепше.

– Да шта ти мислиш!? Целог боговетног дана лупа оно проклето решето и тера плеву све на нашу страну; не можеш к'о човек изаћи на сокак од прашине. А ноћом се опет вуче читава компанија; ту су ти са неким трумбетама, неким вергловима, да цео шор не може ока да склопи.

вергл – механички инструменат

– Па шта су ти се завезала уста кад их имаш, фала богу, па да им кажеш да ваљда још неко седи у овом сокаку?

– А да шта сам него то урадила! Па мислиш да ми је штогођ помогло? Шиљала сам Ержу да јој каже како то није лепо да изнесу решето за жито на сокак код онолике њи'ве авлије... како нам свима смета и прави ларму по сокаку. Та није да је ћипала и праскала, та није да је викала, већ мислиш сад ће је шлôг. Све скаче к'о гумаластика од земље, кол'ко је пакосна, бештија и аспида једна василијска, па поручује по Ержи и каже: »Поздрави ти, каже, твоју милостиву тејшасонку нек она не тура, каже, свој нос у мој виршофт; коме је дао бог, тај и решета жито. Тако ти кажи, каже, да сам је поздравила!« Умал' сироту нашу Ержу, ни криву ни дужну, није истукла.

аспида – опака жена, роспија

тејшасонка – милостива госпођа

виршофт – пословање у кући

– Но, то ми се допада! – вели љутито поп Ћира, а попадија долива уље на пламен гнева поп-Ћирина, па наставља:

ћелепуш – капица коју духовници носе испод шешира

унцутарије – неваљалство

– »Боље«, поручује ми она по Ержи, »нека пази она«, то јест ја да пазим, »нека причува она ону њену принцезу...« а то је, знаш, нишанила на нашу Меланију... »нек причува ону њену Генофефу«, каже, »док је нису спевали паори у шору!«

– Охо! – рече поп Ћира и диже обрве чак под ћелепуш. – Охо!

– Е, сад гледај ти само, молим те, те унцутарије и тога брезобразлука од једне аспиде, шта се она усудила да каже. И она се нашла да ми чува кућу; она, и то моју кућу да чува. Ал' и ја сам јој к'о што треба и одговорила, – вели задовољно и блажено гђа Перса.

■ Сцена из представе *Поп Ћира и поп Спира*, Мало позориште Душко Радовић

– Поздравила сам је и рекла сам јој: нек чува она, боље ће бити, ону њену бунду да не ускочи за каквим у дороцу са рогља.

– А-а-а! Па то је, бога ми, баш загустило? А то се не сме више тако оставити ни трпити.

– А, па видећеш само сутра! И сутра ће сигурно бити ларме по сокаку. Ето и господин Пера се од ото доба формално одбио од нас, па га нема, ређе нас посећује. Изађе један младић с Меланијом пред кућу, па не може рећи да чује кад се разговара од оног проклетог решета! Један јед само. Видећеш већ.

– А, то ћемо тек видети! Нек пробају само! – вели љутито поп Ћира.

– Та, сад и ја мислим да је већ крајње време да и ти к'о отац... а не била ја на твом месту, то само ја велим, а ја би' већ...

– Но, доста, доста! Знаћу ја већ и сам шта ми треба радити! – рече љутито поп Ћира. – Очитаћу ја њему већ.

– Да му очиташ, јест, – храбри га госпођа Перса – те још како да му очиташ. Ај, да ти ја мој језик позајмим!

– Те још како ћу да му очитам! Зар је то лепо да се ми као комшије и пароси тако мрзимо?! Зар сам му ја крив, или моје дете?

– Или ја? – вели госпођа Перса. – Он га је први дочепао и одвео био својој кући.

– Па био га чувати.

– А девојачка су врата сваком, што кажу, отворена.

– Ваљда је он дете, није ваљда још мајорент, па не зна шта му треба.

– Него му сад треба тутор да му туторише.

– А, та казаћу ја њему све то! Видиш ти, молим те, да човек није ни у својој рођеној кући миран! – вели поп Ћира, па стаде ходати љутито по соби.

– Ако штогод стане да пребацује, а ти му реци да сваки према себи тражи прилику; кажи му да младић има очи и своју науку, па види и разликује шта је поморанџа, а шта цвекла.

– Не брини се ти! Запушићу му уста, да ће памтити док је жив кад се са мном диспут'о.

– А можеш му и то рећи да се доцкан сетио. Младић је већ разговарао са мном, а и Меланија ми се исповедила. То је већ свршено. Све му је забадава сад.

– Немај ти бриге. Ти пази кујну, а мени ово остави. Кол'ко сутра нађи ћу се с њим. Имамо и иначе послове неке да свршимо.

*

Сутрадан су се нашли и разговарали подуже поп Ћира и поп Спира. Поздравили су се, разуме се, хладно. Досад су се увек питали

дороц – врста огртача

рогаљ – или ћошак је било место за окупљање младежи где су се одвијале разне, данас заборављене, спортске игре уз пратњу тамбурашких песама и игара

мајорент – пунолетан човек

диспутовати – расправљати

за здравље и онда кад се обојица нису макли ни из сокака, а сад се вратили обојица с пута, – па један другом ама ни једном речицом да не запита! Кад су почели званичан посао, један другоме нису у очи гледали, него и један и други кад нешто има да каже, а он говори и гледа у онај писмени акт, или окреће плајваз, или намешта перо у здржаљици, или тако ма штогод, тек да се нађе у послу. Сврше и тај посао, а изгледало је да се поп Ћира већ предомислио, и да неће ни одпочињати какав приватан разговор, него да ће се у миру растати. Поп Спира је већ узео свој штап и шешир, и гладио га руком низ длаку, дакле већ био спреман да пође, кад ће га поп Ћира јетким и дрхћућим гласом ословити и зауставити.

плајваз – писаћка

– Ама... оче Спиро, 'тедо' се нешто с вама мало разговарати, ако се, то јест, с вама, уопште и може разговарати.

– Е, да!? А откуд то сад, господар-комшија?! А зашто као да не можете разговарати?! К'о и досад, драги комшија и колега.

– Та... не знам, знате, – рече поп Ћира и подиже обрве, а доби две озбиљне бразде око ноздрва – јесам ли се, то јест, добро атресир'о и 'оће л' вредити што вама говорити?

атресирати се – обратити се

– Па како сте ви то вама некако чудно изговорили!? И после, 'оћете л' о црквено-општественим ствар'ма да разговарате? Ако мислите о њима, стојим вам на служби; о њима се ваљда тек нећете са мојом Сидом разговарати?!

– Добро те нисте рекли с вашом Жужом!

– А шта би вам фалило, само ако она...

– Охо! – вели поп Ћира.

– Охо! Дакако! – вели поп Спира и остави штап.

– О фамилијарним стварима желио би' да се разговорим с вама, господар-комшија, о фамилијарним... ако, ако, то јест немате што против тога.

ваздан – стално

– Молим вас, извол'те само! – вели поп Спира. – Шта ту ваздан правите некаква предисловија!

предисловије – увод

чешњејши – поштовани, уважени

– Та, знате, чешњејши господин' Спиридоне, мислим, је л' вредно и да почињем с вама; јербо не знам ко је старији у тој вашој кући, ви или она, она ваша, ваша супруга?

– Но, па ја сам, ја пречешњејши господин' Кирило! А шта би к'о хтели? Деде, немојте обилазити као мачак око вреле кобасице!

– Но, па ако сте ви старији у кући, к'о што кажете, а оно молио би' вас кад би били тако снисходителни према мени па наредили онима тамо, онима вашима, да оставе моју кућу на миру. Знате, нисам рад ни да се свађам, с вама, а ни да вармеђа има посла. Ето, то сам желио да вам кажем. 'Оћу, – подигао поп Ћира глас као да диктандо говори – 'оћу да сам одсад миран пред својом кућом, оче Спиридоне.

снисходителни – са наклоношћу

вармеђа – жупанија

диктандо – диктирање

– По мени баш, – упаде му у реч поп Спира – оче Кирило, можете слободно, ако оћете и чловити пред кућом!

– ... а за решето је авлија, а не сокак – наставља поп Ћира. – А не изнети га насред сокака, као да је сокак ваш спахилук, да човек не може да изиђе пред своју рођену кућу од лупе, прашине и плеве.

– Ја водим виртшафт како ја знам!

– Јесте! Ви водите виртшафт како ви знате, ваша супруга како она зна, а ваша слатка ћерчица опет како она зна! Неко дањом, неко ноћом; тек дошло време да се поштен комшилук расели од тога вашег виртшафта.

– Охо, охо! Ама ви, господин-Ћиро, баш онако...

– Јесте; ми онако, а ваша кућа свакојако.

– Охо! – узвикну зачуђено и увређено поп Спира, па остави шешир. – Само кад је ваша кућа пример селу.

– Богме и јесте.

– Додуше, имате се чим и поносити, к'о мачка с огорелом шапом!

– Но тек на вашу се кућу нећу угледати.

– Но, то вам и неће бити можно, јер сам јуче забранио мојој Јуци и да прима визите ваших, а још мање да сме одлазити к вама. Дакле, госпођица Меланија ће нас поштедети.

– Неће вам ни доћи, не бојте се, баш да је и зовете.

– Та да! Има она доста унтерхалтунга и код своје куће. Фала богу, онај вам и не избива из куће. А збиља, господар-комшија, а откад сте ви то постали хаузмајстор па издајете квартире? – запита поп Спира.

– Јест, ал' бар долази дањом, а ту су и старији! А код вас онако, што певају паори: "Све по 'ладу, да га не познаду!"

– То је лаж! – грмну поп Спира.

– Па извол'те запитати и известити се код Ниће боктера. Он, к'о што вам је познато, најбоље знаде те ствари.

– Охо! – викну поп Спира.

– Мож'те ви викати охо кол'ко 'оћете, али то је све тако. Не може човек увече да разлади собу и да пусти фришка луфта, од ларме и музике; дигли сокак на главу!

– Е, е! Ама то ће канда да изађе на дебело, господар-комшија! – плану поп Спира, који изгледа да је сад схватио домашај поп-Ћириних заједљивих речи.– Кога ви то мислите кад тако говорите, молићу лепо?

– Па говорим – вели јетко поп Ћира – о вашој красној ћери Јуци, нек вам је жив' и здрава!

– Господин-Ћиро, – викну императивно поп-Спира – ћер да сте ми оставили на миру! Не испирајте уста с њом! Њу ми оставите на миру.

чловити – дубити на глави, ђоћити

виртшафт – посао у кући

унтерхалтунг – забава

боктер – ноћни чувар

Сцена из представе *Поп Ћира и поп Спира*, Мало позориште Душко Радовић

Сцена из представе *Поп Ћира и поп Спира*, Мало позориште Душко Радовић

– Нек остави она моју кућу на миру, или, боље рећи, нек остави на миру момке по селу, па ће онда и моја кућа бити поштеђена!

– А шта има она то с вашом кућом?!

– Има то што није миран сокак од нахтмузике. Све трешти од неких трумбета.

– Па зар је само моја кућа у сокаку?

– Е, није него ваљда оној баба-Тини праве музику?!

– Та каква је ћорава садашња младеж, и зашто као и не?

– Па кад праве баба-Тини, а што ће онда ваша Јуца, ваша безазлена и кротка ћерчица на прозору?! Сигурно се одала на астрономију и звјездочтеније, – вели заједљиво поп Ћира – па погађа 'оће л' бити рата и ко ће добити батине.

– Па и биће рата и батина! – дрекну поп Спира љут као звер, и полете на противника.

Шта је одмах следећег секунда било, дознаће читаоци одмах у следећој Глави, од једне, са свим детаљима тога догађаја, добро обавештене госпође.

звјездочтеније – астрономија

РАД НА ТЕКСТУ

1. Одреди тему овог одломка.
2. Зашто долази до сукоба између двеју свештеничких породица?
3. Анализирај лик попадије Персе. Какве савете она даје поп Ћири? Каква је њена улога у породици? Упореди њен статус са улогом жене у патријархалној породици.
4. Анализирај лик попа Ћире. Како реагује на речи своје жене, а како се супротставља поп Спири?
5. Шта можеш закључити о попадији Сиди на основу њеног поступка са решетом?
6. Како реагује поп Спира на речи свога колеге?
7. Пронађи делове текста у којима долази до изражаја паланачки менталитет (трачеви, оговарање и коментарисање туђих поступака).
8. Обрати пажњу на језик. Каква поређења користи Сремац и зашто? Пронађи архаизме (застареле речи), локализме (речи карактеристичне за одређен крај) и посуђенице. Шта Сремац постиже употребом тих речи?
9. Прочитајте дијалоге Персе и Ћире, те Ћире и Спире по улогама. Трудите се да се уживите у њихов разговор и да дочарате говор војвођанске средине у којој се одвија радња.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

хумористички роман, епизодичност, паланачки менталитет

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

Од ефемерне анегдоте о тучи попова и избијеном зубу као корпусу деликти Сремац је намеравао да направи невелику приповетку, али је дело у току три узастопне обраде нарасло до обимног романа. Невоље почињу доласком на село младог учитеља Пере, у којем обе попадије виде идеалну прилику за своје кћери. Супарништво око зета доводи до свађе међу попадијама, а због свађе долази до туче попова и свих других смешних догађаја. Динамику радње чини прелаз од паралелизма по сличности на паралелизам по контрасту, претварање комичне лакрдије у љубавну историју у којој сваки појединац из секстета ликова има своју улогу. Попадије, од којих почиње завада, дате су као један удвостручени лик што показују и њихова имена, Персида и Сида. Попови су више удаљени али неодвојиви. Они су комични пар. По удесу који им пада у део поп Ћира је злосрећан човек, баксуз, а поп Спира човек среће руке, првом све испада наопако, а други излази с добитком из сваке невоље и увек пролази боље него што заслужује. У изграђивању ликова поповских кћерки, које чине трећи пар, посве је преовладао принцип контраста. Ликови двеју девојака нашли су се на потпуно супротним позицијама у етички и хумористички поларизованој слици света, Меланија као кађиперка, градски васпитана, кокетна, причљива, главе пуне јефтиних сентименталних романа, а Јула као природна девојка, наизглед припроста, здрава и снажна, вредна. Обе приче завршавају се на исти начин, свадбом. Но, такав завршетак с обзиром на опречни карактер једне и друге љубави могао је бити само привидно и привремено исти. Истински завршетак уследио је много година касније. Последње поглавље, конципирано у функцији епилога који нас обавештава шта је било после, доноси и нешто друго, много важније. Сам приповедач уводи га као својеврсно исправљање „штампарске грешке". У њему је испричано како Пера случајно, на путу, сусреће Јулу, срећну, окружену с четворо деце, и горко се покаје што је онда када је био у прилици да бира направио погрешан избор, што, омамљен лажним сјајем, није видео где лежи право злато. Последња секвенца романа по осећању трагичне промашености и жеље за нестанком у даљинама одудара од комичне разиграности приче о избијеном и замењеном зубу. Тек на крају, изван временских оквира радње, Пера добија индивидуалну физиономију и претвара се од номиналног у стварног јунака романа, а сам роман иза комичне приче о свађи и тучи попова открива у својим дубљим слојевима потиснуту трагичну причу о промашеном животу.

Јован Деретић, *Историја српске књижевности*

Стеван Сремац

Вукадин
(одломак)

Ето тако се живело и шалило у чаршији у оној паланци где је Вукадин већ две године. Док је газда његов тако крао џандаре или трпао домине у рукав, свађао се око игре или шалио с Каспаром и каквим сељаком, дотле Вукадин све више и више улазио у посао. Већ две године како свако јутро зором рано седа на ћепенак, шије, гледа испод ока сељаке који пролазе; и, ако су муштерије, и пазари с њима. Живећи међу таквим светом и Вукадин је растао и васпитао се у истом том духу. Био је натучен паланачких шеретлука и мајсторија и испољавао их је и пуштао у циркулацију само онолико и онакве какве је сходно свом шегртском положају смео испољити. Као и сви из његова краја, имао је већ у себи трговачку жицу, па стога је за кратко време и ушао, што кажу, у дух самог посла. Пазио де како му газда ради, па је гледао да га подражава. И успео је, јер је био од природе умешан и домишљат. Умео је заустављати, ословити, умамити муштерију, утрпати јој ма какав „бофл", потапкати је задовољно по рамену, и са речима: „У здравље да га понесеш и подереш и опет се амо наврнеш", да је испрати веселу и задовољну. Умео је да измами чак из комшијска дућана муштерију, због чега је често било речи између самих газда. Накратко, с муштеријама се ванредно умео опходити. А то је нарочито суботом, кад је пазарни дан био, лепо било видети.

Тада се обично много раније отварају дућани, поустају ћифтице и трговчићи, полију и почисте боље испред дућана него обично, а затим изнесу силан еспап, скоро сав дућан, и повешају све то напоље. Све, све што је целе недеље мирно лежало по рафовима, то је сада изнето и повешано испред дућана; само што ћифтица још себе и шегрта или калфицу није изнео и обесио напоље међу оне силне шамије, каише, вренгије, уларе, бичеве, свилене фистане за попадије, антерије, памуклије, усарачене ножеве, сламне шешире ишаране вуницом, џезвице, смиљките и пауново перје за девојке.

Тада, суботом би Вукадин показао шта зна. Одмах раном зором стала би га дерњава пред дућаном, па није да се дере, него да заглухне уши!

Ево неколико сличица из једног таквог пазарнога дана.

– О, снашо – дере се Вукадин, – извол'те унутра, у дућан: има што ти срце хоће и што ти на памет падне! Има шамија, смиљкита, фистана, ђердана, вунице, господског цвећа.

ћепенак – капак са дућанског прозора, на којем се испред дућана седи и ради

шеретлук – обешењаштво, лукавост

бофл – роба са грешком, лошег квалитета

ћифтице – ситни трговци

еспап – роба

рафови – полице на зиду

шамија – танка марама

вренгија – уже за везивање коњске опреме

улар – конопац који се ставља коњу око главе кад се води

фистан – женска хаљина

антерија – женска хаљина

памуклија – горњи део одеће

усарачене – опшивене кожом

смиљкита – букет мирисног биља

– После, – вели сељанка, – док посвршавам друге послове, па се вратим.

– Ама прво себе гледај, снашо и бог је прво себи браду оставио! – вели јој Вукадин.

– Немој да се враћаш, не ваља се; него сад овако право у дућан, док нису други разграбили; свет је, налога је, снашо! – И у том је дохвати и угура у дућан, и утрапи јој какав брош, ђинђуве какве, и шамију пембаве боје.

пембава боја – неодређена нијанса између зелене и сиве

– Ево, – вели, – остала још једна од ове сорте . . . Одакле беше ти?

– Из Брезовика, – вели млада, – зар ме не знаш?!

– Молим те, снашо, како да не знам, знам лепо и тебе и Брезовик. Е, баш кметова домаћица Милојка узеде две оваке, а за ову рече да јој причувам, вели, до друге суботе, вели, и ову ће узети. 'Ајде, у здрављу да је поцепаш! – вели Вукадин умотавајући у хартију и предајући јој шамију пембаве боје. – О, газда, подај жени кусур. (...)

– Па, дакле, газда, шта смо пазарили, обраћа се Вукадин муштерији, пошто је девојку испратио, и узео креду да бележи.

– Дакле, имамо...

А муштерија ређа све што је купио као: крупицу од седам и по ока, по оке зејтина, алеве паприке, мало фиде или супе за чорбу, затим стипсе за двадесет пара и држаљицу за секиру. Муштерија ређа, а Вукадин записује и срачунава.

ока – стара мера за тежину (око 1,28 kg)

зејтин – уље

фиде – резанци

стипсе – кисели камен који упија воду

– Је л' било још што, газда?

– Толико, вала, кол'ко ти реко'! – вели муштерија.

– Дакле свега, брате: тринаест гроша и тридесет пара, и онај тамо каиш и меденица шеснаест, то је свега, газда и брате мој, двадесет и девет гроша, а они' тридесет пара ти поклањам.

меденица – звоно за овце и козе, клепетуша

– Какав каиш и меденица! – буни се муштерија. – Нисам узимао никакав каиш. Ево гледај! – И показује ствари на гомили на тезги.

– Онај каиш и она меденица што си их малочас, рођаче, метнуо у недра. Ево ту, – дрмну га за кошуљу, а меденица зазвони. – Заборавио си, рођаче.

– Е, јес', бога ми. Е, опрости; ја, знаш, имам неку муку, стегли ме за онај проклети порез, па и заборави', те се орезили грдно сад!

– А, 'оће то! Него ништа, добро те се ја сети'.

– Е, е, баш ти 'вала ка' брату – вели онај.

И сад шта ће муштерија него плати, плати дупло и каиш и меденицу, само да не пуца брука, па излази из дућана ушију црвених као обарена цвекла, па кад ухвати пут, оде и не осврће се.

– 'Оћемо л' соли, рођаче? Ће нема соли, ту, вала, нема ни куће ни божја благослова! Лепа влашка со, пуцкавица! Купи, рођаче, соли,

никад није много у кући. Неће да се поквари, ја л' што там' горе веле, да му из моде изиђе. Извол'те, извол'те, да измеримо једну крупицу.

– А пошто је мериш?

– А кол'ко ћемо. Је л' ову?

– Јок, ону мању.

– Тридесет и осам пара.

Погоде се за тридесет и три паре.

– 'Ајде, измери! – вели муштерија.

Вукадин је ужасно волео да украде на кантару, а особито га је копкало да украде баш онда кад му какав неповерљиви муштерија стане иза леђа па га контролише. Е, онда му је сласт да му на његове очи украде литру, по оке, а и повише. И то му је врло често и пролазило, тако да сам његов газда никад није хтео да мери, него је то остављао Вукадину, знајући да је овај у томе бољи мајстор и од њега самога, код кога је, што кажу, и просрицао те науке. И муштерија, збуњен силним питањима и похвалама од стране Вукадинове, заблене се, а овај ограби прилику и здипи по оку, оку и по.

– Ево, – вели, – нека ти кантар каже. А кантар не лаже. На њега мере и лиферанти кад лиферују што држави – дакле, – вели, – лоповлука и варанције ту не може бити. Ево, газда и рођаче. Мој газда Милисав ми увек вели: „Само право мери, Вукадине, немој да грешимо душу ни ти а ни ја. Подај макар и више. Боље и да изгубим коју пару него душу! Ваљда ћу, вели, камилу да добијем на соли; на соли; вели, и нема вајде за трговца, него севап је; а после, вели, треба тек кол'ко ради сортирације дућана!"

лиферанти – снабдевачи

севап – добро дело

– Ама, де, – вели му добродушни сељак, – коме ти казујеш, и за кога ми казујеш!? А зар би' ја дош'о да вас не познајем. Знамо се, де!

– Ама, то ти ја кажем! – вели Вукадин и испраћа га.

Тако је, дакле, чешће срећно пролазио. Ама, данас не упали, мора да је, што 'но кажу, онако незгодно устао.

– Дакле 'оћеш баш ову крупицу? – рече Вукадин и метну крупицу на кантар, па је стаде мерити, а муштерија (неки бистар и задружан сељак) стао иза њега, па гледа у кантар.

– Само поштено; момче, – вели му сељак, – знаш, да не буде после речи.

– Ево, двадесет и три оке и нешто јаче, ама то му и не рачунам.

– Ама вид'дер добро, да не буде мање?

– Толико је, вала. Има литра више, него та пек' иде, мој си човек.

– Ама, немој, неће бити право да се штетиш а мени за фајду!

фајда – превара, зеленашење

– Ама, газда, толико је, нећу ја и не дао бог да 'оћу туђе.

– Ама, да му не буде то деветнаест и по ока?! – пита муштерија Вукадина.

– Није, газда и брате слатки, него баш онолико колико ти реко', – вели Вукадин.

– Па . . велиш, добро измерено?

– Вала, ово ти је на драм ка' у апотеци, ако си кадгод пазарио! – вели Вукадин, а не да му ђаво, него му игра горња усна.

– Па... велиш, да понесем ја сад ово?!

– Понеси, – вели Вукадин, ама ником не казуј да си по те паре купио!

– Немој, – вели му сељак, – него ти си млађи, па понеси ти ово, па га казуј, вала ком 'оћеш!

– Шта је, шта је? – умеша се газда Милисав, који се трже кад чу како у дућану ужасно пуче шамар.

– Ето шта је! – развика се сељак. – Је л' ово гора Романија ил' је трговина у чаршији?

– Ама шта је било?

– А, газда Милисаве, ведни му на кантар, па ако ту има двадесет и три оке, а ја да је платим ка' чивит.

Газда узме да мери.

– Деветнаест и по, газда-Петре. Ево, види! – вели Милисав дућанџија.

– Е толико и ја велим. А овај твој 'ајдук вели: двадесет и три.

А газда Милисав направи љутито лице, па само пресеца очима Вукадина.

– Тако је, тако, газда-Петре, ка' што ти измери' и рече.

– Па боље узмите мартинке, па запаните гдегод на друм, – развика се газда Петар на вратима, те се скупи силан свет пред дућаном – запаните боље на друм, па пресрећите народ, па тргујте 'ајдучки. Ама, онда да знам да се не крећем 'вако голотрб, него да понесем и ја нешто, па пушка ти пушка ми. Ја како!

мартинке – пушке

голотрб – који је голог трбуха

– Погрешио, газда-Петре! Знаш, 'вала богу, шта је „млађе" и да' се на млађе никад не можеш ослонити! – умирује га Милисав дућанџија.

– Није, море, ја му кажем толико је, а он не да рећи.

– Ама не зна, дете је.

– Ама какво дете! Како не зна?! Море, зна тај све! Тај ти неће украсти само оно што је за небо прикачено, па не може да дохвати, а све друго добро чувај!

– Шта је, шта је било, газда-Петре? – питају га споља друге ћифтице, трудећи се да му покажу саучествујуће лице.

– Међер ово били 'ајдуци и лопови! – обрати се и стаде газда Петар говорити скупљеном свету. – Па газда-Милисаве, слободно запиши кад ме још кадгод видиш у свом дућану!

међер – дакле

Плану газда Милисав дућанџија, па да би спасао фирму и свој трговачки глас, одрече се Вукадина. Опали му и он по оном другом образу један опет онако крепак шамар, тако да су се после ова два подједнако јака шамара руменила Вукадину оба образа као оним заљубљеницима насликаним на меденим колачима.

– Па зар ја, – развика се сада опет Милисав дућанџија, сваки дан ти говорим и читам и лајем (ама, немам коме да лајем!): „Само чесно и поштено и по трговачком кантару! Нећу да видим јексиг меру, не трпим лажовска и лоповска посла!“ Је л' ти то говорим и ујутру и увече! А ти да ме данас орезилиш овако, и то код кога?! Код кога, море?! Код газда-Петра, од кога самога, море, имам више вајде и 'асне него од пола среза; а пре би', бре, и начелника увредио, него њега!

Неколико дана после овога не малога догађаја Вукадин буде произведен за калфицу. Одмах прве недеље знала је цела чаршија и цела паланка да је Вукадин ослобођен за калфу. Осим калфинског писма још је речитије говорило о његову новом положају његово ново одело. И свему томе сјају његова ђузел-одела додајте још и његових шеснаест година, па ће вам слика калфице Вукадина још сјајнија и пластичнија изићи пред очи, и ви ћете тек тада појмити и веровати да је просто „пљенио”.

јексик – мањкав, непотпун, неправ, неисправан

орезилити – осрамотити, обрукати

вајда и (х)асна – корист

ђузел – леп

РАД НА ТЕКСТУ

1. Како се Вукадин односи према муштеријама? Која средства он користи да их убеди да пазаре код њега?
2. Анализирај Вукадинов лик. Како се формирао његов карактер у вароши? Повежи то са поетиком реализма.
3. Упореди Вукадинов однос према последњој и претпоследњој муштерији. Шта закључујеш?

■ *Сремац и Калча*, споменик у Нишу, аутор Иван Фелкер

4. Како се газда односи према преваренoj муштерији, а како према Вукадину?
5. Шта се за пар дана десило са Вукадином након што је преварио муштерију? Како то објашњаваш? Какав је твој морални став према томе?
6. Има ли данас међу нама Вукадина (прочитај текст *Из ризнице речи*)?
7. Анализирај језик и пронађи архаизме и посуђенице.

ИЗ РИЗНИЦЕ РЕЧИ

Има једно дело које годинама не губи своју вредност: то је Сремчев „Вукадин". Штавише, чини се да је ова опширна приповетка привукла још већу пажњу после пишчеве смрти. Сремчев таленат створио је нешто што није била његова свесна намера: јунака са којим се и ми свакодневно срећемо, са којим ће се највероватније сретати и наша деца. Пресликан из живота, дочаран маштом писца, са усредсређеним особинама које га карактеришу као изразити књижевни тип, Вукадин је наставио да у новим видовима стварности живи свој властити живот. Опале су све локалне, конкретне појединости и остала је његова суштина: глупост, лукава добрећудност, улагивање и чежња за указима. На махове изгледа као да су се Вукадини опасно „размножили, као да се суштина живота коју они представљају свугде раширила гушећи нас својим смрадом. Укратко, Вукадин постаје све више тип и симбол. Вукадиновштина је једно духовно стање.

Вукадинов живот испуњен је обмањивањем, дрскошћу, позивањем на заслуге, безобзирним настојањем да се домогне новца и положаја, запостављањем свих моралних обзира. Вукадиновштина се дефинише као животни практицизам, аморалност, каријеризам, агресивност и глупост маскирана крупним речима. Дух вукадиновштине: то је жеља за истицањем и напредовањем по сваку цену, макар и по цену највеће глупости; јер Вукадини су, то не треба заборавити и то је Стеван Сремац истакао, и поред свега ипак кловнови.

Вукадин као тип је вечан у нашим националним просторима. Он оличава пандурски менталитет и може да опстане само у атмосфери затрованој међусобним људским мржњама, ситним амбицијама и опаким страстима. Вукадини, посматрани појединачно, изгледају помало и јадно, али када се удружују (а то је у њиховој природи), живот постаје неподношљив. Нарочито су опасни онда кад се не задовољавају само указима већ када се устремљују још више не презајући притом ни од чега. И данас се срећемо са Вукадинима на сваком кораку! Они друкчије говоре и друкчије се облаче, изговарају друге пароле, али и они исто као и Вукадин чезну за титулама, пробијају се накострешеном снагом своје глупости и незнања. Савремени Вукадини просто су опседнути потребом да показују привржености моћницима; мењају мишљење по потреби и злостављају своје ближње по навици; недоучени ђаци, читају лекције својим професорима; увек су у праву пошто се улагују људима који имају силу; и сами утицајни, гуше слободу у име слободе. Они лажу, обмањују и прете да би добили разне положаје.

Вукадиновштина значи негацију сваког независног мишљења, сваке слободоумне традиције. Она је веома моћна јер је и сама један блатњав вид наше прошлости и садашњости. Најбољи људи овога народа били су одувек огорчени због вукадиновштине. Савремени Вукадини су незадрживи и многобројни. Савремени Вукадини су непобедиви. Сремчев јунак, њихов претеча, има наследнике којих се не мора стидети. Самим тим, он није више искључиво књижевни лик, него и човек који припада стварности. Вукадин је, дакле, актуелан.

Павле Зорић, *Вечни Вукадин*

КЉУЧНЕ РЕЧИ

роман васпитања,
друштво,
карактер,
вукадиновштина

Симо Матавуљ

Поварета
(са далматинског острва)

Између града и острва стакли се море у одбљеску жарког сунца на западу. Ка острву мили чамац, у којем су двојица: један весла, други сједи на крми. Иако је тек почетак априла, сунце силно пече, те су скренули главе ка далеким брдима, од којих су њека још покривена снијегом. Чамац је гломазан; веслар је средовјечан, по изгледу више факин него поморац; на крми је младић збојит, препун снаге, у одијелу царскога мрнара. Кад се отискоше с обале градске, чича је питао младића: ко је и одакле је, колико је служио, познаје ли овог, оног од својих другова, па ућуташе. Јер млади острвљанин, Јурај Лукешић из Крапна, не бјеше изузетак међу својим земљацима, није био брбљив, ни наклоњен повјерљивости. Сједио је и пушио мирно, гледајући око себе ствари мирне: воду и ваздух.

факин – носач, подругљиво мангуп

збојит – темељан

Мало по мало, острву се откри обличје; најприје угледаше шуму и у њој високу звонару. То се налази на једном крају острва а на другом је село. Стољетна борова шума и манастир у њој одликује острво Крапан од свију осталијех.

зреник – хоризонт

плискавице – врста морских сисара

Одједном поцрвене зреник иза Крапна, плискавице почеше пљескати по површини, а крупније рибе у већим гомилама јурити мимо чамац. Тада се Јурај трже из свога дотле непомућена мира, те узе од старога десно весло.

У први сутон брод зарину кљуном у пјешчину пристаништа. У исти мах забрујаше звона на манастиру. Јурај искочи и остаде на мјесту, гологлав, у молитви. И стари веслар, прије но што ће се отиснути натраг, поздрави капом чувену „Госпу од анђела".

Брзим корацима упути се Јурај ка улици, која се може назвати главном зато што имају још двије, упоредне, много краће. Куће су све од камена, мрке од старине, на један и два боја, са осредњим прозорима и зеленим капцима; мало која да нема и педаљ дворишта, гдје је стаја за магаре и складиште лозе и трулог, ископаног чокоћа за огрјев. Да младић бјеше из каква далека краја, па да га је случај нанио на острво, морала би га језа обузети што је село потпуно нијемо, што нигдје не види живе душе, ни од куд људског гласа, као да је све куга поморила! Али је Јурај знао да су готово сви његови земљаци на својим баштинама, преко мора, у селима Рожине и Јадртовац.

чокоће – грм винове лозе на једном корену

Његова кућа бјеше на крају главне улице. Он дође к њој с наличја; заобиђе је лаким корацима, и сукоби се с дјевојчицом од седам-осам година, која стајаше на високом наслагају лозе, поврх зида од дворишта. Кад стаде према њој, као да је с неба пао; дјевојчица хтједе викнути. Мрнар шапну: „Јоји", стави прст на уста, па рашири руке говорећи:

– Хајд! Скоч! Хоп!

Мала му скочи у наручје. Прекидајући пољупце, Јурај питаше „А шта радиш ту на лозју? А ди је мâ?"

ма – мама

– Ма је у кужини – одговори Јоји, држећи га за руку и скакућући… –А ти си доша! А ја сам скакала озго, јер је Миш река да ја не смим скокнути!

кужина – кухиња

Јурај ју уведе у двориште говорећи:

– Не ваља с висине скакати. То није за дивојчице! А Миш је магарац кад те на то наговара!… Хајдемо сад, полако, полако, да се мâ зачуди!

– Да је припанемо? – шапну Јоји.

Јурај стаде на вратима приземне собе, која захваташе цијелу дужину кутњу. Два прозора напрема се бјеху широм отворена, те још бјеше доста, видјела. Његове очи обухватише све; свака ствар бјеше на свом мјесту, како их је оставио, без мало, како су их и његови преци оставили: полице са кујинским посуђем, два велика, орахова ковчега, дугачки храстов сто, над њим велики разапет Исукрст. Јурјев поглед заустави се на контурама жене, која, тик огњишта, бјеше окренута лицем ка врати. Јурај се накашља, жена се окрете, застаде малко, па се сретоше између прозора. И викнуше заједно:

Исукрст – Исус Христос

– Е по бога, Јурета!

– Мâ! Драга мâ!

Послије загрљаја, загледаше се једно другоме у очи, у модре, ситне, бистре очи, које по нашим острвима нараштаји један другоме предају, као год што предају и обле главе, округласте образе, радост живовања, јако вјерско осјећање, нејаку моћ мишљења и скучен број ријечи… Јурјева мати, Луца, изгледаше као његова старија сестра, старија за десетак година, не више. Имађаху исти затупаст нос, кратку, заобљену брадицу, бијеле и румене образе.

Настадоше питања и одговори, која су почињала са „а", као што то бива кад су острвљани узбуђени.

– А како си, мâ?

– А добро, Јурета, како си?

– А добро. А ћâ?

– А добро је и ћâ.

– А Миш?

– А добро је и Миш.

Па онда се жена нешто намрачи, узе највећу троножну столицу са наслоном, па је привуче ка огњишту. Син сједе и узе савијати цигарету. Жена поче стругати рибице, које бјеху у кориту.

Луца се много нагну, а кад поново проговори, глас јој поста непоуздан, као да је веома уморна.

– А ти си писа да ћеш дођ'... тако... до десет дан?

– А јес', приварио сам вас!...

– А био си око цилог свита?

– А не око цилог, али далеко, у Омерику.

паиз – земља

– Видио си пуно паиза?

– Пуно.

– И црних људи?

јематва – берба

– И жутих!... А је ли јематва била добра?

крупа – лед, град

– А нај! Крупа обила виноградe! Имали смо само тридесет барил вина и шес уља...

барил – мера за пиће

Након краћег одморка, Јурета спусти глас:

ке нова – шта је ново

– А ке нова?

Мати не одговори, он дода:

– А ке нова с Марицом?...

– А нај добра нова! – одговори жена шапатом.

Јурета устаде викнувши:

– О, Госпе од анђела! Шта је?

– А добро нај, нај, нај! – понављаше жена одричући главом, па се исправи и дубоко уздахну.

– За муке Исукрстове, мâ, шта је? Је болесна?

– Била!...

– Ах... Је... умрла?

– ... Је!

Јурета паде на столицу. Зелен у лицу, за неколико тренутака блесасто гледаше матер, па једва изговори:

– Је истина, мâ?

■ Ђорђе Андрејевић Кун, *Млада сељанка са крчагом*

– Је! – потврди она и обриса рукавом око. Дуго је младић јецао и узвикивао: „Мâ, мâ!” Најпослије запита:

– А шта је било, за ране Исусове?

– А злић! На срид мишице изаша јој злић! Стари Матија водија је у град, код ликара, а он је одмах река: „Ниј добро”. Посли зва је бајалицу, а и она је одмах рекла: „Ниј добро!” Посли Матија је чинија завит, иша је бос код Госпе од анђела. Па ниш није помогло. Сутра је осам дан како њена липа младост труне у благословеној земљи.

злић – пришт

– Јој!... А ти, мâ, јеси ли, ишла код поварете?

поварета – сиротица

– Бог с тобом, јадно дите! Осим мене, нико ниј зна да си је изабра, па ни она, поварета, ниј то слутила!

– Јој! – цикну Јурета и заклопи лице шакама... – Јој, поварета моја, ниј знала да сам јој душу да, а ја сам о њој увик мислија на мору! Ево, ја сам јој јуче у граду купија и виру, ево на!

И уставши, извади из шпага кутију са златном бурмом, те је предаде матери.

шпаг – џеп

Па опет сједе јецајући:

– Јој, мâ, ја ћу умрити!

Луца стави бурму у свој дубоки шпаг од сукње и рече: – Јеси ли ти кршћанин, или си Жудија поста? Хоћеш ли против бога? ... Хајд', сад ће наши доћ'! Срамота би била да се дозна зашто тужиш, јер ниси поварету испросија, нити се зна да си то мислија, кад се из војске вратиш! Реци јој розарије за душу и хајд'!...

Жудија – погрдно Јеврејин

розарије – низ молитава

Она узе суд с водом, те га поли а он опра мало руке и очи, па изађе погружен и поведе сестру истим путем куда бјеше дошао.

Затече пристаниште загушено гајетама и проглушено грајом и њакањем магараца. Јер свака крапњанска гајета носи на крову по једнога магарца натоварена дрвима.

гајета – барка која хвата више од тоне и којој је предњи дио покривен

Срце му се стеже кад у првом реду видје оца Маричина, Матију Танфару са црном капицом, и двије кћери његове, са црним повезачицама. Заболе га јаче што га једна од њих познаде и рече: „Ено солдата! А, то је Јурета тете Луце!...”

повезачица – марама

солдат – војник

То бјеше Пава Танфара, средња сестра Маричина, много налик на њу.

Пошто су сви забављени били извлачењем магараца, мало ко сврати пажњу на њега; али он летимично преброја све Лукешиће, Јаране, Танфаре, Пребанде и Јураге, и сву њихову

чељад и сав њихов подмладак, те му дође да гласно зајаока и нариче: „А ди си, најлипши цвите крапљански, Марице Танфарице! А ди је тебе из башћине, да чујем сребрн гласић твој, да видим вити стас твој, и оне црне очи, и оно било лице!"

Марко Лукешић везивао је гајету кад му син стаде иза леђа. Стари сух, чврст човек од четрдесет и пет година, вукао је за оглав њихова магарца Рижана, а Миш га је гурао у сапи. Узалуд је Јоји понављала: „Доша је Јурета, ево га!", њих двојица не осврнуше се, докле Рижан под бременом не искочи на обалу. Тада Миш, живолазан младићак од шеснаест година, загрли брата, а Марко само се рукова с Јуретом рекавши:

импровижада – изненађење

ћа – тата, отац

– Ej, по бога, импровижада. А како си?

– А добро сам, ћâ! – одговори Јурета. – А Миш нареста?

– А ка зла трава!... – вели стари па запаљеном кресавицом најприје освијетли лице Јуретино, па припали лулицу. Пошто одби њеколико димова, стави руку на раме Јуретино:

– А канда си пуно патија?

– А зашто, ћâ?

– А зато шта си пуно блид и очи су ти црљене. А мени је река Јурага, који је прије шест недиља, прије тебе доша из марине, да си здрав.

– Па, нисам пуно здрав од јучер.

Почеше пролазити мимо њих сељани, те и кроз мрак његово мрнарско одијело привлачаше погледе. Зачуше се узвици и питања: „А је ли то твој Јурета.?... А је ли то наш Јурета? Ола Јури!"

Иначе не бјеше обичај Марков да се тиска путањом. То је знао и стари Рижан, те кад се гомила удаљи, он пође сам.

Јоји и Миш узеше брата за руке а ћа, грицкајући камишић, поче сину причати о љетини, о радовима, о трошковима и о свакој ситници те врсте, која се десила за двадесет и пет мјесеца његова одсуства.

Луца их дочека пред кућом. На клупи бјеше земљани умиваоник и убрус. Дјеца одведоше Рижана да га растоваре и смјесте. Марко брзо свуче гуњ, грудњак и кошуљу, те наклони над умиваоником свој црни труп, на коме се истицаху сва ребра и пршљени у ртењачи. Он опра сапуном у једној води руке, у другој лице, у трећој врат. Кад му жена још испра и обриса леђа,

грудњак – део мушке ношње, сукнени хаљетак без рукава који се на грудима преклапао

ртењача – кичма

он утрча у кућу да пресвуче чисто рубље. То исто уради и Миш, кога је Јоји трљала по плећима.

На столу бјеше: зеља, пржене рибе, сомун јечмена хљеба и врч беванде.

беванда – разводњено вино

Луца узе с ногу Исусових бројанице, те једне даде домаћину. Све петоро наврсташе се пред ликом. Домаћица изрече сама: „У име оца и сина и духа светога. Амен", па сви у један глас зачатише оченаш, па здравомарија, и остале молитве, које чине „розарије". То је трајало отприлике четврт часа.

зачатише – започеше говорити сви углас

За вечером ћутаху. Луца гуркаше Јурету, који је покушавао да њеколико залогаја стави у уста. Марко је дуго жвакао сваки залогај, наслањајући уморну главу на длан. Тек кад се први пут маши врча, погледа бистро Јурету па онда жену и рече:

– Ej, по бога, шта се процидија и профинија овај наш! Ка госпојица! А чекај ти, док ти уклопимо мотику у шаке.

Сви се обредише из истога врча па, на миг материн, дјеца отидоше на спавање.

Луца донесе мањи врч и чашу. Кад наточи, видјело се да је чисто вино, црно и густо. Марко наздрави сину са „добро доша" па искапи. Луца понови добродошлицу и испи пола чаше, па врч и чашу стави пред сина. У исти мах и отац метну преда њ лулицу да му је напуни. И рече:

– Ти си ноћија у Задру и цилу ноћ пија. То се види! Па си се данас добро најија и у граду. То се види! Је?

– Што је, је! – рече младић, осмјејкујући се на силу.

– А кога сте врага ишли у Омерику?

– А шта знам ја, ћа. Тако. Дошла команда.

корацада – оклопљача

Устралија – Аустралија

Па хајд'. Тако је прије нас ишла корацада „Марија Терезија" у Устралију.

– И видија је црних и жутих људи, – дода мати, шарајући прстом по столу.

– А зар ти вирујеш солдатима? – рече Марко извративши главу ка таваници и зијехајући… – Пуно лажу, бона!… А, а, а реци ти мени колико си заштедија?

– Петнаес талира, ћâ – одговори Јурета.

– А ниј пуно. Роко Танфара донио је двадесет!… А побога, дај још једну, па да се спи!… А сјутра, послије мале мисе, отиђи најприје код стрица Јосе, па код стрине Марије.

– То се разуми, – дода мати.

Ћа устаде и лењиво пође. Луца припали малу уљану лампицу и отиде за мужем.

камара – соба

Јурета се налакти. Озго из камаре поче допирати снажно ритмично хркање родитељског пара, што је допуњавало слику дневног домаћег живота. Јурета, празне главе, обузет јединим ужасним осјећањем, стаде пажљиво слушати хркање; дође му та обична појава као нешто тајанствено, учини му се да оно одмјерава ток ноћи, ток живота, ток свега што одлази у ништа… Њека лупњава и њеки крјештави глас тргоше га из заноса. Њихов пијетао први се усуди да наруши дубоки покој острва. Остали по селу као да се почеше надметати. Кад опет све занијеми, Јурету подиђе језа, сјети се свих прича из дјетињства. Ено се отварају бијеле гробнице око Госпе од анђела и излазе мртви, најприје они скорашњи, који се нијесу још навикли самовању! Ено поварете Марице, која није знала за његову љубав, која је тек почетком те ноћи све дознала, па сад хита к њему да узме прстен… Пламичак на столу заигра, нешто шкргну вратницама и Јурета ужаснут, устаде. Али то је трајало тренутак. Права његова нарав, тежачка и мрнарска, надвлада тренутну слабост и он, оборив главу, изговори розарије за покој поварети.

Па онда сједе и спусти главу на прекрштене руке. Заспа…

Луца, као увијек, прва на ногама, затече га тако. Она наложи ватру и скува каву, па је стави пред њега и гурну га. Младић се исправи и загледа се у матер сањиво, несвјесно. Најпослије извади своју нову, металну дувањару, сави мало дувана у хартијицу и поче сркутати и пушити.

Мати сјећаше према њему оборених очију.

Он први проговори:

– Мâ, ја данас нећу излазити!

– Ни у цркву? Знаш ли да је данас недиља?

– Никуд! Ја ћу лећи у камарицу а ти ћеш рећи да сам болестан.

– То је грих!… Ја сам ништо сањала, мало прије него што сам устала, у зору, кад је сан од бога.

Доиста је Луца чекала да је син запита шта јој се то наговијестило, па кад не чу његова гласа, она настави.

– Сањала сам њу – поварету! Дошла је, поварета, блида и плачна, са отекнутом и увијеном руком. И одвела ме на

фоњистра – прозор

фоњистру и здравом руком показала ми море и на њему велик брод, и на броду бија си само ти. И она, поварета, плачући рече: „Ено га! Долази! Али ја не могу, мене притеже ова жалосна рука,

вазме – узме

притеже ме у дубину… А Јурета нека вазме Паву…”.

Луца обриса очи рукавом.

Задуго су ћутали, па мати подиже очи и устави их на синовљевом лицу, на коме се поступно враћала радост живовања.

Најзад он запита скрушено:

– Је то истина, мâ?

– Је, синко, нека је свидок блажена Госпа од анђела!

– Хе, па нека буде воља божја!... Поварета!

• **Извор:** Симо Матавуљ, *Приповетке*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1994.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Одреди средишњи мотив приповетке и са њим повежи остале важне моменте у садржају.
2. Како Матавуљ гради психологију својих ликова? Обрати пажњу на то како је описан дочек главног јунака. Упореди Јуретин сусрет са мајком, оцем, сестром и братом. Препознај карактеристичне нијансе у породичним односима и објасни их.
3. Зашто је говор јунака шкрт, реченице недовршене или прекинуте? Да ли такав начин споразумевања одговара њиховом психолошком стању?
4. Анализирај ликове Јурета и мајке кроз њихов дијалог. Шта се из њихових речи сазнаје, а шта се потискује и скрива? Како Јурета доживљава сазнање о губитку вољене девојке? Шта за њега значи губитак вољеног бића, с обзиром на скученост простора у којем живи?
5. Разрешење Јуретине драме дато је у два сна на крају новеле: анализирај их. Какве дилеме изазива у теби мајчин сан? Зашто му се Јурета покорава? Упореди Јуретову мајку са Јанковом мајком из приповетке *Ветар*.

■ Симо Матавуљ

БЕЛЕШКА О ПИСЦУ

Симо Матавуљ (Шибеник, 1852 – Београд, 1908), један од најбољих и најсвестранијих писаца српског реализма. Рођен је у Шибенику, у старој српској породици, где је завршио гимназију и спремао се за калуђера у православном манастиру Крупа. Радио је као учитељ по селима у Далмацији, а у Црној Гори је био професор црногорском престолонаследнику Данилу. Остатак живота провео је у Србији.Најпознатије збирке приповедака су: *Из Црне Горе и приморја*, *Из приморског живота*, *Са Јадрана*, *Из београдског живота*, *Из разнијех крајева*, *Приморска обличја*, *С мора и планине*, *Београдске приче*, *Живот*, *Немирне душе*; два романа *Ускок* и *Бакоња фра Брне*; аутобиографија *Биљешке једног писца*, две драме: *Завјет* и *На слави*.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Поварета, Далмација, спољашња перспектива, детерминизам

Симо Матавуљ

Пилипенда
(из горње Далмације)

Пилип Бакљина спаваше, на огњишту, обучен, покривен хаљком, главом окренутом ка слабом пламену, који је лискао дно лонца, објешена о вериге. Запаљено смрековo коријење давало је више дима него пламена; дим је плавио мрачну кућицу, дизао се под сламени кров, покушавајући да изађе кроз једини отвор на крову. Вјетар је сузбијао дим, те би се лице Пилипово намрштило, а промолили се крупни, жућкасти зуби под четкастим просиједим брковима. Кад би вјетар утолио, дим би уграбио прилику да се извуче, те се могаху разабрати: у једном углу кревет, испуњен сламом, али сав расклиман; у другом разбој и на њему њеколико хаљина; према вратима кош и над њим нахерена полица са њеколико комада посуђа; око огњишта још два-три лонца и толико троножних сточића. И то бјеше цијело покућство!

хаљка – дугачак мушки плав капут

вериге – ланац у оџаку над огњиштем на којем виси котао

утолити – стишати се

У двориште, домаћица, Јела Пилипова, ситна жена, ружна, посматраше на позитку два бременца смрекових пањева, помијешаних са њеколико ситних грабових цјепаница, што су њих двоје са великом муком за два дана насјекли и прикупили по забрежју, над селом. Вјетар је ландарао њеним зубуном и косом без повезаче, а она је намјештала пањеве, како ће товар изгледати већи.

позидак – зид који служи као ограда

бременац – оно што се носи на леђима

забрежје – брежуљкаст крај

зубун – горњи део одеће од сукна

повезача – комад тканине којом жене повезују главу, марама

таванац – простор на степеништу испред улаза у кућу

крма – сточна храна

руковет – свежањ жита које може да се ухвати руком

У прегратку гризао је Куријел, ситан, рић, готово сијед магарац, танких ногу, сама кост и кожа. Над њим, на таванцу, бјеше сложен товар јечмене сламе, његова крма за цијелу зиму, а пред њим, на земљи, бјеше руковијет сламе, његов јутрењи оброк, који је он гризао лагано, готово сламку по сламку. Његов благи поглед био је управљен час на домаћицу час на пијевца и двије кокоши, што према њему чучаху, гледајући га жалостиво. Очевидно он их је жалио, особито веселу и лијепу Пиргу, те би радо с њима подијелио своју сламу, кад би то за њих храна била.

Још двадесетак таких кућица, па онда десетак повећих, то је село К. у горњој Далмацији. Село се разасуло на једном рубу равнице, под брежуљцима. Мала старинска православна црква, склонила се за најгушћом гомилом кућа, у средини. А у зачељу села, одвојена, зидала се велика, господска зграда,

очевидно богомоља, која би доликовала каквој варошици, а не најсиромашнијем селу Петрова Поља!

Јела уђе у кућу, треснувши вратима. У исти мах и вјетар хукну јаче и пламен букну и вода у лонцу узаври, те се Пилип трже, сједе и погледа мутним очима око себе. Кад устаде да се протегне, тада се тек видје да је прави Пилипенда, како су га сељани звали, јер кад диже руке поврх главе, умало не дохвати шевар на крову! Бјеше кракат, дуга врата и обле главе. Беневреци на њему бјеху сама закрпа, а некада црвена капа, од плијесни црна, натакла му се до клепастих ушију. Кад зијехну, чинило се да ће прогутати лонац.

шевар – трска

беневреци – уске сукнене панталоне

Јела извади из коша и стави пред мужа земљану здјелу, у којој бјеху око двије прегршти кукурузова брашна, већма црна, него жута. Пилипенда уздахну, одмахну главом, па захватив половину, сасу га у врелу воду, па мјешајом проврти кашу. Јела однесе остатак, а донесе неколико зрна соли и спусти их у лонац. Обоје стадоше гледати како крклља качамак, једући га очима. Најпослије Пилипенда скиде лонац, измијеша пуру и изручи је у дрвену здјелу. Па изиђоше обоје пред кућу да се умију.

крљати – померати се у разним правцима, комешати се

пура – каша од кукурузног брашна, качамак

Пошто се прекрстише, почеше полако, опрезно жвакати, омјерајући несвјесно, брзо и кришом једно другом залогаје. Кад већ бјеху при крају, Јела ће:

– Јадна ти сам, што ћу!? Немам повезаче! Како ћу сјутра на причешће без повезаче?

Пилипенда слегну раменима, напи се воде, па изађе из куће. Жена изађе за њим, те натоварише магарца. Онда обоје стадоше, посматрајући товар, магарца и кокоши. Пођекад, тренутно, сукобили би се њихови празни, тужни погледи, али би их брзо одвратили. Тако изгледаху као два кипа, који оличавају глад и немоћ! Најзад опет ће жена, као за себе:

– Јадни ти смо, шта ћемо? За ово нећеш узети ни пет шестица, колико треба за брашно, а ја гологлава не могу на причешће, те ће се рећи да смо се и ми уписали!

шестица – стари аустријски новац у Хрватској

Пилипенда пусти глас, који је наликовао на режање љута пса, па избуљивши крваве очи на жену, запита кроз зубе:

– А хоћеш ли да се упишемо у ту... ту... вјеру?

– Сачувај Господе! – рече Јела устукнувши и прекрстивши се.

Онда Пилипенда уђе у магарећи преградак и изнесе најбољу кокош.

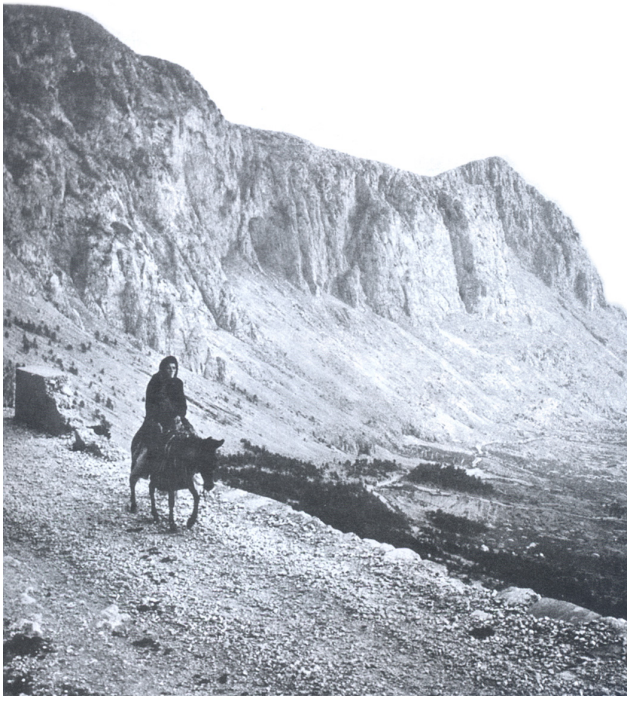

Јела, ужаснута, викну:

– Па зар Пиргу? Хоћеш да продаш Пиргу?

Пилипенда само рече: "Е, ја!" па дохвати дугачки штап и пође за магарцем.

Пут је водио мимо нову цркву. Пилипенда чу гдје га њеко озго зовну, али пљуну пут радника, па похита даље, преко њива.

Кад стигоше на колски пут, Пилипенда се осврте на планину Динару, која се бијељаше од снијега: тужним погледом прелети цијело Петрово Поље, које се црњаше у сухомразици; погледа жалостиво на сеоца што се нижу по рубовима и учини му се да види како по равни лети она страховита утвара, која већ од четири мјесеца дави народ.

То је било зими године 1843. Због необично слабе љетине, још с јесени, завлада глад по горњој Далмацији. Пред Божић мало која кућа имађаше њешто жита, а због слабог саобраћаја у оно вријеме, жито је споро долазило с мора у градове, а бездушни трговци ударише превелике цијене. Шумовити и сточни крајеви помагаху се којекако, продавајући дрва, хранећи се бијелим смоком, кољући стоку, продавајући је у бесцијење, али голо Петрово Поље, нити има шума, ни стоке! Кад се већ десило њеколико смртних случајева од глади, онда опћина дрнишка, којој припада Петрово Поље, стаде оправљати и градити путове, плаћајући раднике кукурузом. Снажан и вриједан радник, као што бјеше Пилипенда, могаше зарадити пола оке кукуруза на дан, а толико бјеше доста за њих двоје, јер већ крајем љета отидоше им оба сина у Приморје, у најам. Али након њеколико недјеља, опћина прекиде радове, а среска власт набави доста жита и поче га дијелити народу на два начина: католицима на почек (бива, да отплаћују на оброке у новцу, након нове љетине), православнима пак поче поклањати кукуруз, под погодбом да сваки кућни старјешина који буде примао исхрану мора прије̋ћи у унијатску вјеру. Народ се смути. Агитација највише поче у К., гдје не бјеше друге вјере

бијели смок – млеко и млечни производи

ока – стара мера за течност, запремину и тежину (1, 28 kg)

унијатска вера – православна црквена организација која је унијом повезана са католичком црквом

агитација – убеђивање у корист неке идеје

сјем православне. Стари изнемогли поп настојаше да оразуми своју паству, али баш знатније сељаке страх од глади нагна да се поунијате. То учинише капитан, ађунто, чауш (сеоски кнез, замјеник му и разносач службених листова) и још седам-осам домаћина. То се звало: "уписати се у царску вјеру!" Разумије се да је нововјерцима било забрањено улазити у православну цркву...

ађунто – помоћни, млађи чиновник

чауш – општински службеник

Пилипенда је ишао ка граду за својим старим Куријелом, који је набадао танким ножицама, споро одмичући. Али га Пилипенда ниједном не ошину, нити га је икада тукао, јер му жао бјеше свога старога и оданога помагача у ратовању за опстанак. Пилипенда пожали и јадну Пиргу, која једном зараколи и залепета крилима, покушавајући да се отме. Он јој рече: "Ej, моја Пирго, жао ми те, али ми је жалије себе! Оплакаће те Јела, ље!"

зараколити – закокодакати

Дабоме да је Пилипенда на свој начин помало и размишљао о злом удесу, који снађе њега и остале и да је везивао на то њека своја кратка разлагања. То му се највише врзло по мозгу кад би тако за својим магарцем ишао у град, а све се натуривало у облику питања. Питао је Пилипенда бога:

– Бого мој, зашто ти шаљеш глад на људе, кад је мени, јадном тежаку, жао и стоке кад гладује!? И зашто баш шаљеш биједу на нас тежаке, који те више славимо него Лацмани, сити и објесни!? Али, опет, хвала ти, кад даде да смо ми најсиромашнији најтврђи у вјери, те волијемо душу, него трбух!...

тежак – сељак, земљорадник

Лацман – Италијан, Немац, представник свега што је западњачко

У њеко доба Пилипенда чу иза себе тутањ корака; упореди се и пође с њим Јован Кљако. Бјеше то живолазан старчић, који је прије двадесет и пет година учествовао у шибеничкој буни против владике Краљевића, кад оно хтједе да поунијати православне Далматинце, а сад Кљако, под старост, ипак превјери! Назва бога Пилипенди и додаде:

живолазан – живахан, чио, окретан, крепак

– А, јадан Пилипенда, смрзну ли се?

– Валај да хоћу да се укочањим овђе, насред пута, не бих зажалио!

преверити – променити вероисповест, прећи на другу веру

укочањити се – смрзнути се од зиме, скочањити се

– А јадан, а што ти... а што се ти не би уписао?

Пилипенда одврати:

– Валај, нећу, па сад цркао од глади! А нећете дуго ни ви сви, па да вам је цар поклонио цијело Петрово Поље!

Кљаку и друговима му Пилипенда бјеше живи, оличени пријекор; ипак се насмија и поче извијати:

погинија – зли, опаки људи

нејач – немоћни, изнемогли (деца, старци)

чељад – укућани, чланови породице

– Ама, Пилипенда, болан, оразуми се и чуј ме! Не учинисмо ни ми то од бијеса, нити мислимо остати у поганији, него... знаш... докле изимимо, докле спасемо нејач и чељад, па онда ћемо лако!

Пилипенда пљуну.

– Ја не знам хоћете ли лако и како ћете, али знам да вам образ не опра нико, ни довијека, ни докле вам буде трага!

Кљако се намршти, те ће опоро:

– Блејиш, Пилипенда, али ћеш и ти бити унијат прије Ускрса!

Пилипенда стаде и викну:

– Ја се уздам у мога српскога Риста! Ако ће ми помоћи, хвала му, ако неће и онда му хвала, јер ми је све дао, па ми све може и узети, и душу! А ти...

Кљако га прекиде.

– Мучи, Пилипенда, ја сам царске вјере!

– А, пасји сине – викну Пилипенда измахнувши штапином... – чекај да ти притврдим ту вјеру!

Али Кљако побјеже.

Онда Пилипенда, изван себе од гњева, свом снагом удари Куријела. Овај стаде, окрете главу и тужно погледа господара, а Пилипенда се постидје, па га обузе жалост, те сједе на перваз од цесте и заплака се!

перваз – руб, ивица

- **Извор:** Симо Матавуљ, *Приповетке*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1994.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Одреди тему новеле *Пилипенда*. О чему се у њој говори? Које је време и место догађања описано у овој новели? На основу чега то закључујеш?
2. Прочитај део текста у коме је описана кућа у којој живи Пилипенда са женом Јелом. Да ли је опис куће у складу са описом ликова који у њој живе?
3. Да ли Пилипенди одговара надимак који носи и зашто?
4. Како је описана његова жена Јела и који проблем она има?
5. Какав је однос власти према свим верницима?
6. Како се положајем и изгледом разликује православна од католичке цркве?
7. На који начин Пилипенда настоји да реши проблеме које намеће сиромаштво?
8. Какав је Пилипендин однос према животињама из његовог дворишта? Шта ти то говори о његовом психичком стању? Зашто је Пилипенди лакше да открива емоције животињама него људима?
9. Какав је однос Пилипенде према Богу? Пронађи реченицу у којој се то види. Колико су тежак живот и неимаштина отуђили Пилипенду од вере и Бога? Пронађи у тексту елементе социолошке, психолошке и језичке карактеризације ликова.
10. Да ли је Пилипенда частан и достојанствен човек? Која морална начела Пилипенда брани у сусрету са Јованом Кљаком?
11. Како живе људи који су променили веру и ком сталежу они припадају? Како на њих делује сусрет с Пилипендом?
12. Протумачи дубљи смисао ове новеле. Зашто је у савременом друштву важна верска толеранција? Образложи свој став.
13. Пронађи елементе реализма и образложи их.

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

Пилип, чије име се у Библији доводи у везу са множењем хлебова, а презиме Бакљина са светлошћу, представља светло вере, коју чини неизмерна снага и племенитост, да се и по цену глади не изда душа. Петрово Поље и убого село Кричке у њему, асоцира својим именом на апостола Петра, који се три пута одрекао Христа, као што су се и Пилипендини сународници одрекли своје вере прадедовске.

У имену Пилипендиног магарца Куријела садржана је извесна симболика. Реч „куријалисти“ означава католике, који признају папи неограничену власт

у цркви. Магарац се у нашем народу поистовећује са тупошћу и глупошћу. Ако направимо паралелу између Библије и представљања магарца у њој и Куријела у Пилипенди, долазимо до занимљивог истраживања. На магарећим леђима Јосиф одводи Марију у Египат. Христос на магарици победоносно улази у Јерусалим. Она библијски представља мир, сиромаштво, стрпљивост. Магарац се сто седамдесет и три пута појављује у Библији. Стећи много магараца, представља знак благостања. У Библији се спомињу чудеса у вези са магарицом. Магарица се три пута уклања са пута анђелу Јахвином, који држи исукан мач. Она скрене са стазе и пређе преко поља. Валаам, њен господар је удара због тога. У речима магаричиним (јер Јахве проговара кроз њена уста) налазимо сличност са Пилипендом: „Што сам ти учинила да си ме тукао три пута? Зар ја нисам твоја магарица на којој си јахао свега свога века до данас? Јесам ли ти обичавала овако?" На крају приповетке, Пилипенда удара свога магарца, верног помагача у борби за опстанак, и седне на ивицу пута и заплаче се, што је искалио бес на недужној животињи. Валаам плаче на крају павши на колена, што је неправедно поступио према магарици која му је спасла живот. Зашто Валаам три пута удара магарца? Зашто се свети Петар три пута одриче Христа? Зашто Јован Кљако три пута куша Пилипенду? У Хришћанству се број три сматра светим небеским бројем: света су Тројица: Отац, Син и Свети Дух; три су теолошке врлине: љубав, вера и нада. Симболика имена Јована Кљака –кљакавост значи хромост, што је један од ђавољих атрибута. Јован Кљако три пута куша Пилипенду. Он је био верник, који издаје себе, своја начела зарад физичког опстанка, по цену да изгуби душу. Симболика постоји и у имену Пилипендине кокошке Пирге. Грчка реч „пиргос" значи тврђава, кула саграђена уз манастир за одбрану од гусара. Пилипенда не жели да прода Пиргу, иако жена Јела нема повезачу да иде у цркву на причест, а гологлава не може. И Пирга је Пилипендина духовна одбрана против оних који желе да замру српска огњишта.

Приповетка Пилипенда, попут старозаветне „Књиге о Јову", говори нам о једном страдању, које је нерешива енигма читаве људске филозофије од самог њеног почетка. То је феномен страдања праведника. То питање се налази формулисано и у „Књизи о Јову": „Зашто безбожници живе? Старе? Богате се? Куће су њихове на миру без страха, и прут Божји није над њима?".

Исту слику налазимо и у Пилипенди, када се Пилипенда пита зашто Бог шаље беду на сељаке, који Га славе више него они који су сити и зли.

Приповетка *Пилипенда* представља једну реалну слику у односу човек-страдање-Бог. Реалност те слике применљива је на било који период човечанства, вечно је актуелна као савремена филозофија животних релација, између човека и човека и између човека и Бога.

Љиљана Јанковић, *Симболика имена у "Пилипенди" Симе Матавуља*

КЉУЧНЕ РЕЧИ

вера,
православље,
унијаћење,
асимилација,
легенда,
Књига о Јову

Симо Матавуљ

Бакоња фра Брне
(одломци)

Роман *Бакоња фра Брне: његово ђаковање и постриг* (1892) првобитно је објављен у форми обимније приповетке *Како је Пјевалица излијечио фра-Брну. Бакоња фра Брне* је роман лика и роман васпитања и развоја, којим је аутор обухватио далматински живот, све сталеже и народ две вере, православне и католичке. У њему је, према речима самог аутора, приказано „како васпитање и прилике утичу на карактер". Роман прати ђаковање и постриг главног јунака: пут васпитања, преображаја, стицања искуства у католичком манастиру. *Бакоња фра Брне* је истовремено и друштвени роман у сликама сеоских прилика, обичаја, говора, новчаних и имовинских односа, у сусрету католичке и православне вере.

III избор

Бјеше у почетку јесени. Једнога раднога дана, одмах по сунчаном смирају, Кушмељ и његови окупили се око трпезице, на којој се димљаше пура у дрвеној здјели. Сјевер је јако дувао. Прије но што ће сјести да једу зачатише сви једногрлице „Оченаш" и баш изрекли „прић̆и краљевство твоје", кадли Бакоњино танко ухо, кроза сву вјетрену хупу, чу коњски бахат, те потече к вратима, пак викну:

– Фра-Брне!!

Кушмељ и Осињача истрчаше у авлију и видјеше – прво што видјеше бјеше најдебљи дио фратров, јер кулаш обрнуо сапи вратима, а фратар се повио на кулашу, па с натегом извлачи десну ногу из узенђије. Сејиз, њеко црномањасто момче, одјевено по котарску, са читом кубура за пашњачом, држаше коња за узду, Кушмељ допаде, извуче братову ногу, па обухватив га око широког струка, поможе му да сађе. Па онда се браћа пољубише усумит два пута. Осињача цјелива дјевера у руку, а Бакоња принесе к уснама коноп којим се опасују фрањевци. (...) Чагљина примивши од снахе пун бардак, устаде и скиде капу.

Сви поустајаше и поскидаше капе.

Фратар, не дижући главе, рече:

– Стипане, намири коња! То је најглавније. Затим се побрини за моју ложницу одма!

пура – качамак
једногрлице – у исти глас

хупу – хуку, буку
бахат – топот

кулаш – коњ

узенђија – оквир најчешће повезан кожним ременом за седло и служи јахачу као ослонац на ногама, приликом јахања и пењања на коња
сејиз – коњушар
читом – један пар; два
по котарску – као у Боки Которској
пашњачом – око паса
усумит – унакрст
бардак – бокал
ложницу – постељу

Момак изађе, а за њим и Бакоња. Чагљина се накашља, онако како се чини кад се хоће да привуче чија пажња. А кад то не поможе, он зовну:

– О, вра-Брне!

Фратар диже главу.

Брат му тад започе:

увике – увек

У здравље ваше миле добродошлости, кâ шта је увике било наше драге добродошлости, јер она увик наше жеље и нашу душу ислиђује, јер она оди и броди међу нама гришнима, баш кâ мудрост међу воловима, да нас проведри и просвитли, ружа наша, кâ свиђа кроза дим од тамјана! Потом, да ти буде у свру, прид богом, прид царом, прид бискупом, провинцијалом, гвардијаном, народом и на ономе свиту за живот, а на овоме за душу! Потоме, кâ шта си се стегâ светим конопом, да стегнеш бољитак, зачетак, вировање и стрпљење и свако благословљење; јер душа не уми ди су дви, јер на крају виси покајање и мољење; а сврa је велика, да ти, ружо наша, будеш дошâ кâ вист благовист од диве Марије, од Исуса слаткога, од Јозефа праведнога! Потом, како је Исус сакрушија богољубну змију, тако је у своја грка јуста метнуја киту цвећа, а проклети сотона просуја отров! Кâ што су вридни били сви наши мисници, двадесет и три до тебе, тако ће и након тебе! А ти писме пиваш и молитве диваниш. Кâ бог што све зна – јер мудрос, честитос, богољубнос, скрушенос, крипос, липос, милос, душевнос, радос, понизнос, у теби су кâ у врићи! А потом и потом, наш драги и благословени, славни, вирни и мирни, кâ што си носија, посија, просија, разносија, долика до воде, горика до брда, дакле, у глави чујеш, а у ушима видиш, а под петама је лако ономе ко је обувен, а у души ко је крижом умијен. Дакле, нека се личи кога боли овом светом свром, кâ ти вра-Брне, кâ и они наши сви прошли дуовници! Дакле: алвундандара, живија наш дични вра-Брне!

гришнима – грешнима

свру – сврху

свиту – свету

стегâ – стегао

вировање – веровање

– Живија! – узвикнуше Јерковићи.

– Ко ће напити кâ он! – вели Ркалина, машући главом.

– Нико кâ он!

– Виру му његову, да је учија, каква би то глава била!

– Ја сам му мало коју рич разумија!

– А ја баш ништа!

И сви се дивише томе говору који не разумјеше, јер по жупама светог Фране, кад се напија учену човјеку или кад се у каквој претежнијој прилици говори пред ученијем људима, треба говорити да други не разумију. А Чагљина бијаше прави вјештак у томе, такав вјештак да он сам није разумијевао шта је говорио. Он је тако дваш-триш бесједио у манастиру, а њеколико пута у граду приликом опћинских избора, и увијек бјеше потресен највише он, па сви они који би га најмање разумјели. Бесједник нагну бардаком. А као да ни у томе послу не бјеше пошљедњи, јер му јабучица скакаше кроза дугачко грло, од котлаца до подбратка. Пошто предуши, хукну и додаде суд брату Шунди. (…)

Фратар гледну на свој часовник и махну пут њих руком, али како у тај мах разјапи уста од зијехања, застадоше сви.

– Останите… јо…ш ма… ло, још мало!

Посједаше опет.

– Та-а-ко! А како је сад ов… ов…? – И опет му зијехање прекиде ријеч, али сви разумјеше, шта пита, јер је гледао Бакоњу.

Осињача брзо устаде, поклони се, стави руке за појас, па рече:

– Душе ми, вра-Брне, право да ти кажем, мало је бескаран, мало је своје главе, мало је жив, живљи од друге дице, али, јопет, даде се и свитовати има нико вриме!…

– Хм! Та-а-ко!

Чагаљ се значајно накашља, што учинише и сви његови.

– Није баш посве лош, али је мудар, мој вра-Брне. Дивице ми, мудрији у многим стварима од ћаће!…

– Та-а-ко!

Јаче кашљање међу Јерковићима.

– Од ћаће и од других, вируј ти мени, вра-Брне! Јето прикојуче дошли Личани да купују вино. Јере тражи по једанаест виорина барило, а они нуде по девет. Тако је трајало све јутро. Најпослинак Јере тијаше да дâ, али му Бакоња рече: „Не дај, ћако, јере сам се ја прикрâ кад су се разговарали, па сам чуја ди говоре да је вино по другим селима скупље од нашега, а слабије од нашега. Још рекоше да би се у наше могло усути трећи дија воде!”

– Та-а-ко, тако! А-ну, амо, оди амо, од’, од’, од’! – рече фратар.

Бакоња пољуби стрица у руку.

– Па шта мислиш, а? Оћеш ли галијотати, ако те поведем у манастир,а?

– Ја ћу те слушати и бићу добар! – одговори Бакоња гледајући стрица отворено у очи.

– Не говори тако, дивље дите, него реци: Слушаћу вас, честити оче, и бићу вашој доброти припокоран! – поправи Стипан.

– Слушаћу вас, честити оче, и бићу вашој доброти припокоран! – понови Бакоња и пољуби опет стрица у руку.

– Тако, мој липи Стипане – рече Осињача – здрављица се наносија, а тако ти твоје сриħице поучи неуко дите, јер ми, смо кâ говеда...

- **Извор:** Симо Матавуљ, *Бакоња фра Брне*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1975.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Одреди тему прочитаног одломка. Наведи разлог фра-Брнине посете породици.
2. Шта сазнајеш о животу Јерковића? О каквом избору је реч? Шта за Бакоњу значи бити изабран, шта за његове родитеље, а шта за остале Јерковиће?
3. Које су особине дечака Бакоње?
4. Где је уочљива разлика у животу фратра и осталих Јерковића? Размотри природу хумора у овом тексту и одреди: колико он произилази из приче и њеног садржаја, а колико из самог језика?

ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАЦИ

1. Прочитај роман *Бакоња фра Брне* у целости. Анализирај Бакоњин лик у детињству. Какво мишљење има Бакоња о манастирском животу на почетку романа?
2. Какав је живот на селу? Илуструј га анализом одређених сцена из романа.
3. Опиши живот и навике фратара и манастирских ђака. Како се то уклапа у аскетски живот?
4. Када се мења Бакоњин став према манастирском животу и фратрима? Шта је узроковало тај преокрет?
5. Како Бакоња доживљава хришћанске светиње (иконе, распеће и др.)?

6. Шта мучи фра Брну? У његовим поступцима докажи особењаштво, настраност и грешност. Наведи мане и слабости свих фратара.
7. Како су представљене теме смрти и болести? Упореди то са основним одликама хришћанске вере.
8. Анализирај ликове фра Срдара и фра Тетке. Како они обесвећују веру и унижавају живот манастирске братије?
9. Какав је однос Бакоње и Букара? Како Бакоња реагује на сазнање да је Букар хајдук Тодорина?
10. Каква је функција епизоде о похари манастира?
11. Шта је изазвало дивљење Бакоњи? Чему се сви диве?
12. На примеру односа Бакоње и попа Илије протумачи какав је Матавуљев поглед на однос католичке и православне вере.

- **Литература:** Станко Корач, *Књижевно дјело Симе Матавуља*, Београд, СКЗ, 1982; *Књига о Матавуљу*, прир. Душан Иванић, Београд, Завод за уџбенике, 2006.

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

У роману *Бакоња фра-Брне* приказана су два сасвим различита и опречна света: свет села, захваћен материјалном бедом али обдарен духовним здрављем, снагом и издржљивошћу; свет манастира испуњен материјалним обиљем али и духовним мртвилом, празнином и учмалошћу. У сликању села и сељака Матавуљ је показао изванредно познавање психологије, што му је омогућило да створи низ упечатљивих ситуација и предочи већи број филигранских портрета: Кушмељ, Букар, Пјевалица, Чагљина. Село је сиромашно (најбогатији може својим житом да прехрани породицу до Божића), заостало, удаљено од већих центара (многи тек једном у животу оду у варош), у њему влада празноверје као последица необразованости и заосталости. Живот се своди на борбу за голи опстанак, а у тој борби се често не бирају средства нити се има обзира и према најближој родбини. Сељаци су лукави, притворни, грамзиви, завидљиви, препредени, „прихватљиви" (увек спремни да украду), али су и промућурни, довитљиви, бистри, домишљати и врло витални. Манастир је захваћен чамотињом и празнином, фратарски живот је монотон и бесмислен, испуњен паразитским животом и досадом. Сељаци у фратрима виде нераднике и докоњаке па их називају „фратрине" и „јарчине". Сваком ће фратру село наденути надимак који најбоље погађа у суштину његовог карактера и нарави. Такав монотон, празан и бесмислен живот испуњен је нерадом и лажном интелектуалном активношћу (површно држање часова ђацима, читање, писање бесмислених стихова) која открива незнање и запарложеност.

(Часлав Ђорђевић)

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Бакоња фра Брне, иронија, сатира, роман лика, роман развоја и васпитања, друштвени роман

Радоје Домановић

Данга

данга – жиг који се удара стоци, има практичну намену да се означи коме стока припада јер се стока из једног села на пашњацима мешала са стоком из другог села. Најчешће се жигоше врућим жигом који се претходно угреје на ватри те стави на врат, плећа, бутину или образ животиње.

Снио сам страшан сан. Не чудим се самом сну, већ се чудим како сам имао куражи и да сањам страшне ствари, кад сам и ја миран и ваљан грађанин, добро дете ове намучене, миле нам мајке Србије, као и сва друга деца њена. 'Ајде, да речем да ја правим изузетак од осталих, али не, брате, већ све на длаку радим што и други, а понашања сам тако пажљива да ми нема равна. Једаред сам видео на улици откинуто сјајно дугме од полицијске униформе, загледах се у његов чаробни сјај и таман хтедох проћи, пун неких слатких мисли, док ми одједном задрхта сама рука па право капи; глава се сама приклони земљи а уста ми се развукоше на пријатан осмех, којим обично сви ми старијег поздрављамо.

„Баш ми крв у жилама племенита, и ништа друго!" помислих у том тренутку и с презрењем погледах на једног простака што баш у тај мах прође и у непажњи нагази оно дугме.

– Простак! – изговорим јетко и пљунем па мирно продужим даље шетати, утешен мишљу да су такви простаци у врло малом броју, а необично ми беше пријатно што је мени бог дао фино срце и племениту, витешку крв наших старих.

Ето, сад видите како сам красан човек, који се баш ништа не разликује од осталих ваљаних грађана, па ћете се и сами чудити откуд баш мени у сну да дођу страшне и глупе ствари на ум.

Тога дана ми се није ништа необично десило. Вечерао сам добро и по вечери чачкао зубе, пијуцкао вино, а затим, пошто сам тако куражно и савесно употребио сва своја грађанска права, легао у постељу и узео књигу да бих пре задремао. Убрзо ми је књига испала из руке, пошто је, наравно, испунила моју жељу, и ја сам заспао као јагње с мирном савешћу, јер сам потпуно извршио све своје дужности.

Одједном се обретох као на неком уском, брдовитом и кањавом путу. Хладна, мрачна ноћ. Ветар јауче кроз оголело грање и чисто сече где дохвати по голој кожи. Небо мрачно, страшно и немо, а ситан снег завејава у очи и бије у лице. Нигде живе душе. Журим напред и клизам се по кањаву путу, то лево, то десно. Посртао сам, падао, и најзад залутао. Лутао сам тако

богзна куда, а ноћ није била кратка, обична ноћ, већ као некаква дугачка ноћ, као читав век, а ја непрестано идем, а не знам куда.

Ишао сам тако врло много година и отишао некуд тако далеко, далеко од свог завичаја у неки непознати крај, у неку чудну земљу за коју ваљда нико жив и не зна, и која се сигурно само у сну може сањати.

Врљајући по тој земљи стигнем у неки велики, многољудни град. На пространој пијаци тога града искупио се силан народ и подигла се страшна граја да уши човеку заглухну. Одседнем у једну гостионицу баш према пијаци и упитам механџију што се скупио толики свет.

– Ми смо мирни и ваљани људи – отпоче ми он причати – верни смо и послушни своме кмету.

– Зар је код вас кмет најстарији? – прекидох га питањем.

– Код нас управља кмет, и он је најстарији; после њега долазе пандури.

Ја се насмејах.

– Што се смејеш?... Зар ти ниси знао?... А одакле си ти?

Ја му испричам како сам залутао и да сам из далеке земље, Србије.

– Слушао сам ја о тој чувеној земљи! – прошапута онај за себе и погледа ме с решпектом, затим ми се обрати гласно:

решпект – поштовање

– Ето, тако је код нас! – продужи он. – Кмет управља са својим пандурима.

– Какви су то пандури код вас?

– Е, пандура, знаш, има разних и разликују се по рангу. Има виших и нижих... Дакле, ми смо ти овде мирни и ваљани људи, али из околине долазе овамо свакојаки пробисвети те нас кваре и уче злу. Да би се распознавао сваки наш грађанин од осталих, кмет је јуче издао наредбу да сви овдашњи грађани иду пред општински суд, где ће сваком ударити жиг на чело. Ето зато се народ искупио, да се договоримо шта ћемо радити.

Ја се стресох и помислих да што пре бежим из те страшне земље, јер се ја, иако сам племенити Србин, нисам навикао баш на толико витештво, и би ми зазорно!

зазор – стид

Механџија се добродушно насмеја и тапну ме по рамену па ће охоло рећи:

– Хе, странче, ти се већ уплашио?!... Међер нема наше куражи далеко!...

међер – дакле

– Па шта мислите да радите? – упитам стидљиво.

– Како: шта мислимо! Видећеш ти само наше јунаштво! Нема наше куражи надалеко, кажем ти. Прошао си многи свет, али сам сигуран да већих јунака ниси видео. Хајдемо тамо заједно! Ја морам пожурити.

Таман ми да пођемо, кад се пред вратима чу пуцањ бича.

Провирим напоље, кад ал' имам шта видети: један човек са неком тророгљастом, сјајном капом, а у шареном оделу, јаше једног другог човека у врло богату оделу обичног, грађанског кроја, и заустави се пред механом те се скиде.

Механџија изиђе и поклони се до земље, а онај човек у шареном оделу уђе у механу и седе за нарочито украшен сто. Онај у грађанском оделу остаде пред механом чекајући. Механџија се и пред њим дубоко поклони.

– Шта ово значи? – упитам механџију збуњено.

– Па овај што уђе у механу, то је виши пандур, а ово је један од најугледнијих грађана, наш велики богаташ и патриота – прошапута механџија.

– Па што допушта да га јаше?

Механџија махну на мене главом, те одосмо мало у страну. Насмеја се некако презриво и рече:

– Па то се код нас сматра за почаст које се ретко ко удостоји!...

Он ми причаше још вазда ствари, но ја га од узбуђења нисам разабрао. Али сам последње речи добро чуо:

– То је услуга отаџбини коју не може и не уме сваки народ да цени!

Стигосмо на збор где је већ отпочет избор часништва зборског.

Једна група истакла као кандидата за председника неког Колба, ако се добро сећам имена; друга група неког Талба, трећа, опет, свога кандидата.

Направи се грдан метеж; свака група жели да протури свога човека.

– Ја мислим да од Колба немамо бољег човека за председника тако важног збора – говори један из прве групе – јер његове су грађанске врлине и кураж свима нама добро познате. Ја мислим да нема ниједног међу нама кога су великаши чешће јахали но њега.

– Шта ти говориш – цичи један из друге групе – кад тебе није ни практикант никад узјахао!

– Знамо ми ваше врлине! – виче неко из треће групе. – Ви нисте ни један ударац бича отрпели а да не закукате.

– Да се споразумемо, браћо! – поче Колб. – Мене су, истина, јахали често наши великодостојници још пре десет година и ударали бичем, па нисам јаукао, али опет може бити да има још заслужнијих људи. Има можда млађих и бољих.

– Нема, нема! – дрекнуше његови бирачи.

– Нећемо да чујемо за те старе заслуге! Колба су јахали још пре десет година! – вичу из треће групе.

Наједанпут се утиша граја; народ се расклопи те учини пролаз, на коме угледах млада човека око својих тридесетак година. Како он наиђе, све се главе дубоко приклонише.

– Ко је ово? – шапнух механџији.

– То је првак у грађанству. Млад човек, али много обећава. У своје младо доба дочекао је да га је и сам кмет већ три пута досад јахао. Стекао је више популарности него ико досада.

– Можда ће њега изабрати?... – упитам.

– Више него сигурно, јер ово досад што је кандидата, све су старији, и после тога и време их већ прегазило, а овога је јуче кмет пројахао.

– Како се зове?

– Клеард.

Учинише му почасно место.

– Ја мислим – прекиде Колб тишину – да нам бољег човека за ово место не треба тражити од Клеарда. Млад је, али ми старији ни изблиза нисмо му равни.

– Тако је, тако је!... Живео Клеард!... – заори се из свих грла.

Колб и Талб га одведоше да заузме председничко место.

Сви се опет приклонише дубоко, затим настаде тајац.

– Хвала вам, браћо, на овако високој пажњи и почасти коју ми данас једнодушно указасте! Ваше наде које су положене на мене и сувише су ласкаве. Тешко је руководити народним жељама у овако важне дане, али ја ћу уложити све своје силе да поверење ваше оправдам, да вас свуда искрено заступам и да свој углед и даље високо одржим. Хвала вам, браћо, на избору!

– Живео, живео, живео! – осу се са свију страна.

– А сада, браћо, дозволите да са овога места проговорим неколико речи о овом важном догађају. Није лако претрпети муке и болове који нас очекују; није лако издржати да се врелим гвожђем стави жиг на наше чело. Јест, то су муке које не може сваки поднети. Нека кукавице дрхте и бледе од страха, али ми ни за тренутак не смемо заборавити да смо потомци врлих предака, да кроз наше жиле тече племенита, јуначка крв наших ђедова, оних див-витезова што ни зубом не шкрипнуше умирући за слободу и добро нас, њихових потомака. Ништавне су ове муке према оним мукама, па зар да се ми покажемо трулим и кукавичким коленом сада, у сваком добру и изобиљу? Сваки прави родољуб, сваки који жели да се племе не обрука пред светом, поднеће бол јуначки и мушки.

– Тако је! Живео, живео!

Још се јави неколико ватрених говорника који су храбрили застрашени народ и говорили отприлике то исто што и Клеард.

Јави се за реч један блед, изнемогао старац, смежурана лица, беле косе и браде као снег. Ноге му клецају од старости, леђа повијена, а руке дрхте. Глас му је треперео а у очима се светле сузе.

– Децо! – отпоче он, а сузе се скотрљаше низ бледе смежуране образе и падоше на белу браду. – Мени је тешко и скоро ћу умрети, али ми се чини да је боље не допустити такву срамоту. Мени је стотину година и живео сам без тога… Па зар сада да ми се на ову седу изнемоглу главу удара жиг ропски?…

– Доле с том матором рђом! – дрекну председник.

– Доле с њим! – вичу једни.

– Матора кукавица! – вичу други.

– Место да млађе куражи, а он још плаши народ! – вичу трећи.

– Срам га било оне седе косе! Наживео се, па га још страх нечега, а ми млађи јуначнији! – вичу четврти.

– Доле с кукавицом!

– Да се избаци напоље!

– Доле с њим!

Раздражена маса младих, јуначних грађана јурну на изнемоглог старца те га у јарости почеше ударати и вући.

Једва га пустише због старости, иначе би га камењем засули.

Сви се заклеше и заверише да ће сутра осветлати образ свога народног имена и да ће се јуначки држати.

Збор се растури у најбољем реду. При излажењу се чули гласови:

– Сутра ћемо видети ко смо!

– Видећемо сутра многе хвалише!

– Дошло је време да се покажемо ко вреди, а ко не, а не да се свака рђа размеће јунаштвом!

*

Вратио сам се натраг у хотел.

– Јеси ли видео ко смо ми? – упита поносно механџија.

– Видео сам – одговорим механично, а осећам како ме снага издала и глава бучи од чудних утисака.

Још тог истог дана сам читао у новинама њиховим уводни чланак ове садржине:

„Грађани, време је да једном престану дани празне хвале и разметања овога или онога од нас! Време је да се једном престану ценити празне речи којима ми изобилујемо истичући своје неке уображене врлине и заслуге; време је, грађани, да се једном и на делу опробамо и да се стварно покажемо ко вреди, а ко не! Али држимо да међу нама неће бити срамних кукавица, које ће власт сама морати силом дотеривати на одређено место где ће се жиг ударати. Свако, који у себи осећа и трунку витешке крви наших старих, грабиће се да што пре мирно и с поносом поднесе муке и бол, јер је то бол свети, то је жртва коју отаџбина и опште добро свију нас захтева. Напред, грађани, сутра је дан витешке пробе!…"

Мој механџија је тога дана легао да спава одмах после збора да би сутрадан што пре стигао на одређено место. Многи су, опет, отишли одмах пред судницу да ухвате што боље место.

Сутрадан отидем и ја пред судницу. Слегло се све из града, и мало и велико, и мушко и женско. Неке мајке понеле и малу децу у наручју да и њих жигошу ропским, односно почасним жигом како би доцније имали преча права на боља места у државној служби.

Ту је гурање, псовање – у том помало личе на нас Србе, па ми би мило – отимање ко ће пре доћи до врата. Неки се чак и погушају.

Жигове удара нарочити чиновник у белом, свечаном оделу и благо укорева народ:

– Полако, забога, доћи ће сваки на ред, нисте ваљда стока да се тако отимате!

Почело жигосање. Неко јаукне, неко само застење, али нико не одржа без икаква гласа док сам ја био.

Нисам могао гледати дуго то мучење, већ одем у механу; кад тамо, неки већ засели те мезете и пију.

– Пребринусмо и то! – говори један.

– Море, ми и не кукасмо много, али Талб се дере као магарац… – рече други.

– А, ето ти твога Талба, а јуче га хоћете да председава на збору!

– Е, па ко га знао!

Разговарају, а стењу од бола и увијају се, али крију један од другога јер сваког срамота да се покаже кукавицом.

Клеард се обрука, јер је застењао, а истакао се јунаштвом неки Леар који је тражио да му се два жига ударе и није гласа пустио. Цео град је само о њему говорио с највећим поштовањем.

Неки су утекли, али су били презрени од свију.

После неколико дана шетао је онај са два жига на челу исправљене главе, достојанствено и охоло, пун славе и поноса, и куд год прође, све се живо клања и скида капе пред јунаком својих дана.

Трче улицама за њим и жене и деца и људи да виде великана народног. Куд год пређе, простире се шапат пун страхопоштовања:

– Леар, Леар!… То је он! Оно је тај јунак што није јаукнуо ни гласа од себе дао док су му два жига ударили!

Новине су писале о њему и обасипаху га највећом хвалом и славом.

И заслужио је љубав народну.

*

Слушам те хвале на све стране, па се тек и у мени пробуди јуначка крв српска. И наши су стари јунаци, и они су умирали на кољу за слободу. И ми имамо јуначку прошлост и Косово. Свега

ме обузе народни понос и сујета да осветлам образ свога рода, и јурнем пред судницу па повикнем:

– Шта хвалите вашег Леара?... Ви још нисте ни видели јунаке! Да видите шта је српска, витешка крв! Ударајте десет жигова, а не само два!

Чиновник у белом оделу принесе мом челу жиг, ја се тргох... Пробудим се иза сна.

Протарем чело у страху и прекрстим се чудећи се шта све човеку не дође у сну.

„Умало ја не потамнех славу њиховог Леара!" помислим и окренем се задовољно на другу страну, а би ми помало криво што се цео сан није завршио.

• **Извор:** Радоје Домановић, *Приповетке*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Одреди функцију сна у поступку алегоризације. Прочитај Појмовник и закључи како мотиви сна и путовања појачавају сатирични ефекат.
2. Протумачи симболику клањања приповедача полицијском дугмету.
3. Које су његове грађанске дужности? Какав је пут којим путује приповедач? Одреди дубље значење описа тога пута. Шта повезује приповедача са становницима далеке земље? Чиме се поносе јунаци? Како доказују своје „племенито и витешко порекло" и јунаштво?
4. Објасни буквално и фразеолошко значење израза "жигосати некога" „јахати некога".
   Објасни ропску психологију грађана деградираних на ниво животиња. Шта у њиховом понашању делује смешно, а шта изазива згражање и револт?
5. Против кога је уперена оштрица сатире: против власти или против народа? Упоредите понашање Колба, Талба, Клеарда и Леара.
6. Анализирај Клеардов говор и уочи иронију.
7. Која је улога старца који се противи жигосању? Кога он представља? Да ли је могао да уразуми масу?
8. Прокоментариши слику масовне хистерије и масовног рашчовечења у чину жигосања. Изнеси своје ставове.
9. Размисли у чему је актуелност *Данге* у данашњем времену.

ПОЈМОВНИК

Сатира је књижевни поступак којим се на подругљив и духовит начин изражава оштра осуда једног друштва или људских мана. Углавном се полази од неког актуелног догађаја. Пошто се ти догађаји након извесног времена забораве, оно што одржава сатиру у времену је њена универзалност и свевременост, применљивост на сваком месту и у сваком времену. Основни јој је циљ да укаже на друштвене или моралне слабости и пороке, да их извргне руглу и подсмеху и на тај начин допринесе њиховом отклањању. Често користи хиперболу и карикатуру, једна мана се посебно наглашава не би ли јаче била исмејана. У себи садржи и алегорију, јер је писац често принуђен да се заштити од политичких противника и јавног мњења. Та алегорија и замаскираност сатире представља својеврсни књижевни алиби. Сатиричари користе и друге књижевне поступке као што су: гротеска, алузија (наговештај или сугестија), пародија, фантастика и посебно ирониja. Сатиром се исказују не само друштвене и политичке деформације, већ се разобличава и људска неморалност, ништавност, глупост, лаж, порок и таштина.

У српској књижевности, сатира је посебно снажна у комедијама Јована Стерије Поповића, а сатиричну поезију су писали Јован Јовановић Змај, Ђура Јакшић и Војислав Илић. Сатиричних елемената има и у приповеткама Милована Глишића (*Глава шећера*). **Сатирично-алегоријске приповетке** Радоја Домановића представљају новину у српској реалистичкој прози. Мета његове сатире није само власт и њена тиранија, већ подаништво и сервилност, полтрони и полтронство. Најбоље у овој врсти су: *Данга*, *Вођа*, *Краљевић Марко по други пут међу Србима*, *Страдија* и *Мртво море*.

Ирониja је реторичка фигура мисли и књижевни поступак којим се духовито и подсмешљиво исказује мисао супротна од онога што се речима казује. Садржи елемент комичног или елемент поруге и критике који се повезује са сатиром. Употреба речи у супротном значењу може се обележити и стављањем међу знаке навода или посебним акцентовањем, мимиком и гестом у говору. Њоме се постижу најснажнији ефекти уколико је разумљива свима.

Алузија (лат. allusio – говорење о једној ствари док се мисли на другу) је стилска фигура исказа која остварује своје значење упућујући на неки познати догађај или на неко дело, лик, ситуацију (Пирова победа). Алузија се обично заснива на некој познатој ситуацији (историјској или каквој другој), и стога је за њено разумевање потребно познавање те ситуације.

полтрон- плашљивац, кукавица; јунак на језику, разметљивац; код нас и у значењу: улизица, пузавац, бескичмењак

полтронство – кукавичлук, плашљивост; јунаштво на језику, разметљивост; код нас: пузавост, подрепаштво

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

У историју српске књижевности Радоје Домановић је ушао својим сатиричним делима, у којима до изражаја долази уметничка снага његовог критичког реализма. Предмет његовог сликања је малограђански дух, који обележавају устаљене навике, ћифтинско схватање живота, ситост и раскомоћеност у лагодном животу, "љигав и кукавички менталитет", учмалост и страх од новог, у чему препознајемо његову мисао о друштвеном животу као "мртвом мору". Предмет његове иронije и карикирања је примитивна власт, оличена у кметовима и пандурима, у њиховој самовољи и бирократској ароганцији и настојањима да свакога контролише и натера на слепу покорност. Разобличава фразерство и лажни патриотизам, исмејава полтронство, слепу покорност и пристајање на губитак достојанства. Његова сатирична дела су критика, али и бунт против такве српске стварности, и апел или зов да се такав живот одбаци и закорачи у освешћење и морални препород. Користи хумор, гротеску, иронију, алегорију, алузију, метафору, симбол итд. Његова сатира повезана је са алегоријом, метафором и хиперболом, стога се одређује као поступак или уметничка техника која помоћу маште спаја супротности и ствара фантастичне слике и призоре.

Радоје Домановић је сатиричар који "увек полази од стварности и никад је не губи из вида, чак и онда када пише о утопијским земљама и сновима" – и тада у њима препознајемо маску за стварност и јаву у којој се живи.

- **Литература:** Димитрије Вученов, *Домановићева сатира као приповетка*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1983; Богдан Поповић, „Алегорична сатирична прича" у, *Сабрана дела 1*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 2001; Тања Поповић, *Речник књижевних термина*, Београд, Логос арт, 2007.

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Радоје Домановић (Овсиште, 1873 – Београд, 1908), зачетник српске сатиричне прозе. Након што је дипломирао на Филозофском факултету у Београду, радио је као наставник српског језика у Пироту, Врању и Лесковцу. Због својих опозиционих ставова усмерених против апсолутистичке владавине Александра Обреновића, отпуштан је из службе, премештан је из места у место. Најбољи део његовог рада настао је у неколико последњих и најтежих година Обреновићевског апсолутизма. Сатире Радоја Домановића до данас су остале ненадмашне у српској књижевности, а међу најбољима се издвајају: *Данга*, *Вођа*, *Марко Краљевић по други пут међу Србима*, *Мртво море* и *Стрaдија*.

Радоје Домановић

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Данга, алегорија, сатира, иронија, алузија, књижевни алиби, приповетка, српски реализам

Радоје Домановић

Воћа

прљуша – усахла, неплодна земља

– Браћо и другови, саслушао сам све говоре па вас молим да и ви мене чујете. Сви нам договори и разговори не вреде докле год смо ми у овом неплодном крају. На овој прљуши и камену није могло рађати ни кад су биле кишне године, а камоли на овакву сушу какву ваљда нико никад није запамтио. Докле ћемо се овако састајати и напразно разговарати? Стока нам полипса без хране, а још мало па ће нам и деца скапавати од глади заједно с нама. Ми морамо изабрати други начин, бољи и паметнији. Ја мислим да је најбоље да ми оставимо овај неродни крај па да се кренемо у бели свет, да тражимо бољу и плоднију земљу јер се овако не може живети.

(Тако је говорио некад, на неком збору, изнемоглим гласом један од становника неког неплодног краја. Где и кад је ово било, то се, мислим, не тиче ни вас ни мене. Главно је да ви мени верујете да је то било негде и некад у неком крају, а то је доста. Оно, додуше, некад сам држао да сам целу ову ствар ја сам однекуд измислио, али мало-помало ослободих се те страшне заблуде и сад тврдо верујем да је све ово што ћу сад причати било и морало бити негде и некад, и да ја то никад и ни на који начин нисам ни могао измислити.)

Слушаоци бледа, испијена лица, тупа, мутна, готово бесвесна погледа, са рукама под појасом, као да оживеше на ове мудре речи. Сваки је већ себе замишљао у каквом чаробном, рајском пределу, где се мучан и трудан рад плаћа обилном жетвом.

– Тако је, тако је… – зашушташе изнемогли гласови са свију страна.

– Је ли б-л-и-з-у? – чу се развучен шапат из једног угла.

– Браћо! – отпоче опет један говорити мало јачим гласом. – Ми морамо одмах послушати овај предлог, јер овако се више не може. Радили смо и мучили смо се, па све узалуд. Одвајали смо и од уста својих те сејали, али наиђу бујице па снесу и семе и земљу са врлети, и остане го камен. Хоћемо ли ми вечито овде остати и радити од јутра до мрака, па опет бити и гладни и жедни, и голи и боси?… Морамо поћи и потражити бољу,

плодницу земљу, где ће нам се мучан труд награђивати богатим плодом.

– Да пођемо, одмах да пођемо, јер се овде живети не може! – зашушта шапат, и маса пође некуд не мислећи куда.

– Станите, браћо, куда ћете? – и опет ће онај први говорник. – Морамо ићи, али се тако не може. Ми морамо знати куда идемо, иначе можемо пропасти горе, место да се спасемо. Ја предлажем да изаберемо вођу, кога сви морамо слушати и који ће нас водити правим, најбољим и најпречим путем.

– Да изаберемо, одмах да изаберемо!... – чу се са свију страна.

Сад тек настаде препирка, прави хаос. Сваки говори и нико никог нити слуша, нити може чути. Затим се почеше одвајати у групице; свака шушка нешто за се, па и групице прскоше и узеше се за руке све два и два, те један другом говори и доказује, вуче један другог за рукаве и меће руку на уста. Опет се састану сви, и опет сви говоре.

– Браћо! – истаче се одједном један јачи глас и надмаши остале промукле, тупе гласове. – Ми овако не можемо ништа учинити. Сви говоримо, и нико никог не слуша. Бирамо вођу! Па кога би то између нас и могли изабрати? Ко је између нас путовао да зна путове? Ми се сви добро знамо, и ја први се не бих смео са својом децом поверити ниједноме овде на овом збору. Него кажите ви мени који познаје онога путника тамо што још од јутрос седи у хладу крај пута?

Настаде тишина, сви се окретоше непознатоме и узеше га мерити од главе до пете.

Човек онај средњих година, мрка лица које се готово и не види од дуге косе и браде, седи, ћути као и дотле и некако замишљено лупка дебелим штапом по земљи.

– Јуче сам ја видео овога истог човека са једним дечком. Ухватили се за руке и иду улицом. Синоћ онај дечко отишао некуд кроза село, а овај сам остао.

– Остави, брате, те ситнице и лудорије да не губимо времена. Ко је, да је, он је путник издалека, чим га нико од нас не зна, те сигурно зна добро најпречи и најбољи пут да нас поведе. Како га ја ценим, изгледа да је врло паметан човек јер непрестано ћути и мисли. Други би се брзоплет већ десет пута досад умешао међу нас или почео ма с ким разговор, а он толико времена седи сам самцат и само ћути.

– Дабогме, ћути човек и мисли нешто. То не може бити друге него да је врло паметан! – закључише и остали па узеше опет загледати странца и сваки на њему и његову изгледу откри понеку сјајну особину, понеки доказ његове необично јаке памети.

Не проведе се много разговора, и сви се сагласише да би најбоље било да умоле овог путника кога им је, како веле, сам бог послао: да их поведе у свет да траже бољи крај и плоднију земљу, да им буде вођ, а они да га безусловно слушају и покоравају му се.

Изабраше из своје средине десеторицу који ће отићи странцу те му изнети побуде збора и своје бедне прилике и умолити га да се прими за вођу.

Отидоше она десеторица, поклонише се смерно пред мудрим странцем, и један од њих узе говорити о неплодном земљишту њихова краја, о сушним годинама, о бедном стању у коме се налазе, и заврши овако:

– То нас нагони да оставимо свој крај и своје куће па да пођемо у свет тражити бољи завичај. И баш, сад када падосмо на тако срећну мисао, као да се и бог смилова на нас те нам посла тебе, мудри и врли странче, да нас поведеш и спасеш беде. Ми те у име свих становника молимо да нам будеш вођ, па куд год ти, ми за тобом. Ти знаш путове, ти си свакако и рођен у срећнијем и бољем завичају. Ми ћемо те слушати и покоравати се свакој наредби твојој. Хоћеш ли, мудри странче, пристати да спасеш толике душе од пропасти, хоћеш ли нам бити вођа?

Мудри странац за све време тог дирљивог говора не подиже главу. Остаде до краја у истом положају како га и затекоше: оборио главу намрштен, ћути, лупка по земљи и – мисли. Кад се говор заврши, он не мењајући положај кратко и лагано процеди кроза зубе:

– Хоћу!

– Можемо ли, дакле, поћи с тобом и тражити бољи крај?

– Можете! – продужи мудри странац не дижући главе.

Сад настаде одушевљење и изјаве захвалности, али на то мудрац не рече ни речи.

Саопштише збору срећан успех додајући како тек сад виде каква велика памет лежи у том човеку.

– Није се ни макао с места, нити главе подиже, бар да види ко му говори. Само ћути и мисли. На све наше говоре и захвалности свега је две речи проговорио.

– Прави мудрац!... Ретка памет!... – повикаше весело са свију страна, тврдећи како га је сам бог као анђела с неба послао да их спасе. Сваки бејаше тврдо уверен у успех поред таквог вође, да га ништа на свету не би могло разуверити.

И тако на збору би сад утврђено да се крену још сутра зором.

Сутрадан се искупи све што имаше одважности да пође на далеки пут. Више од две стотине породица дође на уречено место, а мало их је још и остало да чувају старо огњиште.

Тужно је погледати ту масу бедног становништва које љута невоља нагони да напусти крај у коме су се родили и у коме су гробови предака њихових. Лица њихова коштуњава, изнемогла, сунцем опаљена; патња је дугим низом мучних година остављала трага на њима и изразу дала слике беде и горког очајања. Али се у овом тренутку у њиховим очима огледаше први зрачак наде, али и туге за завичајем. Понеком старцу се слила суза низ смежурано лице, уздише, очајно врти главом с пуно неке слутње, и радије би остао да причека још који дан па да и он остави кости у том кршу неголи да тражи бољи завичај; многе од жена гласно наричу и опраштају се са умрлима којима гробове остављају; људи се отимају да се и сами не би разнежили и вичу:

– Добро, хоћете ли да и даље гладујемо у овом проклетом крају и да живимо по овим уџерицама?

уџерица – колиба, барака, страћара

А и они би сами чисто хтели да цео тај проклети крај и оне бедне кућице понесу, да се може како, са собом.

Граја и галама као у свакој маси. Узнемирени и људи и жене, а и деца што их мајке носе на леђима, у љуљкама, ударила у цику; узнемирила се некако чак и стока. Стоке мало и имају, али ту је понека кравица, понеко мршаво, чупаво кљусе с великом главом и дебелим ногама, на кога су натоварили вазда неких пољава, торби, или по две вреће преко самара, па се сирото поводи под теретом, а опет се држи у сили па зарже покадшто. Неки, опет, натоварили магаре, дечурлија вуче псе о ланцима. Ту је, дакле, разговор, вика, псовка, кукњава, плач, лавеж, па чак и један магарац два- трипут њакнуо, али вођа ни речи да

проговори, као да га се цела та маса и врева ништа не тиче. Прави мудрац!

Он једнако седи оборене главе, ћути и мисли, и ако тек пљуцне покаткад, то му је све. Али му је баш због таква држања популарност нарасла тако да је сваки био у стању скочити, што кажу, за њим и у ватру и у воду. Међу многима могао се чути отприлике овакав разговор:

– Море, срећни смо, те наиђосмо на оваква човека, а да смо без њега пошли, не дао бог, зло и наопако, пропали бисмо!

– То је памет, мој брате! Само ћути, речи још није проговорио! – рећи ће један па погледа са страхопоштовањем и поносом у вођу.

– Шта има да говори? Ко говори, тај мало што мисли! Мудар човек, разуме се, па само ћути и нешто мисли!... – дода други, па и он са страхопоштовањем погледа вођу.

– Па није ни лако водити оволики свет! И мора да се мисли кад је примио на себе толику дужност! – опет ће први.

Дође време поласку. Чекали су мало не би ли се још ко присетио да пође с њима, али како никог не беше, није се могло даље оклевати.

– Хоћемо ли кренути? – питају вођу.

Он устаде без речи.

Уз вођу се одмах груписаше најодважнији људи да му се нађу у несрећну случају и да га чувају да му се не би десила каква опасност.

Вођа својски намрштен, оборене главе, коракну неколико пута машући достојанствено штапом испред себе, а маса крене за њим и викну неколико пута:

– Живео!

Вођа коракну још неколико корака и удари у плот од општинске зграде. Ту, наравно, стаде он, стаде маса. Вођа се измаче мало и лупи два- три пута штапом по плоту.

– Шта ћемо? – питају.

Он ћути.

– Шта: шта ћемо? Обаљуј плот! То ћемо! Видиш да човек даје штапом знак шта треба радити! – викнуше они што су уз вођу.

– Ено врата, ено врата – вичу деца и показују врата која су остала на противној страни.

– Пссст, мир, децо!

– Будите Бог с нама, што се чини! – крсте се неке жене.

– Ни речи, он зна шта треба. Обаљујмо плот!

За тили часак пуче плот као да га није било.

Прођоше.

Нису макли ни сто корака, а вођа западе у неки велики трњак и застаде. С муком се ишчупа натраг и узе штапом ударати то лево, то десно. Стоје сви.

– Па шта је сад опет? – вичу они позади.

– Да се пробија трњак! – викнуше опет они уз вођу.

– Ево пута иза трњака! Ево пута иза трњака! – вичу деца, па и многи људи из позадине.

– Ето пута, ето пута! – ругају се гневно они уз вођу. – А ко ли зна куд води, слепци једни? Не могу сви заповедати! Он зна куд је боље и пречe! Проваљујмо трњак!

Навалише проваљивати.

– А јаој! – завапи понеко коме се забије трн у руку или га шине остругa по лицу.

остругa – купина

– Нема, брајко, ништа без муке. Ваља се и промучити ако мислимо успети! – одговарају на то најодважнији.

Пробише после многих напора трњак и пођоше даље.

Ишли су неко кратко време и наиђоше на неке врљике.

врљике – мотке којима се ограђују имања

Обалише и њих па пођоше даље.

Мало су прешли тога дана јер су још неколико мањих, сличних препона морали савлађивати, а уз мршаву храну, јер неко је понео сува хлеба и нешто мало смока уз хлеб, понеко само хлеба, да бар овда-онда залаже глад, а понеки ни хлеба није имао. Дао бог још летње време те се бар где-где нађе која воћка.

смок – млечни производ

Први дан тако прећоше мало, а осећаху много умора. Опасности велике не указаше се, па и несрећних случајева не беше. Наравно да се при тако великом предузећу ово мора рачунати у ситнице: једну жену ошину трн по левом оку, те је привила влажну крпу; једно дете ударила врљика преко ножице па храмље и јауче; један старац се саплео на остругу, пао и угануо ногу, превили су му туцан црни лук, а он јуначки трпи бол и иде даље одважно за вођом ослањајући се на штап. (Многи су, додуше, говорили да чича лаже како је угануо ногу, већ се само претвара јер је рад да се врати натраг.) Најзад мало ко да нема трн у руци или да није огребен по лицу. Људи јуначки трпе,

жене проклињу час кад су пошле, а деца ко деца, наравно плачу, јер не појме како ће се богато наградити та мука и бол.

На превелику срећу и радост свију вођи се ништа није десило. Оно, ако ћемо право, њега највише и чувају, али тек, тек – има човек и среће.

На првом конаку се помолише и захвалише богу што су први дан срећно путовали и што им се вођи није никакво па ни најмање зло догодило. Затим ће узети реч један из оне групе најодважнијих. Преко лица му стоји масница од оструге, али се он на то не осврће:

– Браћо! – поче он. – Ево смо, хвала богу, већ један дан превалили срећно. Пут није лак, али морамо савладати јуначки све препоне, кад знамо да нас овај мучни пут води срећи нашој. Нека нам бог милостиви сачува вођу од сваког зла и да би нас и даље овако успешно водио!...

– Сутра ћу изгубити, ако је тако, и ово друго око!... – прогунђа љутито она жена.

– А јаој, нога! – продера се чича, ослобођен том примедбом женином.

Деца већ стално кењкају и плачу, и једва их мајке утишавају да би се чуле речи говорникове.

– Јест, изгубићеш друго око! – плану говорник. – Па нека оба ока изгубиш! Ништа то није да једна жена изгуби очи за овако велику ствар! То је срамота! Мислиш ли на добро и срећу своје деце? Нека половина нас пропадне за ову ствар, па ништа. Чудна ми чуда једно око! Шта ће ти очи, кад има ко за нас да гледа и води нас срећи? Ваљда ћемо због твога ока и чичине ноге напустити ово племенито предузеће?

– Лаже чича! Лаже чича, претвара се само да се врати! – чуше се гласови са свију страна.

– Коме се, браћо, не иде – опет ће говорник – нека се врати, а не да кука и буни друге људе. Шта се мене тиче, ја ћу за овим мудрим вођом ићи док ме траје.

– Сви ћемо, сви за њим док нас траје.

Вођа је ћутао.

Људи га опет узеше загледати и шапутати:

– Само ћути и мисли!

– Мудар човек!

– Гле, какво је њему чело!

– И намрштен једнако.

– Озбиљан!

– Куражан је, види се по њему.

– Куражан, мани га: плот, врљике, трњаке, све то скрши. Само тек намрштен онако лупи штапом и не говори ништа, а ти онда гледај шта ћеш.

Тако прође први дан, а са истим успехом прође још неколико дана. Ништа од веће важности, саме ситније препоне: стропоштају се у јендек, у јаругу, ударе на врзину, на оструgу, на боцу, сломи по неколико њих ногу или руку, разбије понеко главу, али се све те муке подносе. Неки су старци пропали, али су стари и били.

– Помрли би да су и у кући седели, а камоли на путу! – рекао је онај говорник, те охрабрио свет да иде даље. Неколико мање деце од године-две дана пропало је, али стегли су срце родитељи јер је тако бог хтео, а и жалост је мања што су деца мања.

– То је мања жалост, а не дао бог да родитељи дочекају да губе децу кад приспеју за удају и женидбу! Кад је тако суђено, боље што пре, јер мање и жалости! – тешио је опет онај говорник.

Многи храмљу и гегају се, неки завили мараме преко главе и хладне облоге метнули на чворуге, неки носе руку у марами. Сви се подрпали и поцепали, па им висе дроњци с одела, али ипак се иде срећно даље. Све би то лакше подносили, али их је глад често мучила. Али напред се мора.

Једног дана се деси нешто важније.

Вођа иде напред, уз њега најодважнији (мање двојица. За њих се не зна где су. Опште је мишљење да су издали и побегли. Једном је приликом онај говорник и говорио о њиховом срамном издајству. Мало их је који држе да су пропали у путу, али ћуте и мишљење не казују да се свет не плаши), па онда редом остали. Наједаред се указа грдно велика и дубока каменита јаруга, прави амбис. Обала тако стрма да се није смело ни корачити напред. И одважни застадоше и погледаше вођу. Он оборене главе, намрштен и замишљен ћути и одважно корача напред лупкајући штапом пред собом то лево, то десно, по свом познатом обичају, а то га је, како многи веле, правило још достојанственијим. Никога он не погледа, ништа не рече, на његовом лицу никакве промене ни трага од страха. Све

ближе амбису. Чак и они најхрабрији од најхрабријих дошли у лицу бледи као крпа, а нико не сме ни речи да примети паметном, оштром и одважном вођи. Још два корака, па је вођа до амбиса. У смртном страху, разрогачених очију стукнуше сви, а најодважнији таман да задрже вођу, па макар се огрешили о дисциплину, а он у том коракну једанпут, други пут и стрмекну у јаругу.

Настаде забуна, кукњава, граја, овлада страх. Неки почеше бежати.

– Станите, куда сте нагли, браћо! Зар се тако држи задата реч? Ми морамо напред за овим мудрим човеком, јер он зна шта ради! Није ваљда луд да себе упропасти! Напред за њим! Ово је највећа, али можда и последња опасност и препона. Ко зна да још ту иза јаруге није каква дивна плодна земља коју је бог нама наменио! Напред само, јер без жртава нема ничега! – тако изговори онај говорник и коракну два корака напред те га нестаде у јарузи. За њим они најодважнији, а за овима јурнуше сви.

Кукњава, стењање, котрљање, јечање по стрмој обали оне грдне рупчаге. Би се заклео човек да нико жив, а камоли здрав и читав изићи не може из тог амбиса. Али тврд је човечји живот. Вођа је имао ретку срећу па се при паду задржао, као и увек, на неком џбуну те се није повредио, а успео је да се полако искобеља и изиђе на обалу.

Док се доле разлегаше кукњава и лелек, или се чујаше потмуло стењање, он сеђаше непомичан. Ћути само и мисли. Неки доле угрувани и расрђени почеше га и псовати, али се он ни на то не осврташе.

Који су се срећније скотрљали и зауставили се где на џбун или дрво, почеше с муком излазити из јаруге. Неко сломио ногу, него руку, неко разбио главу, па га крв залила по лицу. Како ко, тек нико читав сем вође. Гледају у вођу мрко, попреко и стењу од бола, а он ни главе да дигне. Ћути и мисли, као сваки мудрац!

Прошло је још времена. Број путника све мањи и мањи. Сваки дан однесе по неког. Неки су напуштали такав пут и враћали се натраг.

Од великог броја путника заостаде још двадесетак. Сваком се очајање и сумња огледа на мршаву, изнемоглу лицу од напора

и глади, али нико ништа не говори. Ћуте као и вођа, и иду. Чак и онај ватрени говорник маше очајно главом. Тежак је то пут био.

Из дана у дан се и од ових поче број смањивати, и остаде десетак друга. Лица још очајнија, а целим путем се место разговора чује кукање и јечање.

Сад више беху наказе него људи. Иду на штакама, обесили руке о мараме што су везане око врата. На глави сила од превоја, облога, тифтика. И ако би баш и хтели приносити нове жртве, нису могли, јер на телу готово и не беше места за нове ране и убој.

тифтик – памук

Изгубили су већ и веру и надање и они најодважнији и најчвршћи, али иду ипак даље, то јест муче се на неки начин с тешким напорима уз кукање од бола. Па и шта би кад се натраг не може? Зар толике жртве, па сад напустити пут?!

Смрачило се. Гегају се тако на штакама, док тек погледаше, а вође нема пред њима. Још по један корак, па сви опет у јаругу.

– А јаој, нога!... А јаој, мајко моја, рука!... А јаој! – разлеже се кукњава, а затим само крклјање, јечање и стењање. Један је потмуо глас псовао чак и дичног вођу, па умуче.

Кад је свануло, а вођа седи онако исто као и онога дана кад га изабраше за вођу. На њему се не опажају никакве промене.

Из јаруге избауља онај говорник, а за њим још двојица. Обазреше се око себе онако нагрђени и крвави да виде колико их је остало, али само је још њих тројица. Смртни страх и очајање испуни њихову душу. Предео непознат, брдовит, го камен, а пута нигде. Још пре два дана су прешли преко пута и оставили га. Вођа је тако водио.

Помислише на толике другове и пријатеље, на толику родбину која пропаде на том чудотворном путу, па их обузе туга јача од бола у осакаћеним удовима. Гледаху рођеним очима своју рођену пропаст.

Онај говорник приђе вођи и поче говорити изнемоглим, устрепталим гласом, пуним бола, очајања и горчине:

– Куда ћемо?

Вођа ћути.

– Куда нас водиш и где си нас довео? Ми се теби поверисмо заједно са својим породицама и пођосмо за тобом оставивши куће и гробове наших предака не бисмо ли се спасли пропасти у оном неплодном крају, а ти нас горе упропасти. Две стотине породица поведосмо за тобом, а сада преброј колико нас је још остало.

– Па зар нисте сви на броју? – процеди вођа не дижући главе.

– Како то питаш? Дигни главу, погледај, преброј колико нас остаде на овом несрећном путу! Погледај какви смо и ми што остадосмо. Боље да нисмо ни остали него да смо овакве наказе.

– Не могу да погледам!...

– Зашто?!

– Слеп сам!

Настаде тајац.

– Јеси ли у путу вид изгубио?

– Ја сам се и родио слеп.

Она тројица оборише очајно главе.

Јесењи ветар страховито хучи планином и носи увело лишће. По брдима се повила магла, а кроз хладан, влажан ваздух шуште гавранова крила и разлеже се злослутно грактање. Сунце сакривено облацима који се котрљају и јуре журно некуд даље, даље.

Она се тројица згледаше у смртном страху.

– Куда ћемо сад? – процеди један гробним гласом.

– Не знамо!

• **Извор:** Радоје Домановић, *Приповетке*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Прочитај Текст и контекст. Доведи у везу прочитани текст и фабулу приче. На који начин и зашто се писац дистанцира од догађаја који ће испричати?
2. Зашто становници непознатог краја желе да напусте свој завичај? На основу чега народ бира непознатог човека за вођу? Шта такав начин бирања говори о међусобном поверењу унутар једне заједнице?
3. На које све препреке наилази народ на свом путу? Анализирај њихова алегоријска значења.
4. Ко указује на прави пут? Објасни пренесено значење људске *слепоће*? Чиме је условљено духовно слепило народа?
5. Објасни дубљи смисао реченице: „Шта ће ти очи, кад има ко за нас да гледа и води нас срећи".
6. Објасни крајњи обрт у приповеци.
7. Ко је у овој сатири слеп? Ко је изложен критици?
8. Анализирај уметничку функцију пејзажа на крају приповетке.
9. У чему препознајеш универзално значење алегоричне приче *Вођа*?

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

Алегорије се могу често тумачити на више, наравно међу собом сродних начина. Тако би и „Вођа" могао можда да се тумачи као слика неког несрећног предузећа уопште, које је старешина рђаво водио. Посебице, могао би представљати историју неке политичке странке коју је њен вођа рђаво предводио. Држећи се података које нам пружа сама прича, узмимо да је писац у својој алегоричној причи хтео да представи неку земљу која је у једном тренутку своје историје под рђавим владама дочекала врло мучне дане; – да се тада у тој земљи организовала једна велика и снажна народна странка, која је обухватала огромну већину и покушала да у друкчијој политици потражи излаза из неподноснога положаја у који је земља била запала; — да је та странка изабрала за вођу човека „страног" порекла; да је тај човек (да се и ту приче држимо) по личном опису био мрка лица обрасла у бради; да је по својим способностима био потпуно неподобан за посао који му је био поверен, без велике памети, властољубив и славољубив; да је, на несрећу, имао ту врлину да буде миран и ћутљив, тако да је цео свет држао и да је мудар и чврст; да му је цела странка била дирљиво одана; да ником није било слободно рећи шта против њега од његових доглавника; да ти доглавници његови нису вођу позивали на одговор за његове погрешке, било што ни сами нису боље видели од њега; да су под таквим знамењем почели да воде политику; да су је под истим знамењем наставили, и настављали годинама; да су многи, редом, почели страдати од вођиних погрешака; да је странка, после извесног времена, под све горим приликама, и све горе вођена, дочекала трагичну и крваву катастрофу, — рецимо била уплетена у какву буну; да су у тој буни најодважнији разноврсно страдали, а многи и главом платили; да се вођа једини срећно извукао, утекавши преко границе — „на другу обалу јаруге", као што каже приповедач; да су остали, кад им се опет вратио, као заслепљени ишли и даље за њим; да су најзад, дочекали нову тужну и страшну катастрофу — рецимо, какав преки суд — у којој најчеститији наново пострадаше, а само вођа остаде опет читав; и да је најзад странка дошла у једно стање очајнога расула, из којега се више није знало на коју ће страну.

Богдан Поповић, *Алегорично-сатирична прича*

била уплетена у какву буну – Поповић мисли на Тимочку буну (1883) подигнуту у зајечарском округу од стране представника Народне радикалне странке против владе краља Милана Обреновића. Неред је започео тако што је народ, на наговор шефа радикала Николе Пашића, одбио да преда оружје, онда када је крајем септембра наређено да се оружје одузме од народа. Одговор владе на то био је проглашење ванредног стања и увођење преког суда на основу којег је 97 учесника осуђено на смрт, а 576 њих на дугогодишњу робију. Вође буне, Пашић и Аца Станојевић, избегли су смртну казну емигрирави на време из земље у Бугарску.

какав преки суд – Поповић мисли на преки суд након Ивањданског атентата (1899) који је био покушај атентата на краља Милана Обреновића. Краљ Милан је сматрао да иза атентата стоје радикали, па је дао да се затвори њихово вођство на челу са Николом Пашићем. Никола Пашић је страхујући од погубљења признао да је политички крив, јер није сузбијао антидинастичке елементе у странци. Извршилац атентата Ђура Кнежевић је осуђен на смрт, а истакнути радикали Стојан Протић, Љубомир Живковић и Коста Таушановић осуђени су на затворску казну. Никола Пашић је осуђен на пет година затвора, али је одмах био помилован.

Стварни догађаји у *Вођи* су само кулиса или параван, иза којег се скривају друга, суштинска значења. У алегорији се обично тражи слика ондашњих прилика и политичких странака. Но, с удаљавањем од времена постања приповетке, та аналогија губи сваки смисао. *Вођу* можемо схватити као политичку сатиру 20. века, јер оба њена битна елемента: и неприкосновене вође и бесловесна маса која хрли за њима, карактеристични су за то столеће више него и за једно друго. Но, *Вођа* је и више од тога. У слици слепог вође за којим иде заслепљена маса, не видећи властиту пропаст, Домановић је пронашао једну од оних ситуација људске историје које су могуће у свим земљама и у свим временима.

Јован Деретић, *Историја српске књижености*

- **Литература:** Димитрије Вученов, *Домановићева сатира као приповетка*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1983.

■ Питер Бројгел, *Парабола о слепцу који води слепце*, 1586.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Вођа, парабола о слепима, историјски и митолошки контекст, антиутопија, ирониja, алегорија

Радоје Домановић

Краљевић Марко по други пут међу Србима
(одломци)

Салетели ми Срби, па више од пет стотина година кукај... Плачемо ми јуначки и претимо, а душман се смеје. А ми се досетисмо у јаду Марка и узмемо зивкати човека да устане из гроба... Зивкај данас, зивкај сутра, зивкај сваки час, за свашта: "Устани, Марко!"... "Дођи, Марко!"... "Погледај, Марко, сузе!".. "Шта чекаш, Марко?" И тако то зивкање пређе у безобразлук. Напије се неко у механи, па се тек кад потроши паре ражали за Косовом, обузме га неко јуначко чувство, па одмах: "Јао, Марко, где си сад?" И то, брате, није мало, него је то трајало тако пет стотина лета. На Косову већ читава баруштина српских суза, а Марко се претурао по гробу, претурао, па се већ и мртву човеку досадило.

И једнога дана, право – пред Божји престо.

– Шта је, Марко? – пита га Господ благо.

– Пусти ме, Боже, да видим шта раде доле они моји слепци! Досади ми њихова кукњава и зивкање!

– Е, Марко, Марко – уздахну Господ – све ја знам; али кад би им се могло помоћи, ја бих им први помогао.

– Само ми, Господе, поврати Шарца и оружје и дај ми стару снагу, па ме пусти да огледам могу ли шта учинити!

Бог слеже раменима и махну забринуто главом.

– Иди кад желиш – рече – али нећеш добро проћи.

*

И одједном, неким чудним начином, Марко се на свом Шарцу обрете на земљи.

Окреће се око себе, разгледа предео, али никако да се разабере где је. Гледа Шарца. Јест, Шарац онај исти. Гледа топуз, сабљу, напослетку одело. Све исто, сумње нема. Маши се тулумине. И она ту, пуна вина; ту су и лаки брашњеници. Све га уверава да је он онај стари Марко, али никако да разазна где је. Како му се тешко бејаше одлучити шта да сад на земљи предузме, он најпре одјаши Шарина, веза га за једно дрво, скине тулумину и узе пити вино, да би, ко вели, тако на доколици о свему добро промислио.

Пије тако Марко и обазире се не би ли запазио кога познатог, док тек прозвижда поред њега један на велосипеду и уплашен од Маркова чудна коња, одела и оружја потера што брже може осврћући се да види колико је већ далеко од опасности. Марко се, опет, највише препаде од чудна начина путовања и помисли да је каква утвара; али се ипак реши да се с тим чудовиштем пусти у борбу. Попи још један леген вина и дође крвав до очију, један даде Шарцу да попије, па онда врже тулумину у траву, самур-капу намаче на очи и узјаши Шарца који већ беше од пића крвав до ушију. Врло се јунак расрдио и рече Шарцу:

"Ако л' ми га, Шаро, не достигнеш,
сломићу ти ноге све четири!"

тулумина – мех

брашњеник – храна која се носи кад се иде на пут брату

велосипед – бицикли

леген – врста посуде са дршком и поклопцем

Кад саслуша Шарац овако страховиту претњу на коју се већ одвикао на оном свету, потече као никад дотле. Како је силан полегао, све коленима брише прашину по друму, а бакрачлије туку црну земљу. Бежи и онај пред њиме као да крила има и све се окреће. Гонили се тако два пуна сата, па нити онај да утече, нити да се даде Марку стигнути га. Догнаше се тако близу једне путничке механе. Кад то виде Марко, побоја се да му сасвим не утече у какав град, а и беше му се већ досадило јурити се, па му у том паде на ум топузина. Извади је из теркија и викну срдито:

бакрачлија – стремен, узенгија

теркија – завежљај опреме који се привеже за седло

"Да си вила, па да имаш крила,
ил' да су те виле одојиле,
па да си ми лани побјегнуо,
данас би те Марко ухватио!"

Рече то па заљуља топузином покрај себе и пусти је.

Онај погођен, паде, али га ни земља не дочека жива. Допаде Марко до њега, извади сабљу те му одсече главу, метну је Шарцу у зобницу па се певајући упути оној путној механи: а онај остаде копајући ногама крај оне врашке справе. (Заборавих рећи да је и њу Марко исекао сабљом, оном истом што су је ковала три ковача са три помагача своја, те је за недељу дана удесили у оштрицу да може сећи камен, дрво, гвожђе, једном речју сваку амајлију.) (...)

Начелник сресци нареди одмах једном писару да са неколико наоружаних жандарма пође у потеру за зликовцем, а депешом пошаље распис по целој Србији.

Марко и не сања шта му се спрема и како су већ стигле две-три страшне тужбе "снабдевене прописном таксом" и наводима параграфа за убиство, за тешку повреду, за увреду части; па онда ту је већ "претрпљени болови", "трошкови око лечења", "толико и толико накнаде за прекинути рад у механи, дангуба, писање тужбе и таксе." А већ за преношење обеспокојавајућих гласина о убиству султанову јављено је одмах министарству шифром, и отуд дође брз одговор: "Нека се та скитница одмах ухвати и најстроже казни по закону; а најревносније нека се мотри да се такви случајеви не понављају, јер то захтевају интереси наше земље, која је сад у пријатељским односима с Турском царевином."

Муњевитом брзином разнесе се глас надалеко о страшном човеку са чудним рухом и оружјем и још чуднијим коњем.

Јаше Марко лагано и чуди се човек што Срби беже од њега, кад су га толико звали и толико му певали. Не може да се начуди чуду. Најзад помисли да још и не знају ко је он, па кад дознаду, замишља задовољно како ће га дивно дочекати, како ће он искупити све Србе па се кренути на султана. Идући тако угледа крај друма диван хлад од велика храста, па сјаши са Шарца, веза га, скиде тулумину и узе да пије вино. Пио тако и размишљао, па се јунаку мало придрема. И Марко се наслони главом без икаква узглавља и леже да борави сан. Таман га сан поче хватати, док тек Шарац, припазивши неке људе који Марка опкољавају, поче ногом туђи о земљу. (...)

Кад се изблиза већ чуше пушке и топови, стушти Шарац преко оног јендека као бесан, па јурну преко њива и усева, преко трња и јаруга. Не може Марко да га заустави. (...)Али које пушке, које топови, које маса удараца, савладаше Марка.

Одузеше му коња, одузеше оружје, везаше га и стражарно га поведоше у срез на ислеђење. (...)

Доведоше га у среску кућу. У својој канцеларији седи срески начелник, мали журав човечић упалих груди, тупа погледа, кашљуца при говору, а руке му као штапићи. С леве и десне стране стола његова по шест пандура са запетим пиштољима.

журав – мршав, ситан

Изведоше окована Марка преда њ.

Капетан се уплаши од окована Марка, дршће као у грозници, избечио очи па не може да проговори. Једва се прибра и кашљуцајући поче промуклим гласом питати:

– Како се зовете?

– Марко Краљевић! – јекну гласина, и капетан се стресе и испусти перо. Они пандури стукоше назад, а светина заглави врата.

– Молим вас, говорите тише јер стојите пред влашћу! Ја нисам глух! Кад сте рођени?

– 1321. године.

– Одакле сте?

– Из Прилепа, града бијелога.

– Чиме се занимате?

Марко се нађе у чуду кад га ово упита.

– Питам: јесте ли чиновник, трговац, или радите земљу?

– Није мени ни бабо орао,
пак је мене хљебом отхранио!

– Каквим сте послом дошли онда?

– Како: каквим послом? Па зовете ме из дана у дан већ пет стотина година. Једнако ме певате у песмама и кукате: "Где си, Марко? Дођи, Марко! Куку, Косово!" па ми се већ у гробу додијало, и замолих Бога да ме пусти да дођем овамо.

– О, брате слатки, глупо си урадио! Којешта, та то се само тако пева. На песму, да си био паметан, не би ни полагао, нити бисмо сад имали толику невољу и ми с тобом и ти с нама. Да си званично, позивом, позват, е то је већ друго. А овако немаш олакшавајуће околности... Којешта, каква посла ти овде можеш имати... – заврши капетан нервозно, а у себи помисли: "Иди доврага и ти и песма! Измотавају се људи те певају којешта, па сад мене овде хвата грозница!"

– Ој Давори, то Косово равно,
шта ли си ме дочекало тужно
после нашег честитога кнеза
да цар турски сад по теби суди!

– говори Марко за свој рачун, а затим се обрати начелнику среском:

– Ја ћу поћи, ако нико неће,
хоћу поћи макар доћи нећу,
отићи ћу граду Цариграду,
погубит ћу цара од Стамбола...

Капетан поскочи с места.

– Доста, то је нова кривица. Ви нам тиме чините грдну несрећу јер сад је наша земља у пријатељским односима с турском царевином.

Марко зину од чуда. Кад чу то, умало не паде у несвест. "У пријатељству с Турцима!... Па кога ме врага зивкају?" мисли у себи и не може да се прибере од чуда.

– Него молим вас, ви сте починили силне кривице, за које сте оптужени. (...)

Напослетку суд донесе пресуду у којој, имајући у виду заслуге Маркове за српство и многе олакшавајуће околности, осуди Марка на смрт и да плати одштете и све парничне трошкове. Ствар оде апелацији, и она смртну казну замени вечитом робијом, јер узе Маркове кривице као дело политичке природе, а касација нађе неправилности и врати акта суду тражећи да се још неки сведоци испитају и закуну.

касација – највиши суд који доноси коначне одлукео

Две године је тако трајала та судска процедура, и напослетку и касација оснажи преиначену пресуду којом се Марко осуђује на десет година робије у тешком окову, а да плати све кривичне и судске трошкове, али не као политички кривац, јер је доказано да не припада ниједној политичкој партији. (...)

Прође и тих десет година мука. Пустише Марка. (...)

Дође у Београд. Кола, трамваји, људи, све то јури, жури, укршта се, сусреће се. Чиновници журе у канцеларију, трговци послом трговачким, радници за својим радом.

(...) Кад одједном примети пред једном великом механом много света и чу изнутра велику грају.

– Шта је ово овде? – упита једног, наравно прозом, јер је и он од муке баталио у стиховима разговарати.

– Ово је патриотски збор! – рече му онај и промери га од главе до пете, као сумњиву особу, и одмаче се мало од њега.

Марко уђе, умеша се у гомилу и седе у крај на једну столицу да не пада у очи његов велики раст. (...)

Говорник продужи:

– Да, браћо, из тих крајева, па и из Прилепа, постојбине нашег највећег јунака Краљевића, чујте ропске уздахе и звук ланаца које бедни потомак Марков још вуче... И ми и данас, над тим тужним разбојиштем, над тим светим гробљем наших див-витезова, можемо јекнути уз онај тужни јек гусала што га народ попрати песмом, у којој наш велики јунак Краљевић, као представник туге народне, пролива сузе од очију и говори:

"Давор, здраво, ти Косово равно, што ли си ми дочекало тужно!..."

Марку се код тих речи скотрљаше сузе као ораси, али се не хте јављати. Чекао је шта ће се даље урадити. А у души му дође тако мило да је заборавио и опростио све муке што их досад поднесе. Би за овакав тренутак дао и своју русу главу са рамена.

– За срце уједају ове речи сваког Србина, ту с Марком плаче цео народ наш; али сем тих племенитих суза великог витеза нашег треба нам још и мишица Краљевића и Обилића!... – продужује све ватреније говорник.

Марко, крвав до очију, страшна погледа, ђипи и са стегнутим песницама дигнутим више главе јурну ка говорнику као разјарени лав. Многе обали и погази ногама, те наста кукњава. Председник и секретари покрише лице рукама и у страху

се забише под сто, одушевљени Срби позаглављиваше врата са страшном, очајном дреком.

– Пооомоооћ!

Говорник пребледео, клецају му ноге, дршће као у грозници, поглед се укочио, усне модре. Упиње се да прогута пљувачку те пружа вратом и пожмурује. Марко стиже до њега и замлатара рукама више његове главе а викну страховитим гласом:

– Ево Марка, не бојте се, браћо!

Говорника обли зној, дође у лицу као чивит, занија се и паде као свећа.

Марко стуче натраг, загледа се у оног онесвешћеног бедника, спусти руке и с изразом необична чуђења обазре се око себе. Сад се тек скамени од чуда кад виде како су Срби заглавили врата и прозоре и вичу очајно:

чивит – индиго, хартија

– Помоћ! Полиција!... Зликовац!

Марко се, малаксао од чуда, спусти на једну столицу и зарони главу међу своје космате, крупне руке. Мало-помало поче се кукњава утишавати, те место оне малопређашње страшне дреке настаде мртва тишина, у којој се лепо могло чути доста тешко дисање оног онесвеслог говорника који се почео мало повраћати.
Та чудна, неочекивана тишина учини да председник збора, потпредседник и секретари почеше бојажљиво, опрезно подизати мало-помало главу. (...)
С највећим чуђењем им се свима заустављају погледи на Марку, а после опет између себе измењују погледе који са изразима лица као да питају и одговарају: "Ко је ово страшило!?... Шта да се ради?! – Не знам!"

И на Марка ова неочекивана тишина утицаше да подигне главу. И на његовом лицу беше готово исти израз чуђења: "Шта би ово одједном, ако ко Бога зна, браћо моја!?"

Најзад Марко нежно, меко, колико је он то могао, ослови онога говорника с погледом пуним милоште:

– Што ти би, брате слатки, те паде?...

– Ударио си ме песницом! – рече овај прекорно и пипну се руком по темену.

– Та нисам те се ни дотакао, тако ми вишњега Бога и Светог Јована! Ти си лепо говорио, и велиш да Србима треба Маркова десница, а ја сам главом Краљевић Марко па ти се само јавих; но ти си се препануо.

Сви се присутни још горе збунише и почеше узмицати од Марка.

Марко сад проприча шта га је нагнало да умоли Бога да га пусти да дође међу Србе, и шта је све с њим било, и какве је муке поднео, и како су му оружје и одело и тулумину одузели, и како је Шарац пропао вукући трамваје и окрећући долап баштованџијски.

долап – дрвена направа, точак којим се црпи вода за наводњавање

Сад се говорник мало поврну те рече:

– Еј, брате, баш си лудо урадио!

– Досади ми ваша кукњава и непрестано зивкање. Претурах се у гробу, претурах се више од пет векова, па баш се не могаше више трпети!

– Ама, то песме певају, брате слатки! То се само тако пева. Ти не знаш за поетику!

– Лепо, молим те, пева се, али тако сте и говорили! Ето, ти сад баш тако исто говораше!

– Немој бити простодушан, молим те, брате, није то све тако као што се говори. То се тако говори да је стил лепши, китњастији! Види се да ни реторику не знаш. Старински си ти човек, брате слатки, па не знаш многе ствари! Наука је, драги мој, далеко дотерала. Говорим, разуме се; али ти треба да знаш да по правилима реторике говорник треба да има леп, китњаст стил, да уме да одушеви слушаоце, да помене и крв и нож и ханџар и ропске ланце и борбу! Све је то само лепоте стила ради, и нико не мисли озбиљно, као то ти, да треба одмах засукати рукаве, па деде, удри се истински. Тако исто и у песми се баца фраза: "Устани, Марко..." и тако даље, али је то лепоте ради... Не разумеш, брате, глупо си урадио, види се да си прост човек, старог кова! Примаш још речи у буквалном значењу, а не знаш да литерарни стил настаје тек појавом тропа и фигура.

ханџар – турски нож

тропа – стилска фигура

– Па шта ћу сад? Нити ме Бог позива натраг, нити овде могу опстати.

– Заиста незгодно! – умеша се председник као забринуто.

– Врло незгодно! – рекоше истим тоном и остали.

– Шарац ми је код једног сељака на исхрани, одела и оружја немам, а понестало ми и блага! – рече Марко у очајању.

– Врло незгодно! – понови сваки од присутних по једанпут.

– Кад бисте имали добре жиранте, па да некако узмете новаца на меницу! – рећи ће говорник.

Марко не разумеде.

– Имате ли добрих пријатеља овде у месту?

– Немам овде никога до Бога,
нема овде побратима мога,
побратима Обилић Милоша,
побратима Топлице Милана,
побратима...

Хтеде Марко још рећати, али га овај говорник прекиде:

– Доста би била двојица! Не треба више! (...)

– Мислим се нешто, како би било да некако поднесеш молбу за неку службицу? Могао би негде молити да те поставе за практиканта. (...) Написаше му молбу, дадоше му пола динара за марку и пола динара да се њему нађе у невољи ако би му што било до невоље, и упутише га у министарство полиције да преда молбу.

Околина утиче на човека, па и Марко мораде унеколико подлећи том утицају те поче и он заједно са својим врлим потомцима шеткати, пљуцкати и гурати се пред министарским вратима с молбом у руци, чекајући да изиђе пред министра и да моли мало државне службице – колико тек да се храни хлебом, наравно белим. (...)

И тако Марко постане пандур. Ово је опет утицај околине, утицај врлих потомака са врелом крвљу и одушевљењем да послуже својој отаџбини. Али Марко ни у овој служби не могаше бити тако прилагођен и ваљан ни изблиза какав би могао бити и најгори његов потомак, а камоли други бољи.

Идући са капетаном по срезу виде Марко многу невољу, а кад му се учини једног дана да ни његов капетан не ради баш право, удари га дланом те му избије три зуба.

Због тога Марка ухвате после дугог бојног окршаја и спроведу у лудницу на преглед.

Тај удар Марко не могаше поднети и пресвисне, потпуно разочаран и намучен.

*

Кад изиђе пред Бога, а Бог се смеје, све се тресу небеса...

– Намучих се... бише ме, апсише ме, пандурисах, и најзад ме спроведоше међу луде!... – жали се Марко.

– Знао сам ја да нећеш боље проћи... – вели Господ благо.

– Хвала ти, Боже, те ме опрости мука; а више ни сам нећу веровати кукању мојих потомака! А ако им треба пандура, бар за ту службу имају доста на избор, све бољег од бољег. Боже ми опрости, али ми се чини да и нису моји потомци, иако мене певају, него да су потомци онога нашег Суље Циганина.

– Њега сам ја и хтео послати да ме ниси ти онако молио да идеш. А знао сам да им ти не требаш!... – вели Господ.

– И Суља би данас међу Србима био најгори пандур! Сви су га у томе претекли! – вели Марко, и заплака се.

Бог уздахну тешко и слеже раменима.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Присети се епске биографије Марка Краљевића. Које предање говори о његовој смрти? Зашто Радоје Домановић уводи баш Марка Краљевића у причу?
2. Какав је однос на небу између Бога и Марка, а какав на земљи између Марка и Срба? Шта на основу тог поређења закључујеш о стању у Србији у то време? Зашто Марко жели да сиђе међу Србе?
3. Шта све Марко чини кад стигне на земљу? Зашто се тако понаша? Пронађи делове текста који ће посведочити како Марко говори пре хапшења, за време испитивања и после робије. Шта закључујеш на основу тог поређења?
4. Како говори говорник на патриотском збору? Коју појаву Радоје Домановић ту критикује и зашто?
5. Чиме те је ова прича насмејала? Пронађи у тексту реченице са хумористичким елементима.
6. Зашто је ова прича сатира? Које појаве се критикују и извргавају подсмеху? Шта је у њој универзално?
7. Осврни се на данашњу ситуацију и уочи паралеле садашњости и Домановићевог времена.

• **Извор:** Радоје Домановић, *Приповетке*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995.

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

У сатири „Краљевић Марко по други пут међу Србима“, Домановић је ударио саркастично по пандурисању, ропству оних, који било из користољубивости, било из полтронства или да су заузети ситним бригама – у граду (својом каријером) или на селу (радом на њиви) служе понижавајућем режиму. Херојско--епској слици народне поезије, у чијем су светлу израсли борци за слободу, Домановић супротставља сићушну и ниску прозаичност садашњице обележене празним хвалисавцима који се у свакој прилици позивају на Краљевића Марка, али кад делом то треба да посведоче они се као мишеви скривају под скут режима. Овакво родољубље типично је за апсолутистички режим који заједно са потчињеним народом и празном реториком покрива унутрашње слабости. Радоје Домановић је овом сатиром погодио у језгро хвалисавог и лажног родољубља. Он је био начисто да доба у коме живи није херојско него пандурско и да је пандур у његово доба типичнији него херој. Самим тим ова сатира има двоструки карактер – и национални и политички.

Домановић у својој сатири уноси елементе легенде. У приповеци „Краљевић Марко по други пут међу Србима“ имамо сусрет легенде и сатиричне визије. Повратком Краљевића Марка међу Србе присутан је и онај део легенде о смрти Краљевића Марка, односно о томе како он спава у пећини и како ће се пробудити и доћи да помогне свом народу.

Марку ће Домановић вратити његов епски идентитет и он ће му бити доследан: намиче самур капу на очи и зајахаће Шарца и претиће му да ће да га убије ако не стигне непријатеља. Марко ће, као и у легенди, да се бори са надмоћнијим противником, побиће десетине пандура и тек ће га војска савладати. И ту, пред полицијском влашћу, легенда се судара са бирократијом.

Дехероизацију прати и промена у језику, не само след догађаја. Како тече разградња легенде, у сусрету са бирократијом и стварношћу, језик епске песме излази из херојских визија. У сусрету са судијом у среској канцеларији имамо два језичка исказа као последица два мишљења и виђења света. Замена тезе се врши и када људи из патриотског скупа говоре Марку да му требају жиранти, а Марко епским десетерцем дозива побратиме, а они му на то иронично кажу да су му довољна само два. Овде видимо колико не само Марко, него и цео епски свет, губи своју функцију.

Домановић у Марков говор уткива целе стихове узете из познатих епских песама да би на самом крају Марко причао у прози.

Стварност је разорила легенду и то представља судбину јунака. Шарац је такође, као део Маркове епске фигуре, изгубио своју сврху идеалног коња, он сада вуче трамваје по граду и врти долап код баштована. Епски херој је у стварности добио место пандура пошто га једино тако неће раставити од његових епских атрибута. Тим поступком Домановић је показао најбоље однос стварности према традицији.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Марко Краљевић, Шарац, легенда, бирократски систем, апсолутистички режим, реторика, лажни патриотизам

Бранислав Нушић

Народни посланик
(одломци)

Други чин
Појава једанаеста

СРЕТА: То је само наслов. Слушај! (*Чита.*) „Адвокат овдашњи, Ивковић, којега извесне пропалице и бескућници кандидују и за народног посланика, преотео ми је венчану жену и јавно се с њом састаје...”

ЈЕВРЕМ (*Престрављен маше руком да престане читати.*): Чекај! (*Оде до Ивковићевих врата и ослушне, оде и до других па провири и опет се врати Срети.*) Читај лакше!

СРЕТА: (*наставља*): „... и јавно се с њом састаје наочиглед целог грађанства, и на поругу јавнога морала. И такав човек заступа правду пред судом, и такав човек сме да се кандидује за народног посланика. На част странци која ће се и таквом перјаницом закитити! Сима Сокић.”

ЈЕВРЕМ: Ух, побогу брате, наружисте грдно човека!

СРЕТА: Наружисмо, дабоме. Ено, већ се лепе плакате по улицама и збира се свет у гомилама па чита. Ово сам теби донео (даје му) једно стотинак комада да растуриш по чаршији.

ЈЕВРЕМ: Ама ко да растури, је л’ ја?

СРЕТА: Па јес’, пошаљи по твом шегрту по дућанима.

ЈЕВРЕМ: Ама, зар ја? Е, то, нећу!

СРЕТА: Како нећеш?

ЈЕВРЕМ: Па... овај... он је, брате, мој зет!

СРЕТА: Ако је твој зет, није народни зет; а ако хоћеш, право да ти кажем, боље би било да није ни твој зет. Одсекле су ми се ноге кад сам у чаршији чуо да ти се испросила ћерка. Кажем Јоци цревару: Ивковић је овакав, Ивковић је онакав, и већ кажем му најгоре што се може рећи о живом човеку, као што је то ред приликом агитације; и кажем му још: ето зато не треба да гласаш за њега. А он вели: па кад је он тако рђав човек, зашто му Јеврем даје кћер?

Бранислав Нушић

агитација – активност на придобијању људи за нешто; пропаганда, кампања

■ Сцена из позоришне представе *Народни посланик*

ЈЕВРЕМ: Па није он тако рђав човек!

СРЕТА: Па кад није, нека он буде посланик. Ајд' нека он буде посланик. Да гласамо сви за њега. Је л' хоћеш?

ЈЕВРЕМ: (*чеше се за увом*): Па оно... тако је, право да ти кажем, него...

СРЕТА: Или ако нећеш за њега, ај' да гласамо за Лазу кломфера.

ЈЕВРЕМ: За каквог Лазу кломфера?

СРЕТА: И његова је листа јутрос потврђена у суду.

ЈЕВРЕМ: Ама, каква листа? Па чији је он кандидат?

СРЕТА: Социјалистички.

ЈЕВРЕМ: Па зар и он?

СРЕТА: И он, дабоме!

кломфер – лимар

ЈЕВРЕМ: И Лаза кломфер кандидат?

СРЕТА: Јес'!

ЈЕВРЕМ: Е, што не иде – не иде. Откуд он може да буде кандидат? Пење се на куће и ломи олуке. Дође неки странац и водиш га кроз варош да му покажеш знаменитости, а Лаза чучи на крову. Странац те, на пример, пита: ко је онај човек што чучи на крову? – А ти му кажеш: то је наш народни посланик! Може ли то да буде?

СРЕТА: Море, не бригај ти бригу: неће он више никад зачучати на крову кад чучне једанпут на посланичку дијурну.

дијурна – дневница

ЈЕВРЕМ: То јесте!

СРЕТА: Према томе, видиш, сад имаш два противника, па се мора још живље радити. Мора се приправити јавно мњење и зато су, видиш, потребне ове плакате. Знаш ли ти, молим те, шта је то јавно мњење?

ЈЕВРЕМ: Па... новине.

СРЕТА: Море јок, какве новине! У новине дође оно што је печено већ. А док се то испече, има ваздан посла. Треба да се замеси у наћве, да се посоли, да нарасте, да се метне у калупе; па на лопату, па у пећ.

наћве – посуда од дрвета у којој се меси хлеб

ЈЕВРЕМ: Па да се испече.

СРЕТА: Да се испече, јест, ал' дела га умеси ако си мајстор. А знаш ли ти: како се меси јавно мњење? Још ујутру рано, чим се пробудим, па док се опасујем, а жена ми донесе чашу воде с парчетом шећера и каже ми шта је чула од прија-Маце кад је на бунару захитала воду. А не опасујем се само ја ујутру и не пијем воду са шећером само ја ујутру, него и ти, и овај, и онај, и свима нама каже понешто жена. Е, видиш, то све ми поберемо сваки од своје куће, па ајд' у кафану на ону прву кафу што се изјутра пије. Ту дође и поштар који је већ читао новине, ту дође телеграфиста који прича да на десно уво уме да чује интернационалне телеграме, кад пролазе кроз жицу, па ту писар из начелства који зна шта је поверљиво дошло, па онда ту ми сви остали. И како ко почне да срче кафу, тако изручује на сто све што је чуо и све што зна. Тако се ту на сто скупи пуно новости и ми почнемо да их месимо. Један дода соли, други бибер, трећи долије мало воде, четврти поспе још мало брашна да буде гушће, па кад се растанемо, а оно видиш: распрштри се јавно мњење у све сокаке, у све дућане и у све канцеларије. И онда, то ти је као кад бациш млево у воденицу. Букће и фркће варошки камен од јутра до подне и меље оно што смо ми бацили под камен. Ето, видиш, како се прави јавно мњење, ако ниси знао.

ЈЕВРЕМ: А то све ви кувате тамо пред „Народном гостионицом"?

СРЕТА: Тамо, дабоме! Требало би и ти који пут да свратиш тамо, међу нас.

ЈЕВРЕМ: Требало би, видим да би требало, али право да ти кажем немам кад.

СРЕТА: Па шта радиш по цео дан код куће?

ЈЕВРЕМ: Бринем се... ето, то, по цео дан се бринем.

СРЕТА: Шта кога ђавола бринеш, кад ми носимо твоју бригу?

ЈЕВРЕМ: Није за изборе, него се бринем ако будем изабран. Знаш, откако сам се решио да будем народни посланик, а мене све онако нека туга подилази. Није управо ни шала! Велика сила, па ту клупе, па пуно људи, па министри; па онда ту публика и народ и сви вичу, на пример... Оно кад вичу сви, и лако је, вичем и ја, па ето ти. Али тишина, брате мој, тишина, на пример. Полети мува и цела скупштина чује зуууууц... формална тишина. А тек

председник узме звонце па: зимиими, зими-ними, ними, ними, ним! Господин Јеврем Прокић има реч! А?!

СРЕТА: А ти устанеш па говориш.

ЈЕВРЕМ: Јест, говориш, али ти се стегне срце па се направи оволичко...

СРЕТА: Слушај, брате, да поставимо сваку ствар на своје место. Знаш како ти је то у скупштини: ако говориш за владин рачун, опозиција ће рећи да си глупо говорио, а ако говориш за опозицију, владина ће странка рећи да си глупо говорио. У сваком случају, не гине ти да глупо говориш, па онда...

ЈЕВРЕМ (*прекида га*): Ама није то. Мени је свеједно шта ћу ја да говорим, него је овде питање: како ћу да говорим?

СРЕТА: Па тако лепо, устанеш па говориш.

ЈЕВРЕМ: Јест, устанеш! А вилице ти се стегле и језик одебљао, а сузе ти наишле на очи...

СРЕТА: Море, ослободиш се, полако!

ЈЕВРЕМ: Па то сам, знаш, и хтео да пробам, да се ослободим.

СРЕТА: Како да пробаш?

ЈЕВРЕМ: Чекај да видиш. (*Погледа најпре на врата леве собе и затвори их, завири затим кроз кључаоницу Ивковићеве собе, а затим куца на врата*.)

Појава петнаеста

СРЕТА, ЈЕВРЕМ

СРЕТА (*звони*): Јесу ли удаљени сви који су надлежни?

ЈЕВРЕМ (*седајући*): Јесу!

СРЕТА (*звони*): Господо, господин Јеврем Прокић има реч!

ЈЕВРЕМ (*сав се пренео у скупштинске клупе и целу ствар узима озбиљно и очајно. Кад добије реч, осети да му је заиграло срце и прелаши се; затим се прибере, па се свечано диже, искашљује се и заузима говornички став*): Поштована господо, народни представници ове куће! Ја... овај... ја... На пример... (*Зајео, не уме даље, очајно размишља*.)

СРЕТА (*звони*): Молим, немојте прекидати говорника!

ЈЕВРЕМ (*прибира се, брише чело и одважи се поново*): Поштована господо, представници ове куће!...

СРЕТА (*звони*): Молим говорника да не говори по два пута о истом предмету.

ЈЕВРЕМ (*прилази Срети фамилијарно*): Знаш, ја сам хтео...

СРЕТА (*звони енергично и дере се*): На место! Молим господу посланике да заузму место, галерија нека заузме место, стенографи нека заузму место, влада нека заузме место, народ нека заузме место, сваку ствар треба поставити на своје место! (*Звони.*)

ЈЕВРЕМ (*Прелашен одлучношћу Сретином, седне пораженна своје место.*)

СРЕТА (*обично*): Аха! Је л' видиш шта је власт? Мислиш ти то је тако? А шта мислиш тек тамо, у скупштини, галерија, жандарми, па полијелеји...

полилеј – велики свећњак или богато украшен лустер

ЈЕВРЕМ (*забринуто*): Није лако!

СРЕТА: Зато је, видиш, држава, и одредила по дванаест динара дијурне седнице, за тај страх што га поједеш. Ајде, ајде, седи па из почетка да се ослободиш мало.

ЈЕВРЕМ: Ал' немој да ме буниш! (*Нешто храбрије.*) Молим за реч!

СРЕТА (*звони*): Господин Јеврем Прокић има реч.

ЈЕВРЕМ (*диже се, говори мало одважније*): Поштована господо и браћо, представници народа, у нашој земљи има различитих неправилности. Буџет, на пример, није у равнотежи према свима грађанима... Док... овај... један крај... један крај наше отаџбине има и шуму, и расадник, и стругару, и... оружану команду, на пример, дотле се у другом крају не примењује правилно закон о накнади штете причињене градом, на пример...

СРЕТА: Тако је!

ЈЕВРЕМ (*охрабрен*): Ја сам, браћо моја, дуго размишљао о томе како да се томе злу које се укоренило у нашем народу стане на пут и дошао сам до закључка да је најбоље да се то остави влади да она размишља о томе.

СРЕТА (*једним гласом*): Тако је! (*Другим гласом.*) Није тако! (*Првим.*) Јесте! (*Другим.*) Није! (*Првим.*) Ви, док сте били на влади, упропастили сте ову земљу! (*Другим.*) Ћутите ви, издајници! (*Првим.*) Ко је издајник? (*Другим.*) Ти! (*Првим.*) А ти си лопов и хуља! (*Својим гласом.*) Пљус! Пљус! (*Шамара по ваздуху док и самој Јеврема не ошамари. Затим звони силно.*) Мир, мир, господо! Молим, чувајте достојанство овога дома! Умољава се господин посланик који је опалио шамар овоме другоме господину посланику да тргне шамар натраг. Скупштина прима к знању овај шамар и прелази преко тога на дневни ред!

ЈЕВРЕМ (*за све време са чуђењем посматра*): Шта ти је?

СРЕТА: Па хоћу, брате, да ти потпуно представим скупштину. После сваког значајнијег говора мора да се ларма. Једни вичу: „Тако је!" – Други: „Није!" Па онда једни викну: „Ти си издајник!" – а други: „Ти си лопов!" Па онда један посланик опали другоме шамар, и онда се пређе на дневни ред.

ЈЕВРЕМ: А како ти изгледа, могу ли? А?

СРЕТА: Дотераћеш се ти још како.

ЈЕВРЕМ: Свакако, молим те да свратиш чешће, па још кој' пут овако.

СРЕТА: Може, доћи ћу сутра. На дневном је реду сутра закон о непосредној порези. Упамти то!

- **Извор:** Бранислав Нушић, *Драме*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1971.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Која лица учествују у овој сцени? Наведи заједничке особине Срете и Јеврема Прокића. Који су Јевремови квалитети?
2. Анализирај Сретине речи о јавном мњењу и пронађи и објасни иронију.
3. Зашто Јеврем увежбава наступ у парламенту? Због чега Јеврем страхује од наступа у парламенту? Објасни дубљи смисао Јевремове реченице: "Мени је свеједно шта ћу ја да говорим, него је овде питање: како ћу да говорим?"
4. Какву слику парламента даје Нушић?
5. Шта је у одломку хумористично, а шта сатирично? Које појаве Нушић разобличава?
6. У којој мери је Нушићева комедија актуелна и данас?

ПОЈМОВНИК

Врста комедије у којој се на духовит начин осуђују мане главног јунака и његови поступци (помодарство, тврдичлук, дволичност, малограђанштина, примитивизам) назива се **комедија карактера**. Комични јунак је у центру пажње. Преувеличане су мане главног лика, а комични ефекти постижу се његовим суочавањем са другим ликовима који стварају заплет користећи се тим његовим особинама. Комедије карактера су: Молијерове комедије *Тврдица*, *Уображени болесник* и *Грађанин племић*; *Покондирена тиква*, *Кир Јања*, *Зла жена* Јована Стерије Поповића; *Народни посланик* и *Госпођа министарка* Бранислава Нушића.

ЗАНИМЉИВОСТИ

Једна песма објављена у „Новом београдском дневнику" 1887. донела је две године робије њеном аутору Бранославу Нушићу. Инспирација за ову песму биле су две сахране – мајке пуковника Драгутина Франасовића и мајора Михаила Катанића. Два погреба, у размаку од неколико дана, усталасала су београдску чаршију. На првом су били краљ Милан и цела влада, а на другом цео Београд, али без краља и владе. Многи су шапатом и гласно критиковали краља Милана и чланове владе, јер заслуге мајора Катанића су биле добро познате целој Србији. Овај храбри ратник је у рату од 1877. до 1878. добио много српских одликовања и руски орден Светог Станислава трећег реда. Његовој неустрашивости и срчаности дивили су се чак и непријатељи. После пораза на Нешковом вису, рањен и немоћан, пао је у руке непријатеља. Али и они су ценили хероја, те је у заробљеништву произведен у чин пешадијског мајора! Мајору Катанићу су се многи дивили и поштовали га. Зато су сви били огорчени немарним и омаловажавајућим понашањем краља Милана и министара.

Нушић је написао песму „Погреб два раба":

Затутњаше сва четири звона
Поврвеше ките и мундири
Поврвеше перјанице бојне
Поврвеше безбројни шешири

Сви мајори дебели и суви
Официри цела кита сјајна
Пуковници, с орлом и без орла
И још неко, али то је тајна

Потмуло су ударала звона
Ударала звона из буџака
А и што би да се чини џева
Кад је пратња српскога јунака

Српска децо што множити знате
Из овога поуку имате:
У Србији прилике су таке
Бабе славе, презиру јунаке
Зато и ви не мучите се џабе
Српска децо постаните бабе.

Песма је изазвала сензацију и смех у београдској чаршији. Издање „Дневника" је било разграбљено. Читали су га групно за кафанским столовима, по троје-четворо на угловима улица, у редакцијама опозиционих и владиних новина. Све што је било писмено у тадашњем Београду смејало се Нушићевим стиховима. Само њиховом аутору, младом писцу почетнику није било до смеха. Краљ Милан је био увређен и Нушић је оптужен за „увреду његовог величанства". Првостепени суд, под председништвом судије Христића, осудио је младог писца на два месеца затвора. Кад је краљ Милан чуо за пресуду, незадовољан и љут, тражио је већу и ригорознију казну. Судство је своју независност доказало повисивши казну на две године робије. Младог писца су ухапсили и послали у пожаревачки затвор.

Након робије Нушић никако не може да нађе службу јер краљ упорно није потписивао указ с његовим именом. Нушић је принуђен да иде у аудијенцију на двор. Миливој Предић је забележио по Нушићевим речима да приликом узмицања пред краљем није смео да му окрене леђа те се срушио преко краљевог пса љубимца који је спавао на медвеђој кожи.

То није једина анегдота која се везује за Нушићево име. Позната је она кад је Бранислав Нушић назвао неку госпођу кравом и због тога доспео на суд. Судија му је одредио новчану казну коју је он, наравно, платио.

Пре него се разиђоше он упита судију: "Господине судијо, а када бих ја крави рекао да је госпођа, да ли бих и онда био кажњен?"

"Наравно да не бисте били кажњени у том случају", одговори му судија.

"Довиђења, госпођо", одговори Бранислав Нушић и напусти просторију.

Као ђак био је доста немиран на часовима, али отресит и веома бистар. На часу српског језика обрађиване су пословице, Нушић се превише окретао и није пазио шта наставник говори и овај га за казну прозва да каже неки пример пословице.

"Колико будала пита ни сто паметних не могу да му одговоре" хитро ће Нушић.

Наставник се нађе у чуду и замисли да ли Нушић овом пословицом циља на њега па рече: "Да чујем још један пример Нушићу".

"Паметном је довољна и реч", мирно ће Нушић.

Разљућени наставник оде по управитеља школе и још с врата ће "Да те чујем сада Нушићу".

"Несрећа никад не долази сама", хитро рече Нушић.

Једном је за време демонстрација хтео на коњу да уђе у Министарство спољних послова. Када га је послужитељ Јова кумио и молио да то не чини, он му је узвратио: "Море пусти, Јово, није ово ни први ни последњи коњ који улази у Министарство иностраних дела!"

Када је Нушић једном доцкан дошао кући, жена га је чекала љута питавши га : "Знаш ли ти колико је сати". Он је спокојно и хитро одговорио: "Десет". У том моменту сат је издајнички откуцао један сат после поноћи, на шта је жена победнички питала: "А ово? Шта ћемо с овим један?". Нушић је још присебније одговорио: "Шта хоћеш? Да ти куца нулу?

Нушић је познат и по својим изрекама:

- Има људи који се више радују туђој несрећи, него својој срећи.
- Свака жена је глумица. Што се то мање опажа, то је већа глумица.
- Мржња оних који су зли није толико опасна као њихово пријатељство.
- Прва љубав је опасна само када је уједно и последња.
- Правда је људима често тежа од неправде.
- На позорници се најпре дигне завеса, па се тада одигра драма. У животу то другачије бива: најпре се одигра драма, па се онда дигне завеса.
- У сваком случају, боље је гледати живот у позоришном комаду, него гледати позоришни комад у животу.
- Да би се стало на ноге, потребно је најпре ићи на четири или, другим речима, да би се човек у животу могао исправити, потребно је да најпре пузи.
- Каријеристи не остављају никакав траг за собом, осим бивших пријатеља.
- Срећа је готово увек варљива, а невоља не.
- Туга често пута уме бити и лажна, док радост ретко кад.
- Знање има граница, док их незнање нема.
- Љубав је једна врста пијанства, кад човек попије прву и другу чашу, отворе му се апетити и јави жеђ, и онда сручује чашу за чашом.
- Узвишени често има мање душе од оног кога са висине погледа.
- У другој љубави човек се осећа као да понавља разред, познати су му сви предмети, а ипак није сигуран да ће испит положити.
- Први пољубац дође му као нека мала матура, после које дете прелази у више разреде, где се учи виша математика љубави са свим познатим и непознатим количинама.

Бранислав Нушић

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Бранислав Нушић (1864–1938), најпознатији српски комедиограф, веома плодан и разноврстан писац. Рођен је у Београду као Алкибијад Нуша. Завршио је 1882. године Реалну гимназију у Београду. Провео је на студијама у Грацу једну годину, а затим је завршио Правни факултет у Београду (1887). Исте године написао је *Сумњиво лице* и песму *Два раба* уперене против краља Милана Обреновића, одлежао је годину дана у затвору. Одриче се политичких уверења и почиње да гради чиновничку каријеру, затим је био драматург у Народном позоришту у Београду, директор позоришта у Новом Саду, Скопљу, Сарајеву итд. Радио је у конзулатима Краљевине Србије у Битољу, Солуну, Скопљу и Приштини (у то време, ови градови су били под турском окупацијом). Нушићеве комедије су: *Народни посланик*, *Сумњиво лице*, *Свет*, *Пут око света*, *Госпођа министарка*, *Ожалошћена породица*, *Др* и *Покојник* . Написао је романе за децу *Аутобиографија* и *Хајдуци*.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Народни посланик, комедија карактера

Бранислав Нушић

Сумњиво лице
(одломци)

Други чин

Писарска соба у срезу. У дну врата која воде споља, слева (напред) врата која воде у практикантску собу, а здесна (у дубини) врата која воде у капетанов стан. У углу, иза ових врата, лимена пећ од које чунак иде најпре право ка публици, уза зид, па се над столом г. Жикиним превија у колено и полази лево те пробија зид над вратима практикантске канцеларије. Десно од задњих врата, крај зида, стара дрвена клупа и на њој маса аката која су с једне и друге стране подупрта по једном циглом. Над клупом слика кнеза Милана Обреновића, под њом нека прокламација и са стране неколике писане наредбе излепљене на зид. Дужином левога зида рафови и у њима фасцикуле. На свакој велико слово "Ф" и разни бројеви. Испред тих рафова сто и на њему грдна књижурина (регистар) и деловодни протокол. Регистар отворен и узвишен горњом страном на једну цепаницу са дрвљаника. По столу још и гомила аката. То је сто г. Милисава писара, а онај десно, сасвим напред, сто је г. Жике писара и на њему је још већа гомила аката, притиснута комадима од цигле.

Канцеларија уопште прљава. По поду хартије, љуске од јабука итд. На зидовима висе неке избледеле хартије, капути, метлице, и разни предмети.

При отварању сцене г. Милисав стоји на своме столу, скидајући једну фасцикулу из најгорњих редова. Г. Жика седи за својим столом, без крагне, раскопчана прслука, и држи хладну крпу на глави.

I МИЛИСАВ, ЖИКА, ЈОСА

ЖИКА (испија крчаг воде, па кад га је испио, додаје га Јоси, који стоји крај стола): На! Има ли који да чека?

ЈОСА: Има

ЖИКА: Количина су?

ЈОСА: Има их, тако, пет-шест.

ЖИКА: Ух! Да бог сачува, навикао се овај свет да се обеси власти о врат, па то ти је! Пушћај!

ЈОСА (одлази).

II МИЛИСАВ, ЖИКА

МИЛИСАВ (који је отворио фасцикулу, дреши је полако): Мора да је било овогодишње вино?

ЖИКА: Зашто овогодишње?

МИЛИСАВ: Па ето, већ другу си тестију воде испио од јутрос.

тестија – бокал, крчаг

ЖИКА: Није, добро је вино било, него много, много, брате.

III МИЛАДИН, ПРЕЂАШЊИ

МИЛАДИН (улази понизно гужвајући шубару у руци).

ЖИКА (мрзовољно): Шта је?

МИЛАДИН: Дошао сам, господине!

ЖИКА: Видим да си дошао. 'Ајд' казуј, шта-хоћеш?

МИЛАДИН: Па ти знаш, господине Жико!

ЖИКА: Не знам ја ништа.

МИЛАДИН: Па... дошао сам за правду, господине!

ЖИКА: Дошао за правду. Као да сам ја пекар па печем правду. Ти мислиш тако то, дођеш само на тезгу па: дај правду, а ја отворим фиоку па: изволите, молим лепо!

МИЛАДИН: Па ја велим... закон.

ЖИКА: Остави ти закон на миру, закон је закон, а ти си ти. Је ли ти што род закон, можда кум, стриц или ујак?

МИЛАДИН: Па није, господине!

ЖИКА: Па што га потежеш као да ти је рођени ујак?! Закон није написан за тебе, него за мене да знам колико да ти одрежем. Је л' разумеш?

МИЛАДИН: Разумем! Ал' велим...

ЖИКА: Је л' имаш ти кантар у дућану?

МИЛАДИН: Имам, господин-Жико!

ЖИКА: Е, видиш, имам га и ја. Закон, то је мој кантар. Метнем на кантар твоју молбу, јали тужбу, па с друге стране метнем један параграф. Ако је мало, ја метнем још један, ако је мало и то, ја метнем једну олакшану околност, па ако нагне језичак на другу страну, ја додам једну отежавну околност. Ако опет неће да превали на твоју страну, а ја, пријатељу си ми мој, ударим мало језичак малим прстом, а кантар хоп, па превали на твоју страну.

МИЛИСАВ (развио за то време фасцикулу и тражио по њој нешто љутећи се што не може да нађе; уређује опет фасцикулу, везује је и пење се на сто па је ставља на своје место, а скида другу те њу развија на столу и тражи).

МИЛАДИН: Па то, знаш, ја и мислим.

ЖИКА: Шта мислиш?

МИЛАДИН: Да удариш малим прстом.

ЖИКА: А, то би ти хтео? Па знам те онда, птицо, и зашто си дошао. Хоћеш по други пут да наплатиш од некога дуг!

МИЛАДИН: Није, бога ми, него први пут.

ЖИКА: Море, како први пут! Да је први пут, не би теби требао мој мали прст.

МИЛАДИН: Бог ми је сведок, господин-Жико!

ЖИКА: Имаш ли ти неког сигурнијег сведока него што је бог?

МИЛАДИН: Немам. Ал' ја највише на тебе рачунам, господин – Жико. Рекох, ако те као човека замолим...

ЖИКА: Е, мој брате, ти мислиш то тако, да ме замолиш. Је л' тако радиш ти у твом дућану? Дође неко па каже: "Дошао сам, газда – Миладине, да те замолим да ми даш оку кафе!" А ти му даш, је ли?

МИЛАДИН: Па оно је еспап.

ЖИКА: А наука није еспап, је ли? Ко ће да плати мени моје школовање? Десет година сам ја провео у школи. Да сам на робији толико година провео, ја бих научио какав занат. И то, нисам ја учио као што данашња младеж учи – годину дана, па

хајд' у старији разред. Него се ја, господине мој, нисам мицао из разреда по годину-две, па и три ако хоћеш, све док нисам испекао науку. А ти сад хоћеш тако?... 'Ајде, господин-Жико, макни малим прстом!...

МИЛАДИН: Ја велим, господин-Жико, да ти учиниш твоје а... ја већ знам моје. Има, знаш она твоја хартија код мене...

ЖИКА: Ух, мајку му, и јест велика ствар. Дужан сам ти сто динара, па окупио сваки дан: она хартија код мене, она хартија код мене...

МИЛАДИН: Никад ти, господине Жико, нисам поменуо досад.

ЖИКА: Немој никад више у животу ни да поменеш. (звони)

МИЛАДИН: Нећу, господин-Жико!

ЖИКА: Дедер говори, зашто си дошао?

МИЛАДИН: Па ево шта је, неки Јосиф из Трбушнице...

ЖИКА: Знам Јосифа. (опет звони)

МИЛАДИН: Па тај Јосиф тако чешће уврађао до мене у дућан па...

ЖИКА: Она стока Јоса опет није пред вратима! Слушај, пријатељу, изиђи напоље на бунар па ми укваси ову крпу, па после натенане да те саслушам.

МИЛАДИН: Хоћу, господин-Жико. (узме крпу и пође)

ЖИКА: Ал' извади свежу воду.

МИЛАДИН: Хоћу, господин-Жико!

IV ЖИКА, МИЛИСАВ

МИЛИСАВ (који је расуо сву фасцикулу): Е, ово је страшно, ово је већ превршило сваку меру!

ЖИКА: Које?

МИЛИСАВ: Па, брате, ја не знам каква је ово земља, кад у самој полицији могу да покраду полицијског писара!

ЖИКА: Ама, кога покрали?

МИЛИСАВ: Ја држим, знаш, свој веш овде, у фасцикули, па ето нема ми нових новцатих чарапа.

ЖИКА: А што у фасцикули?

МИЛИСАВ: Овде ми је згодно, нико не зна. Па, ето, опет украли!

ЖИКА: Па дабоме, кад не држиш код куће, као сав остали свет.

МИЛИСАВ: Ама код куће још горе, зато га и не држим тамо.

ЖИКА: Поткрада те газдарица?

МИЛИСАВ: Не поткрада, него, знаш, ја и Таса практикант седимо у истој соби.

ЖИКА: Па хоће ваљда да макне?

МИЛИСАВ: Неће, али навуче, па кад испрља опет остави, а ја плаћам прање. А кад навуче нешто, не скида по месец дана. Ето и сад, дохватио ми нове новцате гаће.

ЖИКА: Што му не скинеш, па нек иде го!

МИЛИСАВ: Не могу, немам то срце! Видим нема, па ми га жао!

ЖИКА: Е, па тако ти је то! Кад имаш срце... не можеш да имаш гаће.

V МИЛАДИН, ПРЕЂАШЊИ

МИЛАДИН (доноси уквашену крпу): Ево, господин-Жико! (да му је, па наставља) Па тај Јосиф из Трбушнице увраћа чешће код мене у дућан – као човек, дабоме...

ЖИКА: Бре, баш си ти нека стока, газда-Миладине. Па ти ово ниси исцедио. Донео си толико воде као да ћу да се купам. Изађи, молим те, напоље, па исцеди тамо у авлији... 'Ајде, благо мени, па после да те саслушам натенане.

МИЛАДИН: Хоћу, господин-Жико. (одлази)

- **Извор:** Бранислав Нушић, *Драме*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1971.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Пронађи у тексту податке који говоре о запуштеној, прљавој и неуредној канцеларији полицијских писара. На основу изгледа канцеларије, шта се може закључити о начину рада службеника полиције?
2. Због чега је газда Миладин дошао у полицију? Шта он тражи од господин Жике? Прокомментариши израз *да удариш малим прстом*.

Шта за ту услугу нуди газда Миладин Жики? Како називамо такав поступак?

3. Опиши физичко стање господина Жике. Какво је његово образовање? Како господин Жика схвата свој положај полицијског чиновника? Шта се о томе може закључити из његових речи: "Закон није написан за тебе, него за мене да знам колико да ти одрежем (...) Закон, то је мој кантар"?
4. Пронађи део текста о томе како господин Жика дели правду на том свом кантару и објасни га. Шта значе његове речи: "Ударим језичак малим прстом, а кантар хоп, па превали на твоју страну"? Како Жика наплаћује тај свој ударац малим прстом?
5. На основу понашања и ставова полицијског службеника Жике опиши бирократски апарат државе.
6. Наведи све негативне појаве у друштву које писац исмева и критикује у овом одломку. Нушић је познат што у својим делима супротставља негативно и негативно. Где се то у овом одломку види?
7. Пронађи у тексту примере који показују како писац гради хумор у делу, тј. примере за комику речи, комику карактера и комику ситуације.
8. Осврни се на актуелно стање и упореди га са Нушићевим приказом бирократског апарата. У којој мери се ситуација променила, а где је остала иста?

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

Тежак грех његов је у томе што се два или три пута у тексту овога комада помиње реч – династија и то не баш увек довољно пажљиво и не баш оним лојалним тоном какав је тој речи припадао у доба када је комад писан и у доба када је династичност инаугурисана као нарочити култ свих режима.

И онда, може се мислити: како се пред том појавом морао згранути и претрнути један управитељ "Краљевског српског народног позоришта" пре четрдесет и толико година? То је био покојни Милорад Шапчанин, човек чија је династичка лојалност била једна врста верске догме. (...)

Шапчанин ме је дочекао са оном љубазношћу и предусретљивошћу која је била једна од његових најлепших особина, па ипак ја сам се осећао пред њим као оптужени коме ће председник суда саопштити пресуду.

- Прочитао сам ваш комад и, могу вам рећи, свиђа ми се! – поче Шапчанин. – Има извесних грубости, које би се дале и ублажити, али углавноме је добра ствар и свиђа ми се. Ја мислим да би имала лепога успеха и на позорници.

Ова уводна реченица разли по моме лицу израз задовољства и мени поново прођоше крај очију пробе, многобројне пробе, главна проба, публика, и зазвони ми у ушима први знак звонцета за дизање завесе.

- Али – настави Шапчанин и завуче руку у фиоку вадећи рукопис отуд – али ја вам, млади човече, саветујем, да узмете овај рукопис, да га однесете кући и да га спалите у фуруни!

Још чим је Шапчанин изустио реч "али", мене је пљеснуло нешто по челу као хладан млаз воде, јер сам осетио да иза тога "али" долази нешто непријатно, нешто опоро, нешто грубо, нешто немилосрдно. И Шапчанин развеза затим једну дугу и речиту беседу, која је имала тон родитељскога савета. Говорио ми је о светињи династије и о потреби њене неприкосновености; објашњавао ми је потребу лојалности једне државне установе, која је управо и створена иницијативом и потпором династије; говорио ми је затим о мојој младости и будућности, коју другим начином и другачијим поимањем прилика треба себи да заснујем. Он најзад заврши свој красноречиви говор, понављајући још једном:

- И ја вам, млади човече, саветујем да овај свој комад спалите!

Разуме се да нисам послушао Шапчанинов савет. Тешко је то своје рођено чедо предати огњу и гледати како пламен прождире листове, које је исписала младалачка воља и племенита амбиција. Ставио сам га у фиоку, на дно, испод многих других хартија, а извадио сам из фиоке чист табак хартије да друго што почнем писати.

Пролазиле су године, а моје *Сумњиво лице* почивало је мирно и неузнемиравано на дну фиоке. Пролазиле су године и догађаји су се ваљали. За нас, позоришну публику, био је велики догађај и то када је једнога дана Милорад Шапчанин отишао из позоришта, а на његово место дошао Никола Петровић. Та промена није значила само промену личности, већ и промену режима у позоришту. (...) Мени тада паде на памет да на дну једне фиоке у моме столу лежи годинама један рукопис и учини ми се да је управо дошло његово време. Извадим, дакле, једнога дана рукопис, стресем са њега прашину, прочитам, исправим и упутим се са свежњем под пазухом новоме управнику, чија је канцеларија била на првоме спрату из Доситејеве улице, те до кога је лакше било допрети. (...) Једнога дана, након две или три недеље, идући Хиландарском улицом, спазих са противне стране покојног Николу Петровића, који је тада у тој улици становао. Још на двадесет метара растојања, Петровић удари у гласан и сладак смех и продужи још и кад се зауставих пред њим. Када га прође смех, он ми рече:

- Е, слатко сам се смејао оној вашој ствари, па кад вас видех издалека, мени паде на памет. Е, оно је дивота, просто дивота! Читао сам пре неки дан у кревету и кажем вам, тресао сам се од смеха. Морам вам честитати, Нушићу!

И он ми срдачно продрмуса руку, а на моме се лицу изли израз задовољства и поново ми прођоше крај очију пробе, многобројне пробе, главна проба, публика, и зазвони ми у ушима први знак звонцета за дизање завесе.

- Жестоко, кажем вам, само, овај, дођите ви, Нушићу, још данас к мени да вам дам рукопис...

- Како? -... зинух ја.

- Да, да вам дам рукопис да га носите кући. Знате, не волим да се нађе у мојој фиоци; матор сам да идем у апсу. Него носите ви то што пре својој кући.

Пролазили су опет дани и године, а *Сумњиво лице* лежало је у притвору, без истраге и без ислеђења. Био сам готово и заборавио на тај рукопис.

Године 1900. долазим ја за управника позоришта и смењујем Николу Петровића. Позоришни писац и сам, имао сам амбицију да своје управљање обележим што

обилатијом приновом изворнога репертоара, те нисам презао ни од смелијих покушаја, верујући да ће то дати маха изворној драми и да ће слабији писац извући конзеквенце из свога неуспеха, а бољи и јачи охрабрити се подстреком и поћи новом стварању. Је ли чудо, дакле, што ми је у тој тежњи пало на памет да тамо негде, у једној фиоци мога стола, лежи заборављен један комад? И није ли природна била моја нада да ће нова управа, коју сам представљао ја, извесно бити предусретљивија од досадањих управа? Ако икад, дакле, сад би било време и сад прилика, као никад досад, да *Сумњиво лице* види света.

Ја опет вадим комад са дна фиоке, стресам прашину са њега, и односим га једнога дана те стављам на сто управника позоришта. Рукопис није дуго чекао на преглед, сео сам једнога од првих дана, затим, да га прочитам још једном.

Сто управнички велики, пространи, на столу акта, на актима нумере, звонце, па фотеља и на зиду, иза мене, краљева слика у богатоме раму. Улази у канцеларију позоришни чиновник и доноси акта на потпис – акта са државним жигом, потпис под штамбиљом утиснутом титулом – и све то, и све око мене, ствара у мени неко званично расположење, ствара једну нарочиту, канцеларијску атмосферу и исправљам се некако у фотељи иза које, а над мојом главом, виси у дебелом раму слика Његовог Величанства Краља.

Читам комад, читам, и кад наиђем на реч "династија", окрећем се око себе и погледам обазриво у слику Његовог Величанства Краља. Читам даље, читам га седећи заваљен у управничкој фотељи и, боме, кад сам дочитао до краја, учини ми се сасвим другачији но што ми се чинио кад сам га читао код куће, као писац. И најзад, кад сам га прочитао још једанпут, деси се оно што се морало десити. Устајем са фотеље, дижем са стола рукопис и враћам га себи као писцу, а разуме се, пропраћам то све овим мудрим речима:

- Драги мој господине Нушићу, носите ви овај рукопис кући. Леп је комад, добар је комад, ја вам чак и честитам на њему, али носите ви то кући, јер не бих био рад да се нађе овде, у мојој управничкој фиоци.

- Али, забога – покушавам ја, Нушић писац, да се буним – раније управе разумем... али данас... па онда ваша тежња да приновите репертоар...

- Све је то тако... да, тако је – одговарам ја, Нушић управник – али ја вам као ваш искрен пријатељ, и у интересу ваше будућности, саветујем, носите овај рукопис кући. Ви сте млад човек, па треба да ме послушате!

Овај сам разговор водио, погледајући у велико огледало, које је било према моме столу и у коме је, преда мном, седео погружен писац Нушић. Да бих га умирио, ја направих једну компилацију из некадање беседе Шапчанинове и одржах један дуг говор, те једва најзад успех убедити онога у огледалу да узме рукопис и да га однесе кући, и остави на његово старо место, на дну фиоке, под дебелим свежњем других рукописа.

Између ове историје, коју овде исписујем, и првога приказивања *Сумњивога лица* преваљали су крај нас велики и крупни догађаји. Прошлост, коју смо још и ми запазили, измакла је врло далеко; засути су или су ишчезли по путу трагови тешких стопала које је она у спороме ходу за собом остављала. Од оних мутних времена

до данас, прошло је толико ствари и измењено толико духа у нашим наравима, да нам данас брига старе полиције о династији изгледа као карикатура из Твенових анегдота или из Гогољевих комада. *Сумњиво лице* можда је, услед тога, изгубило један део драži, коју је могло имати пре тридесет или четрдесет година, али не и свој хроничарски карактер. Ако, ипак, у овој комедији има алузија које нису застареле; ако има погдекоје речи која би се могла и данас рећи; ако има појава на које би се и данас могао пружити прст – то је само доказ да у бирократији целога човечанства, свих народа и свих раса, има елемената који су општи и вечити, те који ће комедиографима будућности тако исто пружити материјал као што га је мени прошлост пружила. (...)

Бранислав Нушић, *Предговор Сумњивом лицу*

ИЗ РИЗНИЦЕ РЕЧИ

Структура комичног заплета обликована је код Нушића на архетипски начин троделне песме (АБА), с тим што прво (А) представља „стабилан и складан" поредак, који Нушић у предговору *Госпође министарке* назива "нормалном линијом живота"; док (Б) означава силажење са те линије и кретање према "тачки смрзавања", тренутак када је поредак нарушен, а затим долази друго (А), односно враћање складног и солидног поретка.

(А) НОРМАЛНА ЛИНИЈА ЖИВОТА — када се подигне завеса, пред нама се открива обична, "паланачки намештена" соба, у којој затичемо свакодневни "исечак из живота": разговор између мужа и жене, забринутих због ћерке и писма којег је она примила од "непознатог" мушкарца што мирише на "проминцле". Проблеми о којима ови хуморни ликови говоре и расправљају су тако банално свакодневни да означавају готово стандардну паланачко-породичну конвенцију понашања.

(Б) СИЛАЖЕЊЕ СА НОРМАЛНЕ ЛИНИЈЕ ЖИВОТА И КРЕТАЊЕ ПРЕМА ТАЧКИ СМРЗАВАЊА — читањем строго поверљиве и правилно дешифроване депеше, дефинитивно се у комедију уводи основна тема, и тада, по правилу, код Нушића долази до преокрета и поремећаја, нагло силажење са постојеће нормалне линије живота, посртање и тетурање главног јунака, његово кретање према "тачки смрзавања". Јеротије је изненадно и нагло стављен у ситуацију да може да ухвати извесно сумњиво лице. У овом делу комедије (Б), у силажењу са нормалне линије живота Нушић напушта приватни план са којим је комедију започео и започиње исмејавање власти и бирократије.

(А) ВРАЋАЊЕ НА НОРМАЛНУ ЛИНИЈУ ЖИВОТА — завршетак комедије поновно успоставља нарушени поредак и враћа Јеротија на "нормалну линију живота".

Миладиново узалудно обраћање властима (шести пут у комедији), даје финалу још један апсурдни комични алогизам, показујући да се ништа није изменило. Тако је и читав један бирократски менталитет, заједно са среским капетаном Јеротијем Пантићем, враћен на "нормалну линију".

Код Нушића је уочљива тенденција стварања сличних, чак истоветних карактера које у реализму називамо „типски ликови", а који су у драми слични маскама комедији дел арте.

По својим карактерним особинама, покретачким страстима и функцијама, Нушићеви ликови формирају четири основне и типичне комичне маске: маска власти и новца (Јеротије), маска активног помагача (Вића, Жика, Милисав, Таса, Алекса Жуњић, Јоса, и на

известан начин газда Спаса и газда Миладин), маска патријархалне оданости (Анђа) и маска такозваног позитивног јунака (Ђока и Марица), које се опет концентришу око две основне тематске равни: приватни (Јеротије, Анђа, Марица, Ђока и Вића) и јавни живот (Јеротије и представници среске власти и трговине и "сумњиво лице", односно, апотекарски помоћник).

МАСКА ВЛАСТИ И НОВЦА – ЈЕРОТИЈЕ

Жеља за угледом и положајем је у гротескној несразмери са његовим стварним могућностима и вредностима (приглуп, ограничен, кукавица) па долази до непрестаних комичних варничења, јер се сви комични ефекти остварују на том несугласју хтења и моћи, жеља и крајњих вредности. Зато он у остваривању својих амбиција или опсесија редовно наилази на непремостиве препреке, али, и сам представља препреку у односу на жеље других ликова у комедији (Ђока и Марица). Јеротије, као и њему слични Нушићеви "типски ликови" порочан је, аморалан, и отворено заступа негативне принципе.

МАСКА ПАТРИЈАРХАЛНЕ ОДАНОСТИ — АНЂА

Не желећи да уз маску власти и новца стави још једног породичног и аморалног помагача, Нушић је створио маску патријархалне оданости, покушавајући тако да успостави извесну моралну равнотежу. И зато је Анђа "типски лик" пасивне и патријархалне домаћице, брижне мајке и супруге, одане животне сапутнице. Мада је везана за породичног човека, Нушић је намерно дистанцира од негативних принципа, јер су то "мушке ствари" и није на жени да се меша. Домаћинство, брига о кћери са жељом да се добро и богато уда – то су преокупације и животни проблеми Анђини.

МАСКА АКТИВНОГ ПОМАГАЧА – ВИЋА; ЖИКА И ДР. су "типски ликови" којима је у ствари поверено смишљање наумâ што доводе до јунакове победе. Међутим, ту постоје заједнички интереси, јер помагачи очекују, остваривањем жеље главног јунака, и неку добит за себе, тако да су више или мање заинтересовани за коначни исход и стремљења маске власти и новца.

МАСКА ТАКОЗВАНОГ ПОЗИТИВНОГ ЈУНАКА – МАРИЦА И ЂОКА

У Нушићевим комедијама постоје и такозвани неутрални или позитивни ликови који делују бледо и неиздиференцирано јер њихов прави живот почиње на завршетку комада.

УНИВЕРЗАЛНОСТ

Негативни и опори други слој комедије који критикује власт натерала је Нушића да се свесно или не, огради од њене жестине и сатиричне отворености. У предговорима својих комедија Нушић на више места инсистира на њиховим давним настанцима. Он непрестано понавља да је реч о тадашњој бирократији, о минулом добу. У својим оправдањима Нушић иде толико далеко да властитој комедији одузима актуелност и смањује њену вредност тврдећи да она тематски припада прошлости и да према томе, има само хроничарски карактер. То ограђивање од актуелности и сатиричности и свођење теме само на некадашњу бирократију, инсистирање да се *Сумњиво лице* догађа у прошлости обреновићевске владавине доказује да Нушић намерно жели да отклони било какву сличност са временом приказивања комедије 1923. Међутим, управо тим упорним настојањима да отклони опасне и непожељне алузије и асоцијације, Нушић је и нехотице указао на актуелност и на ангажованост комедије, на универзалност њене поруке, показао је да је свака власт и свако државно устројство у којем човек може доживети судбину апотекарског помоћника сумњиво и опасно.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Сумњиво лице,
комедија нарави,
сатира,
ирониja,
династија

Бранислав Нушић

Покојник
(одломци)

Последња Нушићева друштвена комедија се састоји од предигре и три чина. Предигра је мелодрамска: Павле Марић, богати инжењер, научник, сазнавши да му жена има љубавника, бежи у свет, а како су његови документи пронађени код неког самоубице утопљеника, он бива проглашен за мртвог. Комични заплет почиње три године после предигре. Павле се после три године враћа у Београд да среди ствари око свог имања и тада, уместо радости рођака и пријатеља дочека га хладно непријатељство свих, а највише оних најближих, јер су ови, користећи његов нестанак, утемељили свој иметак и углед. Павлова супруга Рина удала се за Павловог пријатеља, свог љубавника Новаковића, Спасоје је на превару наследио Павлово богатство, Љубомир је Павлово научно дело објавио под својим именом и зато постао универзитетски професор, а Анте је посудио од Павла 10000 динара те је сведочио да је новац вратио.

Павле тражи своје право, али су наследници исувише јаки да би попустили. Они су пустили дубоке корене у друштво, Павлова имовина послужила им је као основа за стварање моћног капиталистичког предузећа, за које је и држава заинтересована. На крају "покојник" бива проглашен за сумњиво лице и он, да би избегао затвор, прихвата да под лажним пасошем оде у иностранство.

Први чин
Појава тринаеста

АНТА (Спасоју): Седи, молим те, јер ствар морам да ти саопштим пажљиво и издалека.

РИНА: Та оставите се, молим вас, те ваше пажљивости. (Спасоју) Господин је бескрајан. Рећи ћу вам ја. Човек о коме сви знамо да је умро, да је покојник, човек којег смо сахранили, жив је.

СПАСОЈЕ (посрне и дрекне): Ко то, ако бога знате?

АНТА: Онај чију си кућу на Теразијама и све остало имање ти наследио.

СПАСОЈЕ: Та идите, молим вас лудост, као да смо деца... којешта... откуд то може бити?

РИНА: И ја не могу да верујем.

СПАСОЈЕ: Ко би још тако што веровао и ко је, молим вас, такву глупост могао измислити?

РИНА: Мени је наш рођак, господин Анта, донео вест.

СПАСОЈЕ: Ти?

АНТА: Ја.

СПАСОЈЕ: Шта ти пијеш овако изјутра?

АНТА: Не пијем ништа, али бих могао сад испити цео мотор бензина, и не би ми ништа било.

СПАСОЈЕ: Реци ми, молим те, како си могао на такву глупу мисао доћи?

АНТА: Видео сам га, видео сам га својим рођеним очима.

СПАСОЈЕ: Кога?

АНТА: Покојног Павла Марића.

СПАСОЈЕ: Ама, којег Павла Марића?

АНТА: Оног чији си ти наследник.

СПАСОЈЕ: Ама, остави се ти тога наследства, већ реци ти мени... Уосталом, нема шта да ми кажеш, немам шта да те питам. Рећи ћеш ми глупост која је немогућа. Разумем и још кад би рекао: »чуо сам«, премда бих те ја и за то казнио за проношење лажних гласова, али рећи: »видео сам«, рећи »видео сам«, то је просто злочин.

АНТА (упорно): Видео сам га!

СПАСОЈЕ (нервозно): Опет он!

РИНА: Можете мислити како је тек мени било кад ми је господин саопштио.

СПАСОЈЕ: У, 'ајде да си казао на пример угасило се сунце, лепо, примам што светли мора се једног дана угасити. Примам! Да си казао на пример тутор те и те цркве прогутао је торањ црквени лепо, и то примам. Има тутора који гутају црквене приходе, а кад им се прошири стомак, они су кадри, разуме се, да прогутају и торањ и свих пет звона. Лепо, примам и то! Примам да је Дунав променио ток и сад тече узводно; примам да је влада решила да изврши слободне изборе, сва чуда на свету примам, разумеш ли, сва чуда, али да си видео човека кога смо ми пре три године сахранили, е то не могу да примим! И да те пита човек: зашто си потрчао то госпођи да саопштиш? (Рини) Могу већ мислити како вам је било кад сте чули.

АНТА: А можеш мислити како је тек мени било кад сам га видео.

СПАСОЈЕ: Чујете ли га, он то, па то.

АНТА: Верујте, кад сам га видео, а мени се пресекоше ноге па не умем скоро да корачам. И одједанпут ме свега обли зној, па онда, као да ми је неко тако ознојеном спустио кришку леда у кошуљу, подухвати ме језа у леђима и почнем да дршћем.

СПАСОЈЕ: Не знам, шта имаш ти ког ђавола да дршћеш?

АНТА: Како шта, а оних 10000 динара?

СПАСОЈЕ: Па ти си се на суду заклео да си му вратио ту суму.

АНТА: Заклео сам се, не кажем да се нисам заклео, али он тада није био жив, а сад је жив.

СПАСОЈЕ: Дакле, то тебе жуљи?

АНТА: Па то, дабоме!

СПАСОЈЕ: Чекај, молим те, сад ћу ти рећи. (вади из џепа једну књижицу и прелистава је) Ово је кривични законик, ја ту књигу увек носим са собом као ручну књигу. Врло је корисна, човек се много чему научи из ње. То су тако рећи упутства за живот. (нашао је страну) А ево 144 кривоклетство. (чита у себи) Дакле, година дана робије и година дана губитка грађанске части. Може и више, али на једну годину можеш онако сигурно да рачунаш.

АНТА: Ко то?

СПАСОЈЕ: Па ти!

АНТА: Зашто ја?

СПАСОЈЕ: Па за кривоклетство.

АНТА: Ама, како ти то мени: робија? И то одмераваш као килу шљива или лука. Робија, таман посла!

СПАСОЈЕ: И губитак грађанске части.

АНТА: То већ и не марим, може се лепо живети и без грађанске части. Али робија, господине, то је већ нешто друго. И оно што ме буни то је откуд ти, зашто ти то мени одмераваш?

СПАСОЈЕ: Уосталом, ја бих чак и требао да будем тај који те тужи, јер ти си у ствари мени зајео тих 10000 динара.

АНТА: Гле сад!

СПАСОЈЕ: Мени, да! Кад је кредитор извршио самоубиство, образована је маса и ти си дуговао маси, а та маса припала је мени у наследство као најближем сроднику.

АНТА: А, сад разумем што си се ти тако обрадовао кад си чуо малопре да је Павле Марић жив. Па да, ко би се обрадовао ако не би ти као најближи рођак?

РИНА (нервира се њиховим разговором): Али, забога, ви говорите о свему, само не о ономе што је у овом тренутку најважније.

АНТА: Па да, господин мени: робија. Тако тек робија, као да другог занимања у животу нема, него робија. И зашто не би господин завирио мало у та своја упутства за живот да и себи одмери коју годину?

СПАСОЈЕ: Ја нисам никоме зајео 10000 динара.

АНТА: Па ниси, дабоме! То је ситница за тебе, нећеш ваљда да се прљаш за такве тричарије. Али троспратна кућа на Теразијама, велики плац код Железничке станице и два дућана у Краља Петра улици, то је већ нешто,

СПАСОЈЕ: Па шта хоћеш тим да кажеш?

АНТА: Три кривоклетства, седам лажних уверења, четири адвоката и наследство. Погледај ти у та твоја упутства, па види шта тамо пише за такве случајеве?

СПАСОЈЕ (цепти од узбуђења и суне на њега са стегнутим песницама као да би тога часа да га смрви, уздржи се и прилази му): То си сад рекао и никад више!

Трећи чин
Појава седамнаеста

МАРИЋ (улази и клања се, нико га не отпоздравља, обраћа се Спасоју): Ја сам дошао по вашем нарочитом позиву.

СПАСОЈЕ: Да, ја сам вас умолио да дођете.

МАРИЋ: Поручили сте ми да би то имало да буде дефинитиван разговор између нас.

СПАСОЈЕ: Да, дефинитиван.

МАРИЋ: Пошто сам ја по целој ствари донео дефинитивну одлуку, не осећам потребу још и за неки дефинитиван разговор, па ипак, дошао сам да чујем.

СПАСОЈЕ: Добро сте урадили, у вашем је великом интересу што сте тако урадили.

МАРИЋ: Мислите?

СПАСОЈЕ: Не мислим, него знам. Како и иначе, немамо довољно времена за разговор, прећи ћемо одмах на ствар.

МАРИЋ: А разговараћемо овако, јавно?

СПАСОЈЕ: Да, пред свима присутнима. Ја сам их нарочито и позвао ради тога, јер што вам будем говорио биће и у моје и у њихово име.

МАРИЋ: Молим!

СПАСОЈЕ: Ви знате да вас у стопу прати полиција?

МАРИЋ (изненађен): Полиција?

СПАСОЈЕ: Да, и мене не би изненадило ако се њени агенти већ овога тренутка налазе пред мојом кућом, или можда у дворишту, или можда чак и ту, пред вратима.

МАРИЋ: Тако сам опасан?

СПАСОЈЕ: Опаснији но што ви мислите, јер све ваше радње, сви ваши покрети, све ваше махинације, откривене су.

МАРИЋ: То је врло интересантно.

СПАСОЈЕ: И за полицију је врло интересантно.

МАРИЋ: Мислите ли ви казати што ближе о тим мојим радњама и махинацијама?

СПАСОЈЕ: Упознаћу вас са целим материјалом који је прикупљен против вас како би могли сами да оцените опасност у којој сте.

МАРИЋ: Бићу вам захвалан.

СПАСОЈЕ: Ви сте, господине, агент и експонент једне анархистичке организације којој је циљ рушење државе, рушење друштва и друштвеног поретка.

МАРИЋ (смеје се): То је све?

СПАСОЈЕ: То није све уверићете се да није све кад вам изнесем материјал. Почетак истраге води од некакве крађе писама у вашој кући...

МАРИЋ: Љубавних писама?

СПАСОЈЕ: Тако ви кажете, али истрага друкчије каже... То је била крађа писама која вас тешко компромитују и која откривају сву вашу разорну акцију. Чим су та писма ухваћена, ваш интимни сарадник у тој акцији, некакав руски емигрант Аљоша, извршио је самоубиство, а ви сте пребегли преко границе и скривено сте живели у емиграцији три године.

МАРИЋ: То сад први пут чујем. То су била, дакле, политичка писма?

СПАСОЈЕ: Не политичка, већ револуционарна, анархистичка.

МАРИЋ: Могло би се и тако рећи ако се неверство женино схвати као анархија у браку.

СПАСОЈЕ: Полицији је позната садржина тих писама.

МАРИЋ: Тако, полиција их је читала?

СПАСОЈЕ: Није их читала, јер је госпођа уништила сва писма желећи да вас спасе.

МАРИЋ: Врло сам благодаран! Али по чему онда полиција зна да су писма револуционарна, сем ако то госпођа не тврди?

СПАСОЈЕ: Разуме се да она то тврди.

МАРИЋ: Тако?! То значи да ће госпођа то и посведочити ако устреба.

СПАСОЈЕ: Дабоме да ће посведочити.

МАРИЋ (обраћајући се Рини): Волео бих да ми то и сама госпођа каже.

РИНА (збуњена, узбуђена, чисто грца): Ја... ја...

МАРИЋ: Да, да, да, госпођа ће сведочити, јер то потпуно одговара њеном схватању морала.

НОВАКОВИЋ: Господине, ја вам не дозвољавам да вређате моју жену.

МАРИЋ: Ја вређам своју жену, госпођа је само ваша наложница.

НОВАКОВИЋ: Док носи моје име...

МАРИЋ: Име? Не знам да ли за вас то значи што, али за госпођу не! Носила је она и моје име, па ипак је имала своје нарочите погледе на морал: носи сада ваше име имајући увек своје нарочите погледе на морал.

РИНА (гушећи се од узбуђења н мржње која јој у том тренутку пламти из очију, плане одједном и дрекне): Доста! (пркосно) Сведочићу, сведочићу! (она од узбуђења клоне у фотељу)

МАРИЋ (мирно и равнодушно): Верујем вам! (Новаковићу) Па и ви ћете извесно својом сведоџбом то потврдити; и вама је позната садржина тих писама?

СПАСОЈЕ: Да, и господин ће то потврдити. И не само то, већ ће господин сведочити и о анархистичкој пропаганди коју сте ви водили међу радницима на грађевини, о сумњивим типовима, агентима разних интернационалних организација, које сте доводили са стране и запошљавали их на грађевини, да би им прикрили траг.

МАРИЋ: Господин ће то посведочити?

СПАСОЈЕ: И много штошта више.

МАРИЋ (погледа Новаковића право у очи, па кад овај обори поглед, он му са дубоким презрењем окрене леђа обраћајући се Спасоју): Разуме се да из реда тих беспрекорних сведока неће изостати ни ваш поштовани господин зет?

СПАСОЈЕ: Ни он, господине. И његова ће сведоџба бити од најтежих против вас.

МАРИЋ: Тако?

СПАСОЈЕ: Ви сте полазећи у емиграцију, а да би уклонили трагове који вас терете, поверили овоме младом човеку извесне ваше рукописе, за вас драгоцене, како сте ви рекли.

МАРИЋ: Тако је!

СПАСОЈЕ: Ето, видите, ви не поричете основни факат. Па да, истина се не може порицати. После вашега погреба, мој зет, не знајући шта да ради са остављеним рукописима, узео их је разгледати и, на своје велико изненађење, он је ту нашао најповерљивију револуционарну преписку са разним организацијама у иностранству. Преписку која не води у тамницу, већ право на вешала. Млади човек се нашао у забуни није свакојако желео да задржи такве списе код себе а да их преда полицији, нашто, да вас теретити кад сте ви већ били мртви? Мој зет се посаветовао са господином Антом, као човеком од искуства, и они су заједно донели закључак да сву ту коресподенцију спале у интересу вашега мира и спокоја на ономе свету.

МАРИЋ (са ужасном одвратношћу): Ваш зет ће то посведочити?

СПАСОЈЕ: Да!

МАРИЋ: А то ће потврдити и господин Анта?

СПАСОЈЕ: Господин Анта? Он ће се заклети на суду ако то треба.

МАРИЋ: Бедник!

АНТА (Новаковићу више поверљиво): Ето ти сад, по чему сам ја бедник?

МАРИЋ: Господине Протићу, ја бих желео да од вас чујем хоћете ли ви збиља смети тако што да тврдите?

ЉУБОМИР (ћути).

СПАСОЈЕ: Реци му, реци, слободно му реци!

ЉУБОМИР (мучен савешћу једва шапће): Да ... сведочићу тако!

МАРИЋ (плаче): Ниткове!

(општи покрет)

МАРИЋ: Ја сам мислио ви сте обичан лопов, а ви сте више него то, ви сте друмски разбојник.

АНТА: Охо!

СПАСОЈЕ: Немојте се узбуђивати господо, господин се нема чим другим бранити до увредама.

МАРИЋ (још увек узбуђен): А ви сте очекивали да ћу се ја бранити? Од чега? Од кога? Од вас, моралних бедника!

АНТА (Новаковићу): Ето сад опет, сад смо сви бедници!

МАРИЋ (тргне се и прибере): Нисам смео дозволити себи да се узбудим. Овакве појаве и у овој средини нису довољан разлог за узбуђење. (Спасоју) Вратимо се дакле малочашњем ћаскању? Реците ми, на пример, мој драги и најближи рођаче, реците ми, хоћете ли и ви што сведочити?

СПАСОЈЕ: Какво је то питање? Разуме се да ћу рећи све што знам. Не може се од мене тражити да будем несавестан, и да прикријем оно што знам.

МАРИЋ: А шта је то што ви знате и што би евентуално оптеретило вашу савест?

СПАСОЈЕ: Знам тачно о великим сумама у страној валути, које су вам поверљиво стизале из иностранства, знам...

МАРИЋ: И тај ћете исказ потврдити уверењима сличним онима која сте суду подносили о нашем сродству?

СПАСОЈЕ: Ја знам како ћу то потврдити, то је моја ствар.

МАРИЋ (поново се узбуђује): Боже мој, да ли је могуће све то што чујем да ли сте збиља ви рекли све то што сам чуо? Немогуће је замислити толика неваљалства сабрана код оволико малог броја људи. Људи да, добро сам казао, јер најзад, свако је од вас човек, свако од вас има и једну трунку човечанства.

СПАСОЈЕ: Има је, уверићу вас да је има;уверићу вас колико смо ми човечански и колико сам ја, у оваквом тренутку, водио рачуна о својим рођачким обавезама. (вади из џепа Шварцов пасош) Ја сам, господине, припремио већ визиран пасош за Немачку и друге земље. Ви се по томе пасошу зовете Адолф Шварц, јер под својим именом ви не би могли прећи границу. На пасошу је ваша слика. (даје му га)

МАРИЋ (згранут): Пасош?... Зашто пасош?

СПАСОЈЕ: Да се можете без сметње и за времена уклонити из земље.

МАРИЋ: Уклонити? (шчепа пасош) Дајте га, дајте га, дајте ми тај драгоцени документат. (трпа хитно у џеп) Ово је највећи писмени доказ вашег неваљалства. Не дам вам натраг овај документат, по цену главе вам га не дам!

СПАСОЈЕ: Не тражим га, чувајте га, требаће вам. Кад будете одлучили хоћете ли десет или петнаест година провести усамљени, невиђени, нечувени и под туђим именом у каквој пријатној немачкој или холандској, или ако хоћете шведској вароши, или ћете десет или петнаест година провести усамљени, нечувени и невиђени у каквој тамничкој ћелији, ви ћете тада схватити вредност овога пасоша.

МАРИЋ: У тамници... у ћелији? Шта ћу ја тамо, зашто? Зато зар што тражим да ми разбојници врате опљачкану част, труд и имање? И зато, је л' те, зато сам ја агент анархистичких ћелија, што хоћу да изобличим вас, отимаче и разбојнике. Зар за вас то значи рушење друштва и друштвеног поретка? Зар једна перверзна жена, један лажан пријатељ, један разбојник на катедри универзитета, један отимач туђе имовине и један кривоклетник; зар су то стубови на којима почива тај ваш друштвени поредак? И зар је онај који тражи да му се отета морална и материјална имовина врати, зар је то разоран елемент? О бедни ниткови, који не заслужујете чак ни да честит човек пљуне на вас!

- **Извор:** Бранислав Нушић, *Драме*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1971.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Како реагују Спасоје, Рина и Анта на чињеницу да је Павле Марић жив? Чиме се то оправдава?
2. Прочитај уводни део и изрази свој став о поступцима наведених ликова након наводне Павлове смрти. Шта је то грижа савести? Има ли те појаве у овој драми?
3. Детаљно анализирај лик Спасоја у датом одломку. Шта он стално носи са собом и шта то говори о њему? Како то да он плаши Анту робијом, а не брине се за своју судбину?
4. За шта Спасоје оптужује Павла? Покушај да те оптужбе доведеш у везу са временом када је драма написана (1937. године). По чему се може упоредити стање у савременом друштву са стањем друштва у драми?
5. Каква је реакција Павла Марића на Спасојине речи? Ко му привлачи највише пажње и зашто? Пронађи део у тексту где Павле описује тадашње друштво. Зашто он пристаје да оде под лажним пасошем у иностранство?
6. Нушић је ову драму окаратерисао као комедију. Како оправдаваш тај његов поступак?

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Покојник, комедија, сатира, лицемерство, грижа савести

Војислав Илић

Песме
(избор)

Тибуло

Пред хладни Венусов кип, под сенком питоме ноћи
Тибуло, квирит млад, зачуђен застаде немо,
И чудни гледаше лик. На крилу одмора свога
Ромула вечни град спокојно, тихо је дремо,
А квирит стоји млад,
И с чудне статуе те сањиве не своди очи,
И гледа бајни рад.
И зора сину већ, а он је стојао будан;
И снова тавна ноћ распусти чаробне власи,
А он је сневао сан – и прекор из сна га трже,
Кроз бурни, цели град, што тајни збораху гласи,
И он је чуо сам:
Несретни Тибуло наш, богови нека га штите!
Он љуби хладни кам.

Тибул Албије – римски лиричар из првог века пре нове ере, који је писао елегије савршеног песничког облика; умро је врло млад али је својом поезијом обележио раздобље у римској лирици.

Венус – Венера, богиња лепоте и љубави

квирит – римски грађанин

кам – камен

Сиво, суморно небо...

Сиво, суморно небо... Са старих, ограда давно
Увели ладолеж већ је суморно спустио вреже,
А доле, скрхане ветром, по земљи гранчице леже;
Све мрачна обори јесен, и све је пусто и тавно,
Без живота је све.
Изгледа, као да самрт уморну природу стеже,
И она тихо мре...

А по каљавом друму, погружен у смерној туги,
Убоги спровод се креће. Мршаво, малено кљусе
Лагано таљиге вуче, а врат је пружило дуги –
И киша досадно сипи, и спровод пролази тако,
Побожно и полако.

вреже – изданак биљке пузавице

таљиге – дрвена запрежна кола

Ладолеж

У позну јесен

Чуј, како јауче ветар кроз пусте пољане наше,
И густе слојеве магле у влажни ваља до...

Са криком узлеће гавран и кружи над мојом главом,
Мутно је небо сво.

Фркће окисо коњић и журно у село граби,
И већ пред собом видим убог и стари дом:
На прагу старица стоји и мокру живину ваби,

вабити – дозивати

зељов – пас

И с репом косматим својим огроман зељов с њом -
А ветар суморно звижди кроз црна и пуста поља,
И густе слојеве магле у влажни ваља до...

Са криком узлеће гавран и кружи над мојом главом,
Мутно је небо сво.

Јутро на Хисару код Лесковца

Са пустих, далеких поља јутарња магла се диже
И хладни ћарлија ветар. У граду живот се буди:
Тамо убоги ужар износи мангале своје,
А тамо суморни Турчин озбиљно ножеве нуди,
Или замишљен пуши;
На мушком његовом лицу мрачна се замрзла збиља
А бол у крепкој души.

Чуј! У долини тамној затутњи недељно звоно…
Јелен се у гори прену и журно подиже главу,
И пошто окрете поглед на зрачно-пурпурни исток,
Он журно у скоку наже и оде у маглу плаву.

мангале – суд за грејање и распаљивање дрвеног угљена

Запуштени источник

Разорен источник стоји, окружен високом травом,
И валов, изваљен давно. Из празних камених груди
Не струји бисерни талас у жарке јулијске дане,
Кроз пусте и мирне стране.

Сува кржљава крушка, кô црна огромна рука,
Суморно над њим стоји. И криве њезине гране,
Наказно пружене горе, кô израз паклених мука,
Од суве, самртне жеге усамљен источник бране.
Некад је на ово место, по стази зараслој давно,
С крчагом на рамену слазила пастирка млада;
И пастир певаше песме у вече, тихо и тавно,
Гонећи весела стада.

Ту сам некад и ја замишљен слазио често
У мајске вечери јасне. Ту беше за мене место
Тајних и слатких жеља. Лисје је шумило тада,
Док бистра и хладна вода у урну мраморну пада
И прелива се тихо… И вали животних сила
Преливаху се тада из моје млађане душе
Пространо, широко, вољно, кроз места бескрајно мила,
Где ветрић, премируђ чисто, топлином љубави душе!
Кô забораву мрачном предаде источник живи,
Да плодоносни талас не шуми весело сада?
Где су дријаде нежне са кривим и оштрим српом?
Где су питома стада?

источник – извор

валов – дрвено или камено корито

дријаде – морске виле

***

• **Извор:** Војислав Илић, *Песме*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002.

Сува, кржљава крушка, кô црна огромна рука,
Суморно нада мном стоји. И криве њезине гране
Наказно пружене стрше с изразом паклених мука,
Кô да ме последњом снагом од мисли очајних бране.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Како реагује песник Тибуло кад угледа Венерин кип? Шта нам говоре његове очи? О чему он сања? Какав је однос уметника и остатка света? Чему служи уметничко дело тј. Венусов кип? Повежи то са парнасизмом из Појмовника.
2. Размотри композицију *Сиво, суморно небо* песме и уочи два мотива и њихову међусобну повезаност. Уочи силазну градацију у првој строфи и објасни њену функцију. Одреди микро и макрослику. На који начин јесењи пејзаж прелази у слику суморне људске судбине? У прве две строфе доминирају придеви. Зашто? Шта је заједничко глаголима који се јављају у том делу песме? У прва два стиха друге строфе једна реч налази се на почетку, у средини и на крају исказа – пронађи је и објасни уметничку функцију тог огрешења о језичку и стилску коректност.
3. Обрати пажњу на почетак песме *У позну јесен*. Коме се лирски субјект обраћа и шта се тиме постиже? Анализирај пејзаж у песми и истакни визуелне и звучне квалитете. Протумачи смисао израза "пусте пољане наше". Протумачи симболику гаврана у песми. Шта песник жели да нагласи варирањем прве строфе као последње? Како се зове таква композиција? Одреди врсту песме.
4. Како је компонована песма *Јутро на Хисару код Лесковца*? У каквом се односу налази средишња слика према пејзажу којим је уоквирена? Какве асоцијације у теби буди убоги ужар, а какве суморни Турчин? Да ли се у песми могу наслутити песникова осећања? Зашто је хексаметарска организација песме нарушена у два стиха? Повежи ту појаву с болом у души Турчина, који је некад господарио овим крајевима.
5. Изнеси своје утиске о песми *Запуштени источник*. Да ли се у њој јавља песников субјекат? Документуј песниково присуство стиховима из песме и анализирај песниково душевно стање. Од каквих се очајних мисли он брани? Какво симболичко значење имају запуштени источник и сува, кржљава крушка? Да ли се на основу ове песме може говорити о Војиславу Илићу као зачетнику симболизма?

ПОЈМОВНИК

Хексаметар је стих који се састоји од шест наглашених места у стопама, од којих су првих пет најчешће дактили, а шести трохеј или спондеј. Структура хексаметра најчешће изгледа овако: _ U U _ U U _ U U _ U U _ U U _ U.

Дескриптивна песма је врста лирске песме у којој се описују природа, њене лепоте, звуци, боје, биљни и животињски свет који је настањује. У описној песми лирски субјекат описује неки предео или појаву у природи.

Парнасизам – песнички правац који представљају песници окупљени око часописа *Савремени Парнас*. Њихову поетику карактерише: презир према маси; уметност је могућност да се побегне из бесмислене стварности; циљ уметности је она сама (уметност ради уметности – l'art pour l'art, ларпурлартизам); форма је на првом месту и негује се до савршенства; хладан и објективан однос према стварности; уметност не треба да служи ничему осим лепоти; избегавају субјективне теме и осећања; обрађују теме из историје и митологије.

Симбол – песничка слика чије се основно значење знатно шири сугеришући много идеја и емоција.

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

По Јовану Деретићу, Илић је у српском песништву извршио оно што је десетак година раније захтевао Светозар Марковић: одлучан раскид с романтизмом. Међутим, његове књижевне тежње само се делимично поклапају с Марковићевим програмом и с реалистичком поетиком. У неким песмама он је био гласник напредних идеја свог доба, оштар критичар друштвених и политичких изопачености. Али, његова поезија, гледана у целини, супротна је духу тенденциозне, прагматичне књижевности за коју се залагао програмски реализам. Својим естетизмом и формализмом Илић је отворио пут друкчијој поезији; поезији којој је подједнако страна оријентација реалиста на обичну стварност и захтеви идеолога за укључивање књижевности у друштвене и политичке борбе, поезији у којој је најважнији моменат брига за саму себе, за своје властито уметничко биће.

Песничко дело Војислава Илића не може се подвести ни под једну школу. Његово певање представља неку врсту синтезе стваралачке поетике 19. века. Према примењеном песничком поступку Илићево песништво се дели на:

– класицистичко песништво инспирисано грчком и словенском митологијом (*Бахус и Купидон, Данаја*);

– романтичарско песништво са мотивима из прошлости и источњачким митовима. Ту је изражена жалост што живот брзо пролази, доминантан је елегични тон, избија меланхолично осећање (*Пећина на Руднику, Љељо*);

– реалистичко песништво које се прилично неуспешно остварило у сатирично-социјалним песмама, али је зато високе уметничке домете достигло у дескриптивним песмама (*Сиво, суморно небо, Грм*). Поред склада форме, у њима до изражаја долази ликовни елемент. То су слике реалног света којима је човек окружен, а природа служи као оквир. Углавом се описују зимски и јесењи пејзажи испуњени влагом и хладноћом, осенчени сивилом. У опису песник не учествује већ је све дато фотографски и реалистично. Стога ту говоримо о реалистичкој дескрипцији будући да се реализам не може у потуности остварити у поезији;

– парнасовско песништво остварено је углавном на античким мотивима и обележило је Илића као песника европске културе. То је тзв. словенски парнасизам јер Илић није познавао европске парнасисте (*Тибуло, Химна векова*);

– симболистичко песништво које представља наслућивање симболизма и открива је песничко визионарство Војислава Илића (*Клеон и његов ученик*).

Песништво Војислава Илића је разноврсно и са жанровског аспекта; огледао се у сатиричној и родољубивој поезији, љубавној поезији и романсама, елегијама и описним песмама.

ИЗ РИЗНИЦЕ РЕЧИ

Симболизам као уметничко опредељење, и истурање акустичких феномена у први план, представља један од најзанимљивијих момената у Илићевом песништву. Војислав Илић је снажном песничком интуицијом осетио општа стремљења у европском песништву свог доба. Пре тога он је у својој књижевности обновио класицизам, и створио својеврсну парнасистичку поезију. Крајем 19. века Илић је имао могућност да се и у лектири сретне са симболистичком поезијом. Као песник који је целог свог стваралачког живота био сликар, који је ликовно у поезији користио до максимума и максимум из њега извукао, сада наједном показује неповерење према визуелним утисцима. Као што симболисти прибегавају музици и окрећу се од парнасистичког

уобличавања ликовног, тако и Илић почиње да трага за акустичким преокупацијама. Прекретницу у Илићевом делу обележава песма *Клеон и његов ученик* где је први пут у српској књижевности употребио реч симбол:

„Све је само симбол што ти види око,
Све што душу твоју и ведри и мрачи.
Симбол је и земља, и небо високо,
А суштина оно што он собом значи."

Приближавање Војислава Илића симболизму може се пратити на више планова. Илић је симболизам наслутио и припремио му терен у српском песништву:

Он је увео у поезију нову лексику, реквизит Бодлеровог сплина.

Поставио је проблем симбола у животу и поезији. Дијагноза једног новог стања духа и поетске температуре била је постављена.

Ликовне парнасистичке елементе у последњој фази стваралаштва превазишао је врло интензивним музичким преокупацијама.

Доживео је нагло враћање субјективности на једном новом нивоу који не значи и враћање романтизму. Песнички пејзаж више није резултат незаинтересованог посматрања, реалистичка или натуралистичка копија објекта, него је субјективизиран, интензивно условљен личношћу песниковом.

Милорад Павић, *Симболизам Војислава Илића*

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Војислав Илић (1860–1894), песник парнасовско-симболистичке школе и претеча српског симболизма. По рођењу Београђанин, син књижевника, министра правде и државног саветника Јована Илића чији је дом био стециште књижевног Београда, окружен браћом која су се такође бавила литературом. Зет Ђуре Јакшића. Због слабог здравља школовао се нередовно и непотпуно, радио је као учитељ, као коректор Државне штампарије, писар Министарства унутрашњих дела, а касније и као вицеконзул у Приштини. На њега су највише утицали руски романтичари. Преко руских и српских превода упознао се с песништвом других народа, посебно с античком поезијом и митологијом. Његово песништво представља прекретницу у развоју српске поезије – раскид с романтичарском песничком поетиком и почетак нове артистичке поезије. Брижљиво је неговао песничку форму, на прави начин увео хексаметар у српску версификацију, као и античке теме и мотиве. У његовим песмама песничко ја као да се повлачи из песме, емоције се исказују кроз слике и пејзаже, те је на тај начин Илић претходник симболиста.

Војислав Илић

КЉУЧНЕ РЕЧИ

хексаметар, дескриптивна песма, парнасизам, симбол, симболизам

Натурализам

Пол Сезан, , *Пол Алексис чита своје дело Емилу Золи*

Натурализам је књижевни правац који је настао у **Француској** и другим европским земљама у **последњој четвртини 19. века**, који се заснивао на открићима природних наука (биологија, зоологија) и на филозофској основи позитивизма. Главна теза натурализма била је да је човек **производ наслеђа (расе), средине и историјске ситуације (момента)**, и да се на тој основи најбоље може разумети и протумачити и писац и његово дело.

Главни представник у Француској је **Емил Зола.** Литература и уметност се, по њему, све више развијају у знаку науке. Модерни романсијер је нека врста лекара, не по томе што лечи, већ по томе што се с научном одговорношћу односи према болестима свога века, откривајући их и детаљно описујући. Пошто је у природи и у животу све детерминисано (узрочно одређено), и пошто природне науке, на основи детерминације, долазе до својих сазнања **методом експеримента** (стварање одређених услова за манифестовање неке појаве у лабораторији), и романсијер се може послужити истом методом: не само посматрајући појаве у животу него и стварањем (замишљањем) одређених услова у којима ће се нека животна појава најразличитије манифестовати. То је тај романсијерски експеримент, који ставља личности у кризне ситуације и изазива их да се испоље у својој **физиолошкој и психолошкој огољености.** Зато се модерни романсијер-експериментатор ослања у највећој мери на резултате науке о проблемима наслеђа и о физиолошко-хемијским основама човекових психичких реакција. Романсијер који тако пише своја дела лишен је субјективне произвољности и ствара своја дела са тежњом да постигне **тачност и прецизност природних наука.**

Заснован на оваквим ставовима, натурализам је створио и своје посебне стилске поступке, доводећи реалистичке захтеве о објективности описивања и искључивању сваког емотивног односа уметника према предметима које описује до крајњих граница. У немогућности да

од живота створи „експерименталне случајеве", Зола изабира **„клиничке случајеве"**, у којима се и абнормално и болесно видљиво испољава и много јасније открива механизам људске психе. Патологија злочина, проституције, пијанства, лудила, дегенерације, разних врста психоза – постаје главна тема натурализма. Верно бележење и регистровање и најмањих појединости доводи до **наглашене детаљизације описа,** који заузима читаве странице и постаје сам себи циљ.

Уметник се мора документовати на лицу места ради прикупљања тих појединости. Роман и драма постају тако уметнички друштвени документи, који могу имати програмско-социјалну функцију.

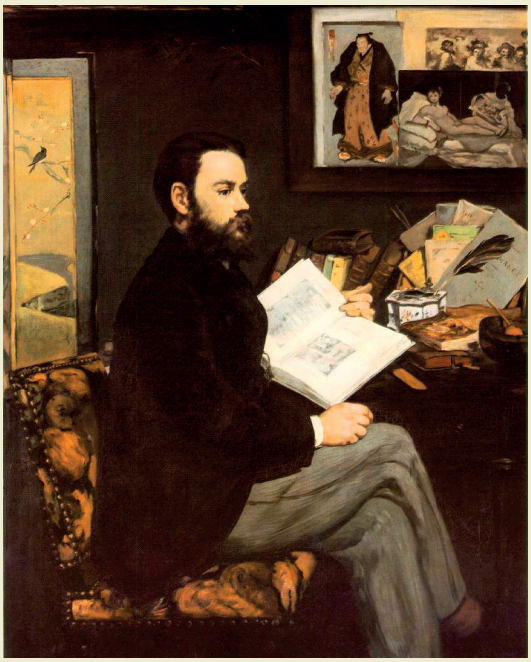

Едуар Мане, *Емил Зола*

У српској књижевности натурализам се никада није конституисао као стил, већ постоје само његови расути одјеци. Највише му се приближио Симо Матавуљ у својим *Београдским причама* те Светолик Ранковић. Ранковић је први српски писац који приказује личности у развоју, за разлику од Игњатовића који слика искључиво статичне ликове. У настојању да личност сагледа из унутрашње перспективе Ранковић се кретао путевима који код нас почињу са Лазом Лазаревићем.

У складу са поетиком натурализма, у делима Светолика Ранковића дошло је до померања од социолошких ка биолошким и психолошким мотивима. У приказивању мрачних страна живота, у откривању скривених нагона у човеку, његове саможивости и свирепости, деструктивности и аутодеструктивности уочавају се додирне тачке са натурализмом.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

натурализам, Зола, експеримент, фиозиолошка и психолошка огољеност, клинички случајеви

Светолик Ранковић

Сеоска учитељица
(одломци)

»А како сам га ја замишљала!« говораше учитељица у себи, враћајући се своме стану. Разочарана је у свима својим претпоставкама и надама, које је сновала још у школској клупи. Боже мој, како се је то све сјајно замишљало!... Знате већ шта може мислити здраво и весело шеснаестогодишње девојче. И село јој је у тим сновима изгледало друкчије, светлије, и људи су били меки, добри, послушни... све се то пред њом угибало, све је сматрало за највећу срећу на кога се она осмехне, све се то радовало, што их је она усрећила својим доласком.... А оно, гле: умало је не одјурише. »Нисмо те, веле, ни звали«...

»Па он бар да је друкчији!«... да је онакав, како је она замишљала свога нежењена колегу, не би јој тешко падале остале незгоде. Та она је одрасла у сиротињи: отац јој у једном оближњем селу шпекулише, продаје сељанима со и опанке, купује од њих коже јагњеће, вуну, воће и све друго што има доста муштерија у вароши а не захтева велики капитал. Тако се с муком школовала у Београду, па сад дошла овде, да не буде оцу на терету, а богме и да потражи своју срећу... Толике учитељице удате, управо све у целом срезу, све су за учитељима. Па како лепо живе! И она је, ето, мислила да ће и њу та судбина стићи одмах прве године, али види се није суђено. Куд је такав, па још привремени!... Али не мари; види се да ће бити мекши од воска: она ће моћи поступати по својој вољи; он јој бар неће бити на сметњи.

– Честитам, госпођице, ново друштво викну неко иза њених леђа.

– А, жестока посла! Младић и по!

Она се осврте и спази ћату где јој се примиче. Би јој врло непријатно: она је већ опазила неке његове значајне погледе и хтела је одмах удаљити га сасвим од себе, али се сетила очевих савета: да је ћата велика сила у општини и да треба увек са њим лепо поступати. Она је сад разумела о коме ћата говори, али одмах помисли: неће ли бити и незгодно и опасно, да га пусти на таку близину к себи, а још више јој паде тешко, што се овај простак подсмева њеном другу, те му одговори доста опоро:

– Не знам шта ви говорите.

– Ехе... па онај криви. Ваш нови учитељ...

– Не могу сви људи бити фини и углађени: неком је Бог дао памет, а неком, место памети, зализану главу... – рече она иронично, не прикривајући своју мисао, па убрза кораке те ћата поче изостајати.

»Ако ми се још и овај наврзе на главу, имаћу муке. Ту ми нико не поможе: одмах ће појурити у министарство тужбе, доставе... Хај-хај да горка хлеба!...

Али опет ваљда ће Бог помоћи. Нисам ја ни прва ни последња на овом путу... Али он... ух, све би друго лако, само да је он друкчији« Тако мислећи стиже у свој стан.

... А Гојко посматраше како се чича Стојан превија око његове постеље...Чича изиђе весео, а Гојко се спусти и леже на своју нову постељу...

»И овде оно исто! Иста запрега, исти посао, па исти и људи... И овде смањују додатке, чим опазе да је човек мекши. Али ето и она зло прође, а није баш тако мека, уме добро да говори. Бадава, мора тако да иде, кад смо бачени на милост овим безјацима!... Срећа те држава даје плату; онако би се липсало од глади...«

безјак – глупан

»Још ништа не видех, ни какве су учионице, ни колико имам ђака... Да ли је спремљено све што треба за отварање првог разреда?... Како ли ће она... Ах, шта ја све око ње, кад она и не мисли на мене; то сам баш добро видео... Како ме је гледала... као да сам... како ћу рећи... ћорав или сакат. Море, знам ја: да ја нисам само привремени, да ви'ш како би облетала. А овако, баш ми је тешко. Ето, свршио сам више од ње: она из основне школе право у институт, па за шест година готова, а ја — четири гимназије, целу учитељску школу, и само још да ми би издржати учитељски испит, па дивота! Ал' ето!... Ал' опет, зар не би баш она могла навикнути на мене! Навика је велика чињеница, тако учисмо у психологији. Па за прво време ја не бих што друго ни очекивао ...«

»А после, Боже мој, кад би се залегла љубав, она права љубав, што је песници певају, што сав свет о њој говори... па ја и она — муж и жена!... Разуме се већ: ја сам постао сталан, положио практични испит, па гледам ко је срећнији од мене! Хе, али ...« И мисли његове одоше далеко, веома далеко... Он поче да се смеши, очи му се засветлише радосним сјајем, руке се расклапаху и склапаху, као да привлаче кога, горња усна се, заједно с брком, нервозно трзаше. Он беше сав, са целом својом душом, у другом, лепшем свету, у сјајнијем положају, који потпуно одговараше његовим најтајнијим жељама и помислима... Дуго је времена прошло тако. Смркло се одавно.

(...)

Она одјури преко дворишта, заклањајући се дрвећем, па не уђе на врата, но обиђе и стаде под један прозор. Јест, они су... По столу разбацане пилеће оглодане кости, коре и мрве од хлеба, тањири у нереду побацани по столу, или наслагани један на други... Ено и чашице ракијске, жути се на дну ракија... Тамо даље оно округло стакло, у њему игра, искри се чисто бело вино... По соби неред... Са њеног кревета разбацани јастуци, згужван ћилим... А-а-а!... Као да је нарочито гледао како би је што јаче увредио!... А њих двоје седе, загрљени, једно уз друго, и гледају се мутним, пијаним очима... Љубици смрче пред очима... дође јој онај мушки лик црњи од пакла, одвратнији од ђавола. О, кад би га само могло нестати!... Она опет стаде, двоумећи: нешто је снажно вукло тамо у собу... Али што ће тамо?... Да изнесе на видик и њој своја страдања, свој пораз... да јој да прилике да ликује над њом!... Не, не... Не тамо!... Али куд ће?...

Одједном се нечему досети, претрча двориште и изиђе пред вратнице, где је очекиваше радознао Богосав.

– Хоћете ли путовати кроз шуму? – запита га она, гледајући неким светлим, необичним погледом, из кога бије смрт и вечна мржња. Лице јој беше све нагрђено и онакажено од неке унутрашње муке.

– Хоћемо ... или управо не знам ни ја. Тамо је све равница, нема планина. А што питаш?

– Хоћеш ли да га убијеш?!... – прошапта она неким пискавим, загушеним гласом, отварајући очи све више и гледајући пренераженa сељака право у очи, као да га сугестује.

– Хоћеш?... Пропусти га напред... па онако с леђа... ножем, пирни га... Само да те нико не види. Па ћу бити твоја!... Твоја, разумеш ли? Хоћеш?...

Богосав, пребледео од страха, дрхће, трзају му се вилице, а очи не може да одвоји од оних сјајних и суманутих очију, које пију, пију... и успављују..

– Како?... А што?!... једва промуца.

– Говори брже... сад, сад... Да га не оставиш жива!... Па чим дођеш... право у ону собу... Па ћемо онда нас двоје наставити весеље. Хоћеш?...

Богосав, готово занесен чудом, само да би се отресао ове изненадне страхоте, отвори уста и проговори брзо:

– Добро... учинићу, не бригај... А велиш после... сигурно? Немој да ме превариш!... осмехну се он усиљено.

– Знаш да сам после у твојим рукама. Можеш што хоћеш са мном...

– Добро, иди ти сад, склони се где, док ја њега изведем. До мрака ћу се вратити.

– Имаш ли нож?

– Не бригај, кажем ти – одговори он прибирајући се полако и долазећи к себи.

Она се сакри у башту за неко густо ружино жбуње, а Богосав оде преко дворишта, машући главом.

– 'Натема је!... Луд сам ја да идем на робију, или још да изгубим и главу због њених враних очију!... Ехе-хе!... Биће, вели, моја... А докле? Док нас не спетљају обоје, па... пхи! И он духну преко руке, па уђе у кућу.

Брзо изиђе отуд сама Милица, подигнуте главе, весела лица. Осврташе се бојажљиво, гледајући да нема кога ко би је видео. Потом обори главу и, замишљена погледа, пређе преко дворишта.

Љубица је сад први пут виде изблиза. Пролети јој кроз главу све, што је знала о њој: муж јој у војсци, ожењен још од осамнаесте године... свекар нека добричина... она доведена из сиротињске куће... Љубица је гута, гута погледом, сажиже врелим очима... Шта је ово?!... Је ли могућно да овака жена има овако невин, овако детињи израз лица?... О, то су јој лице морали набавити сви демони из пакла!...

Млада, лепих црних очију, танких повијених обрва, нежна, чиста лица... неописана лепотица!... Иде брзо преко дворишта, а на лицу јој исписано некако невино, чисто детиње задовољство... И цело јој лице детиње, нежно... мала устанца скупљена, румене се танке уснице, мислиш сад ће да заишту лутку. И гледа наивно, као да је мало у свету живела, па не зна ништа... Иде тако замишљена и смешка се задовољно, детињски...

О, сад тек разуме Љубица шта је привукло Влајка, и с тога је његова кривица још страшнија, још одвратнија... Развратник, ужасни развратник!... Ах, што не може сад да скочи из заседе!... па.. па да је сву... Али нашто то? Он, он је ту једини узрок свему... он треба и да страда... Ево и њега!...

Чим се затвори двориште за Милицом, на вратима се појавише Богосав и Влајко. Како се опремио! На њему је сеоско одело, окорамио двоцевку па иде весело, као човек, који је до овога часа пливао у задовољству... Смешкају му се уста, глади танке брчиће, а оним чудним очима сече као ножем... Љубица се шћућурила уза жбуње, отворила уста, па не дише... дави је нешто у грудима страшно, мути се све пред очима... навалише неки бурни осећаји, и она сад не мисли о оном, који пролази, весео, поред ње, не види га, него се чуди шта то бива у њој. Стеже... све више стеже!... Ах, па она ће да плаче!... Да ли?... Не, није то...

Вратнице се давно затворише и пријатељи замакоше у сокаке, а она се још мучи, трза се и осврће уплашено око себе... Шта је ово?... Докле ће да траје?... Или да није смрт?.... Ах, кад би то било!...

– И што ја не бих могла сад умрети обичном смрћу?... Ето, један удар... капља и готово! А Гојко се мучио много:... Уф!... Гле, лакше ми је... добро је... Али се опет мути у глави. О-о-о!...

– Шта се то навлачи... црно, густо?... Иде, иде... плива... све ближе... Не види се ништа!... Да није то капља?... Ах, да седнем у ово жбуње...

И она се спушта на земљу, окреће се сокаку и гледа, гледа... тупим, животињским погледом. Образи јој сасвим упали међу вилице, јабучице искочиле, очи се увукле далеко унутра у своје станиште, па гледају отуд страшно, бесвесно; усне само понекад задрхћу, тргну се и опет се скупе, припију се...

Гле, дечко пролази сокаком... звиждуће и маше одељаном палицом... Одједном је завитла и удари о крушкову грану, која се пресамитила преко плота. Паде неколико жутих, зрелих крушака... једна се распрсла на двоје, па се беле полутине и преливају се на сунцу...

– Није то; шта оно беше друго, важније?... Не знам... Баш ништа не знам... и не могу да мислим.

А дечко поједе крушку, и таман да баци огризак, а поред њега протрча велики кер, гледајући преда се... Баш као наручен!... Дечко махну руком и скоро

истога тренутка скикну кер... Скикну, зачуди се јамачно шта га то буди из дубока размишљања, па махну репом живо, трже се и стругну низа сокак... А дечко подвикну за њим, пратећи га очима и веселим погледом, док не замаче за врљике, па онда дохвати палицу и стаде разгледати крушкову грану, нема ли још која зрела жутица...

– Ах, па ја га знам! То је од оних првих Гојкових четвртака... Или није?... Не знам, ништа не знам... А шта сам оно мислила?... Чекај!... Није то... није то... нешто лепше... Или није лепше... није ништа лепо... Не знам!...

Сад јој стадоше ноге одскакати од земље, усне се трзаху јаче и јаче... обузела је дрхтавица. Сети се сад да има нешто страшно, ужасно... ту је око ње, где ли... не зна ни она... Не зна ни шта је ни о чем је, али је страшно... нечувено... страшније од свега до сада... некаква катастрофа!... И то је оно што јој је омотало очи и ум црним застором, те не види ништа... Али шта је, шта је?... Ужас, треба бежати... дај да се бежи!... Не могу ноге да се покрену... Она обори главу и замисли се...

Прогнаше деца чопор говеда на пашњак... Запрашио се сокак, прашина трепери према сунцу и прелива се од пепељаве и беличасте у љубичасту боју... Деца носе започете корпе, одељане витке или очишћену лозу да продуже рад... Краве наиђоше под крушку, где је опало мало лишћа и остала која зелена крушка... Опружише вратове, дунуше снажно у прашину и покупише лишће и крушке... Једна младица, јамачно првешка, мало нежнијега срца, рикну протегнуто, па продужи пут за друштвом... Олакшала је чежњу материнскога срца...

И опет мисли, и опет пролазници, и тако редом, час за часом, ћути и гледај, гледај, гледај... а у глави се само мути и комеша...

Одједном је обасјаше коси, врели зраци... Она. се трже... Шта је ово?... Где је она?... Ах, одједном се сети онога страшног... Коса јој се стаде одвајати од главе, срце се следило, стало, не куца нимало... И она се сва окаменила... Ужас!... Које је доба?... Заранци... Па он је већ мртав... мртав!... убијен!... А онај ће сад доћи, тек што није дошао. Казао је до мрака... Јест, сећа се!... И он ће тражити награду!... Он?!... Он... То ће бити четврти!... А она се већ решила, решила се!... Брже, брже да не буде доцкан!...

И она трчи, сплеће се и опет трчи, али јој се чини да се не креће с места... Брже, смркнуће се!.. Гурну врата... гле, отворена!... У кујни нешто клопара... она се уплаши, застаде... Чује се кашаљ... Ах, то је Стојан... Кад је он дошао?... Или је био овде од јутрос, па сад спавао?... Полако, на прстима... Соба није закључана ... Ено ормана! Ту је!... Само да извуче ону горњу фијоку... Гле како се сија челична, никлована цев... А револвер кратак, мали као каква играчка... Видиш, стоји велика мрља на застирачу од ормана... извесно је од вина... Али брже!...

Она зину, подиже руку и осети хладан челик на врелим уснама... Пријатно је ово осећање, али она нема кад... Рука дрхће... дрхће... она подмеће и другу... Прсти

се заплели ... не може да намести кажипрст на обарач... Ха, ево!... Вуче... Обарач се покрену и чини јој се застаде... Она се спреми да повуче јаче... али истога тренутка нешто необично груну... задими се... гурну је некуда снажно, и она се претури...

Стојан се трже, ослушну... и одједном му дође пред очи цела ужасна истина. Диже му се коса на глави, појури преко кујне и отвори собна врата... Задахну га дим од барута... А доле на поду бели се онакажено, слабо лице, из уста тече крв...

– Братићу!... Браћо!... Помоћ!... – дрекну он и истрча на сокак, вичући по селу из свега гласа.

А сунце трепери и блиста се... румене се веселом чаробном светлошћу његови зраци... оно се спушта величанствено и мирно, као да оставља цео свет у срећи, као да нигде у свету нема бола ни чемера.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Пажљиво анализирај Љубичина размишљања на почетку одломака. Шта је она очекивала, а шта ју је дочекало? Како се сукоб идеала и стварности одражава у њеним мислима?
2. Какав је однос Љубице према ћати? Какав статус има власт у селу?
3. Анализирај Гојкова размишљања. О чему он машта? Шта закључујеш ако упоредиш његове снове и Љубичин доживљај свога колеге?
4. Шта је заједничко Љубици и Гојку, а по чему се разликују?
5. У другом одломку пажљиво прочитај опис собе у којој је Љубичин муж Влајко са љубавницом те протумачи симболику тог описа.
6. Како Љубица реагује кад види мужа са љубавницом? Шта тражи од Богосава и шта му обећава? Како објашњаваш тај њен поступак?
7. Пажљиво анализирај Љубичино психичко проживљавање, те њен физички изглед. У каквом су односу ти описи? Зашто је Љубица фатална жена (погледај Појмовник)?
8. Како природа реагује на човеково самоубиство?
9. Пронађи у одломцима елементе натурализма.
10. Прочитај Појмовник те пронађи унутрашњи монолог и доживљени говор. Упореди ова два облика казивања и изнеси своје мишљење о томе.
11. У Појмовнику се упознај са појмом боваризма те га доведи у везу са наведеним одломцима.

ПОЈМОВНИК

Унутрашњи монолог представља неизречено размишљање лика и испољава се у сложеним, најчешће безизлазним ситуацијама у којима се лик нађе. Казивање је у првом лицу. Унутрашњим монологом настоје се дочарати процеси који се одвијају у јунаковој свести, односно да их пренесе непосредно, без интервенисања писца. У унутрашњем монологу свест се предочава без логичке повезаности, граматичке сређености и поштовања хронолошког редоследа. Кроз унунутрашњи монолог писац даје процес образовања мисли и осећања својих ликова. То је неказани говор помоћу којег нека личност изражава своје најприсније мисли, и то оне најближе подсвести, без обзира на логичко организовање мисли, тј. у њиховом изворном стању, путем директних реченица сведених на синтаксички минимум и то на начин да се добија утисак репродуковања мисли управо онако како се оне јављају у свести.

Доживљени говор је вид приповедања помоћу којег се у наративном тексту предочавају мисли или говор јунака. Доживљени говор је исказан у трећем лицу, али уз одсуство уобичајених индикатора који указују на то да је уведен говор јунака. Доживљени говор се најбоље може разумети поређењем са другим видовима представљања мисли и говора јунака у прози. Пример:

Директни говор гласи: „морам да идем", рекла је.

Индиректни говор:„ рекла је да мора да иде".

Доживљени говор: „мора да иде".

За доживљени говор се обично сматра да он представља комбинацију два гласа: пишчевог и јунаковог. Посебно је карактеристичан за прозу реализма и први пут се јавља код Флобера у *Госпођи Бовари*. Флобер га користи да би помоћу њега приказао доживљај света са становишта јунака, или да укрсти виђења различитих ликова. Код нас га је први користио Светолик Ранковић.

Боваризам по Флоберовом роману *Госпођа Бовари*. Термин којим жели да се опише психичко стање Флоберове јунакиње. Она је створила посебну менталну слику узроковану потајном лектиром разних романа, што на крају доводи до тога да није више у стању да изађе на крај с условима свог свакодневног живота у забаченој провинцији, те после неколико покушаја да се ослободи тих услова завршава самоубиством. Стога појам боваризам представља образац понашања у коме се губи осећај за реалност због дуготрајног и постојаног незадовољства, које је последица разлике између умишљене слике о себи и свог стварног постојања. Особа себе сматра другачијом него што заиста јесте, и као и Ема Бовари, умишља и понаша се као да је рођена за неку другачију судбину него што јој је живот и наменио.

Светолик Ранковић с породицом

ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАЦИ

1. Прочитај роман *Сеоска учитељица* у целини. Можеш га пронаћи на следећем линку: https://sr.wikisource.org/wiki/Сеоска_учитељица
2. Упореди слику села у овом роману са сликом коју је створила наша реалистичка приповетка.
3. Како се сељаци односе према учитељима? Какав је њихов став према образовању?
4. На основу ликова ћате Богосава и писара Пере опиши слику власти у селу.
5. Прати Љубичине везе са Пером, Гојком и Влајком – зашто је она фатална жена, како разрешава сукоб идеала и стварности? С обзиром на натуралистичку теорију да човека обликује наслеђе, средина и историјски тренутак, анализирај Љубичин лик (однос према ученицима, према сељацима и својим љубавницима).
6. Уочи Гојкове карактеристике. Какав је његов однос са Љубицом пре и за време брака? Зашто он постаје Љубичина жртва? Пронађи делове текста где се види његово инфантилно (детињасто) размишљање. Пажљиво анализирај Гојков изглед на самрти те га упореди са његовом животном судбином.
7. Упореди Љубичин брак са Гојком и са Влајком. Како се ту нарушава патријархална матрица?
8. Размисли зашто је овај роман натуралистички те своје мишљење поткрепи примерима из романа.

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

Светолик Ранковић је следбеник и настављач реалистичке традиције. Донео је нове књижевне поступке, погледе на свет, нове вредности и садржине те тако постао зачетник будуће епохе. Син свештеника, по образовању богослов, провео је четири године у Кијеву, као студент Духовне академије. Књижевно се формирао под утицајем руске литературе. Његова књижевна каријера трајала је кратко, ни пуну деценију, јер га је смрт уграбила у јеку стваралачке снаге. Три романа који чине најзначајнији део Ранковићева опуса настали су у последњим годинама његова живота, у грозничавом отимању од смрти, чиме се могу објаснити неке приметне слабости у њиховој изради. Ранковић ствара роман личности. У средишту сваког од три романа јесте животна судбина, биографија главног јунака: у *Горском цару* (1897) дата је историја сеоског младића Ђурице, који од ситна лопова постаје хајдук и разбојник, у *Сеоској учитељици* (1899) приказана је трагична судбина сеоских учитеља Љубице и Гојка, у *Порушеним идеалима* (1900) – животни пут калуђера Леонтија. Ранковићев јунак има нечег од романтичне отуђености од живота. Он се налази у непрестаном сукобу са светом који га окружује. У живот улази с великим очекивањима и идеалима, а завршава разочаран, без наде, без идеала и вере у живот. Личност се сударa са стварношћу и у том судару руше се идеали, страда и пропада човек. Порушени идеали – то је

заједничка судбина свих његових јунака. Код Ранковића нема више старе, патријархалне, идиличне Србије. Једино што је од ње остало јесте њена природа: њене прекрасне планине, њени зелени, валовити пејзажи који зраче светлошћу и тиме још више, контрастно, наглашавају трагику човекова положаја. Ранковић је први српски писац који приказује личности у развоју. Ниједан његов јунак није на крају какав је био на почетку, живот не само што руши њихове идеале него такође мења њихов карактер, он их чини друкчијим него што су били и, што је још важније, друкчијим него што су сами хтели и желели. Те сукобе и ломове у човеку Ранковић осветљава изнутра, користећи нека средства модерног психолошког романа (нпр. унутарњи монолог). Најзначајнији реалистички романописац после Игњатовића, Ранковић је творац српског психолошког романа као што је Игњатовић творац нашег друштвеног романа.

По Радославу Ераковићу, романом *Сеоска учитељица* наша књижевност је добила једну од првих модерних јунакиња чија је доминантна улога у сижејној структури дела представљала драматичан искорак у односу на дотадашњи статус женских ликова у српској романескној прози. То је први наш реалистички роман о животном путу једне учитељице која није имала сопствене етичке и моралне снаге да се одупре животној матици. Осим тога, сви наши дотадашњи романи говоре о јунацима мушког рода, те је ово један од првих романа који има за главну јунакињу жену. Ипак, највећа вредност овог романа је та што Ранковић није приказивао само догађаје и ликове који учествују у њима већ је истовремено истраживао и приказивао психолошке вирове својих јунака.

Светолик Ранковић

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Светолик Ранковић (1863-1899) је рођен у селу Моштаници, а умро од туберкулозе у Београду. Отац му је био учитељ. Кад се отац запопио, породица се настанила у село Гарашима, на падинама Букуље. Тако се и радња у његовим делима дешава у просторима између Букуље, Венчаца и Космаја. Завршио је Духовну академију у Кијеву и био наставник веронауке у Крагујевцу, Нишу и Београду и професор богословије у Београду.

Написао је 25 приповедака, три романа, више стручних и политичких чланака и уџбеника и преводио је с руског.

Дела – романи: "Горски цар", "Сеоска учитељица", "Порушени идеали", приповетке: "Јесење слике", "Слике из живота". У српској књижевности, од свих писаца, Ранковић се највише приближио натурализму. Први је користио унутрашњи монолог и доживљени говор у роману те тако заједно са Лазом Лазаревићем представља претечу модерне прозе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

натурализам, унутрашњи монолог, доживљени говор, бовариза̀м

Симо Матавуљ

У Филаделфији

Враћајући се предвече из дугачке шетње по околини биоградској, сједох пред прву крчму на коју наиђох, на крају западног заграђа, на рогљу нове једностране улице. По воњу који је струјао из мрачне избе, по облаку муха које су прекрилиле тезгу, по натпису Мејана код Водена – познадох цинцарско гнијездо. Никога не бјеше видјети; на моју лупњаву промоли се иза тезге црна глава, која је дотле дријемала наслоњена на руке. Сух Цинцарин исправи се и стаде се протезати. Ја му викнух да ми уз кафу донесе чашу воде без леда. Он се замисли и рече: „Врукја је из чесма. А зашто некјеш сос лед?“ „Зато што нећу!”, одговорих, јер у Биограду, у таквим каванама, нијесу ријетки случаји тровања од нечиста леда.

Улица бјеше широка, некалдрмисана, мјестимице посута шљунком. На другој страни пружило се пусто земљиште, које очекује нове грађевине. Тротоар испод мене бјеше набијен опекама, мало даље нетесанијем камењем, па правилнијем плочама, и све тако. Дуж њега ређаху се мање и више зграде, већином нове и незнатне, осим једне која је имала шест великих прозора и над њима вјенчеве и анђеоске ликове од гипса.
На први поглед ласно је било разабрати за становништво једностране улице. До крчме бјеше врт заграђен даскама, над којима се лелујаше зелено грање; до њега опанчарска кућа, па онда господска кућа, па онда памуклијаши, подаље берберница, најдаље бакалница. У осталијем зградама по свој прилици настављају нижи чиновници и радници. Над вратима берберније бјеше разапето платно, а дуж цијелог тротоара ређаху се млади багрени.

памуклијаш – занатлија који прави памуклије (ватиране гуњеве)

бакалница – трговина на мало претежно кућним намирницама

Крчмар, донијевши ми напитак, закуца прстима по окрајку стола и започе: „Велика врукина, господине!“ Ја потврдих и запитах: „Чија је то лијепа кућа?” Он се обазрије, као да му бјеше потреба видјети је прије него одговори, махну главом на натпис, уздахну дубоко и одговори: „И ово и оно плац и оно кукја, све је господина Љубе.” „Кога г. Љубе?” „Љубе мајора! Петровик се презива. Сад је у пензији. То је газда!” И поче ми причати како је мајор стекао куће. Да бих избјегао питања о мојој маленкости,

која би несумњиво дошла на ред, извадих из шпага новине и стадох тобож пажљиво читати. За неколико тренутака осјећао сам поглед црних, великих очију без израза (цинцарским очима не видиш зенице, а оне дају лицу њеки изглед замишљености и питомости, што је згодна маска себичној и грамзивој души), па сједе за други сто, збаци папучу са боса стопала, па се стаде гегати на столици и звиждукати неки македонски напјев. Очевидно то је значило: „Ако се ти правиш да читаш, и ја ево теби показујем колико те зарезујем!“

шпаг – џеп

У крчми лупнуше њека врата, па ступи на праг због, румен дјечак са погледом покварене женске. Био је бос и гологлав, у гаћама и кошуљи до колена, са широким тканицама око струка. Господар му њешто заторока цинцарски, на што мали изнесе вједрицу воде и поче полијевати „тртуар”. То су исто чинили пред осталијем радњама. (...)

У који мах тишина и граја на улици попустише њешто, у тај мах диже се ђаволска ларма његдје иза сусједнога врта. Цинцарин се исправи и напери уши, његово слушче на прагу наклони се и разјапи уста, берберин прекиде тамбурање, и сви под багренима извратише главе.

– Шта се догодило? – питам малога.

Он се обазрије да ми одговори, али граја постаде јача. Зачу се вриска женских гласова, њекакав тутањ, ужасне псовке. Цинцарин откаса вукући папуче, дјечко за њим, сви с тротоара због се у гомилу, на моје чуђење, пред вратима мајорове куће.

Њеки промукли глас одонуд викну: – Зовите жандара!

Али други мушки, снажан глас, чистијем црногорским акцентом, надвика све:

– А што ће ти жандар? А божа ти чиста вјера, да мн није ноге поганити, бих ти надава ногу!... Аj, погани, никоговић ћу један!

Одмах затијем раздвоји се гомила пред вратима и кроза њу изиде и отиде ниже човјек њеки, осредњег раста, плећат, са сјекиром о рамену. На њему бјеху панталоне од дебела синјег платна, црвен појас и кошуља сва зној ава. Колико га назријех, учини ми се и средовјечан и бркат.

Сусједи се доста дуго забавише на мјесту коментујући догађај, па се разиђоше. Мали шмигну мимо мене смијући се. Газда се пошљедњи догега и започе:

– Е, ово ти је права Филаделфија!

– Шта је то? – рекох уставши.

– Е, тако ги ми зовемо! И баш је право рекено: Филаделфија! Као да нису крштени! Ај, ај, да је мајор ту био! Али опет он некје ништа на дебела кума. Али ја ти кажем да кје се једаред просути крф!

– То се онај Црногорац потукао с њеким! Њега зовете Филаделфија?

– А не! Цело онај комшилук нутра зовемо Филаделфија, а Црногорац нема ту посла, он ту не седи, него ту дође, хокје туђа жена.

суревњивост - таштина, сујета, завист, љубомора

Разумјевши отприлике да је свађа због суревњивости, а пошто ме потанкости не занимаху, упутих се наниже. Једино ми чудно бјеше ново значење ријечи Филаделфија. Знао сам да она у биоградском жаргону означава човјека препредена и лукава, а гле, ето сад становници једностране улице дају јој други смисао! Каква ли је судбина многих ријечи, особито туђих!

Прозори мајорове куће бјеху затворени и завјесе на њима спуштене, само на пошљедњем бјеху стакла отворена и летимично видјех иза њих мушку главу. Како ли се тек зачудих и обрадовах кад чух своје име и видјех да је то глава Душана С-ћа, професора, веселог младог човјека!

– Откуд ти у ове крајеве? – пита ме он.

– А откуда ти у Филаделфији? – питам ја њега смијући се.

Душан разрогачи очи.

– Каквој Филаделфији?

– Дакле ти не знаш да наставаш у прочељу Филаделфије, у којој је главно лице њекаква дебела кума, а главни јунак Црногорац са сјекиром! – рекох смијући се. – А како си се ти понио у окршају?

– Ђаво нека их носи! – вели Душан мрштећи се. – Већ је то досадило. Најтеже ми је због тетке, која је, сирота, болесна.

– Ама, збиља, код кога ти наставаш? – запитах га, знајући да је самац.

– Па, кажем ти, код тетке. Она је старија удовица. Има једног сина чиновника. Сврати ако хоћеш, те можемо заједно у варош.

Ућох.

Из врло тијесна ходника изидох у дугачко двориште, које је у позадини. Од половине дворишта, свуд около, начичкали се сиромашки станови. То су типични биоградски станови

који се дају под најам! С лица господске куће, а иза њих „квартири", у којима се збијају сиротињске главе. По једна соба и кујна сачињавају „квартир", а обично на свака три-четири долази по један „ћенеф". И сав тај свијет, и они с лица и они у позадини, улазе кроз једну капију, служе се једном чесмом и једном помијаром, и вазда су у заједници, која најгоре утиче на омладину. У Филаделфији видјех неколико „квартира". Пред једнијем у дну сједаше нека баба, са прекрштенијем рукама, непомично као какав кип. Пред другим, десно, на прагу сједаше њеки човјек, наслонио се с лицем на руку и оборио главу. Иза њега у одаји зврјаше шиваћа машина. С друге стране, окренут леђима, радио је кројач, а поред њега, на земљи, сјела млада женска.

Под наличјем мајорове куће бјеше узвишена тераса са неколико степеница. Над вратима гвоздена велика сјеница (маркиза). Душан ме дочека на тераси и рече:

– Изволи!

Уђосмо у скроман, али пристојан кабинет, из кога су врата изводила у ложницу. На столу је лежало ваљда преко педесет ђачких књижица, математичких задаћа.

– Ето, чим се забављам цијело послије подне – рече Душан.

Ја му понових нејасно причање Цинцарево и тражих објашњења.

– Дебела кума – вели он – то је жена од четрдесет година, шваља војеног одијела, врло вриједна, а врло покварена. Њена машина зврји од зоре до мрака и може израдити за три раднице. Изгледа и да је веома чуварна те да има поприличну суму у штедионици. Кажу да је родом од Алексинца, што се, уосталом, види и по њеном говору. Ја не знам како јој је право име, а надимак јој је отуда што је угојена и што се кумака са кутњим газдом, мајором. Она је најстарија укућанка у Филаделфији; биће, ваљда, десетак година откад је у истом квартиру.

– Из света тога не разабирам зашто је она узрок смутње?... Зашто је био онај ршум малоприје?

– Зато што је муж њен затекао код ње њекога радника Црногорца, који је у посљедње вријеме похађа. Муж је спопао цјепаницу, а Црногорац замахнуо сјекиром – отуда врисак и ларма. Најзанимљивије је то да се таки призори догађају бар два пута у недјељу. Муж увијек удеси како је изненадити, увијек

дође кад му се не нада. Прије Црногорца Талијанац њеки дражио је мужевљеву суревњивост, а зацело – било их је читава литија.

– Па добро, како се муж с њом разрачуна?

– Он отплаче и откука, то је све! Ако јој што приговори, она га савјетује да тражи развод брака! Уосталом, кума га ванредно лијепо пази и његује!

– Ну, то је подлац!

– Па, с једне стране и није, јер кад би припадао извјесној врсти људи, зашто би правио чуда и комедије, зашто би био суревњив!? Није, брате, него слаботиња, без одлучности, а заслијепљен у њу! Иначе је то добар, учтив чичица, мио свакоме у сусједству! Име му је Раја. Послужује у неком надлештву.

– А сусједство остало у дворишту – какво је?

– Ама, једном ријечи: права Филаделфија!... Овдје је баш прилика да се рекне: не чудим се како нас је бог неједнаке створио, него како нас је окупио! Ту су ти три вјере, три језика и ко зна колико занимања!... Што се тиче морала, он се привидно истиче, те женске често оптужују куму мајору. Он пак (човјек од преко педесет година) сврати к њој да јој очита лекцију. Пошљедак је тога обично тај да се тога дана види код ње каква млада непозната гошћа... Знаш шта? – додаде професор чешкајући се. – Хајде причекај ме четврт часа да поисправљам још овијех десетак задатака! Мрзи ме устајати сјутра раније. Узми што па читај!

– Нећу, него идем на терасу да посматрам Филаделфију.

Изнесох столицу.

Бјеше још видно. Као прозрачна копрена треперила је прашина свуд око пространог дворишта. Пред кројачницом вечерало је њих шестеро: три мушка и три женске. У зачељу сједаше њека крупна жена у плаветном цицу. До ње је сједио ситан човјек са наочарима, са качкетом оперваженом златнијем ширитом. Разговараху се потихо њемачки, али је једна млађа женска прекидала швапштину српским реченицама. Према њима, у стану дебеле куме, није већ зврктала шивачица нити је на прагу сједио муж. У дну, поред оне укипљене бабе, сједио је постарији човјек са огромнијем сламнијем шеширом, а испод бујнијех бркова вишаше му лула са искривљенијем вилдишем. Он почешће одбије дим, пљуцне и довикне њешто онијем пред кројачницом, на што му њеко одговори кратко, не обзирући се.

Моме се уху чинило да он једнако довикује: „вау! вам!", а да му из гомиле одговараху: „рам! ром!" Знам да су говорили у дијалекту њемачком. Најближе човјеку са сламнијем шеширом, на ниској клупи, сједаше њека млада женска држећи дијете у крилу – једино дијете у Филаделфији. Њој са стране бјеху два човјека. Најближе стану професорову, под прозорићем пунијем цвијећа, спустила се на земљи нека старица у српској ношњи.

Из стана дебеле куме изиђе ситан човјек носећи столицу. Онда се појави на вратима жена осредњег раста, гојна. Лице јој бјеше мрко, очи црне, велике, веселе. Она заокружи главом по сусједима, назва старици под прозорићем „добарвече", па сједе достојанствено. Раја стојаше понизно, па, на њен миг, преклони се као да саслуша заповјест, а затим уђе у кућу и носећи повелику црну скленицу отиде из дворишта. Кума стаде дозивати:

скленица - стаклениица, стаклена флаша или чаша

– Бела... Бела моја, ди си ти? Оди, оди код мамице тоје, оди!

Крупна, као снијег бијела мачка изиде из куће и скочи на крило жени. Баба испод прозора одмахну главом и рече изговарајући јужњачки:

– Бјеше ти се, богме, препала Бијела мало прије у ономе ршуму!

Дебела кума настави тепање наглашавајући њеке ријечи:

– Нисам се, реци, бако, ја пепала! Никада се ја не пепадам! Немам се зашто бојати ни стидети, а нека мисли ко сто оце и нека шјак геда своје мивице!

Крупна жена пред кројачницом значајно се накашља, а тако исто млада жена до ње и она с дјететом.

– Абер, лас кен! – рече онај генерал са златном траком око качкете.

Абер, лас кен - (нем. дијалекатски Aber, lass gehen) - Та, остави!

Шваба опет затутњи: вау! бау! и опет му се неко одазва: рам! ром!, а кума дебела гладећи мачку настави:

– Нека пси лају колико год хоће, ми их не зарезујемо, је ли Бела?... Ах, Бела, Бела, кад би ти умела пичати сје сто си цула и видела по комсијуку а? Али, сје се зна...

– Хајдемо да вечерамо! – рече млада жена са дјететом. Глас јој је мало дрхтао. Оба човјека уђоше за њом.

И Шваба са својом бабом уклони се.

Мушки испред кројачнице изидоше из дворишта. Њихове женске унијеше сто и судове, па сједоше у круг, збијено, да згодније шапућу. Кума, ваљада, напери уши, јер умукну.

Уђоше споља два младића. Први висок, снажан, отресит, у сеоској ношњи, са опанцима и каишима готово до кољена, голорук, са њеким црним шеширом големога обода, са пет-шест књига у руци. Он прође мимо старицу и уђе у њен стан. Други, слабуњав и елегантан господичић, устукну мало видјевши мене на тераси, па прође крај мене и уђе к професору. Онај сељак изиде гологлав, без јелека, и стаде завртати рукав. Свијех пет женских гледају га и као да с пажњом праћаху његове покрете.

– Шта је? Нема још Грујице? – запита он бабу.

– Нема га још, дијете!

– Па хоћемо ли вечерати?

– Па, да причекамо – вели баба и усладе с натегом.

Зачудих се видјевши како је малога раста, а сједећи изгледаше крупнија, знак да је кратконога. Она уђе у кућу.

Младић отиде под чесму, разбрви кошуљу, па стаде прати мишице, груди, врат, лице. Пљускао се са уживањем; плећи се својом дивском снагом, својим гипким младим удовима. Дебела кума посматра га нетремице, професор изиде и за њим онај млади господин. Приказа нас. Брат од тетке, писар у њеком новчаном заводу. Измијенисмо њеколико ријечи, колико учтивост заповиједа, и баш кад Душан и ја пођосмо, сукобисмо се са њеким јадним створењем. Био је то младић осредње висине, погурен, жут, узанијех плећи – оваплоћена сичија. На глави му бјеше изношени жути сламени шешир, низа њ ландараше богзна какве боје „иберциг" са предугачким рукавима. Око сухих ногу звоњаху дебеле зимње пантаче, а обувен бјеше опанцима. Он као с презрењем и мрзошћу погледа нас двојицу, па се устави до чесме.

сичија - туберкулоза
иберциг - огртач
пантаче - панталоне

– А гдје си ти Грујица, болан? – упита га онај штрцајући воду с руку.

Зачусмо мачји глас Грујичин, па га задуши кашљање...

– Ти се баш начека! – започе Душан кад бисмо на улици.

– Валај вам се не кајем! Нагледах се Филаделфије! Каква смјеса, каква...

– Ћути! – шапну он хватајући ме за руку, јер се у тај мах сукобисмо са чича Рајом.

– Добарвече желим! – назва он спустивши шешир до кољена и наклонив се; шешир у једној, а црна скленица у другој руци као да га држаху у равнотежи, онако ситна, танка, погнута.

– Добарвече, чича Рајо! – одазва се Душан. – Носите мало вина, а?

Раја натакну шешир, па рашири руке.

– Мени и мојој баби литар је доста! А што ћемо? То нам је толико да помало уживамо!

Чича се смијао, али му очи плакаху – није било видјети у њима суза, али му израз бјеше плачан. Протегљасти образи, добро избријани, бијаху нагнути, испијени; бркови просиједи, дугуљасти; зуби црни. Одјевен је био господски, у „комплету" пепељаве боје, са добро укруђеном, чисто кошуљом.

– Тако, чича, тако, право имате! – вели Душан праштајући се.

– Хајте због Лака ноћ. Идете на чашу пива, дабогме!

– Сиромах! – рекох ја пошто се одмакосмо... – И тај поред свега „уживања" носи ружно бреме!... А реци ми, молим те, ко је онај болесни Грујица што нас онако љубазно погледа.

– Он је ђак учитељске школе. А онај други што се под чесмом пљуска, он је богослов. Оба су Ере (Ужичани). Баба код које су на стану и храни, њихова земљакиња, живи од њихова трошка. Оба су социјалисте – управо нијесу то, него пелагићевци, те вјечито декламују његове тираде! Стара је прилично богомољна, а како је они често због тога исмијавају, то буде џавељања поњекад.

џавељања - котрапозиција, дискусија, свађа

– Она млада, са дјететом, жена је једнога од двојице, који је пиљар. Други је њеки чиновничић, истјеран из службе; не зна се да ли им је какав род или земљак; храни се код њих.

– Шваба са великим шеширом, то је вртар код пивара Вајферта. Тај је редовно, сваке суботе увече, трештен пијан, а иначе шест дана пије воду. Жена му је Мађарица. Некад је била праља, али од лани преће у назаренску вјеру, те готово по цио дан моли се богу. Од силног „андахта" нема кад да што друго ради.

андахт - (нем.) побожност

– Онај са наочарима и са качкетом сад је трамвајски контролор, а кажу да је родом Прус и да је био подофицир. Крупна жена по чину је унијатска попадија, однекуда из јужне Угарске. Она је побјегла од мужа са два сина и једном кћерју. Синови јој изучише кројачки занат, а кћи јој је слагачица у некој штампарији. Старији јој је син ожењен одавде, то је она млада, због које не зна ни ријечи „немецки"

– Па зар све шестеро живе у једном квартиру?

– Сви, само што њихов квартир има двије собе и кујину... Још ти имам само то додати да попадија живи невјенчана са „генералом“ – како га зову у сусједству. Због те неправилности било је посла и с полицијом!

– Заиста, права Филаделфија!

– Та све је ово Филаделфија! – заврши Душан смијући се и махнувши руком њекуд неодређено.

• **Извор:** *Симо Матавуљ, Приповетке III*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2007.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Одреди врсту овог прозног дела и објасни на основу чега си то закључио/-ла.
2. Какав је приповедачев однос према Цинцарину и механама из предграђа? Објасни своје мишљење.
3. Зашто Матавуљ описује београдско предграђе? Шта му омогућује његова шароликост?
4. У кратким цртама резимирај опис и типичне личности у предграђу. По чему се они разликују, а по чему су слични? Зашто се кућа господина Љубе назива Филаделфија?
5. Које све професије живе у "Филаделфији" и зашто?
6. Пронађи елементе натурализма и објасни их. Упореди ову Матавуљеву београдску причу са онима које си већ читао/-ла и објасни разлике или пак сличности.

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

Критика је замерала репортерску површност у појединим Матавуљевим приповеткама из београдског живота. Мада у таквим констатацијама има тачности (наведимо као пример приповетку У Филаделфији) обавезни смо и да укажемо на извесне чињенице, које су, тако нам се бар чини, биле пресудне у Матавуљевом сусрету са Београдом и његовим људима. Већ смо истакли како се Матавуљ у Београду сусрео са једном средином, која услед превелике динамике свога развоја тако рећи да и није имала неку изразитију и сталнију физиономију. Осим тога, та средина била је прилично шаролика, разнородна и могла се наметати већ самим тим писцу као феномен вредан пажње. Такав је случај са приповетком У Филаделфији, која није ни прича, ни репортажа или, тачније, која је и једно и друго по мало! — Ту Матавуљ приказује једно од многобројних београдских дворишта са поређаним малим становима унаоколо, каквих је било на претек у некадашњој Палилули, а каквих у том крају има и данас. И писац је опседнут тим убогим животом предграђа сматрао довољним да у причи да овлашне профиле људи који питорескно дефилују кроз двориште, приказујући њихове мане и свађе, оговарања и подметања, — једном речи, све оно што чини малу људску таштину. Матавуљ није једини наш писац који приказујући београдско предграђе није имао среће! Амбијент његове приче У Филаделфифи сличан је амбијенту Нушићеве драме Иза божјих леђа. Може се без тешкоћа запазити како је и Нушића надјачала аморфност животне грађе, њена шароликост и многостраност. Слично је било, истина нешто раније, и са Матавуљем, али је ова прича ипак вредна пажње као доказ свестраног пишчевог интересовања за животне манифестације једне за њега релативно нове средине. Па ипак, талентовани и префињени посматрач људи, њихових врлина и слабости, Матавуљ је и у београдским причама откривао парадоксалне и апсурдне догађаје и обрте, као и неочекивана осећања и расположења њихових актера.

Рашко Јовановић, *Мајстор приповедачке минијатуре*

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Београдске приче, натурализам, новела

Реализам у светској књижевности

Реализам (лат. res; realis – ствар) има шире и уже значење.

Шире значење – свако књижевно стварање које тежи верном, истинитом, неулепшаном приказивању живота (**књижевни метод**).

Уже значење – историјски омеђена књижевна појава европске литературе 19. века (**књижевни правац**).

Епоха реализма почиње **двадесетих и тридесетих година 19. века** у француској и енглеској књижевности, а врхунац достиже **у другој половини 19. века** у руској књижевности.

Одлике:

- објективно приказивање животних појава
- свезнајући приповедач
- фабула реалистичког романа следи хронолошки ред збивања
- склоност ка детаљу
- типични јунаци у типичним условима
- обичан човек и његов свет постављен је у средиште књижевног интересовања
- појединац као репрезент групе –литерарни тип (типски јунак)
- јунак је детерминисан (условљен) социјалним и историјским околностима
- еволуција, развој јунака, што се испољава у васпитном роману („историја младог човека")
- употреба дијалекатско-жаргонских говора појединих ликова
- критика социјалне неједнакости и антихуманистичких основа буржоаског класног система
- тежња да се научним чињеницама објасне појаве у друштвеном животу
- доминантни жанрови у реализму су: роман (друштвени, породични, психолошки, детективски, историјски, васпитни), новела и приповетка, док је поезија запостављена.

Представници:

- Француска: Стендал, Оноре де Балзак, Гистав Флобер и Ги де Мопасан
- Енглеска: Чарлс Дикенс, Вилијам Текери и Шарлота Бронте
- Русија: Иван Александрович Гончаров, Иван Сергејевич Тургењев, Фјодор Михајлович Достојевски, Лав Николајевич Толстој, Антон Павлович Чехов

Реализам у српској књижевности

Трајање: од 60-их до 90-их година 19. века

Условили су га:
- јачање демократских идеја
- прихватање позитивизма, социјалистичких програма
- супротстављање још увек актуелној књижевности романтизма

Одлике:
- грађански и сеоски живот
- породица и патријархални морал
- критика бирократизма и чиновништва
- увођење ликова из нижих социјалних слојева и свакодневице
- регионализам и дијалекатски говор

Фазе:
- 1. фаза: **протореализам** (рани реализам као прелазно раздобље од романтизма ка реализму), представник – Јаков Игњатовић
- 2. фаза: **програмски реализам** (манифести), представник – Светозар Марковић
- 3. фаза: **фолклорни реализам** (ослањање на жанрове из народне књижевности, фолклорна фантастика и разградња идилично--утопијске слике села), представници – Милован Глишић, Стефан Митров Љубиша и Јанко Веселиновић
- 4. фаза: **поетски реализам** (утопијска слика стварности, лирски хумор, напуштање објективне слике стварности и субјективизација израза), представници – Лаза Лазаревић, Јанко Веселиновић и Стеван Сремац
- 5. фаза: **потпуни (високи) реализам** (мултирегионалност, одбацује се утилитаризам књижевности и напушта се идеализована слика села), представници – Симо Матавуљ, Радоје Домановић и Светолик Ранковић.

Натурализам

- настао у Француској **у последњој четвртини 19. века**
- заснива се на открићима природних наука и на филозофској основи позитивизма
- човек је производ наслеђа (расе), средине и историјске ситуације (момента)
- романсијерски **експеримент** – ставља личности у кризне ситуације и изазива их да се испоље у својој физиолошкој и психолошкој огољености
- захтев о објективности описивања доведен до крајњих граница
- **„клинички случајеви"**, патологија злочина, проституције, пијанства, лудила, дегенерације

МОДЕРНА

Клод Моне, *Импресија*

Модерна у европској књижевности

Термин модерна (Die Moderne, нем.) први пут се јавља осамдесетих година 19. века **у Немачкој**. Модерна се односи на све тенденције новог и модерног у књижевности и уметности **с краја 19. века до Првог светског рата**. Обухвата различите покрете, школе и струје које нису јединствене, већ их одликује идејна, естетска и национална различитост. Модерну су условили незадовољство стварношћу у којој се траје (класна подела друштва, сиромаштво, учмалост малограђанског духа који тоне у властити егоизам); незадовољство реалистичком књижевношћу која је у описивању стварности постала једнолична и лишена лепоте и уметничких изненађења и појава неких идеалистичких и метафизичких филозофских учења, у којима је тежиште било на интуицији, несвесном и потенцираном индивидуализму (Бергсон, Шопенхауер, Ниче и др.). Упркос **мноштву различитих струјања** у оквиру модерне, могуће је издвојити неке њене заједничке особености: **индивидуализам** и култ субјекта (у делу доминира властито „ја“), незадовољство животом, разочарање и **песимизам**, бежање од реалности и **окретање унутрашњем у човеку**, истицање осећајности, субјективности и ирационалног, ослобађање дела од идеје и порука – важна је лепота и форма, израз и склад, **процват поезије** као субјективног рода који може да изрази све оно што је скривено у песнику. Стваралаци модерне уводе **нова уметничка средства и облике**, користе богатство изражајних форми и разноврсне оригиналне теме и мотиве. Они сматрају да уметнички свет има своје законе, другачије од закона природе и да уметник има слободу да комбинује мотиве и садржаје у делу с циљем да уметничко дело пробуди естетске доживљаје. **Ларпурлартизам** (фр. l'art pour l'art) је естетска теорија која истиче да је једина сврха уметности стварање лепоте (естетска улога).

Уметност мора бити сама себи сврха и не сме имати васпитну улогу. Ларпурлартисти негују култ лепоте и савршене форме, коју сматрају средством остваривања лепоте. Теофил Готје се 1833. године заложио за ларпурлартизам у песништву, што ће касније прихватити и други ствараоци модерне. Стилске појаве у уметностима које су карактеристичне за модерну су: импресионизам, парнасизам и симболизам.

Импресионизам (фр. impression – утисак) јесте термин који потиче из ликовне критике. Као ознака стилског правца или покрета, импресионизам је највероватније изведен из наслова Монеове слике *Импресија* што значи утисак, са париске изложбе 1874. године. Импресионизам је настао као реакција на реалистичко сликарство које тежи што вернијем дочаравању предмета из природе. Импресионизам се заснива на изражавању субјективног доживљаја света. Свет се приказује у несталности својих облика, тренутних утисака и изнијансираних психолошких расположења. Импресионисти настоје да дочарају разноликост и богатство нијанси у природним појавама, људском говору и психичким реакцијама. Доминантни књижевни облици импресионизма су лирика, лирска проза и лирска драма. Представници су у сликарству Клод Моне, Едуард Мане, Огист Реноар, Пол Сезан, а у књижевности Антон Павлович Чехов, код нас Јован Дучић.

Термин **парнасизам** односи се на групу француских песника који су сарађивали у заједничким збиркама песама, објављеним под насловом *Савремени Парнас* 1866. године (назив потиче из грчке митологије у којој је Парнас високи врх посвећен Аполону, богу уметности и музама; касније постаје симбол за песнике неке земље). Одлике парнасизма су: одмереност и суздржаност у певању, хладноћа израза, тежња ка аристократизму, потискује се субјективност, а тежи ка објективности, савршенству форме (употреба сонета, александринца, хексаметра), теме из историје и митологије, ларпурлартизам, статичност и прецизност описа, мелодија стиха, употреба чисте и богате риме, алитерације, асонанце и опкорачења. Представници парнасизма су: Теофил Готје, Леконт де Лил, Сили Придом, Хозе Марија Хередија.

Симболизам се као правац јавио у Француској у другој половини 19. века. Програм симболизма објавио је 1886. године Жан Мореас. На појаву симболизма утичу француски песници Теофил Готје и Шарл Бодлер, филозофија Шопенхауера, Ничеа и Бергсона и музика Рихарда Вагнера. Суштина симболизма је његово инсистирање на свету идеалне лепоте и увереност да се тај свет остварује путем уметности.

- **Литература:** Сесил Морис Баура, *Наслеђе симболизма; Стваралачки експеримент*, (Душан Пувачић, превод и поговор), Нолит, Београд, 1970; Горана Раичевић, „Импресионизам и модерна", у: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 56, св. 2, 2008, стр. 263–276; П. Палавестра, *Историја модерне српске књижевности, златно доба 1892–1918*, СКЗ, Београд, 1986, стр. 55, 58.

Поезија, према схватањима песника симболизма, не треба да обавештава него да наговештава и оживљава, не сме да именује ствари, него да ствара њихову атмосферу. Сматрајући да је видљив свет само складиште слика и знакова, стваоци симболизма илузију доживљавају као једину стварност. Они користе симболе, метафоре и алегорије, настоје да стих буде музикалан и уводе слободни стих. Одлике симболизма су: бежање од стварности и повлачење у себе, осећања туге, самоће, тежња ка сањарењу, мистицизму, загонетност певања која се постиже доминацијом метафоре и симбола, пејзажем се дочарава стање душе и тежи се музикалности стиха.

Најзначајнији песници симболизма су: Шарл Бодлер, Пол Верлен, Стефан Маларме, Артур Рембо, Вилијем Батлер Јејтс, Рајнер Марија Рилке и Александар Блок.

Анри Фантен-Латур, *Симболисти*, Верлен (први с лева) и Рембо (други с лева)

РАД НА ТЕКСТУ

1. Одреди књижевноисторијски период коме припада стваралаштво модерне. Наведи основне одлике тог периода.
2. Објасни карактеристике симболизма у поезији. Шта означава појам *ларпурлартизам?* Наведи најзначајније представнике симболизма.
3. Истакни најважније особине парнасизма. Наведи најзначајније представнике тог правца.
4. Објасни појам *импресија*. Наведи основне одлике импресионизма у уметности.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

модерна у европској књижевности, импресионизам, парнасизам, симболизам, ларпурлартизам

Модерна у српској књижевности

Српска књижевност на размеђи 19. и 20. века добија обележја модерне књижевности која се убрзано приближава доминантним литерарним токовима Европе и света захваљујући новој генерацији интелектуалаца који су се школовали у Француској (зато је наша модерна под утицајем француске). Представници модерне у српској књижевности стварају **од краја деведесетих година 19. века до Првог светског рата.**

Српску модерну одликују: трагање за **новим тематским подручјима**, **интелектуалнији и сензибилнији однос** стваралаца према стварности, трагање за **новим изразом** и уметничким постигнућима, **социјална** тематика и **родољубива** расположења те **две тенденције** (струје) – традиционалистичка (ослања се на постојећи реализам) и модернистичка.

Традиционалистичка линија односи се углавном на прозу, а од песника на Алексу Шантића. У прози долази до **дезинтеграције реалистичке приповедне матрице** и увођења модерних приступа мотивацији приче. Поетичке промене модерне у односу на претходну епоху ипак су највидљивије на плану романа: **дефабуларизација** (изостављање реалистички мотивисане фабуле), фрагментација, есејизација, промена приповедачког поступка (напушта се позиција свезнајућег приповедача, преузимају се елементи **доживљеног говора**, приповедање у првом лицу једнине), уводе се промене и на плану мотивације ликова (доминира комплекснија психолошка мотивација која прати стање душе својих јунака, **понире у психологију лика**), појављују се и нови књижевни ликови (одметници од друштва, **обескорењени** јунаци тј. осетљиви интелектуалци који су у сукобу са грађанским светом загледани у себе, без потребе да се интегришу у друштво или да се са њим сукобе). Ову струју обележава и способност понирања у детаље и јака осетљивост, **социјална тематика, патриотизам**, сеоски амбијент замењује **град,** сукоб осетљивог интелектуалца и грађанског света, **коришћење симбола** и алегорије, утицај импресионизма. Представници ове струје су: Алекса Шантић у поезији, Петар Кочић, Борисав Станковић, Милутин Ускоковић и Вељко Милићевић у прози.

Друга струја односи се на поезију у којој неке од промена подразумевају појаве парнасосимболистичких елемената, ларпурлартизам који се огледа у складу речи, слогова, стихова, звукова и симбола (**снажан утицај парнасизма и симболизма**), култ чисте форме, одвајање уметничког стиха од усменог, фолклорног, промену ритма и интонације стиха, присуство опкорачења, доминацију рефлексивне поезије, промишљање о **љубави, жени,**

- **Литература:** Предраг Палавестра, *Историја модерне српске књижевности, Златно доба 1892–1918*, СКЗ, Београд, 1986; Новица Петковић, *Кратак преглед српске књижевности XX века*, Књижевна реч, Београд, 1999; Весна Матовић, *Српска модерна. Културни обрасци и књижевне идеје. Периодика*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2007, 64; Новица Петковић, *Разговори 1991–2004*, Учитељски факултет, Београд, 2009, 169; Јован Делић, *О поезији и поетици српске модерне*, Завод за уџбенике, Београд, 2008; Јован Деретић, „Модерна", у: *Историја српске књижевности,* треће, проширено издање, Просвета, Београд, 2004, 939–1055; Драгиша Витошевић, *Српско песништво, 1901–1914: раздобље, развој, обележја*, I–II, Вук Караџић, Београд,1975.

Богу, пролазности, смрти и животу, безнађе и трулеж појавног света, сновиђења и слутње, интуиција и **психологизација** лирске песме, **песимизам и разочараност**, усамљеност и отуђеност, патриотизам и клонуће. Представници су: Јован Дучић, Милан Ракић, Сима Пандуровић, Владислав Петковић Дис.

У периоду модерне развија се низ прелазних жанрова (уз лиризацију прозе, напушта се приповетка као главни жанр реализма, **доминантна постаје поезија**, те се карактеристике лирског преносе у прозу и настају нови жанрови: цртица, кратки **лирски роман**, **психолошки роман**).

У књижевној критици, примарно је **иманентно** проучавање књижевности (усмерена на дело, а не на аутора). На пољу језика, модерна је период развоја **београдског стила** – новог стила који се удаљава од вуковског језика, постаје култивисанији, суптилнији, способан да изрази сложенија и дубља стања. То је био модеран облик српског књижевног језика; прилагођен потребама урбане, писмене културе, са издиференцираним функционалним стиловима и са промењеном синтаксом.

Институције које јачају и преузимају вођство у српској култури с почетка 20. века су Српска краљевска академија, Српска књижевна задруга и часопис ***Српски књижевни гласник***. У овом периоду књижевност постаје средиште и стециште културног живота, на челу са књижевним критичарима **Богданом Поповићем** и **Јованом Скерлићем**. ***Антологијом новије српске лирике*** и *Српским књижевним гласником,* Поповић је код писаца и читалаца појачавао извесне представе о књижевним узорима и васпитавао њихов укус. Други уредник *Гласника* и најзначајнији српски критичар, Јован Скерлић својом ***Историјом нове српске књижевности***, описујући смењивање епоха, показао је да се српска књижевност развијала на начин типичан за европске књижевности. Због великог утицаја ове двојице књижевних *законодаваца* овај период се назива хегемонија критике.

Деведесетих година 19. века развија се периодика на овим просторима. Неки од најутицајнијих часописа у периоду модерне били су *Зора* (1896–1901), *Српски књижевни гласник* (1901–1914), *Бранково коло* (1895–1914).

хегемонија – вођење, управљање, вођство, врховно заповедништво, надмоћност, превласт

КЉУЧНЕ РЕЧИ

модерна у српској књижевности, поетика модерне, симболизам, парнасосимболизам, ларпурлартизам

РАД НА ТЕКСТУ

1. Који временски период обухвата модерна у српској књижевности?
2. Наведи основне одлике обе тенденције и њихове представнике.
3. Који су најважнији жанрови у српској модерни?
4. Шта одликује београдски стил?

Богдан Поповић

Предговор *Антологији новије српске лирике*
(одломци)

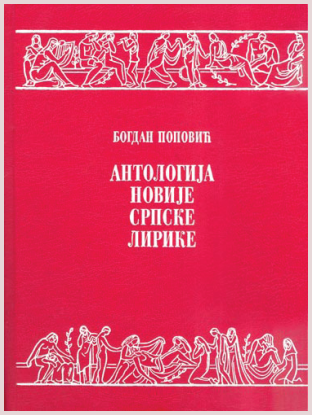

Ставови Богдана Поповића, професора упоредне књижевности на Универзитету у Београду и судије књижевног укуса с почетка 20. века, умногоме су обележили период модерне и утицали на рецепцију Поповићевих песничких савременика, као и стваралаца из претходних периода. Пред тобом су четири од девет поглавља „Предговора" из прве антологије српске поезије засноване на чисто естетским становиштима. Овај "Предговор" се узима као манифест српске модерне. *Антологија* Богдана Поповића доживела је преко двадесет издања. Приликом обележавања стогодишњице од првог издања, 2011. године, Српска књижевна задруга је до тада објавила 24. издање Поповићеве *Антологије*.

I

Једно обележје ове „Антологије" према већини других у томе је што је она састављена, од почетка до краја, у циљу и по мерилима *чисто естетичким*. Без обзира на оно што би у новијој српској лирици било занимљиво за књижевног или културног историчара, уредник је бирао песме по њиховој *лепоти*. Оно што је карактеристично за неко доба ушло је у ову збирку само онда ако је у исто време било и лепо толико колико је карактеристично. Уредник је имао намеру да дâ тачно оно што наслов његове књиге обриче: – збирку *цвећа* новије српске лирике. Уредник је, уз то, мерило по коме су песме биране држао врло високо, не силазећи испод једне одређене границе без врло велике невоље, а и тада само за једну малену разлику. Испод ове друге границе није силазио никада, ни из којег разлога. [...] Оваквом поступању није потребно нарочитог оправдања; јасно је по себи да при састављању песничке антологије естетичка начела имају бар исто толико оправдања колико историјска и друга која. Али уредник хоће у прилог свом начину рада да наведе један нарочити разлог, који је њему одавна драг. По његову, нешто јеретичком мишљењу, песништво – песништво *у стиху и слику* – мало је чудан занат, и извесно, у својој целини, цени се више но што заслужује. Не мислити

збирка цвећа – превод грчког назива за антологију

јеретички – који идејно одступа од основних ставова, контекст у којем се јавља у „Предговору" обележен је ироничним тоном

слик – гласовно подударање слогова на неком месту, рима

по стварним асоцијацијама мисли – рећи „зрак", па хтети рећи „светлост", и морати рећи „мрак" – писати слогом у коме је тек сваки трећи или четврти стих написан због мисли, а по два три на четири зато да би се „затурио траг" и оправдао слик – и писати тако кроз дуги низ стихова – и целога свога века – посао је заиста необичан, и оправдан само у једном случају: онда кад је потпуно успео – кад, испавши сјајно за руком, све ситне „преваре" буду заборављене, и читалац, савладан и покорен последњим успехом, нема времена да запази колико у дну таквога посла има неприроднога и извештаченога. Кад међутим *тако* испадне, онда је уживање од савладане тешкоће и стварне лепоте ритма и слика утолико веће, и такво песништво даје задовољства равна највећим. […] Право рећи, и нема добрих песника, но само добрих песама. Не закључује се на доброту песме по доброти песника, но на доброту песника по лепоти песама. „Добри" песници се тако називају само „по метонимији", према већем броју и већој лепоти њихових песама. У сваком случају, естетика зна само за добре *песме*. Прави пријатељи песништва, они који га највише воле и најбоље умеју да оцене, знају како је уморно, и скоро непријатно, први пут читати нечију збирку песама, онда када је човек још не познаје, кад још није начинио свој избор, онај који му при другом или трећем читању допушта да, прескачући слабије песме, иде само од најбољих најбољима. Пред најстрожом критиком, само антологије могу дати читаоцу добро песништво. *Оне* дају оне најсавршеније примерке о којима је горе била реч. Тек када се такве антологије упореде са обичним песничким збиркама, видеће се колико и у збиркама најбољих песника осредње песме сметају бољима; и тек тада ће се видети какво уживање може бити читати песништво, читајући збирку у којој су *све* песме врло високог реда, у којој после једне лепе песме човек не мора да чита пет слабијих, да плати задовољство које је од прве имао. Свака је песма лепа, свака је „драги камен", и човек чита књигу са једним неисплативим осећањем сигурности, којим се удваја задовољство од сталног, неузмиреног борављења на висинама. Ако је слободно навести као пример ову „Антологију" коју читалац има у рукама, уредник може за ово дати потврде из свог властитог и најновијег искуства. Иако је све песме које су ушле

у ову „Антологију” читао по више пута, тако да су оне за њега одавно изгубиле драж новине; иако их је он сам бирао и уносио у „Антологију”, тако да му је садржај „Антологије” исувише познат – он је, читајући још једном готову књигу у рукопису, осетио то велико уживање о коме је горе реч, и налазио је у читању задовољство као да су му песме биле нове, и као да су биле лепше но дотада: – толико су оне у свом новом друштву биле добиле! И *зашто* је – поред других разлога – ова „Антологија” састављена по обзирима чисто естетичким, а мерило за избор песама држано врло високо.

II

Под *лирском* песмом уредник је разумевао песму у којој преовлађује осећање, или га у њој довољно има да је разликује од чисто описних, дидактичних и приповедних песама, хладнијих, нижих у тону. Према томе, баладе, сатиричне, хумористичне, политичке и пригодне песме нису ушле у збирку. Тако су, да примера ради наведем неколико Змајевих песама, из „Антологије” испала његова „Три хајдука”; – „Билдунг”, „Видов-дану”, „Јутутунска народна химна”; – „Неким Цинцарима”; – „Песма Флориана Шпицбергера”; – „Песма једног најлојалнијег грађанина”; – оде „Чутури”, „Празној кеси”; – она врло духовита песма „Циганин хвали свога коња”; – и друге. Све те песме, ма колико да су занимљиве и, по другом мерилу, лепе, кваре ли би чисти и високи песнички тон који влада у целој овој „Антологији”.

III

Под *новијом* српском лириком – „модерном”, као што је стајало у позиву којим је „Матица Хрватска” уредника почаствовала – уредник је разумео нашу лирику од Бранка Радичевића наовамо. Тај период наше лирике чини једну заокругљену, органску целину, коју не би било упутно цепати на делове. Остављајући „странпутичаре” на страну, од Радичевића до данашњих дана наша лирика показује изванредно правилан, управо типичан развој једне оригиналне лирске цвасти. Бранко Радичевић, са својим простим, „примитивним” песништвом, својим полународним полууметничким темама

и дикцијом, почиње коло, наслањајући се на народно лирско песништво. Такав је почетак сваког оригиналног лирског песништва у историји књижевности. За њим се јављају песници с дубљим осећањем, јачим темпераментом, разноврснијим темама и обликом преимућствено уметничким (Јакшић и Јовановић). За њиховим песништвом долази песништво у коме почиње преовлађивати *машта*, са дикцијом преимућствено живописном (Војислав Илић). За овим долази песништво с највишим уметничким обликом и углађеношћу, с дикцијом пуном и разгранатом, песништво преимућствено стилистичко, песништво виртуозно (Дучић, Шантић, Ракић). Најзад поколебаност, узнемиреност, ирониja, сумња, песимизам (уз афирмацију живота), фамилијарност, нешто анархије, сувише отворене личне исповести, у стилу неправилном и мутном, често сплетеном, у облику разлабављеном: „сецесија" и декадентизам, али са клицама обнове у себи. То је, великим делом, долазак примитива у културну средину и међу високо културне тековине – *неоварварство*.

Иста непрекидност и правилност развоја и у другим појединостима. Стих Радичевићев, строго правилан, најчешће кратак, без „опкорачења" или „преноса", још близак музичким и плесачким ритмима народним, развија се постепено у широки, беседнички стих дванаестерац – стих људи који су научили беседити обилато и разгранато. Уз то се јављају „преноси"; из полустиха у полустих, из стиха у стих, из китице у китицу. Међу правилне стихове почињу се мешати стихови неправилни, често *противнога* рода у истој песми; док најзад ти преноси и то мешање разнородних стихова не постану правило. Тако се и слик из својих примитивних, понекад само асонујућих облика развио у пун, редак, звучни слик наших последњих песника. Овај од своје стране почиње колебати се и лабавити. – Тако се, најзад, и низ страних утицаја такође почиње и завршује у овом периоду; прво утицај географски или етнографски најближих књижевности, песништва немачког и (нешто мало) мађарског; затим руског (В. Илић); затим француског (Дучић, Ракић); најзад енглеског (Св. Стефановић). Свима појединостима, дакле, овај период чини засебну органску целину, заокругљену и потпуну, коју не би било корисно распарчавати.

сецесија – покрет у уметности (посебно ликовној) у средњој Европи крајем XIX и почетком XX века који представља отпор академизму

декадентизам (декаденција) – правац у уметности и књижевности с краја XIX века који се јавља као одраз друштва у пропадању

китица – стихови који чине целину, строфа

Уосталом, да је уредник под „модерном српском лириком" схватио само наше најновије песништво, са високим мерилом по коме су песме биране, збирка би испала сувише мала свешчица; била би, осим тога, сиромашнија не само бројем но и разноврсношћу. У прилици у којој Срби први пут приказују своје песништво својим саплеменицима хрватским, било је нарочито потребно радити по начелу: дати што већи број што бољих представника. Антологија „модерне", најновије лирике може се најзад такође саставити; али је природније да дође *йосле* збирке као што је ова, а не пре.

IV

„Мерила" по којима су песме одабиране, то су ова три: *йесма мора имаши емоције – мора биши јасна – и мора биши ЦЕЛА леїа*. Та мерила – свак ће ласно видети – не обухватају све особине које чине лепу песму, и које претпостављам да су познате; но су главни услови постављени за ову прилику. Доиста, то су три правца у којима најчешће греше *добри* песници (о којима је овде једино реч) – и наши и страни, али наши више но страни.

Ко није имао прилике да подробније испитује састојке утисака које добијамо од песништва, тај ће тешко веровати како је сразмерно мали број песама које задовољавају те услове. Прва је дефиниција уметничког дела, да је *емоционално*. Оно уметничко дело које не буди емоцију није уметничко дело; оно које не буди лепу емоцију није високо уметничко дело. То исто вреди и о лирској песми, која је, наравно, такође уметничко дело. Песма која у нама не узбуди чисто, лепо осећање није лепа лирска песма. Она може имати других добрих особина: мисли, оригиналности, стила, снаге; али ако није загрејана осећањем, она неће бити лепа песма највишега реда – оно високо уметничко дело које, поред савршене обраде, има и *фини квалишеш емоције*, *фини квалишеш осећајноїа шона*. У таквом случају мало ће јој помоћи и највећа вештина стила, и не могу је спасти ни реторска снага ни истинске стилистичке лепоте, а камоли стилистичке или версификаторске виртуозности. Такве песме остају увек хладне или напрегнуте, и многа мања и скромнија песмица имаће више поезије, и заузима *у исшини виши ред* но ти раскошни и сложени производи позне и хладне

вештине. Хајнеова песмица: *Du bist wie eine Blume* – једна је од његових најкраћих, технички најслабијих, најгоре сликованих, изразом најсиромашнијих, па чак и најмање еуфоничних песама; али је при свој тој својој „убогости" бескрајно лепа, племенита тоном и осећањем (и мишљу) изнад сваке хвале, дубоко осећајна, и у исто време атички дискретна или уздржана; – тако да, кад не би било наивно одређивати такве „каноне", она би се могла назвати типичним обрасцем лирске песме. *Осећање* пева лирске песме, оне најлепше; не машта, ни вештина. Да једно популарно мерило кажем: кад год при гласном читању песме не осетите да вам глас постаје мекши или топлији – *не* извештачено размажен, или беседнички подигнут, но *мекши* и *топлији* – песма коју читате није права лирска песма. – Овоме треба још додати да осећање, поред лепоте, треба да је достигло и известан виши степен *интензивности*, без којега, и кад је „лепа", остаје више пријатна него право лепа.

Du bist wie eine Blume – *Ти си попут цвета,* Хајнеова песма која је инспирисала Шумана за стварање музичке композиције 1840. године, што сведочи о степену њене осећајности прилагодљиве изражавању различитим уметничким средствима, а то је Богдану Поповићу био један од критеријума избора песама

Други је услов да песма буде *јасна*; јасна у целини, с јасном основном мишљу, и јасна у својим деловима. Услов који изгледа да се по себи разуме, али овде мора бити нарочито поменут. Нејасност убија мисао као да је и нема, не дâ утиску ради кога је песма писана ни да се створи. Она је, осим тога, мучна и сама по себи, као вечита загонетка која се титра с читаоцем, и као знак песникове немоћи да се изрази; – особине, и једна и друга, антиестетичне у највишем степену. Најзад, јасност је не само негативна но по својим последицама и позитивна естетичка особина првога реда: кад се буду свестраније испитали састојци утисака које добијамо од уметничких дела, видеће се да јавност *као таква* доприноси позитивној лепоти дела; да од ње, врло великим делом, зависи једна од најкрупнијих особина сваког вишег уметничког дела – *снага*. Наше најновије песништво од последњих десетину година, и код најбољих, често је нејасно. Има штавише песника који су некада писали јасно, а сада више не. Човек мора често да се домишља смислу њихових песама. Читаочев је принос понекад у истини толики да читалац постаје сарадник песников. Међутим, песме се за овакву антологију морају бирати по ономе што је дао песник сам, а не по оном што песник дâ у сарадњи с читаоцем.

Најзад је трећи услов да *цела* песма треба да је лепа; или (тако је можда простије речено) да песма не сме имати

погрешака. У њој не сме бити појединости које вређају: – слабих почетака, слабих свршетака, слабих стихова; у њој треба све да је на истој висини; – „песма треба да је округла и савршена као звезда"; – „песма треба да је лепа као лепа проза"; – „у доброј песми треба да је сваки стих добар". Један је доказ овоме обратна истина да су најсавршенија уметничка дела таква благодарећи своме савршенству у појединостима; нема великога уметника чији стил није беспрекоран, потпуно коректан; па звао се тај уметник Гете, Бетовен, или Роден. Одсуство погрешака је битни услов исто као и присуство позитивних врлина. У естетици је савршен примерак нижега рода виши од несавршеног примерка вишега рода, и песма од три добре китице лепша него песма с две китице врло добре и једном слабом. Сасвим је свеједно где лежи погрешка: – у врло разноврсним наивностима мисли, или врло разноврсним наивностима облика; ако је само степен погрешке виши, песма је покварена. Понеки наши песници (нарочито Трећега доба) имају ретко ту стално одржану беспрекорност фактуре; сваки час, у иначе лепој песми, они клону, исклизну – у прозу, у апстрактне, непесничке, понекада простачке речи, у хладан тон, у нескладне, неистините појединости, у другу мисао; распу се у многоречивост, заплету у несигуран, мучан језик, у насилне инверсије, елипсе, „катахрезе", у расточену, врло рогобатну, неправилну, *сувише најредну* версификацију. Нека је овде наведен само један пример између многих, да покаже колико штете трпе творачке способности од те оскудице у однегованом и будном укусу. Уредник, иако се врло дуго ломио, по пет-шест пута решавао и одустајао од свога решења, није могао донети ниједну песму Милете Јакшића у којој би једна његова ситнија, али врло симпатична особина била показана – његов дар запажања живописних конкретних појединости у пољу, у шуми, у селу.

фактура – начин на који је нешто остварено, укупност средстава којима се уметник користи

катахреза – језичко-стилско изражајно средство; ако је начињена несвесно, представља стилску погрешку

Овај трећи услов је камен спотицања и за песнике и за критичаре. С колико ће компетенције ови последњи оценити неку песму зависиће увек од тога колико је њихов укус однегован и будан за *појединачну* обраду уметничког дела, за савршенство уметничког дела, у *појединостима*.

- **Извор:** Богдан Поповић, *Антологија новије српске лирике*, СКЗ, Београд, 2011, 7–13.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Прочитај још једном одломке из „Предговора" *Антологије новије српске лирике* Богдана Поповића. Размотри на који је начин „Предговор" формиран. Како Богдан Поповић одређује речи које су саставни део наслова ове књиге? Шта за Поповића значи појам *антологије*? Како Поповић разуме *лирско* и *лирику*? Одакле, по Поповићевом мишљењу, почиње *новија српска лирика*? Зашто је на почетку 20. века важно Поповићево опредељење за оваква одређења? Како Поповић тумачи улогу антологија?
2. Која су антологичарева вредносна мерила и критеријуми за одабир песмама? Шта за Богдана Поповића представљају *чисто естетичка мерила*? Образложи на који начин Поповић дефинише *песму са емоцијама*, *јасну*, *целу лепу песму*. Како разумеш израз *кад Омир* (*Хомер*) *задрема*? Објасни шта Богдан Поповић под тим изразом подразумева. Шта у том смислу значи Поповићева констатација да *нема доброг песника, већ само добре песме*? Колико су Поповићева мерила блиска одређењима поетика парнаса и ларпурлартизма?
3. Прегледај *Антологију* и утврди којим је модерним песницима Поповић дао највише место. Који су значајни песници модерне изостављени због "строгости" естетских критеријума?

ПОЈМОВНИК

Антологија (гр. *anthologia* – сакупљање цвећа, лат. *florilegium* – *цветник*), *збирка цвећа*, *флорилегиј*, *стефанос*, *венац* представља избор књижевноуметничких текстова настао према прецизно дефинисаним критеријумима приређивача. Најстарија позната антологија је збирка епиграма од преко четрдесет писаца, која води порекло из I века пре нове ере, а њен творац је Мелеагар из Гадаре. Прва позната антологија у српској књижевности, настала након преведеног флорилегија Менандрових гнома у зборнику попа Драгоља из 14. века, јесте *Цветник србске словесности* Јована Суботића из 1853. године. Уобичајено је да антологије садрже предговор који образлаже критеријуме антологичарског избора. Антологијски избори су врло разноврсни, па се тако антологије разликују према приступу грађи, и то као тематске, жанровске, антологије једног правца или епохе, антологије најбољих песама или песника; затим према наменама и субјектима рецепције (стручна, шира читалачка, ученичка публика, инострано читалиште). *Антологија новије српске лирике* представља прву антологију у српској књижевности грађену према изразито естетским критеријумима.

- **Литература:** Злата Бојовић, „Антологије у српској књижевности", у: *Тумачења књижевног дела и методика наставе*, Филозофски факултет и Орфеус, Нови Сад, 2008, 369–381; Бојана Стојановић Пантовић, „Типологија и вредновање песничке традиције у антологијама српске поезије XX века", *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, LVII, 2, 2009, 297–316.

ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАЦИ

Буди антологичар и по сопственом избору и критеријумима за које се одлучиш сакупи десет антологијских песама на српском језику. Образложи свој став и упореди га са естетским мерилима својих другарица и другова у разреду. Буди обазрив/обазрива приликом одабира најлепшег и најбољег у књижевности и настој да твоји избори антологијског у литератури буду подстакнути искључиво унутрашњим поривима и задовољењима представе о лепом и добром.

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

Целокупни књижевни, културни и политички живот Србије почетком 20. века одвијао се интензивно захваљујући многобројним београдским књижевним часописима, од којих је најзначајнији био *Српски књижевни гласник*. Његов оснивач и главни уредник био је Богдан Поповић, а касније су уредништво преузели Јован Скерлић и Павле Поповић. Излазио је од 1901. до 1914. године (и даље, између два рата, али другачије конципиран). Био је то модеран часопис, који се од првог до последњег броја залагао за нова уметничка схватања и нов однос према књижевности. Колики је био његов утицај сведочи чињеница што се често почетак српске модерне рачуна од његовог првог броја.

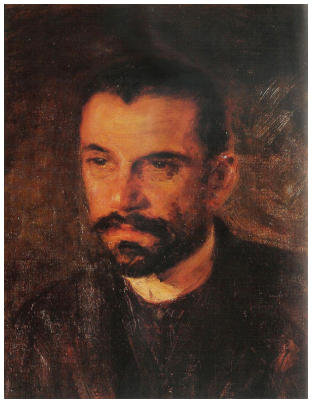

Богдан Поповић

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Богдан Поповић (1863–1944), професор Велике школе, а затим и предавач упоредне књижевности на Београдском универзитету, књижевни критичар, естетичар, теоретичар, „васпитач књижевног укуса", оснивач и главни уредник *Српског књижевног гласника*, академик, један од оснивача српског Пен-центра. Школовао се у Паризу. Био је професор Јована Скерлића, са којим је касније и сарађивао. Подучавао је и формирао многе књижевне, културне и интелектуалне посленике свога времена у духу високог европског аристократизма. Историјску критику (биографија писца) заменио је аналитичком (анализа дела). Захтевао је естетско образовање, култивисање израза и савршенство песничке форме (ларпурлартизам). Заговарао је критичарско-аналитички метод теорију реда по ред – метода детаљне анализе књижевног дела, стих по стих. Био је против локал патриотизма, фолкорне мелодије и поједностављене визије света.

Поред *Антологије*, Поповићева најзначајнија остварења су: *О васпитању укуса*, *Огледи из књижевности и уметности*, (*1–2*), *Бомарше*.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

антологија, вредносни критеријуми, чисто естетичка мерила, ларпурлартизам, *новија српска лирика*

Алекса Шантић

Моја отаџбина

Не плачем само с болом свога срца
Рад' земље ове убоге и голе;
Мене све ране мога рода боле,
И моја душа с њим пати и грца...

Овдје у болу срца истрзана
Ја носим клетве свих патња и мука,
И крв што капа са душманских рука,
То је крв моја из мојијех рана...

У мени цвиле душе милиона...
Мој сваки уздах, свака суза бона
Њиховим болом вапије и иште...

И свуда гдје је српска душа која,
Тамо је мени отаџбина моја –
Мој дом и моје рођено огњиште...

(1908)

■ Урош Предић, *Босански бегунци*, 1889.

убога – веома сиромашна, оскудна

род – најближа родбина, сродници; потомци истог претка; народ заједничког порекла и имена

грцати – јецати, ридати

клетва – изречена жеља да непријатељ доживи нешто лоше

душман (душманин) – велики, заклети непријатељ, злотвор

цвилети – јаукати; јадиковати

бона (болна) – тужна, несрећна

вапити – вапајима изражавати бол, очај; вапајима преклињати, молити за помоћ; осећати очајничку жељу, чежњу за нечим

искати – тражити, захтевати

огњиште – родна кућа, породични дом; завичај, отаџбина

• **Извор:** Алекса Шантић, *Пјесме*, Матица српска, Српска књижевна задруга, Нови Сад, Београд, 1971, 90.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Опиши осећања која у теби побуђује ова Шантићева песма. Истакни шта је све у песми доведено у везу са отаџбином. Размисли, у каквом положају се налази земља у којој живи лирски субјект?
2. Размотри мотиве преко којих се лирски субјект сједињује са отаџбином и тако исказује њен огроман бол. Посебно образложи његов однос са „српским родом" и „рођеним огњиштем". У чије име проговара лирски субјект? Против чега се буни? Шта песмом осуђује? Објасни зашто је отаџбина у песми безимена.
3. Подвуци именице преко којих су у песми изражена осећања лирског субјекта. Проучи на који начин су она наглашена. Посебно се задржи на глаголима и размотри њихово значење у песми. Запази шта они казују о душевном болу лирског субјекта и о ранама његовог рода.
4. Открij из садржаја песме како песнички субјект дочарава народ којем припада. Уочи заменице које се понављају и наведи којим врстама припадају. Шта мислиш, зашто се оне тако често јављају у песми? У каквом су односу лично и колективно? Које би заменице одговарале тим појмовима?

Алекса Шантић

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

После дуготрајних припрема, Аустроугарска је искористила кризу Османског царства и 1908. године припојила Босну и Херцеговину. Био је то велики ударац националним тежњама Срба и у Србији и у Босни и Херцеговини. Против анексије су се одмах изјаснили Османско царство (о чијој се територији радило), Србија и Русија. Србија је 1909. године морала да прихвати анексију Босне и Херцеговине. Алекса Шантић је песму *Моја отаџбина* написао у време анексионе кризе због аустроугарског припајања територије на којој је живео српски народ.

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Алекса Шантић (1868–1924) живео је у Мостару и увео је Херцеговину у српску књижевност. Основао је лист *Зора* и био је председник Српског певачког друштва *Гусле*. Писао је родољубиву, љубавну и социјалну поезију. Ослања се на традицију – фолкорну (босанска севдалинка са оријенталним мотивима) и писану (Јакшић, Змај, Илић). У његовим песмама се преплиће лично и колективно. Објавио је неколико збирки песама под називом *Пјесме* и драме: *Хасанагиница*, *Под маглом*, *Анђелија*, *Немања*.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Моја отаџбина, катрен, терцет, сонет, родољубива песма

Алекса Шантић

Претпразничко вече

Сјутра је празник. Своју свјетлост меку
Кандило баца и собу ми зари.
Сâм сам. Из кута бије сахат стари,
И глухи часи неосјетно теку.

Напољу студен. Пећ пуцка и гријe.
Ја лежим. Руке под главом, па ћутим,
И слушам како грањем замрзнутим
У моја окна голи орах бије.

Тако на врата суморног ми срца
Сјећање једно удара и чека
К'о друг и сабрат, као душа нека
Што са мном плаче и у болу грца.

Негда у таке ноћи, када отка
Помрлом грању зима покров ледан,
Ова је соба била к'о врт један,
Гдје је к'о поток текла срећа кротка:

Као и сада, пред иконом сјаји
Кандила свјетлост. Из иконостаса
Сух бршљан вири. Лако се таласа
Измирне прамен и благослов таји.

Сва окађена мирише нам соба.
Около жуте лојане свијеће,
Ми, дјеца, сјели, к'о какво вијеће,
Радосни што је већ грудању доба.

Под танким велом плавкастога дима
У пећи ватра пламти пуним жаром,
И сјајне пруге по ћилиму старом
Весело баца и трепери њима.

Уврх, на меку шиљту, отац сио,
Пружио чибук, и дим се колута;
Његова мис'о надалеко лута,
И поглед блуди сањив, благ и мио.

Уза њ, тек мало на шиљтету ниже,
К'о символ среће, наша мајка бдије;

За скори Божић кошуље нам шије,
И каткад на нас благе очи диже.

У то би халка закуцала. – „Петар!"
Ускликне отац – „Он је зацијело!"
Он вазда воли говор и сијело –
Отворите му!" ... И ми сви к'о вјетар,

Трчи и врата пријевор извуци.
И стари сусјед, висок као бријег,
Тресући с руха напанули снијег,
Јавио би се с фењером у руци.

Сваки му од нас у загрљај хита,
Мајка га кротко сусрета и гледа,
А он се јавља, па до оца сједа,
И бришућ чело за здравље га пита.

Сва новом срећом огране нам соба!
На сваком лицу свето, сјајно нешто.
Сучући брке, стари сусјед вјешто
Поч'о би причу из далеког доба.

И докле прозор хладна дрма цича,
Ми сваку ријеч гутамо нијеми;
Срца нам дршћу у радосној треми
Све догод не би завршио чича.

Затим би отац, ведар к'о сјај дана,
Узео гусле у жилаве руке,
И гласно поч'о, уз гањиве звуке,
Лијепу пјесму Страхинића Бана...

Мени је било к'о да пјесме ове
Сваки стих поста пун бехар у роси,
Па трепти, сјаје и мени по коси
Просипа меке пахуљице нове...

О мили часи, како сте далеко!
Ви, драга лица, ишчезла сте давно!
Пуста је соба... Моје срце тавно...
И без вас више ја среће не стеко'...

измирна – мирисна смола која се употребљавала за кађење

шиљте – јастук на коме се седи

халка – алка, метални звекир на вратима

пријевор – гредица која се ставља преко врата ради затварања

бехар – цвет дрвета чије се латице приликом ветра лако откидају те личе на снег

Кандило и сад пред иконом тиња,
И сад је позно предбожићње доба;
Ал’ глуха јама сад је моја соба,
А ја лист свео под бјелином иња.

Узалуд чекам… У нијемој сјени
Никога нема… Сам, ко камен, ћутим.
Само што орах грањем замрзнутим
У окна бије и јавља се мени…

Но док ми мутни боли срце косе,
К’о студен травку у врх крша гола, –
Из мојих књига, са прашљива стола,
Ја чујем шушањ к’о вилине косе.

Гле! Сад се редом расклапају саме
Све књиге старе, снови чежње дуге –
Мичу се, трепте једна покрај друге,
И њихов шумор к’о да пада на ме.

Сањам ли? Ил’ би ово јава била?
Из растворених листова и страна
Прхнуше лаке тице, к’о са грана,
И по соби ми свуд развише крила.

Све се свијетле! … Све у бл’јеску стоје!…
Једна около кандила се вије,
А нека болно, к’о да сузе лије,
Пред сликом дршће мртве мајке моје.

Неке бијеле, као љиљан први,
Само им златно меко перје груди;
Неке све плаве, тек им грло руди,
Као да кану кап зорине крви.

Неке ми пале ту на срце свело,
Па крил’ма трепте и шуште к’о свила;
А једна лако, врхом свога крила,
С цвркутом топлим додирну ми чело,

К’о да би хтјела збрисати сјен туге…
И слушај! Редом запјеваше оне!…
И гласи дршћу, тресу се, и звоне,
Мили и сјајни к’о лук младе дуге:

„Не тужи! С болом куда ћеш и гдје би?
Ми пјесме твоје, и другова свију
Што своје душе на зв’јездама грију, –
Света смо жива породица теби;

Ми као роса на самотне биљке
Падамо тихо на сва срца бона,
И у ноћ хладну многих милиона
Сносимо топле божије светиљке.

Ми здружујемо душе људи свије’!
Мртве са живим вежу наше нити:
И с нама вазда уза те ће бити
И они које давно трава крије!

Пригрли ова јата благодатна!
И када једном дође смрти доба,
Наша ће суза на кам твога гроба
Канути топло к’о кап сунца златна”…

И акорд звони… Све у сјају јачем
Кандило трепти и собу ми зари…
Из кута мукло бије сахат стари.
Ја склапам очи и од среће плачем…

(1910)

- **Извор:** Алекса Шантић, *Пјесме*, Матица српска, Српска књижевна задруга, Нови Сад, Београд, 1971, 95–100.

■ Паја Јовановић, *Оџаклија*

РАД НА ТЕКСТУ

1. Како си доживео/доживела Шантићеву песму *Претпразничко вече*?
2. Прочитај уводне строфе из наведене песме. Каква су расположења лирског субјекта у њима? Објасни чиме су она изазвана. Протумачи осећања која у тим стиховима доминирају. Анализирај атмосферу у соби и напољу. Пронађи глаголе и прокомментариши их.
3. Који догађај из прошлости снажно заокупља свест лирског субјекта? Установи чиме су изазвана сложена духовна и психолошка стања лирског субјекта.
4. Какав значај има сећање за лирског субјекта? Установи какву улогу у песми има лик мајке, оца и комшије Петра. Како они изгледају? Каква је тад била атмосфера? Пронађи и прокомментариши глаголе те их упореди с онима из прве целине. Објасни функцију гусала и Петрове приче. До какве личне драме је лирски субјект доведен сусретом с њима? Објасни смисао борбе разума и осећања. Шта остаје као вечни траг састанка с умрлима?
5. У каквом је стању лирски субјект „сада" у односу на почетак песме. На шта га подсећа соба и зашто? Каква се важност и снага приписује песмама? Објасни повезаност претпразничке вечери са стваралачком инспирацијом песника. Опет обрати пажњу на глаголе те на сат и кандило.
6. Проучи композицију песме. Како тече лирска нарација и који су њени саставни делови?

ПОЈМОВНИК

Елегија је лирска песма прожета тужним (сетним) осећањем и расположењем. Лирски субјект осећа бол за изгубљеним драгим бићима, чежњу за прохујалом младошћу и прошлим временима, тугу за несталом љубављу и завичајем. У нашој књижевности познате су елегије: *Кад млидија умрети* Б. Радичевића, *Ћулићи увеоци* Ј. Ј. Змаја, *На Липару* Ђ. Јакшића, *Претпразничко вече* А. Шантића.

Метонимија је стилска фигура која почива на пренесеном значењу речи. Настаје када се неки појам узражава неким другим појмом који је са њим у логичној вези. На пример: *седа брада* означава мудрост, *седа коса* означава старост.

У песми *Претпразничко вече* пример метонимије је стих „Кандило трепти и собу ми зари". У наведеном стиху предмет замењује појаву коју изазива светлост кандила.

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

Једна од најпознатијих песама Алексе Шантића је севдалинка *Емина*, први пут објављена 1902. године у часопису "Коло". Главна тема у овој песми је Шантићева млада комшиница, Бошњакиња по имену Емина Сефић:

хамам – јавно купатило

имам – исламски верски поглавар, вођа, првак

ибрик – бакарна посуда сужена при врху за воду или кафу

иман – закон, ислам

хоџин запис – записана молитва и свете речи, служе као заштита.

селам – муслимански поздрав

мога ми дина – вере ми

ђул – ружа

бурурет – несвестица, несвест

алчак – неотесан, дивљи, враголан, неваљалац, објешењак, мангуп

Синоћ, кад се враћах из топла хамама,
Прођох покрај баште старога имама;
Кад тамо, у башти, у хладу јасмина,
С' ибриком у руци стајаше Емина.

Ја каква је, пуста! Тако ми имана,
Стид је не би било да је код султана!
Па још када шеће и плећима креће... —
Ни хоџин ми запис више помоћ неће!

Ја јој назвах селам ал' мога ми дина
Не шће ни да чује лијепа Емина,
Но у сребрен ибрик захитила воде
Па по башти ђуле заливати оде;

С грана вјетар духну па низ плећи пусте
Расплете јој оне плетенице густе,
Замириса коса ко зумбули плави,
А мени се крену бурурет у глави!

Мало не посрнух, мојега ми дина,
Но мени не дође лијепа Емина.
Само ме је једном погледала мрко,
Нити хаје, алчак, што за њоме црко'!

У књизи "Мостарење" Мише Марића налази се и дио наводног разговора између Алексе и његовог брата Пере:

- Па си забрљ'о, мој Алекса, да не може горе. Старији сам ти брат, не љути се на ме, нико ти више добра од мене не жели, али ти морам по души рећи шта и како је, а богами и чаршија све то види. Имаде ли ти ишта лијепо из муслиманског живота за опјеват', него како имама Сефића шћер врцка кроз башчу с ибриком у руци? Лијепо женско није гријех погледати, али преко туђих тараба ћурити и телалити то по новинама – не иде. И то ти мало, окрен'о си пјеваније по приредбама. Гдје ће ти душа, то је твоја брига. Моја је брига образ Шантића. ОБРАЗ, разумијеш ли? Од када је дјед Петар, бог да му души прости, сишао у ову чаршију, ми смо се, Шантићи, с муслиманима лијепо пазили и још пазимо. Поштени су људи, добре комшије. И сталне муштерије... А ти баш запео да нас истјераш из

ове љепоте! Гдје ћемо ми, Шантићи? На коња, па назад у Богодол, ил' у Трст, на брод, па у Америку? Не ваља ниједно. Једва смо се куртарисали оне вукојебине под Чабуљом, гдје вук и међед једу овцу, а сушица и сифилис човјека. А у Америку како је ко отиш'о, није се вратио. Ако није шта стек'о к'о да га на овој земљи никад није било, а ако је и стек'о, опет се врати у тегли од киселих краставаца; ни у праху му се тамо не остаје. А сад ћеш нам ти бруку и шуху на кућу навући. Никад одрасти, мој брацо, никад се памети дозвати – викао је брат Перо, глава куће.

- Не знам, Перо, шта је ту брука. И не знам шта то има љепше у животу од чисте љепоте. А чиста љепота је визија, сан... Не гледаш очима, не додирујеш руком. Само је душом можеш осјетити, а пјесмом рећи – одговорио је Алекса.

Од дјевојчице, Емина Сефић-Колудер је врло брзо постала прелијепа дјевојка, која се врло рано удала, са само 16 година, родивши свом мужу чак тринаестеро дјеце. Њен син Бесим пренио је сјећања своје мајке о Алекси Шантићу: – Сретала сам га често, кад бих ишла у мектеб, у школу, ја л' на чесму. Ријечи размијенили никад нисмо. Виђала бих га издалека, скоцкан као да је сад из Беча дошао. Највише се ципела сјећам. Увијек угланцане, сјаје, а по њима пале пантоле, порезати би се могао како су опеглане... Једном сам чула како неко пјева у Ћоровића авлији. Пјевао је "Кара мајка сина Ахмета" уз виолину, тамбурицу и шаргију. Пјевао је један глас, жаловито. Касније сам чула да му је то била најдража пјесма, па сад мислим како је он пјевао. Загледала га у пролазу, сине, велим ти, нисам. Али се причало да је био лијеп човјек – сјећала се Емина Сефић – Колудер.

Емина, споменик у Мостару

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Претпразничко вече, елегија, композиција лирске песме, метонимија

Алекса Шантић

Остајте овде

Песма *Остајте овдје*, која је објављена 1896. на првој страници првог броја *Зоре*, била је упућена оним босанским муслиманима који су након анексије Босне од стране Аустоугарске 1878. напуштали земљу масовно одлазећи у Турску.

Остајте овдје! Сунце туђег неба
Неће вас гријат ко што ово грије;
Грки су тамо залогаји хлеба
Гдје свога нема и гдје брата није.

Од своје мајке ко ће наћи бољу?!
А мајка ваша замља вам је ова;
Баците поглед по кршу и пољу,
Свуда су гробља ваших прадједова.

За ову земљу они бјеху диви,
Узори свијетли што је бранит знаше,
У овој земљи останите и ви,
И за њу дајте врело крви ваше.

Кô пуста грана кад јесења крила
Тргну јој лисје и покосе ледом,
Без вас би мајка домовина била;
А мајка плаче за својијем чедом.

Не дајте сузи да јој с ока лети,
Врат'те се њојзи у наручја света;
Живите зато да можете мријети
На њеном пољу гдје вас слава срета!

Овдје вас свако познаје и воли,
А тамо нико познати вас неће;
Бољи су своји и кршеви голи
Но цвјетна поља куд се туђин креће.

Овдје вам свако братски руку стеже —
У туђем свијету за вас пелен цвјета;
За ове крше све вас, све вас веже:
Име и језик, братство, и крв света.

Остајте овдје! Сунце туђег неба
Неће вас гријат ко што ово грије, —
Грки су тамо залогаји хљеба
Гдје свога нема и гдје брата није...

РАД НА ТЕКСТУ

1. Објасни историјске и друштвене прилике поводом којих је настала ова песма.
2. На основу чињенице да је ова песма упућена муслиманима из Босне и Херцеговине донеси лични суд о родољубљу Алексе Шантића и образложи га.
3. Зашто Шантић не прецизира друштвене прилике и време? Које глаголске облике све користи и шта се њима постиже?
4. Пронађи изразе који се односе на домовину и оне који се односе на туђину те прокоментариши их однос. Где је боље: у домовини или туђини?
5. На основу осврта на данашњицу и савремено доба закључи о актуелности ове песме.
6. Пронађи у својој околину људе који су отишли у туђину и размисли о њиховом односу према домовини.

ИЗ РИЗНИЦЕ РЕЧИ

Родољубивост је прожимала и Шантићеве песме социјалног карактера. Та два осећања често су се стапала и била јединствен израз патњи које су подносили поробљени и осиромашени људи песниковог краја, али она су била и зов и подстрек да се сачува људски и национални понос. Стихови из његове песме *Остајте овдје* били су подршка муслиманском живљу, које је Аустрија хтела да из Босне и Херцеговине исели у Азију. Његове поетске речи задржавале су и оне Херцеговце који су под притиском недаћа почели да се склањају са свога крша у Србију. Песма *Хљеб* изражава најболније растрзање човека између завичаја, у коме нема могућности за живот, и одласка у печалбарство, у неизвесност, да би зарадио кору хлеба:

Пароброд спреман. Море се колеба.
Пошљедњи пламен на западу трне;
Сутон се рађа и с јесењег неба
Полако пада на хридине црне.

Палуба пуна. Руке уздигнуте
Поздраве шалу и рупцима машу.
У мноштву овом видим чељад нашу,
Наслонили се на перваз па ћуте...

Земљаци моји, докле ћете, докле?
"Тамо далеко! Јер нас усуд прокле
И на нас паде тврда туча с неба..."

А зар вам није завичаја жао?
"Жао је брате... Бог му срећу дао...
Но хљеба неба... Због! Хљеба...
хљеба..."

Многоструко је родољубље у Шантићевој поезији. Распон његовог патриотизма иде од борбе за национално ослобођење па до захтева да се успостави друштвена правда. У овим његовим песмама изражена су колективна расположења. Песник се саживео са народним тежњама и отуда убедљиво делују његове речи у стиху: "Мене све ране мога рода боле." Овај стих је постао синоним поистовећења песниковихосећања и идеала са народним.

Слободан Марковић

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Остајте овде, родољубива песма анексија универзалност

Алекса Шантић

Вече на школју

Иву Ћипику

школ – острво
хрид – велики голи камен, гребен, стена на обали мора

Пучина плава
Спава.
Прохладни пада мрак.
Врх хриди црне
Трне
Задњи румени зрак.

И јеца звоно –
Боно
По кршу дршће звук.

С уздахом туге
Дуге
Убоги моли пук.

Клече мршаве
Главе
Пред ликом бога свог.
Ишту... Но тамо
Само
Ћути распети бог...

И сан све ближе
Стиже.
Прохладни пада мрак.
Врх хриди црне
Трне
Задњи румени зрак.
(1904)

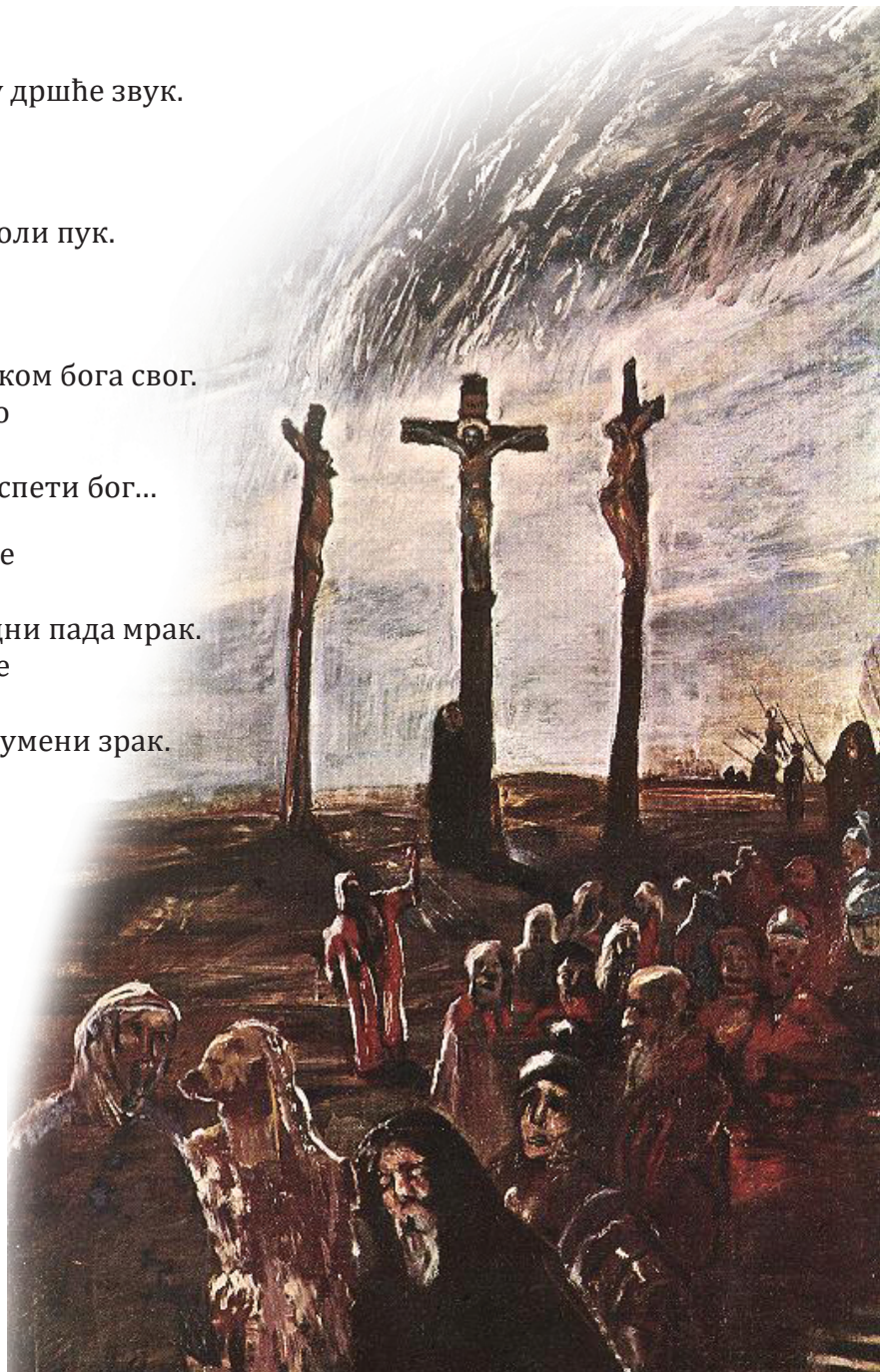

■ Лајош Гулачи, *Голгота*

• **Извор:** Алекса Шантић, *Пјесме*, Матица српска, Српска књижевна задруга, Нови Сад, Београд, 1971, 60–61.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Издвој основне тематске елементе у песми *Вече на школу*. Анализирај дескриптивне, социјалне и религиозне мотиве у песми. Уочи њихов однос у песми и протумачи њихову улогу.
2. Како живе становници острва усред мора? Чему се они надају? Уочи како се према њима опходе природа, човек и Бог. Која слика открива равнодушност природе? Зашто Шантић реч *бог* пише малим словом? Зашто Бог, који је због човека распет на крст, ћути? Може ли песник одговорити на ова питања? Какав ефекат се постиже затвореном композицијом?
3. Испитај експресивност језика у песми и објасни акустичке и визуелне ефекте у Шантићевој песми. Уочи и протумачи доминантна стилска средства у песми.
4. Одреди којим врстама лирске поезије припада ова песма. Објасни поетичке одлике које је са тим врстама повезују.
5. Коментариши рефлексивне вредности и смисао песме *Вече на школу*.

ПОЈМОВНИК

Алитерација је стилска фигура која се састоји у узастопном понављању истог сугласника или сугласничке групе ради постизања одређених звучних сугестија.

Пучина плава прохладни пада мрак; трне
спава, врх хриди црне задњи румени зрак.

Алитерацијом се постиже: повезивање значења речи у којима се налазе поновљени сугласници и еуфонија (звучна изражајност стиха).

Асонанца је стилска фигура која се састоји у понављању истог самогласника унутар стиха, чиме се појачавају звучност и изражајност песничког језика.

Пучина плава прохладни пада мрак; трне
спава, врх хриди црне задњи румени зрак.

Синегдоха је подврста метонимије у којој се уместо целине даје део (глава = тело,човек)

Клече мршаве
Главе

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

„У песничком језику експресивност речи се необично појачава. Тежећи уопште хармонији и складу садржине и форме, књижевник тежи и томе да се гласовна структура његова језичког израза хармонично сложи с мисаоно-емоционалним значењем речи. Служећи се општом експресијом свога матерњег језика књижевник ствара у сваком посебном случају и своју посебну експресију, која одговара смислу и емоционалном тону његова дела.

Нпр. у познатој Шантићевој песми *Вече на школу* остварен је веома успешан склад између гласовног звучања речи и емотивног расположења у песми:

Пучина плава
Спава.
Прохладни пада мрак.
Врх хриди црне
Трне
Задњи румени зрак.

У првој строфи, у прва три стиха, понављање неутралног самогласника *а* (пучина, плава, спава, пада, мрак, задњи, зрак) и звучно предаје неодређену емотивну тоналност прве строфе и као да доприноси сањивој монотонији ритма; у другим трима стиховима те прве строфе понављање сугласника *р* (врх, хриди, црне, трне, зрак) у складу је са значењем ових речи, које означавају гашење светлости и наговештавају туробно расположење.

У другој строфи понављање самогласника *о* и *у* у складу је са болним и суморним осећањем 'убогог пука'. Врло звучне и учестале риме (плава – спава, мрак – зрак, црне – трне, звоно – боно, звук – пук, туге – дуге) појачавају болну мелодиозност ове песме."

(Драгиша Живковић, *Теорија књижевности са теоријом писмености*, Драганић, Београд, 2001, 50)

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Вече на школу, алитерација, асонанца, експресивност песничког језика

Јован Дучић

Залазак сунца

Још бакрено небо распаљено сија,
И црвени река од вечерњег жара;
Још подмукли пожар као да избија
Из црне шуме старих четинара.
Негде далеко чује се где хукти
Воденички точак промуклијем гласом;
Ал' над долинама док још небо букти,
Цвет водени већ је засп'о над таласом.

Опет једно вече... И мени се чини
Да негде далеко, преко тријy мора,
При заласку сунца у првој тишини,
Тужна и у сенци смарагдових гора –
Бледа, као чежња, непозната жена,
С круном и у сјају, седи, мислећ на ме...
Тешка је, бескрајна, вечна туга њена
На домаку ноћи, тишине и таме.

Пред вртовима океан се пружа,
Разлеће се модро јато галебова;
У бокору мртвих доцветалих ружа
Шумори ветар тужну песму снова.
Два грдна Сфинкса према небу златном
стражаре немо и безгласно тако,
Док она плаче... А за морским платном,
Уморно сунце залази, полако.

И ја, ком не зна имена ни лица,
Све сам њене мисли испуњавам таде.
Верност јој збори с бледих усница
Силна к'о самрт, к'о љубав без 'наде ...
Ах, не реците ми никад: није тако,
Ни да моје срце све то лаже себи,
Јер ја бих тад плакô, ја бих вечно плакô,
И никад се више утешио не би.

цвет водени – лептирица која живи један дан

смарагд – полудрагуљ сјајнозелене боје

Свинка (сфинга) – камени лик лава са човечијом главом у лежећем положају, као оличење моћи фараона у старом Египту; у старогрчкој митологији крилато биће са главом и грудима жене, трупом пса и шапама лава, које усмрћује оне који не могу одгонетнути њену загонетку

- **Извор:** Јован Дучић, *Песме*, циклус *Сенке по води*, избор и предговор М. Данојлић, Ex libris, коло прво, 12, Слово љубве, Београд, 1979, 41–43.

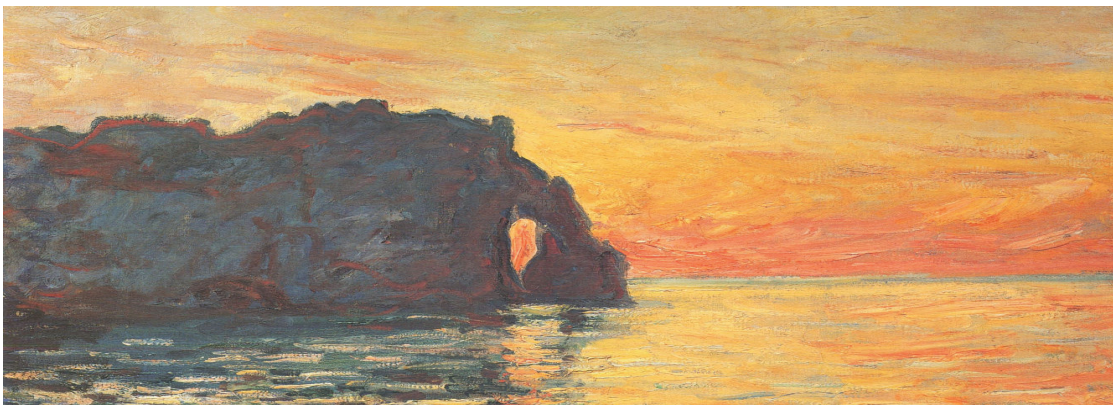

Клод Моне, *Литица Авала, Залазак сунца*, детаљ

РАД НА ТЕКСТУ

1. Прочитај више пута пажљиво, у себи, Дучићеву песму *Залазак сунца*. Какве утиске она у теби изазива?
2. Како се постиже пластичност описа природе у Дучићевој песми? Која боја доминира у првој строфи? Каква је улога поновљене речце *још*? Шта све доприноси визуелном утиску распаљености вечерњег неба? Како је обликован простор у пејзажу? Уочи макро и микро слику. Којим особинама су повезани шума, река, земља и небо? Каква је симболика воденог цвета?
3. Пронађи све ономатопејске речи у првој строфи. Због чега се у визуелну перспективу песме укључује појам неодређене даљине и сјаја? Које боје преовлађују? Како се звучни утисци уклапају у поетску слику? Протумачи због чега процес општег замирања природе прати далеки, једнолични хук воденичког точка.
4. Обрати пажњу на промену перспективе и увођење лирског субјекта у пејзаж. На који начин је у другој строфи сугерисан утисак вечитог враћања истог?
5. После ерупције боја и распаљености вечерњег хоризонта, атмосфера се смирује. Шта симболизује непозната жена, тајанствена и горда, у бескрају, на рубу хоризонта? Подвуци и протумачи све атрибуте које Дучић приписује непознатој жени. Због чега се њено отмено бледило повезује са тугом и тамом која наилази? Протумачи може ли се, у симболичком кључу, повући аналогија између сјајем крунисане жене и заласка сунца.
6. На који начин се у описивање природе и објективну дескрипцију уводе субјективне импресије, интензивна осећања, тамне слутње? Шта је загонетно и тајанствено у атмосфери песме? Колико утиску тајанствености доприноси мотив Сфинге, који је неприметно унет у опис природе?
7. Протумачи симболику жене, срца, чежње, даљине и морског пејзажа у Дучићевој песми. Размисли о томе на које се све начине у овој симболистичкој песми сугерише пролазност живота. Издвој синестезијске спрегове речи и одреди њихову функцију у овој песми.
8. Ослушни музику Дучићевог стиха. На који начин песник постиже склад и хармонију израза? Каква је функција симетричног дванаестерца са цезуром после шестог слога у достизању формалне лакоће и апсолутне метричке савршености стиха? Опиши систем римовања и облик строфе у метричкој структури песме. Које симболе би посебно издвојио/-ла?

синестезија – стање у ком људи праве необичне везе између чула, уједињење чула

дванаестерац – стих од 12 слогова. Уколико има цезуру (паузу) после 6. слога, он се назива симетрични дванаестерац или александринац

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

На почетку песме *Жена* песник ће рећи: "Ја сневам о жени, већој но све жене,/ чија ће лепота бити тајна свима" – то је жена само њему знана, само је он способан да је разуме и да сагледа њене недогледне лепоте. На крају песме закључује "...да је ова жена / од истога светлог ткива начињена / од кога и болни мој сан о бескрајном. "Жена Дучићеве поезије најбоље је предочена у *Песми жени*:

"Ти си мој тренутак, и мој сан, и сјајна
Моја реч у шуму; мој корак, и блудња;
Само си лепота колико си тајна;
И само истина колико си жудња.

Остај недостижна, нема и далека —

• • •

Од мог привиђења ти си цела ткана,
Твој је плашт сунчани од мог сна испреден;
Ти беше мисао моја очарана;
Симбол свих таштина поразан и леден;

А ти не постојиш нит си постојала;
Рођена у мојој тишини и чами,
На сунцу мог срца ти си само сјала:
Јер све што љубимо створили смо сами."

Јован Дучић

Дучићева поезија о жени и љубави далека је од непосредног живота и стварности; далека од обичног човека, не само по томе што пева о недостижној, хладној, немој и далекој жени, него и по томе што је пуно реквизита господских одаја и аристократске атмосфере.

химера – варка, самообмана, сањарење

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Јован Дучић (1872–1943), један од најзначајнијих српских песника прве половине 20. века. Рођен је у Требињу. Годинама је радио у дипломатији као аташе и амбасадор у Цариграду, Софији, Риму, Атини, Каиру, Мадриду, Будимпешти и Букурешту. Од 1941. године боравио је у Америци, где је остао до смрти. Године 2000. кости су му донете у Требиње. Његово песништво прошло је кроз три фазе: 1. **војиславска** (парнасизам, захтев за савршеном формом), 2. **парнасосимболистичка** (од доласка на студије у Женеву до 1. св. рата; настоји бити занатски беспрекоран, а мисаоно продубљенији), 3. **постсимболистичка** (од 1. св. рата до смрти, најзрелији, неомеђен правцима) Значајни циклуси песама су: *Јадрански сонети*, *Дубровачке поеме*, *Песме сунца*, *Песме љубави и смрти*, *Царски сонети*, *Плаве легенде* (песме у прози). Писао је путописе које је објавио у књизи *Градови и химере*, као и књигу рефлексивних записа *Благо цара Радована*.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Залазак сунца, александринац, дванаестерац, синестезија

Јован Дучић

Сунцокрети

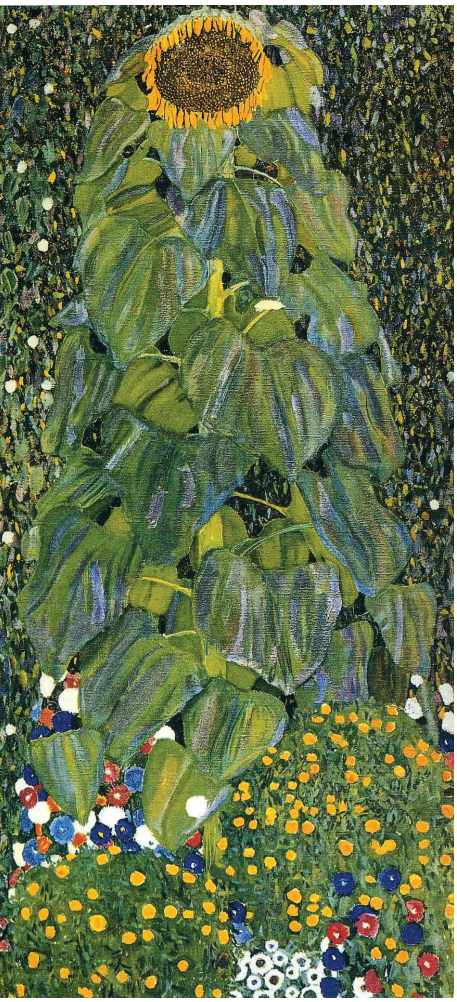

Густав Климт, *Сунцокрет*

У тужном оку сунцокрета,
Што немо прати неба блудње,
Ту су све жеђи овог света,
Сва неспокојства и све жудње.

Шуме у страху свом од мрака:
„Бог је помало све што зâри;
И светлости је једна зрака
Мера и цена свију ствари!...

Све је што живи на дну тмине
С проклетством немим на свет пало –
Све што не гледа у висине,
И није једном засијало!...”

С истока краљи, обучени
У тешко злато, стоје плачни;
И жреци сунца, наспрам сени
Просјачки вапе у час мрачни.

Те тужне очи сунцокрета
У мом су срцу отворене –
Али су сунца накрај света,
И тихо слазе мрак и сене.

Помреће ноћас широм врти,
Двореди сјајних сунцокрета,
Али ће бити у тој смрти
Сва жарка сунца овог света.

жреци сунца – свештеници, поклоници сунца (пренесено: сунцокрети)

РАД НА ТЕКСТУ

1. Какво симболичко значење имају сунцокрети? За чим они жуде? Шта је то што изазива немир у песнику и природи? Шта је то што не може да утоли ниједну жеђ, успокоји жудњу, умири свеколике немире?

2. Запази колико пута се у песми понавља придевска општа заменица *сав*. Шта се њоме постиже? Због чега се свеукупност космоса и свеколико врење живота сабирају у „око сунцокрета"? Успостави визуелне аналогије између изгледа и ботаничких особина овог цвета и песника.
3. Шта за сунцокрете значи сунце и светлост? Шта сунцокрети исказују у свом тајанственом шуму, у страху од мрака? Шта за њих значи бити лишен светлости и сјаја? Протумачи симболику „краљева са истока". Због чега „жреци сунца" (сунцокрети), супротстављајући се надолазећим сенима, „просјачки вапе у час мрачни"?
4. У ком часу ће се, ненаметљиво, лирски субјект појавити на сцени? На основу чега се врши поистовећивање лирског субјекта и сунцокрета? Због чега се, у вези са откуцајима срца лирског субјекта, понавља уводна синтагма „тужне очи сунцокрета"?
5. Издвој мисаоно-симболички слој песме. Шта у симболичком смислу означавају светлосна погубљења сунцокрета у завршници песме? Како то да ће у њиховој смрти бити „сва жарка сунца овог света"? Размисли о томе колико се у овој песми расправља о природи, а колико о смислу песничке уметности и о човековој исконској чежњи за лепотом.
6. Шта симболизују меланхоличне, тужне очи сунцокрета? Размисли због чега су радознале, сјајне, лепоте жедне, очи сунцокрета истовремено и тужне. Чиме се постиже лирска сугестивност песме? Како се развија идеја о смрти у песми?
7. Обрати пажњу на склад и хармонију израза, на лакоћу певања и савршенство песничке слике. Колико основним осећањима жудње за лепотом и хармонијом у свету доприносе лепота и хармонија речи и стихова? Којим стилским средствима се постижу ритамска и звучна сагласја са идејним слојем песме?
8. Анализирај композицију песме и распоред песничких слика. Како су обликоване риме? Због чега преовлађује тзв. женска рима? У каквим се све варијацијама јавља рима „света : сунцокрета"? Каква је функција контраста на мисаоном, стилско-језичком и композиционом плану?
9. Обрати пажњу на понављање прилога за место *ту* у првој строфи, у вези са звучним складом и асонанцом у уводним стиховима („**у ту**жном ок**у су**нцокрета,/ ***ту су*** све жеђи овог света"). Шта сугерише вокал задњег реда *у*? У каквој је вези ово асонантно звучно понирање у дубину са визуелним стремљењем сунцокрета ка небу, сунцу и висини? Шта се постиже смењивањем визуелног и акустичког плана у структури строфе?

- **Извор:** Јован Дучић, *Песме*, из циклуса *Вечерње песме*, предговор Перо Слијепчевић, Просвета, Београд, 1975, 69.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Сунцокрети, деветерац, лирска песма, симбол

Јован Дучић

Јабланови

Зашто ноћас тако шуме јабланови,
Тако страсно, чудно? Зашто тако шуме?
Жути месец споро залази за хуме,
Далеке и црне, кô слутње; и снови

У тој мртвој ноћи пали су на воду,
Кô олово мирну, и сиву, у мраку
Јабланови само високо у зраку
Шуме, шуме чудно, и дрхћу у своду.

Сам, крај мирне воде, у ноћи, ја стојим
Кô потоњи човек. Земљом према мени,
Лежи моја сенка. Ја се ноћас бојим,
Себе, и ја стрепим сам од своје сени.

■ Винсент ван Гог, *Дрворед јабланова у сумрак*

РАД НА ТЕКСТУ

1. Како тумачиш упитну интонацију прва два стиха песме *Јабланови*? Због чега лирски субјект два пута понавља исто питање? Коме је то питање упућено? Очекује ли он одговор? Запази: колико пута је у прва два стиха поновљен прилог *тако*?
2. Шта је у основи поетске загонетке која је истакнута у уводу песме? Којим прилозима се дочарава необјашњиво, тајанствено шуштање јабланова у небеском своду? Шта мислиш, због чега јабланови шуме на особит начин? Како природа делује на лирски субјект? Објасни због чега су глаголи у песми дати у облику приповедачког презента.
3. Трећи и четврти стих прве строфе и друга строфа творе јединствену песничку слику. Како су повезане ове целине? Шта симболише жути месец, који споро залази за брда? Са чим су упоређени тама, даљина брда, залазак месеца? На основу чега се изводи аналогија

између слика пејзажа и флуидних, ирационалних стања душе (слутње, снови)?

4. Каква је функција епитета у песми? Због чега је ноћ „мртва", а вода „ко олово мирна и сива"? Чиме се све сугерише устајалост живота, непомичност природе и беживотност ноћног пејзажа?
5. Обрати пажњу на однос светлости и таме у песми. Шта је оно што нарушава апсолутну тишину и скамењеност ноћног пејзажа? Због чега је шум јабланова супротстављен свеопштем мртвилу природе у форми искључне реченице?
6. Колико пута се понавља ономатопејски глагол „шумити"? На који начин све шуме јабланови у Дучићевој песми? Размишљај о људским особинама које песник придаје јаблановима. Какав је смисао овог поступка? Објасни симболику јабланова у поређењу са човековом егзистенцијом. Упореди јабланове и сунцокрете из претходне песме.
7. На који начин је атмосфера стрепње и неспокојства из спољашњег света пренета у унутрашњу рефлексију лирског субјекта у трећој строфи? Којим стилским средствима се дочарава бесконачна усамљеност и немоћ лирског субјекта?
8. Чиме је у песми потенцирана игра светлости и сенке, стварности и привида? Због чега се лирски субјект упоређује са последњим човеком? Размисли о варљивој пролазности човекове сенке у односу на пуноћу његове стварне људске (песничке) егзистенције.
9. У којој мери се завршним стиховима одговара на питање постављено у уводу? Издвој рефлексивне елементе у овој Дучићевој песми. Наведи све динамичке и статичке мотиве у песми. Каква је њихова функција?
10. Изброј и подвуци сва понављања у песми. Колико се пута понавља упитно-односни прилог *зашто* у песми? Одреди стилску функцију епитета и контраста који се срећу у Дучићевом опису ноћног пејзажа. Подвуци све ономатопејске речи. Издвој персонификацију као стилски поступак.
11. Прецизирај симболику јабланова, месеца, ноћи, воде, снова, слутње, човека, сенке, страха.
12. Обрати пажњу на законитости обликовања Дучићеве песме: метричку структуру стиха, организацију строфа, система римовања. Истакни улогу звучних фигура (асонанца, алитерација) у стварању музичке еуфоније и интонацијског склада Дучићевог израза, посебно у уводним и завршним стиховима.
13. Обележи опкорачење као стилско-композициони поступак којим су непосредно повезане поједине метричке целине и уоквирене одређене песничке слике. Објасни смисао овог поступка.

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

У песми *Јабланови* Јован Дучић учесталим фрикативним сугласницима (**з**, **ш**, **с**, **ж**) звучно дочарава усамљено шуштање и треперење јабланова у апсолутној тишини окамењене васионе:

> **З**а**ш**то ноћа**с** тако **ш**уме јабланови,
> Тако **с**тра**с**но, чудно? **З**а**ш**то тако **ш**уме?

Песничко умеће посебно долази до изражаја у завршном стиху, у којем се струјно *с* интензивира у почетним позицијама речи, чиме се ефектно истиче песникова завршна поента о бескрајном протицању времена и кружењу живота у свету:

> **С**ебе, и ја **с**трепим **с**ам од **с**воје **с**ени.

ПОЈМОВНИК

Опкорачење (фр. *enjambement*) означава преношење речи или групе речи из стиха у стих, из првог полустиха у други полустих или из строфе у строфу. Реч је о врсти структурног одступања јер се овим поступком више не подударају метричко-ритмичка и синтаксичко-интонациона структура стиха. Употребом опкорачења постиже се наративност и наглашавање одређених речи. У неким примерима пренета реченица завршава се унутар следећег стиха:

> **Зашто ноћас тако шуме јабланови,**
> **Тако страсно, чудно**? Зашто тако шуме?

У другим примерима она се може проширити на цео следећи стих:

> **У тој мртвој ноћи пали су на воду,**
> **Кô олово мирну, и сиву, у мраку**
> **Јабланови само високо у зраку**
> **Шуме, шуме чудно, и дрхћу у своду**.

Када се из строфе у строфу пренесе само једна реч, као завршни сегмент претходне синтаксичко-семантичке јединице, говоримо о **пребацивању** (фр. *rejet*):

> Лежи моја сенка. **Ја се ноћас бојим,**
> **Себе**, и ја стрепим сам од своје сени.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Јабланови, александринац, опкорачење, симбол

Милан Ракић

Долап

Ја знам један долап. Црн, гломазан, труо,
Стоји као спомен из прастарих дана.
Његову сам шкрипу као дете чуо.
Стара груба справа давно ми је знана.

Један мали вранац окреће га тромо,
Малаксао давно од тешкога труда.
Вуче бедно кљусе сипљиво и 'ромо,
Бич га бије, улар стеже, жуљи руда.

Вранче, ти си био пун снаге и воље,
И долап си стари окретао живо.
Тешила те нада да ће бити боље;
Млад и снажан, ти си слатке снове снив'о.

Ал' је прешло време преко твоје главе,
Изнемогло тело, малаксале моћи;
Познао си живот и невоље праве,
И јулијске жеге и студене ноћи.

О, како те жалим! – гле, сузе ме гуше, –
Оличена судбо свих живота редом,
Тебе, браћу људе и све живе душе,
Једнаке пред општом, неминовном бедом.

Подне. Ти би воде. Ко ће ти је дати?
Ту крај твојих ногу жуборећи тече.
Али бич фијукне… Напред, немој стати,
Док не падне најзад судбоносно вече.

Подне. Ти си гладан. Ти би траве хтео;
Свуда око тебе буја трава густа,
И мирисе њене ћув доноси врео.
Али бич фијукне. Због, надо пуста!

Ти си, као и ја, од младости ране
Осетио општу судбу што нас гази.
И гладан и жедан проводио дане
Све у истом кругу, све на истој стази.

Ти си, као и ја, на јулијској жези,
Док жубори вода крај тебе у виру,

долап – дрвена направа (точак) којом се црпи вода за наводњавање

ромо – хромо

ћув – топли ветар

кљусе – слаб и мршав коњ

улар – конопац око главе коња

Сањао о срећи, награди, и нези,
Сањао о добром, заслуженом миру.

О, к'о змија љута кошуљицу своју,
Оставити беду, несрећу и злобу,
И ударце бича стечене у зноју,
И свемоћну подлост и општу гнусобу!

Пусти снови! Напред, вранче, немој стати,
Не мириши траву, не осећај вир;
Награду за труде небо ће ти дати:
Мрачну, добру раку, и вечити мир!

рака – гроб

■ Иван Радовић, *На друму*, детаљ

РАД НА ТЕКСТУ

1. Протумачи наслов песме у вези са њеном преовлађујућом атмосфером. Шта је то *долап*? Какве везе има долап са симболичким слојем песме?
2. Одреди позицију лирског субјекта у песми. О чему он сведочи?
3. Које епитете лирски субјект користи у описивању долапа у уводној строфи? Шта се њима постиже?
4. Који мотиви доминирају у Ракићевој песми *Долап*? На који начин се у песми постижу утисци кружног кретања, безизлазности, патње?

5. Како лирски субјект описује вранца који вуче долап у круг? Шта симболише вранац, а шта долап? У којој мери он успева да, причајући о вранцу и мукама које несрећна животиња подноси, у ствари проговори о себи и о људском тегобном и мукама прожетом животу?
6. Које стилске фигуре преовлађују у песми? Обележи строфе у којима се користе те стилске фигуре.
7. На који мит из античке књижевности те подсећа мотив окретања долапа увек у истом кругу, на истој стази?
8. Како се реализује временски оквир у песми? Издвој строфе у којима је посебно истакнута опозиција *некад-сад*. Објасни функцију лирског паралелизма у структури песме.
9. Размисли о томе да ли се лирски субјект мири са оваквим стањем и злехудим удесом човека на земљи. Образложи свој став. Подвуци стихове у којима се огледају пркосан тон и ироничан став према животу и смрти. Како тумачиш синтагму о „награди неба"? Објасни како песник тумачи хришћански концепт света и причу о загробном животу.
10. Одреди којој врсти лирских песама припада Ракићева песма *Долап*. Анализирај врсту стиха, размештај пауза, врсту риме.

ИЗ РИЗНИЦЕ РЕЧИ

Мит о Танталу

Тантал, у грчкој митологији Зевсов син, Пелопов и Ниобин отац, богат и моћан краљ који је владао у Лидији. Злоупотребио је наклоност богова тако што је смртницима одавао божанске тајне, односно због тога што је са трпезе богова крао нектар и амброзију. Мит каже да је, хотећи да их искуша, послужио богове јелом од раскомаданог тела свога сина Пелопа. Богови су га због тога казнили на вечиту глад и жеђ: надомак његове главе налазе се гране препуне сочних плодова, али он не може да их досегне; стоји у води до грла, али не може да утоли жеђ; над његовом главом стоји огромна стена која сваког часа може да се обруши. Отуда се за страшне муке које неко трпи каже да су „Танталове муке".

Мит о Сизифу

Сизиф је, према грчком миту, био предак ликијских краљева, најлукавији и најмудрији смртник. Због својих сагрешења према Зевсу, кажњен је да после смрти, у Хаду, вечито гура огромну стену уз брдо; када стигне до врха, стена се сурва у подножје, па је грешник принуђен да је поново гура до врха; и тако, у бескрајном кругу, у најстрашнијим мукама, протиче вечни Сизифов боравак у Хаду. Отуда се, у пренесеном значењу, за неки јалов, узалудан посао или безизгледан труд каже да је то „Сизифов посао".

ПОЈМОВНИК

Социјална песма је лирска песма у којој преовлађују социјални мотиви (нпр. тежак живот људи, патња сиромашних, друштвена неправда и неједнакост).

Историзми су заборављене, архаичне речи које су изашле из свакодневне говорне употребе због тога што су и предмети или појаве које су означавали изашли из употребе. Пример: кмет је неслободан сељак који се није могао селити са земље феудалног господара коју је обрађивао.

Алегорија јесте проширена метафора; употреба речи у пренесеном значењу, која се проширује на говорну целину. Каже се једно речима, а мисли на друго по смислу. У њој се увек могу препознати два значења: дословно и пренесено. Читава једна књижевна врста, *басна*, заснива се на алегорији. Ракићева песма *Долап* почива на алегорији: говори се о тегобној судбини вранца који окреће долап, а мисли се на пролазност и бесмисао човековог живота у истом кругу, вечите патње и трпљења.

Реторско питање је исказ у облику питања који привидно изискује одговор, али се суштински одговор нити тражи нити очекује. Питање је само привидно постављено, одговор је већ садржан у њему и узима се да је очигледан. Реторско питање оживљава и интензивира говор, уноси драматичност и емоционалност у исказ, подиже тон. У Ракићевој песми *Долап* реторско питање је: „Подне. Ти би воде. Ко ће ти је дати?".

Милан Ракић

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Долап, социјална песма, историзми, реторско питање, алегорија

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Милан Ракић (1876 – 1938) је рођен у Београду у угледној грађанској породици. Завршава гимназију у Београду, а права у Паризу. У Србији се запошљава у Министарству иностраних послова. Одлази у Приштину за српског конзула где настаје циклус *На Косову* са познатом песмом *На Газиместану*. У богатој дипломатској каријери, службовао је у Софији, Солуну и Риму. Умро је од рака у болници у Загребу. Прве песме је објавио у *Српском књижевном гласнику* 1902. године, под псеудонимом „З". Објавио је две, обимом невелике збирке песама (укупно 64 песме) под називом *Песме* и *Нове песме*. Усавршио је нашу версификацију. Његов језик је беспрекорно чист и крепак, реченица кристално јасна. „У погледу технике", казао је Скерлић, "то је последња реч уметничког савршенства у српској поезији". Са Шантићем, Ракић је најуспелије обновио нашу родољубиву поезију. У свим његовим песмама доминира мисаоност јер по Ракићу "кад срце запишти, мисао је крива".

Милан Ракић

Искрена песма

О склопи усне, не говори, ћути,
Остави душу, нек’ спокојно снева –
Док крај нас лишће на дрвећу жути,
И ласте лете пут топлих крајева.

О склопи усне, не мичи се, ћути!
Остави мисли, нек’ се бујно роје,
И реч нек’ твоја ничим не помути
Безмерно силне осећаје моје.

Ћути, и пусти да сад жиле моје
Забрекћу новим заносним животом,
Да заборавим да смо ту нас двоје,
Пред величанством природе! А потом,

Кад прође све, и малаксало тело
Поново падне у обичну чаму,
И живот нов, и надахнуће цело,
Нечујно, тихо, потоне у таму –

Ја ћу ти, драга, опет рећи тада
Отужну песму о љубави, како
Чезнем и страдам и љубим те, мада
У том тренутку не осећам тако…

А ти ћеш, бедна жено, као вазда,
Слушати радо ове речи лажне:
И захвалићеш Богу што те сазда,
И очи ће ти бити сузом влажне.

И гледајући, врх заспалих њива,
Како се спушта нема полутама,
Ти нећеш знати шта у мени бива,–
Да ја у теби волим себе сама,

И моју љубав наспрам тебе, кад ме
Обузме целог силом коју има,
И сваки живац растресе и надме,
И осећаји навале к’о плима!

За тај тренутак живота и миља,
Кад затрепери цела моја снага,
Нека те срце моје благосиља!
Ал’ не волим те, не волим те, драга!

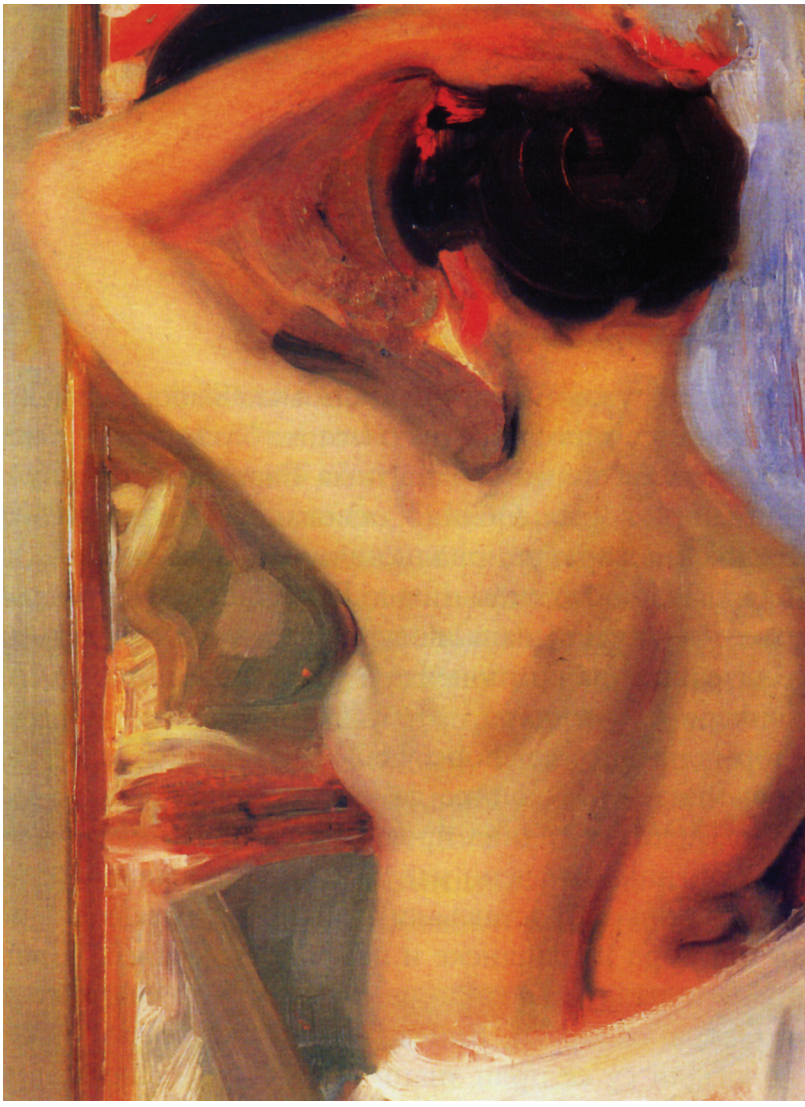

Бранко Поповић, *Тоалета*

И зато ћу ти увек рећи: ћути!
Остави душу, нек' спокојно снива –
Док крај нас лишће на дрвету жути
И тама пада врх заспалих њива.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Упореди почетне стихове прве три строфе („О склопи усне, не говори, ћути"; „О склопи усне, не мичи се, ћути"; „Ћути, и пусти да сад жиле моје"). Протумачи због чега се императив „ћути" са краја прва два стиха у трећем помера на почетак. Шта се тиме постиже? Каква је улога овог понављања у ритмичком и мелодијском смислу? Зашто жена мора да ћути? У каквој се ситуацији они налазе?
2. Размисли о томе у којој мери стих "Док крај нас лишће на дрвећу жути" представља песничку алузију на стихове из песме *Кад млидија' умрети* Бранка Радичевића: „Лисје жути веће по дрвећу,/ Лисје жуто доле веће пада,/ Зеленога више ја никада/ Видет' нећу." О чему говоре ти стихови?
3. Какву истину лирски субјект баца у лице жени? Цитирајте стихове у којима се очитују цинизам и егоцентризам. Како он исказује свој доживљај љубави? Шта њему представља жена? Колико је однос лирског субјекта према жени истовремено и показатељ односа лирског субјекта према самоме себи? Да ли лирски субјект ликује што не воли жену? Како се лирски субјект испољава као љубавник, а како пак као човек који се плаши старости и смрти?
4. Поред меланхолије и песимизма, критичари су у овој песми открили и трагове префињене ироније једног посве модерног, интелектуалног песника. Подвуци и анализирај стихове у којима препознајеш обележја овог стилског поступка. Нагласи његов значај.
5. Због чега се Ракићева песма зове *Искрена песма*? Колико се пута помиње молба/заповест лирског субјекта да се драга не оглашава? Како се зове нагомилавање речи истог или сличног значења? Размисли о времену настанка песме и моралној неустрашивости песника који опева тему чулне љубави. Колико је ова песма иновативна у опевању вечних, универзалних тема и промовисању нових вредности?
6. Обрати пажњу на последњу строфу у песми. Сви стихови у овој строфи представљају делимично поновљене и вариране стихове из претходних строфа. Какав је смисао овог поступка у

композиционом и ритмичко-мелодијском смислу? Одреди тип риме и врсту строфе у песми.

7. Упореди Ракићеву и Дучићеву љубавну поезију. Како жену види Дучић, а како Ракић? Нек ти помогну дате слике.

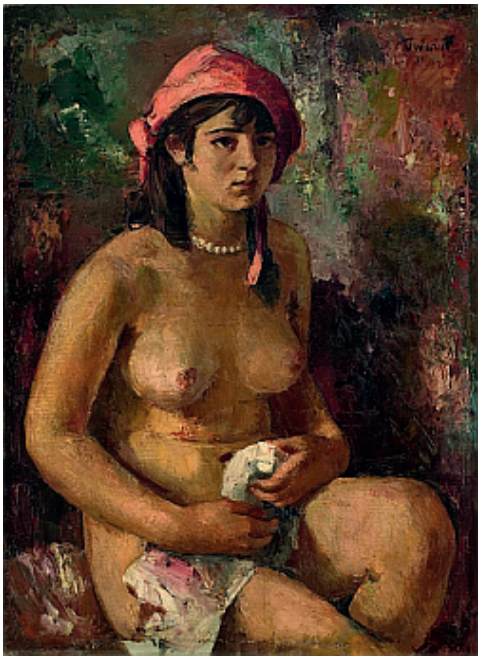

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

„Са строфом о бедној жени или без ње, *Искрена песма* композиционо се јасно дели на четири целине или 'става', како бисмо их могли звати да бисмо и тиме подвукли аналогију са музиком. Тачније речено, у тој подели прве две строфе представљају неку врсту увода, последња строфа има закључни карактер, док се између њих налазе два симетрична 'става', и један и други са по три строфе. Аналогија са музиком нарочито је инспирисала Ракића на почетку и на крају песме. Прве две строфе вероватно су најизразитији тип 'музичког' увода у читавом Ракићевом опусу, јер су околности фабуле намерно замагљене да би се отворио простор за изражавање емоције која се, као у музици, не односи ни на какав тачно одређен предмет. Већ смо приметили да се императив *ћути*, налик музичкој фрази, три пута понавља на почетку првих трију строфа, али то ни издалека није све. Слична понављања, која сва подсећају на враћање исте фразе у музици, тесно повезују прву и последњу строфу..."

(Леон Којен, „Ракићево песништво данас", *Поетика, Часопис за теорију, историју и критику поезије*, 5–6, Београд, лето/јесен 2012, 77)

ПОЈМОВНИК

Парадокс (хеленски *парадоксон*, неочекиван, „против мњења") јесте стилска фигура која исказује нешто што је наизглед противречно, а што у себи крије неки дубљи смисао. Пример интелектуалног парадокса је привидно противречна порука лирског субјекта Ракићеве *Искрене песме* драгој после сексуалног чина: „Да ја у теби волим себе сама." Сократова изрека „Знам да ништа не знам" је, такође, пример за парадокс.

Алузија (латински *alludere*, смерати, нишанити) јесте стилска фигура исказа која своје значење остварује заобилазним подсећањем на нешто што је познато из историје, књижевности, мита. Нека врста наговештаја, подсећања на примере из историје или из књижевности, упућивање на неко познато дело, лик, ситуацију. На пример: када неко каже за некога: „Он је прешао Рубикон", то је алузија која значи: он је учинио последњи, одлучан корак. Та алузија је постала према чувеном историјском догађају када је Цезар прешао реку Рубикон у северној Италији и тиме отпочео грађански рат. У Ракићевој *Искреној песми* „жуто лишће" које пада са дрвећа представља посредну алузију на песму *Кад млидија' умрети* Бранка Радичевића, која упућује на пролазност живота. Често се у основи сатиричних дела могу наћи одређене алузије на неки актуелни догађај, друштвену ситуацију или политичку личност (Р. Домановић, *Вођа*, *Страдија*).

Инверзија (латински *inversio*, обртање) представља сваку промену уобичајеног реда речи како би се истакле одређене мисли или идеје. Понекад се издваја једна реч или појам и ставља на почетак реченице. Инверзију откривамо у наслову романа *На Дрини ћуприја*. Тиме се реч у инверзији наглашава више од осталих речи и реченица, добија другу интонацију и ново значење.

У Ракићевој песми низ примера указује на значај овог стилског поступка: „И реч нек' твоја ничим не помути/ Безмерно силне осећаје моје".

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Искрена песма, парадокс, алузија, инверзија

Милан Ракић

Наслеђе

Ја осећам данас да у мени тече
Крв предака мојих, јуначких и грубих,
И разумем добро, у то мутно вече,
Зашто бојне игре у детињству љубих.

И презирем тугу, заборављам бољу,
Јер у мени тече крв предака моји'.
Мученика старих и јунака који
Умираху ћутке на страшноме колу.

Јест, ја сам се дуго са природом 'рв'о,
Успео сам – све се може кад се хоће –
Да на ово старо и сурово дрво
Накалемим најзад благородно воће.

И сад, ако плачем кад се месец крене
С ореолом модрим низ небесне путе,
Ил' кад старе шуме, чаробне сирене,
Једно тужно вече злокобно заћуте.

Ја осећам ипак, испод свежих грана
И калема нових, да, ко некад јака,
У корену старом струји снажна храна,
Неисцрпна крепкост старинских јунака.

Све ишчезне тада. Заборављам бољу,
А преда ме стају редом преци моји,
Мученици стари, и јунаци који
Умираху ћутке на страшноме колу...

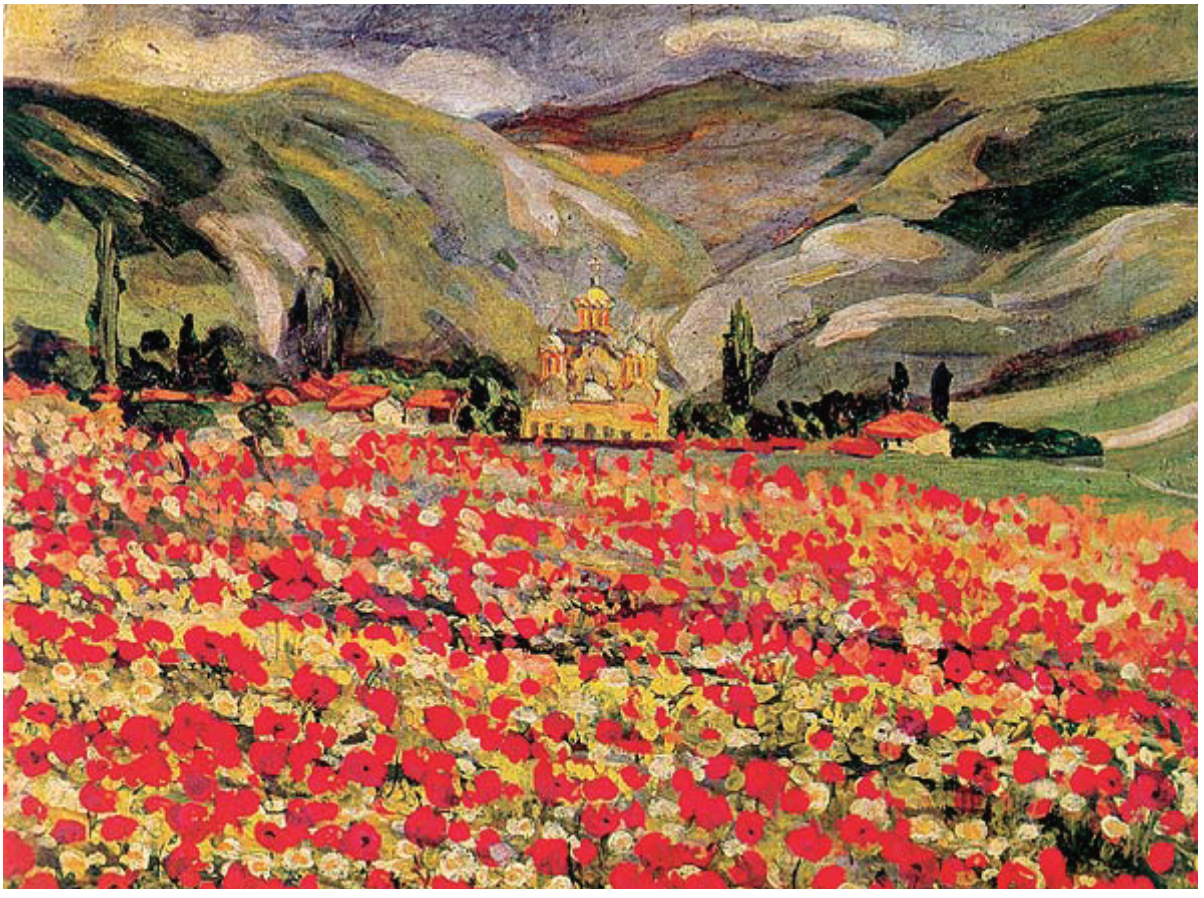

Надежда Петровић, *Косовски божури*, 1913.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Као и мисаона песма *Долап* тако и Ракићева родољубива песма *Наслеђе* почиње личном заменицом *ја*. Какав је смисао овог поступка? Колико се пута ова заменица понавља у песми? Чиме се све указује на субјективност доживљаја предачког наслеђа и традиције?
2. Какав је значај прилога за време *данас* у дефинисању спознаје националне прошлости? Размисли о значењу синтагме „мутно вече" у контексту свођења рачуна и рекапитулације животног биланса лирског субјекта.
3. Како се у првој строфи лирски субјект одређује према традицији? Које особине преци могу пренети на лирски субјект? Каква је веза између прошлости и детињства лирског субјекта? На шта га асоцира детињство? Размисли о томе у којој мери је Ракићево евоцирање предачког наслеђа истовремено и песнички призив културне баштине и књижевне традиције. Аргументуј своје мишљење.
4. Којим се особинама одликује лирски субјект као човек модерног сензибилитета? Како је у себи измирио ове две супротности? Објасни слику калемљена и протумачи њену симболику. Које су то универзалне вредности човековог живота, без обзира на језик, расу, верску и националну припадност сваког појединца? Образложи свој став.
5. Преци, који умиру на кољу, асоцирају на мученичку и славну прошлост, која представља темељни ослонац и епски подсетник лирском субјекту. Овај мотив се понавља у песми, њиме се песма и завршава, што довољно говори о његовом значају у идејном слоју песме. Присети се епских песама које говоре о страшним мукама заробљених бораца против Турака. Како се зову ови јунаци? Размисли о великом значају борбе за слободу у процесу конституисања сваког појединачног искуства.

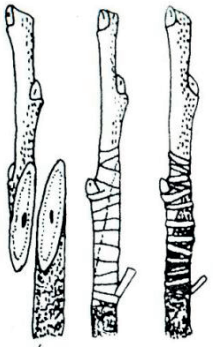

Калемљење

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Наслеђе, традиција, дванаестерац, јампски једанаестерац, александринац

ПОЈМОВНИК

Ракић је често користио и **јампски једанаестерац**, стих од једанаест слогова са јампским распоредом акцената, као у *Искреној песми*:

„Ти нећеш знати || шта у мени бива –/ Да ја у теби || волим себе сама".

Милан Ракић

Јасика

Над крововима небо сиво,
А измаглица влажна лута
И к'о прозрачно меко ткиво
Покрива правце мога пута.

На оморини људи, звери,
И биље, све се мртво чини.
Јасика једна тек трепери.
Јасика танка у висини.

Трепери само, о јасико!
Тај тамни нагон што те креће
Разумео још није нико,
Разумети га нико неће.

Но он за мене сада значи
Тај неумитни живот што се
Никада још'те не помрачи
И који мутне струје носе.

Победник вечни, увек чио,
Изван доброга и ван злога,
Данас ко јуче што је био
Јачи од смрти и од бога.

Трепери само, о јасико!
Гледам те с чежњом и са тугом.
На болове сам давно свик'о,
Са јадом живим као с другом.

И кад на живот мислим цео,
Који је био што је сада,
На моју душу к'о црн вео
Огромна, тешка сенка пада.

Но ко паука што за мрежу
Везују танки конци они,
Дрхтаји твоји мене вежу
За вечни живот од искони.

И у дну тужне душе моје,
К'о наговештај нове вере,
Весело као лишће твоје,
Нагони тамни затрепере.

(1938)

Џон Хенри Твотмен, *Дрво крај пута*

РАД НА ТЕКСТУ

1. Осмотри наизглед дескриптивни увод песме *Јасика*. Која боја преовладава у опису? У ком тренутку ће се у атмосфери животне тескобе појавити песничко *ја*? Зашто је правац његовог пута покривен?
2. Слика влажне измаглице, болесне смекшаности ствари у прве две строфе ће се, као зараза, проширити на свет људи, биља и животиња. Као контрапункт свеопштем мртвилу природе појављује се, у форми искључне реченице (тек), јасика која трепери у небеском своду. Шта симболизује треперење јасике? Шта је заједничко Ракићевој јасици и Дучићевом јаблану?
3. Због чега се треперење јасике повезује са тамним нагонима лирског субјекта? Шта представља "вечни живот од искони"? Тумачи, у симболичком кључу, треперење јасике као мутну везу са неумитним животом, изван добра и зла, смрти и бога.

4. Зашто лирски субјект поручује јасици да трепери? На основу чега се јасика пореди с танком пауковом нити која везује песничко *ја* „за вечни живот од искони"? Повежи завршне стихове са чињеницом да је Ракић ову песму написао непосредно пред смрт. Завршава ли ова песма песимистично? Образложи свој став.
5. Обрати пажњу на визуелне и звучне елементе присутне у песми *Јасика*. Шта се постиже интензивном употребом анафоре као ритмичке фигуре у Ракићевој песми?
Песма *Јасика* испевана је у деветерцу и има девет строфа. Директно обраћање лирског субјекта јасици понавља се после сваке две строфе, чиме се постиже апсолутна симетрија композиционе структуре песме (3+3+3). Шта сугеришу бројеви 3 и 9 у традицији? Какву функцију ово понављање има у композиционом смислу?
Ако знаш да је Ракић још у младалачким песмама имао амбицију да изједначи поезију са музиком, ослушни каква је музика Ракићеве *Јасике*.
6. По чему се разликује ова Ракићева песма од осталих које си читао/читала?

ПОЈМОВНИК

Апострофа је стилска фигура у којој се лирски субјекат обраћа неживој природи, стварима, одсутним бићима као да су та бића жива и присутна. Обраћање је увек у вокативу и обично изражава ауторов близак и непосредан однос према ономе о чему пева.

Апострофа је фигура која представља композициону окосницу Ракићеве песме *Јасика*. Два пута се лирски субјект непосредно обраћа јасици, чиме ће се посредно указати на блискост усамљеног треперења јасике, пуног метафизичке зебње и страха пред неизвесним, и незавидне судбине песника, који је позван да речју и мишљу сведочи о смислу живота и човекова постојања. Апострофом се постиже оживљавање говора и поистовећивање судбине лирског субјекта са судбином спољашњег света.

„Трепери само, **о јасико**!"

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Јасика, апострофа, песимизам, деветерац, модерна

Владислав Петковић Дис

Тамница

Уводна песма прве збирке има посебно поетичко и програмско место у овако цењеном остварењу једног песника. Збирка *Утопљене душе* Владислава Петковића Диса објављена је 1911. године, а песма *Тамница* је њена пролошка песма. Читајући ову Дисову песму, размишљај о томе зашто се прва песникова збирка отвара баш оваквим насловом и шта то казује о доживљају света лирског субјекта.

То је онај живот где сам пао и ја
С невиних даљина, са очима звезда
И са сузом мојом што несвесно сија
И жали кô тица оборена гнезда.
То је онај живот где сам пао и ја

Са нимало знања и без моје воље,
Непознат говору и невољи ружној.
И ја плаках тада. Не беше ми боље.
И остадох тако у колевци тужној
Са нимало знања и без моје воље.

И не знадох да ми крв струји и тече,
И да носим облик што се мирно мења;
И да носим облик, сан лепоте, вече
И тишину благу кô дах откровења.
И не знадох да ми крв струји и тече,

И да беже звезде из мојих очију,
Да се ствара небо и свод овај сада
И простор, трајање за ред ствари свију,
И да моја глава рађа сав свет јада,
И да беже звезде из мојих очију.

Ал' бегају звезде; остављају боје
Местâ и даљине и визију јаве:
И сад тако живе као биће моје,
Невино везане за сан моје главе.
Ал' бегају звезде, остављају боје.

При бегању звезда земља је остала
За ход мојих ногу и за живот речи:
И тако је снага у мени постала,
Снага која боли, снага која лечи.
При бегању звезда земља је остала.

И ту земљу данас познао сам и ја
Са невиним срцем, ал' без мојих звезда,
И са сузом мојом, што ми и сад сија
И жали кô тица оборена гнезда.
И ту земљу данас познао сам и ја.

Као стара тајна ја почех да живим,
Закован за земљу што животу служи,
Да окрећем очи даљинама сивим,
Док ми венац снова моју главу кружи.
Као стара тајна ја почех да живим,

Да осећам себе у погледу трава
И ноћи, и водâ; и да слушам биће
И дух мој у свему како моћно спава
Кô једина песма, једино откриће;
Да осећам себе у погледу трава

И очију што их види моја снага,
Очију што зову као глас тишина,
Као говор шума, као дивна драга
Изгубљених снова, заспалих висина.
И очију што их види моја снага.

- **Извор:** Владислав Петковић Дис, *Поезија*, Новица Петковић, прир., Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003, 11–12.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Поново пажљиво прочитај песму *Тамница* Владислава Петковића Диса. Образложи у каквој су смисаоној вези наслов песме и стихови који после њега следе. Прати генезу песникове спознаје живота и уочи којим симболом он означава рађање, буђење чула и буђење свести. Нађи друге метафоре које се везују за живот на земљи. Шта ти то говори о осећању лирског субјекта и о његовом доживљају света у којем се обрео?
2. Обрати пажњу како је подељен простор у песми *Тамница*. Чиме је одређено оно што је горе у односу на оно што је доле? Уочи придеве „невин" и „стара" у песми. За шта се везују? Тумачи њихово значење и вредност у односу на положај лирског субјекта и света.
3. Из преегзистенције у егзистенцију, лирски субјект Дисове песме пада „с невиних даљина". Пронађи стихове који указују на осећања изазвана овом променом. Шта се догађа са свешћу, знањем и сновима лирског субјекта? Протумачи како је могуће *пасти са даљина*.
4. Која је стилска фигура „глас тишина", а која „очију што зову као глас тишина"? Шта се њима постиже? Погледај структуру стихова треће и четврте строфе. Објасни која стилска фигура доминира у њима и шта се на звучном и значењском аспекту њоме постиже.
5. Лирски субјект „осећа себе у погледу трава". Како се лирски субјект поставља према свету у којем се нашао у односу на пређашњи? Коју улогу у томе имају чуло вида и слуха? Шта симболизују звезде и очи? Какву замену за одбегле звезде налази у тим очима? Шта је највеће откриће лирског субјекта? На примеру стихова образложи каква је веза међу световима који се мењају.
6. Шта Дис постиже прстенастим строфама? Анализирај стих, одреди његову врсту и испитај место цезуре у Дисовој *Тамници*. Запази каква је рима у наведеној Дисовој песми.
7. Наведи речи које нису написане према одговарајућим граматичким правилима. Шта мислиш због чега се Дис оглушио о норму?

Анри Матис, *Икаров пад*, детаљ

ПОЈМОВНИК

Катахреза – стилска фигура коју чини нелогичан спој првобитног дословног значења речи и њене употребе. То је нека врста спајања лексичких значења која се искључују. На пример: „одликовати се манама". Ако је начињена несвесно, означава стилску погрешку. Ако је начињена с намером, упућује на откривање неког дубљег знања о свету. На пример: „тужна колевка", „снага која боли, снага која лечи".

Полисиндет – стилска фигура која настаје нагомилавањем истих или различитих везника међу члановима набрајања, чиме су они додатно наглашени.

„**И** не знадох да ми крв струји **и** тече,
И да носим облик што се мирно мења;
И да носим облик, сан лепоте, вече."

Анафора – стилска фигура која представља понављање истих речи на почетку узастопних реченица, стихова, строфа.

„**И** не знадох да ми крв струји и тече,
И да носим облик што се мирно мења;
И да носим облик, сан лепоте, вече
И тишину благу ко дах откровења.

Квинта (петостих) – строфа која има пет стихова са променљивим облицима и распоредом риме. У Дисовој *Тамници* распоред риме у строфама је *ababa*, што је тзв. бодлеровска рима.

Прстенаста строфа – строфа у којој се први стих понавља као последњи. Такав тип строфе постоји у песмама Тамница, *Можда спава.*

ЗАНИМЉИВОСТ

У Чачку се већ више од пола века одржава манифестација *Дисово пролеће*, која сваке године једног савременог песника прогласи лауреатом *Дисове награде*. Први добитник ове престижне награде 1965. године био је песник Васко Попа, а после њега неки од добитника су и Десанка Максимовић (1968), Милош Црњански (1973), Стеван Раичковић (1979), Матија Бећковић (1990), Новица Тадић (2000), Војислав Карановић (2005), Драган Јовановић Данилов (2012). На следећем сајту обавести се о свим сегментима наведене песничке свечаности (http://www.cacak-dis.rs/). Сазнај које је критеријуме неопходно испунити да би могао/могла да учествујеш на конкурсу за награде које се тим поводом додељују за најуспешније доприносе изучавању Дисовог дела. Напиши литерарни састав и конкуриши. Чекају те занимљива искуства и сусрети са свим заљубљеницима у Дисово песништво!

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

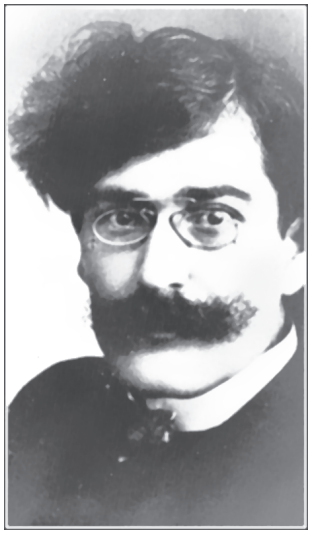

Владислав Петковић Дис

Владислав Петковић Дис рођен је у Заблаћу код Чачка 1880. године, као девето од тринаесторо деце у породици Димитрија и Марије Петковић. Иако није успео да заврши гимназију (пошто није положио завршни испит зрелости), радио је краће време као учитељ у селу Прлити крај Зајечара. Потом је прешао у Београд и под псеудонимом Дис – што је средњи слог његовог имена, почео да објављује песме у часописима. Пошто је свој псеудоним Дис увек писао латиницом неки га повезују са градом Дис из Дантеовог пакла. Дис је припадао боемским круговима Скадарлије, који су били нека врста противтеже академском универзитетском кругу. Савременици сведоче да је време најчешће проводио у друштву Симе Пандуровића, Антуна Густава Матоша и др. Неуредан живот, сиромаштво и велика кратковидност учинили су да се повлачи у свој свет тишине, снова и ћутања. Од стварности бежи у оностранo. Сматра да је овде стигао из преегзистенције и стално тражи везу са претходним животом (Платонова филозофија). У песмама лирски субјект је пасивни посматрач којем ствари прилазе (утицај кратковидности). Он спаја неспојиве изразе, успоставља алогичне везе што доприноси нејасности његовог певања. Све то у време беспрекорног стила је било неопростиво, али баш зато се доживљава као претеча авангарде. Године 1911. објавио је о свом трошку збирку *Утопљене душе* коју је оштро искритиковао Јован Скерлић. Дис је 1913. године издао другу збирку песама: *Ми чекамо цара*. Преживео је прелазак преко Албаније, дошао до Крфа и отишао у Француску 1916. године, из које се, да би био ближи породици, упутио поново за Крф 1917. године, када је немачка подморница торпедом погодила пароброд који се потопио у Јонском мору. На том броду налазио се и Дис.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Тамница, катахреза, прстенаста строфа, квинта, анафора, полисиндет

Владислав Петковић Дис

Можда спава

„Позитивно знам, из његовог признања, после нашег вишегодишњег друговања, да је он једанпут волео једном од оних ретких, свемоћних, лепих и трагичних љубави које разарају цео живот или гурну човека на пут којим он можда не би никада пошао. Ко је била та жена, то се не зна. Дис то није поверавао никоме, ни својим најближим пријатељима, ни, вероватно, оној коју је волео [...]. Али та љубав је постојала. То се не види само из личног признања песниковог, него се то види из читавог низа његових песама, у којима се она провлачи, јаче или слабије, као главни мотив. То су углавном његове песме до 1908. године. [...] Доцније, тај мотив се јавља само спорадично, као у једној од његових најлепших песама, *Можда спава*, која је, како изгледа репродукција једног сна."

(Сима Пандуровић, према: Милан Ранковић, *Особености Дисове поезије*, Народна књига, Београд, 1976, 132)

Заборавио сам јутрос песму једну ја,
Песму једну у сну што сам сву ноћ слушао:
Да је чујем, узалуд сам данас кушао,
Као да је песма била срећа моја сва.
Заборавио сам јутрос песму једну ја.

У сну своме нисам знао за буђења моћ,
И да земљи треба сунца, јутра и зоре;
Да у дану губе звезде беле одоре;
Бледи месец да се креће у умрлу ноћ.
У сну своме нисам знао за буђења моћ.

Ја сад једва могу знати да имадох сан,
И у њему очи неке, небо нечије,
Неко лице, не знам какво, можда дечије,
Стару песму, старе звезде, неки стари дан,
Ја сад једва могу знати да имадох сан.

Не сећам се ничег више, ни очију тих:
Као да је сан ми цео био од пене,
Ил' те очи да су моја душа ван мене,
Ни арије, ни свег другог, што ја ноћас сних;
Не сећам се ничег више, ни очију тих.

Али слутим, а слутити још једино знам.
Ја сад слутим за те очи да су баш оне
Што ме чудно по животу воде и гоне:
У сну дођу да ме виде, шта ли радим сам.
Али слутим, а слутити још једино знам.

Да ме виде, дођу очи, и ја видим тад
И те очи, и ту љубав, и тај пут среће;
Њене очи, њено лице, њено пролеће
У сну видим, али не знам што не видим сад.
Да ме виде, дођу очи, и ја видим тад:

Њену главу с круном косе и у коси цвет,
И њен поглед што ме гледа као из цвећа,
Што ме гледа, што ми каже да ме осећа,
Што ми брижно пружа одмор и нежности свет,
Њену главу с круном косе и у коси цвет.

Ја сад немам своју драгу, и њен не знам глас;
Не знам место на ком живи или почива;
Не знам зашто њу и сан ми јава покрива;
Можда спава, и гроб тужно негује јој стас.
Ја сад немам своју драгу, и њен не знам глас.

Можда спава са очима изван сваког зла,
Изван ствари, илузија, изван живота,
И с њом спава, невиђена, њена лепота;
Можда живи и дођи ће после овог сна.
Можда спава са очима изван сваког зла.

- **Извор:** Владислав Петковић Дис, *Поезија*, (Новица Петковић, прир.), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003, 97–98.

■ Едвард Коли Брн Џонс, *Успавана лепотица*

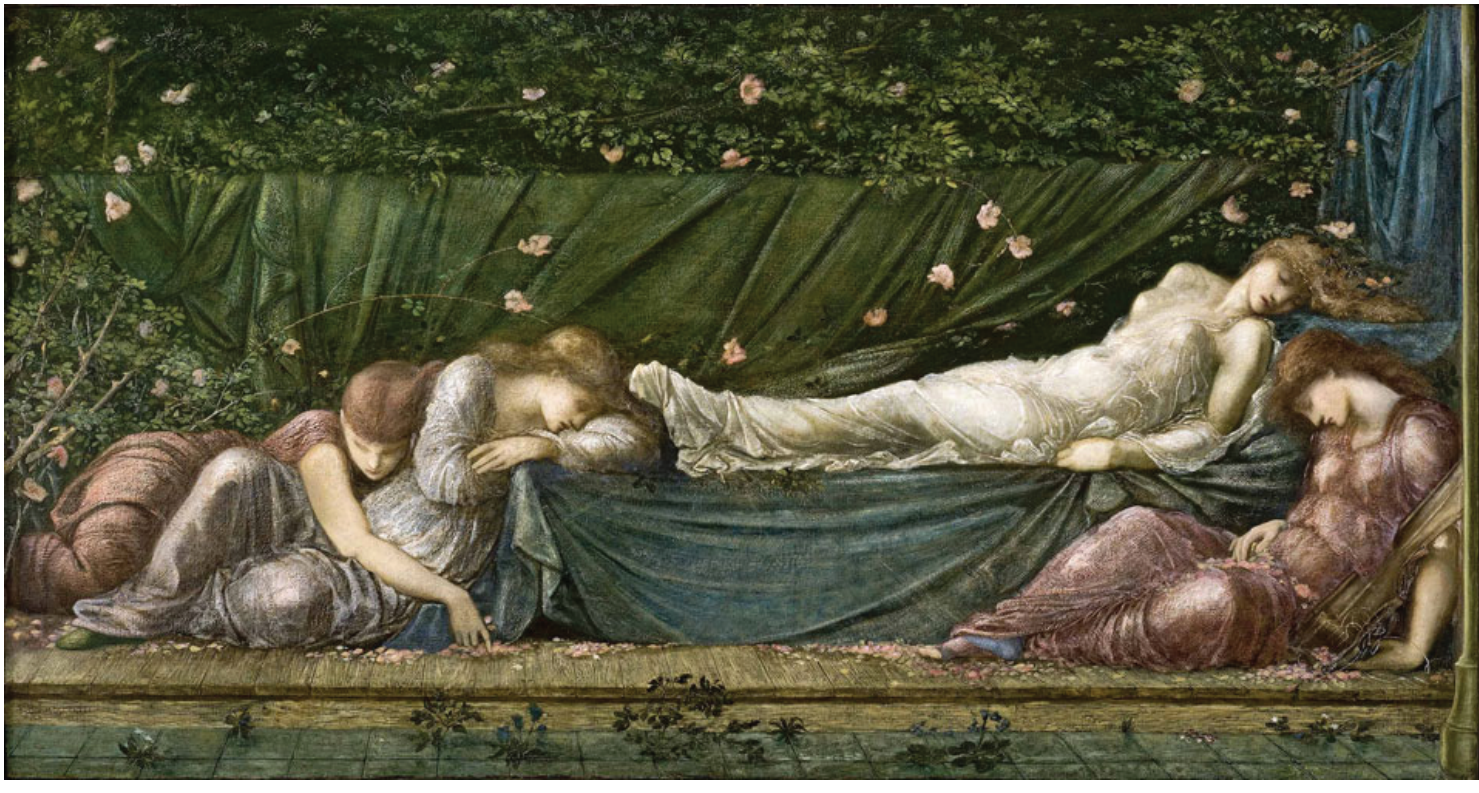

РАД НА ТЕКСТУ

1. Прочитај још једном песму у целини, а затим поново погледај њен наслов. Какав утисак ствара речца „можда"? Објасни еуфемизам у наслову. Сети се и других глаголских облика који се употребљавају у наговештеним околностима (нпр. *заспао/заспала*, *починуо/починула*, *уснуо/уснула*). Зашто је то важно лирском субјекту ове песме?
2. Из каквог се осећања родила ова песма? Какав је био његов сан? Где је он заправо боравио у сну? За шта је сан замена? Са буђењем је уследио заборав сна. Повежи то са рођењем из песме *Тамница*. Које су квалификације дате очима у песми *Можда спава*? Чије су то очи? Пронађи стихове где се види пасивност лирског субјекта. На шта асоцира претпоставка да су те очи повезане са старом песмом, старим звездама и старим даном? Шта значи кад су нечије очи препознате као оне које субјекта „чудно по животу воде и гоне"? Шта оне значе лирском субјекту?
3. Како изгледа његова драга? Како то да га гледа из цвећа? Шта му пружа њен поглед? Шта све лирски субјект зна о својој драгој? Зашто он може једино да слути? Повежи слутњу са насловом песме и пронађи остале изразе који говоре о несигурности доживљеног.
4. Какав је свет у којем драга можда спава? Повежи тај свет са песмом *Тамница*. Каква је женска лепота у том свету?
5. Запази структуру песме *Можда спава* и образложи зашто је та песма најмузикалнија у српском песништву. Шта у њој одговара ритму сна? Какав је стих у песми *Можда спава*? Истражи ког је порекла тај стих. Уочи тип риме у песми. Запази каква је строфа у песми. Како се зове та врста строфе? Шта се тиме постиже на звуковном плану?
6. Која стилска средства препознајеш у Дисовој песми? Образложи њихове вредности на плану звучања, значења, као и симболичког доживљаја и тумачења песме.
7. Ово је једна од песама о идеалној, вољеној, драгој женској особи. Мотив *мртве драге* познат ти је из књижевности романтизма (подсети се песама Бранка Радичевића, Змаја, Лазе Костића). Како се он трансформише код Диса? Шта ти то говори о одликама модерности Дисове поезије?
8. Образложи: да ли песма *Можда спава* може да буде и песма о песми? Нађи примере стихова који то потврђују.

ИЗ РИЗНИЦЕ РЕЧИ

У песми *Можда спава* посебно је занимљив стих. Послушај његову звучност. Прочитај одломке из књижевних критика који сведоче о важности строфе и стиха у овој Дисовој песми.

„Строфа у песми *Можда спава* компонована је једноликим смењивањем стихова с јампским и трохејским завршетком, по схеми *abbaa*, с осетним мелодијским дизањем и спуштањем:

Ја сад немам | своју драгу | и њен не знам глас;
Не знам место | на ком живи | или почива;
Не знам зашто | њу и сан ми | јава покрива;
Можда спава | и гроб тужно | негује јој стас.
Ја сад немам | своју драгу | и њен не знам глас.

На општој, и доста јакој, монотоној подлози трећи, непарно сложени чланак (петосложни), са две врсте својих завршетака, уноси ону неопходну разлику (и контрастирање) која има ванредан музички учинак. Монотони фон на коме варирају разлике једна је од основних особина музичке структуре. А нашем је уху то блиско зато што садржи скривене обрасце из наше најдуже, усмене песничке традиције"

(Новица Петковић, „Дисов језик, слике и музика стиха", у: Огледи о српским песницима, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 90–91).

„О томе стиху, остваренom нарочито функционално и ефектно у девет квинти антологијске пјесме *Можда спава*, писао је Новица Петковић. Дисов тринаестерац састављен је из два четворосложна и једног петосложног чланка (4+4+5). Овим стихом опјеван је мотив љубави и мртве драге, па је метричка алузивност стиха на стих тужбалице нашла своју тематско-мотивску потпору:

Можда спава // са очима // изван сваког зла,
Изван ствари, // илузија, // изван живота,
И с њом спава, // невиђена, // њена лепота;
Можда живи // и доћи ће // после овог сна.
Можда спава // са очима // изван сваког зла.

Ритмичко-метрички изазови традиције били су, очевидно, плодотворни за Диса, па је ослонац на традицију по правилу значио и 'извесно померање' и у односу према жанру, односно лирској врсти, и у тематској усмјерености, и у метричкој алузивности стиха"

(Јован Делић, „Владислав Петковић Дис као пјесник промјене сензибилитета", у: О поезији и поетици српске модерне, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 310–311).

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

Дисов субјект мртву драгу посматра као заспалу, чиме се драга претвара у предмет на коме је немогуће уочити трагове протицања времена, будући да вечни сан, за разлику од смрти, делује пре као укидање времена, него као јаз између времена у коме је драга живела и времена у коме је мртва. Сем тога, смрт подразумева васкрсење, које опет имплицира религиозну компоненту у доживљају света, те позивање на метафизичку вертикалу. То што мртве драге романтичара не спавају, већ су живе визије, показује да је романтичарски песнички субјект оностарано пројектовао на метафизичку вертикалу. Метафора сна подразумева неко буђење које искључује васкрсење у визији, те тако отвара простор хоризонталној синтези. [...] Дисова песма активира једну од најснажнијих модернистичких траума: *буђење*. Пробудити се овде не значи бити поново рођен, већ поново умрети, јер се код Диса буђење третира као одвајање од среће и звезда које обитавају у сну. Тренутак буђења је тако тренутак у коме се, попут распадања, осећа бат скорог заборава. У том забораву пребива незнање и отуда потреба субјекта да се сећа, потреба да се зна. Тиме се *Можда спава* отвара као песма у којој је жеља за синтезом идентификована као жеља за спознајом чиме се поново у сећање дозива *Тамница*" (Слободан Владушић, *Ко је убио мртву драгу? Историја мотива мртве драге у српском песништву*, Службени гласник, Београд, 2009, 267–268, 280).

ПОЈМОВНИК

Еуфемизам (гр. *euphēmismós* ублажавање) – реторичка фигура која представља ублажени исказ за недостојне и неугодне појаве. У песми *Можда спава* присутан је еуфемизам којим се смрт означава глаголима као што су почивати и спавати.

Тринаестерац је стих од тринаест слогова.

„Заборавио сам јутрос песму једну ја"

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Можда спава, мртва драга еуфемизам, тринаестерац

Владислав Петковић Дис

Нирвана

Пред тобом је Дисова песма *Нирвана*. Пажљиво је прочитај запажајући каква је на семантичком, структуралном, симболичком и звучном плану представа нирване коју Дис приказује.

нирвана – у будистичкој религији и филозофији представља стање изгубљене свести о себи, које доприноси ослобађању од патње, те доводи до вечног блаженства и мира, док фигуративно може да означи празнину и ништавило

селена – песничка употреба речи: означава васиону, свемир

Ноћас су ме походили мртви,
Нова гробља и векови стари;
Прилазили к мени као жртви,
Као бојн пролазности ствари.

Ноћас су ме походила мора,
Сва усахла, без вала и пене,
Мртав ветар дувао је с гора,
Трудио се свемир да покрене.

Ноћас ме је походила срећа
Мртвих душа, и сан мртве руже,
Ноћас била сва мртва пролећа:
И мириси мртви свуда круже.

Ноћас љубав долазила к мени,
Мртва љубав из свију времена,
Заљубљени, смрћу загрљени,
Под пољупцем мртвих успомена.

И све што је постојало икад,
Своју сенку све што имађаше,
Све што више јавити се никад,
Никад неће – к мени дохођаше.

Ту су били умрли облаци,
Мртво време с историјом дана,
Ту су били погинули зраци:
Сву селену притисну нирвана.

И нирвана имала је тада
Поглед који нема људско око:
Без облика, без среће, без јада,
Поглед мртав и празан дубоко.

И тај поглед, кô кам да је неки,
Падао је на мене и снове,
На будућност, на простор далеки.
На идеје и све мисли нове.

Ноћас су ме походили мртви,
Нова гробља и векови стари;
Прилазили к мени као жртви,
Као бојн пролазности ствари.

• **Извор:** Владислав Петковић Дис, *Поезија*, (Новица Петковић, прир.), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003, 74–75.

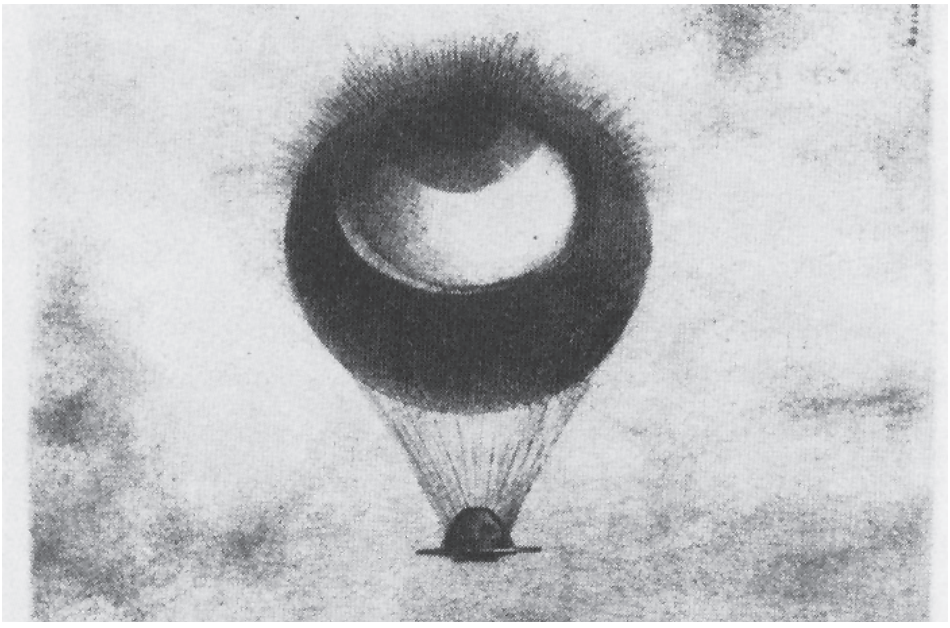

■ Одилон Редон, *Око попут чудног балона уздиже се према бескрају* , 1882

РАД НА ТЕКСТУ

1. Пажљиво прочитај Дисову песму *Нирвана*. Како песма почиње? У које је време ситуиран доживљај лирског субјекта? Уочи који се придев најчешће јавља у песми. Образложи шта се тиме постиже.
2. Запази атмосферу која је присутна у песми. У каквом је односу позиција лирског субјекта према остатку света? Запази који су глаголи доминантни. Ко кога походи? Покажи које су инверзије постојане у песми. Уочи каталог свега онога што долази ка лирском субјекту. На који начин је тај каталог конституисан? Анализирај све симболе. Зашто су у свету мртвих поништене све боје и светлост?
3. Поново прочитај прву строфу Дисове песме *Нирвана*. Шта представљају нова гробља, а шта векови стари? Зашто је лирски субјект њихова жртва? Зашто песник своје земаљско постојање означава "бојом пролазности ствари"? Протумачи ту метафору и повежи је са стихом из *Тамнице:* "Ал' бегају звезде, остављају боје."
4. Какво дејство на лирског субјекта има сусрет са нирваном? Какво је око нирване? Упореди га са очима из претходне песме. Има ли звезда у подручју смрти? Ако је иза живота опште ништавило, да ли живот има смисла? Уочи стихове где се види песников песимизам. Где су извори Дисовог песимизма, за разлику од осталих модерниста? Којим стихом је писана ова Дисова песма? Нађи места у којима је употребљен неправилан облик речи. Шта се таквом употребом речи постиже?
5. Којом строфом је писана Дисова *Нирвана*? Какав је распоред строфа у песми? Уочи да ли постоји нека подела међу строфама према значењу песме у целини. Шта се постиже кружном композицијом на значењском плану и на музичко-ритмичком плану дела?
6. Анализирај функцију асонанце и алитерације у песми. У каквој су вези еуфонија и смисао у Дисовим стиховима? Уочи анафору, анадиплозу, синтаксички паралелизам.
7. Која стилска фигура доминира у представи нирване? Које чуло је посебно активно? Повежи то са значењем мотива очију. Смести песму *Нирвана* у одговарајуће време: прошлост, садашњост или будућност. Шта запажаш? Шта је посебно модерно у овој Дисовој песми?

ПОЈМОВНИК

Анадиплоза је понављање последње речи или групе речи једног стиха као почетне речи или групе речи наредног стиха.

„Све што више јавити се **никад**,
Никад неће – к мени дохођаше."

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

„Промене у поезији, међутим, у књижевности уопште, не иду саме: повезане су с променама у књижевном животу. Тако се и у Београду средином прве деценије прошлог века појавила једна још непозната, 'подводна' или 'подземна' песничка струја. Долазила је из књижевне периферије. Као што су и сами песници, међу којима су од већег значаја били Сима Пандуровић и Владислав Петковић Дис, у књижевни живот долазили из градске, кафанске и помало боемске периферије, насупрот стабилизованоме елитном, универзитетском и академском животу. С једне стране Скадарлија, с друге Кнез Михаилова улица. Опонирана су и гласила: наспрам *Српског књижевног гласника,* кратко је излазила *Књижевна недеља* (1904–1905), коју су уређивали Пандуровић и Дис. Била је, дакле, на помолу једна могућа атипична смена центра и периферије, на коју повремено наилазимо у историји књижевности. Само што је у српској поезији ова најављена смена остала у границама нешто шире схваћеног симболизма. Уосталом, тешко је говорити о симболизму уопште; лакше га одређујемо кад га посматрамо у историји националне књижевности. А у српској он има неке одлике које су значајне за боље разумевање Дисове песничке судбине."

(Новица Петковић, „Дисов језик, слике и музика стиха", у: *Огледи о српским песницима*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 77–78)

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Нирвана, анадиплоза, прстенаста композиција песме

■ Стари Београд, Скадарлија, почетак двадесетог века

Сима Пандуровић

Светковина

Сишли смо с ума у сјајан дан,
Провидан, дубок – нама, драга, знан,
И светковасмо оцепљење то
Од мука, сумње, времена и сто
Ранâ, што крваве их вређао је свет –
Љубави наше плав и нежан цвет!

И опет сила згрнуло се света
У болнички нам мирисави врт;
Посматра где се двоје драгих шета
Срећно, и хвале онај живот крт
Што остависмо. Далеко од њих
Сад смо, а они жале мир наш тих.

Они баш ништа нису знали шта
Доведе ту нас. У цвећу смо ишли,
Славећи страсно осећања та
Због којих лêпо са ума смо сишли.
У новом свету добро нам је сад,
А свет о њему добро и не слути.

Сумња и љубав – најтежи нам јад –
Мин'о и часе блажене не мути.
Из прошлих дана, љубав, и знак њен
– Спојеност срца – остала нам још;
Наш живот овде светао је трен,
Срдачан, кротак. Онај живот лош

У коме знанци, родбина остају,
Невиност нашег не познаје света;
Животно вино, сржи недостају
Њима; а глава њихова им смета.
А наших срца један исти звук
Бележи дражи и времена хук.

Јер ми смо давно, верна драга – је ли! –
Искидали конце што нас вежу
За простор, време, тонове и боје –
Ланце живота што звече и стежу;
Јер ми смо, можда, сами тако хтели,
Рад љубави нам и рад среће своје.

И гледају нас зато што идемо
У кошуљама белим парком овим,
Где болнички се мирис шири јак;
Не знају дражи са животом новим –
Љубави наше неумрле знак.
... Гле! очима им трепти роса немо...

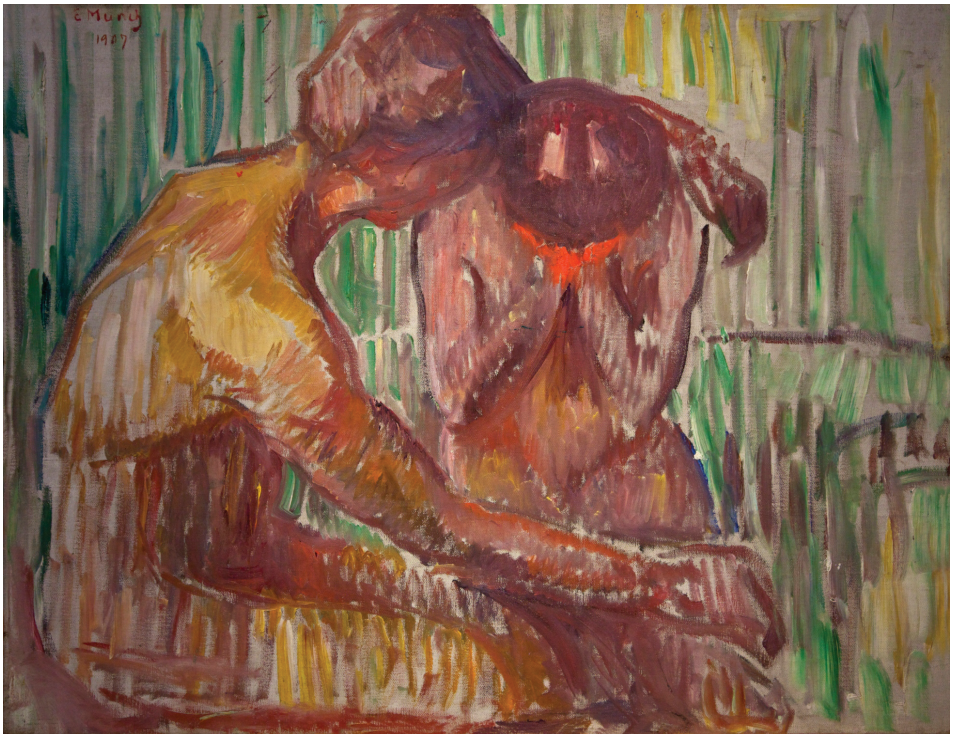

светковина – приредба и весеље поводом неког празника, свечана прослава, свечаност

Едвард Мунк, *Утеха*, 1907.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Како си доживео/-ла песму *Светковина*? Шта мислиш, због чега се песник одлучио за овај наслов? Изнеси прве утиске о песми.
2. Који догађај тематизује ова песма? Уводни стих („Сишли смо с ума у сјајан дан") представља свечану објаву, проглас, откровење. Чиме се постиже овај ефекат на звучном плану? Који глас у стиху доминира? Због чега је један ментални процес (силазак са ума) представљен као свечаност и испеван у ванредном сјају и заслепљујућој светлости?
3. Како тумачиш епитете које лирски субјект придаје дану („провидан", „дубок") у коме су се десили тако коренити обрти? Какав је простор који се открива лирском субјекту? Чиме он плени? Шта му даје драж новине, утисак необичног и примамљивог?
4. Када се у песми појављује мотив љубави? Како то да је нови, неоткривени простор дубине и сјаја одраније познат љубавном пару?
5. На који начин песник спаја просторе болнице и луднице са темом љубави? Како су представљени усхићење и занос лирског субјекта? Протумачи израз „љубави наше плав и нежан цвет". Каква је његова симболика?
6. Какав је екстеријер у којем се одиграва лирска фабула? Због чега је пут заљубљених у лудници посут цвећем? Обрати пажњу на белину одоре која краси заљубљени пар. Поред ознаке болничког амбијента, шта овај мотив још може да симболизује?
7. Какав је свет који су оставили? Пронађи речи које га одликују. Шта недостаје том свету?
8. Протумачи стихове: "Јер ми смо, можда, сами тако хтели,/Рад љубави нам и рад среће своје." Чију љубав спасавају бекством у умоболницу? Размисли зашто се лирски субјект у песми оглашава у првом лицу множине. Какав је смисао тог песничког поступка? Шта је лично и индивидуално, а шта колективно и универзално у наведеној Пандуровићевој песми? Прочитај мишљење Божидара Ковачевића и повежи га са песмом: "Пандуровић је песимист само у оквиру микрокозма, човековог живота на земљи, а не макрокозма; он као уметник заступа неку врсту универзалног и свевременског оптимизма."
9. Препознај и подвуци стихове у којима се на натуралистички начин опева присуство радознале светине. Како реагује "свет нормалних" док их посматра? Зашто они плачу? Кога жале? Размисли о томе у којој мери је мотив лудила искоришћен да се уметнички проблематизује однос нормалности и ненормалности и да се свет „нормалних" сагледа и протумачи са критичке дистанце.

Открij смисао инверзије – душевна болница је место где станују нормални људи; свет, спољашњи свет, представља истинску душевну болницу.

10. У ком стиху је испевана песма *Светковина*? Уочи одступања од овог метричког обрасца. Подвуци стихове са већим или мањим бројем слогова. Каква је њихова функција? Запази који су стихови у Пандуровићевој песми са парним наглашеним слоговима (јамб), а који пак са непарним (трохеј). Образложи своје закључке. Каква је улога опкорачења у обликовању композиције и структуре Пандуровићеве песме?
11. Размисли о универзалности порука Пандуровићеве песме. Образложи свој став.
12. Откривај у песми визију декомпонованог и дехуманизованог света, присуство естетичке категорије ружног. Размисли о томе колико је песма *Светковина* химна љубави и лепоти, а колико пак негација љубави и лепоте у свету.

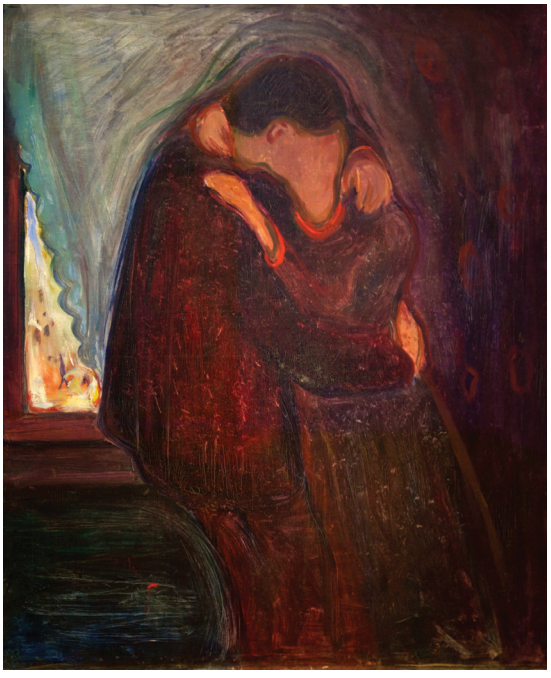

Едвард Мунк, *Пољубац*

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

„Врло је позната Пандуровићева песма *Светковина*, она је посебно раздражила Скерлића, који ју је напао у тексту: *Једна књижевна зараза*. Сметало му је што песник описује љубавни пар у расположењу највеће љубавне узнесености, у потпуној одвојености од околине и друштва, при чему су заљубљени у болници за

умоболне, одевени у беле, лудачке кошуље. Поезија са болницом и лудилом, сматрао је Скерлић, не може ићи заједно. Било је то једно уско гледиште о томе шта је добра поезија и шта је допуштена и 'здрава' тема за песнике и читаоце. У ствари, тема лудила је једна од класичних тема светске литературе, а налазила се и у нашој поезији пре Пандуровића (Стерија, Змај). Описивање болнице у поезији постајало је поново могуће баш у то време кад је Пандуровић писао своју *Светковину*: то је требало да отвори могућност употребе једног конкретнијег, свакодневнијег песничког језика, и да покаже сву драматичност човековог положаја у модерном, капиталистичком друштву: његову отуђеност, усамљеност, одсуство перспективе, непотребност стваралачког рада и уметности. Срећа је само у врховном заносу који превазилази границе разума и пробија круг свакодневице."

(Миодраг Павловић, „О песништву Симе Пандуровића")

ИЗ РИЗНИЦЕ РЕЧИ

Сима Пандуровић

Естетика ружног

„Такво ружно које у себи има 'привлачну снагу понора', присутно у позним песмама Војислава Илића, постаће један од кључних поетичких елемената у поезији Симе Пандуровића. У тумачењу ружног у Пандуровићевој поезији може се поћи управо од његових програмских песама, односно оних у којима су експлицитно присутни аутопоетички искази. [...] Очигледно да се ружно у Пандуровићевој поезији јавља понајпре у сликама телесног распадања и труљења јесење природе, односно у сликама смрти и болести."

(Предраг Петровић, „Естетика ружног у поезији Симе Пандуровића")

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Светковина, лирска песма, инверзија, естетика ружног

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Сима Пандуровић (1883–1960) један је од најзначајнијих песника српске модерне, изразити песимиста. У књижевност је ушао рано, кад је као студент фиозофије покренуо лист "Покрет" (1902), а затим заједно са Дисом "Књижевну недељу" (1900-1905). После Првог светског рата престаје да пише песме и бави се издавањем часописа, критиком, есејистиком, превођењем са француског и енглеског. Објавио је две збирке песама: *Посмртне почасти* (1908) и *Дани и ноћи* (1912). Збирка сабраних стихова *Оковани слогови* изашла је у Загребу (1918).

Сима Пандуровић

Родна груда

На крају, ипак, дође један дан
Кад човек не жели више да се бори,
Кад му дух затражи какав виши план
Живота, – дан тужан, и празан, и знан,
Кад све бива једно, јер се све прегори.

Тад сумња, к'о влага, продире у веру,
А пламен се вечне страсти тихо гаси;
Бледе наше душе, седе наше власи;
Трагови се драгих успомена перу,
А одјека стари не налазе гласи.

Са свима тежњама и надама – даље!
Довољни су тада души скромни кути,
Зрак који нам сунце кроз прозоре шаље;
Срце ћути; пусти пред нама су пути;
Живот, то је кошмар, идеали – траље.

Ал' и сада кад су сви видици сиви,
Кад видимо јадну вредност свију ствари,
Кад су нам сви људи немили и криви,
А срушени вере старински олтари, –
Једна лепа нежност још у нама живи:

Нежност према земљи и родноме крају
Чијим нам је дахом дух некада плењен,
Где и сада звезде истим сјајем сјају,
Исти ветар дува плодан, неизмењен,
Исте шуме, цвеће и мириси трају.

Исте птице поју. Јер и земља свака
Има своје ветре, мирисе и боју,
Своје сунце, своје сенке од облака;
Јер свака, најзад, има душу своју,
И, к'о своја, биће и мртвима лака.

Само једна љубав не чили у пари
Пролазности; само једна се не мења;
Само своја земља не лежи у бари
Досаде; и поред свију искушења
Све се више воли што се већма стари.

Надежда Петровић, *Жетва*

РАД НА ТЕКСТУ

1. Како почиње Пандуровићева песма *Родна груда*? Шта је то „родна груда"? Којим синонимним речима и изразима би се овај Пандуровићев наслов могао заменити?
2. Размисли о томе због чега на почетку песме лирски субјект пева о крају животног пута. Којим бојама он сенчи „јесен живота"? Колико јампски ритам доприноси утиску меланхолије, сете, резигнације?
3. Подвуци све речи у којима се понавља самогласник *а*. Шта мислиш, у којој мери отегнутост интонације у изразима типа „д**ан** туж**ан**, и праз**ан**, и зн**ан**", доприноси утиску безвољности, монотоније и бесмисла живота? Протумачи најснажнији стих из уводне строфе: „Кад **све** бива једно јер се **све** прегори". Зашто се у овом стиху два пута понавља реч „све"? Има ли изузетака у процесу вечитог разарања и растакања живота? У којој мери те овај стих подсећа на античке максиме и библијске сентенце? Шта је у њему све згуснуто? Образложи свој став.
4. Којим све поступцима лирски субјект исказује замор, безвољност и засићеност животом? Шта се дешава када сумња, попут влаге, продре у све поре живота и нагризе све оно што је деловало трајно, стабилно и јако? Подвуци епитете којима се наглашавају сивило, немоћ и резигнација лирског субјекта. Размисли о томе има ли дубљег песимизма од стиха: „Живот, то је кошмар, идеали – траље". Аргументуј своје мишљење.
5. Шта је оно што човеку ипак даје некакву утеху? Како лирски субјект описује „нежност према земљи и родноме крају"? Протумачи ту „лепу нежност" коју он гаји према завичају. Обрати пажњу на атрибуте који се понављају у изразима као што су: „звезде **истим** сјајем сјају", „**исти** ветар дува", „**исте** шуме, цвеће и мириси трају", „**исте** птице пою". Шта је од човека трајније, од његовог вида продорније, од тела снажније, од ума дубље и универзалније? Шта прожима његову егзистенцију и оплемењује старост, даје смисао његовом постојању? Шта не пролази и не бледи? Шта се враћа, макар и на самртном часу? Поново се врати на мисли Божидара Ковачевића о Пандуровићевом песимизму и повежи их са овом песмом.
6. Застани над лепом Пандуровићевом мишљу да свака земља има своје мирисе и боје, своје сунце и своје ветрове. Образложи сопствени однос према завичају. Лирски субјект у родољубивој песми *Родна груда* пева о истинском патриотизму и љубави према отаџбини. Шта мислиш, колико је тешко испевати искрену

и аутентичну родољубиву песму, без плитке патетике, неумесног празнословља и шупље реторичности? Образложи свој став.

7. Обрати пажњу на композициону структуру песме. Апсолутна симетричност композиције постиже се на тај начин што после уводне три строфе, у којима се опевају резигнација и сивило живота, као контрапункт долазе три строфе које дочаравају лепоту завичаја и призивају сећања на родни крај. У светлу тог паралелизма протумачи смисао седме строфе, која доноси поенту у последњем стиху: „Све се више воли што се већма стари."
8. Како се зове строфа од пет стихова у науци о стиху (версификацији)? Колико је значајан стилски поступак опкорачења у Пандуровићевој песми? Какав је облик римовања у песми? Коју врсту риме препознајеш у наведеним стиховима: „**Бледе** наше душе, **седе** наше власи"; „Срце **ћути**; пусти пред нама су **пути**"? Каква је функција леонинске риме у обликовању стиха?
9. Упореди песму *Родна груда* са Ракићевим и Дисовим родољубивим песмама које си имао/имала прилике да прочиташ и истакни сличности и разлике међу њима.

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

„Метафором се појам неке речи стилизује тако да се он сведе на једну жељену изразиту особину своју, али при томе и све остале његове особине не потискују се у позадину, већ се глобално подразумевају. Ако имамо на уму да се такво сложено значење једног појма (једна основна особина + пратилачке особине) „преноси" на други појам и да се слаже с њим и у тој основној особини и у многим другим пратилачким особинама, онда можемо схватити колико је метафора сложена по богатству свога значења и колико широк круг представа може да изазове у нама. Она пре свега конкретизује и оживљава слику, јер се њом очигледно представља нешто апстрактно помоћу материјалног:

„Само једна љубав не чили у пари
Пролазности; само једна се не мења;
Само своја земља не лежи у бари
Досаде; и поред свију искушења
Све се више воли што се већма стари."

(С. Пандруревић, *Родна груда*)

(Драгиша Живковић, *Теорија књижевности са теоријом писмености*, Драганић, Београд, 2001, 62–63)

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Родна груда, песимизам, модерна, композиција лирске песме, рефрен, родољубива песма

Борисав Станковић

У ноћи

навадити – навести воду у јарак

било – широк и заобљен планински венац

На њиви је седела Цвета и очекивала мужа, Јована, да доведе воду, те да натопе дуван, што су још прошле године засадили, а никако досад „навадили". Она беше села, згурила се, наслонила браду на склопљена колена, и гледала је сањивим погледом у топлу, тамну ноћ. По пољу, свуда око ње, вијаху се људи, како по избразданим, засађеним њивама раде при фењерима. На истоку оцртаваху се брегови и била планинска, одударајући од тамноруjна неба, на којем требаше да изиђе месец; а испред ње, по реци и путу, дизаху се високе тополе и густе врбе, те у овој тамној ноћи, са својим шуштањем и њијањем, изгледаху као жива, људска бића... Понекад чуо би се туп, металан звук мотике, промукли гласови радника и њихово дозивање, али је све то, опет на махове, разносио још топао ветрић који је пиркао преко ове равнице.

Цвета беше мртва уморна, али се силом савлађиваше да не заспи. Одједном, она чу бат људских корака који јој се приближаваху, и после разабра глас свога мужа.

– Ето, на! – говораше он некоме. – Погле, брате мој: целе године суша, ни капке воде да падне... Гле, како је увело, грехота човека и да погледа... Ето, од десет корена ако један прихвати. Несрећа, кажем ти!...

– Истина, истина! – одговараше онај други.

– Боже, опет он?! – трже се Цвета преплашено кад чу онај други, више женски но мушки глас. И затим брзо се диже и, као бежећи, уђе у њиву, узе мотику и поче копати. У томе дође Јован.

– Радиш ли? – ослови је. Затим скину мотику с рамена, заби је у земљу, остави фењер и седе на међу. – Ходи овамо, газда-Стојане, – окрену се он ономе који иђаше за њим. – Ходи, седи мало.

– Сад, сад! – чу се. И несигурним корацима, упадајући с једне и с друге стране међе, указа се висока, протегљаста прилика, такође с фењером и мотиком. – 'Бро вече! Радите ли? – упита он тихо и некако плашљиво.

Цвета на поздрав ништа не одговори. Тобоже, занета послом, није чула.

– Ето, мучимо се, газда, као свака сиротиња, – одговори му Јован и помаче се, те му начини места до себе. – Седи. Одмори се. Хоћеш дувана?

– Па, могу. Дај! – И, обзирући се, полако седе, скрсти ноге и узе да савија и пуши дуван, али невешто и брзо. Међутим, Јован отпоче да му се тужи на зле године, рђава времена, општину, воденичаре и на све што му сметаше, те не могаше да добије воде. Стојан га слушаше одговарајући му ретко и кратко. И ко зна докле би то тако трајало, да Јован одједном не ђипи, нагну се над земљом и ослушну; па кад чу како вода издалека долази, оно њено миљење, тих жубор, баци од радости цигару, зграби поново мотику, и без фењера отрча у сусрет.

– Цвето, справљај те бразде, – рече њој, која једнако копаше подалеко од њих. – А ти, газда, чекај; ето мене сад, одмах…

– Е-е-хеј! – растегну он весело и изгуби се у ноћ.

Стојан као да се уплаши од његова нагла одласка, јер се и он брзо диже и пође за њим, али се опет врати, седе, и узе да чупка суву траву, слушајући Цветине ударце мотиком.

■ Жан-Франсоа Мије, *Ангелус*

Одједном, према Цвети опколи руком уста и тихо викну:

– Цвето!

Али од ње не чу одзива, до само ударце мотике.

– Цвето! – викну он јаче.

Она опет ћути.

– Цвето, чујеш ли? – и наже се, напреже слух и очи, али виде само њу како се згурила, па удара силно мотиком, из које понекад, кад наиђе на камен, одсевне светлац. – Цвето, дођи, или – … и хтеде да се дигне, али се трже изненађено кад виде њу где дође и наже се над њим.

– Што си дош'о? – упита га она пригушено.

– Ја?! – загрцну се он и уплаши. Несам, веруј, него знаш, пођох на њиву, и твој ме човек нађе, те… дођосмо! А ти се љутиш?

– Одмах да си иш'о! – и окрену се љутито од њега.

– Љутиш ли се? Немој!

– Не љутим се, – поче она да гута, као сузе. – Не љутим се, али шта ће да каже свет, људи! Иди, ако мислиш добра. Шта хоћеш ти? Та ја сам жена!

– Истина је – одговори он меко.

– Па кад је истина, што долазиш? Што ме не оставиш? … Ето, имаш жену, децу.

– Ех, – одби он руком – не спомињи ми.

– Да, ти имаш, а ја? Па још и то, да нешто он чује, онда где ћу ја, где?

– Немој, Цвето, – викну он кад осети како јој глас на плач задрхта. – Идем, ево одмах сад. Истина што кажеш, али ја… Знаш ти мене. Ја само онако, дођох да те видим. А ти, ето, баш кад хоћеш, нећу више, нећу… Збогом!

Она му не пружи руку, да се с њом рукује, него се одмаче од њега и рече оштро:

– Збогом. Иди!

– Ех, љутиш се ти! – потврди он удивљено и, пребацив мотику преко рамена, оде.

А кад се он изгуби, она брзо, силом и, као бранећи се од нечега, окрену се и узе мотику да опет продужи копање, шапћући у себи:

– Лаже он, лаже. Опет ће доћи. Ох, а шта тражи? (Мада је знала.) Што је не оставља већ једном? А да каже мужу, не сме.

Јер, какав јој је муж, и крв би потекла… А овамо, опет, с њиме се вића; говоре, он јој долази, и муж јој не зна зашто је све то… Куд ће јој душа и тело на оном свету?… Грешно је то, грешно… Мајко Богородице!

И отпоче да се крсти, шапуће молитве! Али ова топла ноћ, туп и металан звук мотике, мицање људских сенака с тамним фењерима… још је више то потресе, испуни страхом и слатким сећањем. Памет, насупрот вољи, крштењу, молитвама, поче јој силно стварати и износити све што беше…

… Била је дете кад је њени убоги родитељи дадоше Стојановима, да тамо служи, како би је ови после лепо удомили. Отац Стојанов беше прек и суров човек. По натмуреном и косматом лицу изгледаше да нико од њега није чуо благу и нежну реч. Са женом и Стојаном, који му беше јединац, поступаше као са осталим слугама. Сви су се њега бојали и стрепели од њега. И да не беше матере Стојанове, жене милостива срца, можда би и Цвету постигла судба њених другарица, слушкиња у тако богатим кућама, које бивају или упропашћене од слугу, а некад и од самих газда, или закржљаве од прекомерна рада. Али мати Стојанова поче је пазити, јер се њен Стојан, као дете, најрадије играше с њом. И зато је заклањаше од слугу, не даваше јој тежак рад, те се она доцније развиј и пролепша. Она њена снага, лепота, једрина, заношаше сваког, а највише Стојана, који се доцније, кад је одрастао, готово никад није ни одвајао од ње. Увек су били заједно. На њиви, у пољу, увек, увек беху они једно до другог. Он јој никад не даде да осети да је она код њих само слушкиња. Свакад јој је поклањао понешто, давао – кријӯћи од оца – жита, брашна и друго, да она однесе својим сиротим родитељима. Беше он благ, миран, тих и раден као нико. Ах, ти дани!

Оду на њиву да филизе дуван.

Корење их покрива до појаса, под босим ногама крши се и рони суха земља, а око њих, свуда, унедоглед, зеленило и бујност. Свеж, чист и сјајан зрак греје их, те им крв бризга у једре образе. Они раде, кидају младе изданке. Из реке душе ветрић, а из пожњевена поља, стрништа, допире песма грличина… Раде, утркују се, диркају једно друго, па се споречкају и, тобож расрђени, одмичу се. Она, у тесном јелечету, повезана шамијом, с несташним и пркосним осмехом на рујним јој устима, гледа га

филизити – кидати изданке на коренима дуванске биљке

шамија – танка марама разних боја којом жене повезују главу

кришом, види: како се он чеше, врпољи, гледа у њу и хоће нешто да јој каже, а она му тада окреће леђа и чини се невешта.

– Цвето! – вели он напослетку. – Хајде да певамо.

– Нећу.

– А што? Ето, ја те молим!

– Па баш и ти. Нећу.

– Али кад те ја молим? – пита он слободније и приступа јој.

– А што ме љутиш? – говори она, па се тад насмеје од срца и, тобож срдита, прилази му. – Хајде. Почни!

И почну. Запевају песму која се тад најрадије певала. Гласови им чисти и дршћу од радости. Руке им лете на рад, а околином се разлежу речи песме:

Ветар душе, ветар душе, ал-катмер мирише;
драги драгој, драги драгој, ситну књигу пише!

ал-катмер – црвени каранфил

– Цвет-о-о! – кликће Стојан и одмиче се од ње да би је боље видео.

– Шта ти је? – пита га она враголасто.

– Ти си, ти – моја!

– Ех! – нехотице, изненада полети јој усклик из дна груди. И брзо се сагиње да сакрије радост и као крв румене образе.

– Немој, Стојане! Хајде да се ради.

– Не, не… – муца он. И остраг, испод пазуха, хвата је и стиска… Она се отима, извија, брани, али тако мало, малаксало, да му се баш тиме још више подаје и привија уза њ.

– Немој. Доста је, доста, слатки Стојане… – шапуће она и крије лице. – Доста… видеће ко … Ох! …

– Још, још. Дај! – грца Стојан и све је више стиска, грли и љуби где стигне.

– Та доста… Ох, баш си ти!… – И, изнемогла, обамрла, блажена, предаје му се и пружа му онда час леви час десни образ да га он целива наизменце.

Коста Миличевић, *Пролеће*, 1913.

Али једне јесени, увече, рекоше јој да се лепо обуче и накити. Затим изиђе Стојанов отац, узе је за руку и уведе у гостинску собу.

– Љуби у руку! – рече јој и показа на људе који беху ту. Она клецну, погледа га преклињући престрашено и хтеде пасти, али његов оштар поглед и суров израз лица повратише јој снагу. И, једва идући, пољуби све оне људе у руку. Они је дариваше, па чак

и Стојанов отац, на изненађење свију, пољуби је у чело и извади велики дукат – дублу.

– Нека ти је срећно, ћерко, и дуговечно. У мојој кући јела си дрвеном кашиком, а у твојој сребрном, дабогда!

И изведоше је. Она паде. Целу ноћ није знала за себе. Од тога дана до свадбе, Стојана никако није видела. И удаде се. Пође за овим Јованом, човеком истина не сиротим, али удовцем, тврдицом и преким до зла бога…

Срце јој хтеде пући, али јака природа и вечит, тежак свакодневни рад победише… Угуши све што беше. Али, ето сад, од неко доба, опет он, тај исти Стојан, гледа, вреба згоде да се с њом нађе, види и разговара. А она не може да га гледа ни да слуша тај његов мек, више женски глас. Но и он се није усрећио. Оженили га богатом девојком, из знане куће. Али као да га нису оженили, јер он отада никад да се скраси код куће. Жену ни да погледа, већ увек, тобож послом, бежи у села код чивчија, где су њихове њиве, и тамо остаје по читаве недеље. Шта ти нису радили, само да га замилују са женом, али ништа не поможе! Прскали га неком водом, чини ми се од татуле, давали му биља, водили манастирима и међу врачаре, али он никако да постане разговорнији, живљи и бољи. Увек само ћути, ради, допушта матери да ради с њим шта хоће. Ни с ким се не препире. Отац му да побесни. Једном га истукао на мртво име и истерао. Отада нико није смео његово име у кући да спомене. Мати му, сирота, да пресвисне од туге и срама. Молила га, преклињала, бар њој, ако оцу или коме другом неће, да каже зашто бежи од куће и жене, али узалуд… И ко зна докле би то тако трајало, да родбина младина, кад виде у чему је ствар, не поче искати да им се девојка, иако венчана, врати натраг. Јер, веле, нису они њу дали за њега, старог, и његову кућу, већ за Стојана… Тада га дозва отац к себи, не знајући шта да чини.

дубла – врста златника

чивчија – зависни, потчињени сељак, кмет на чифлуку (у турском феудалном систему)

татула – буника

– Седи! – рекао му мрко и показао му место до себе на миндерлуку.

– Нека – одговори му – могу и да стојим.

– Седи до мене, седи к'о што приличи мужу, домаћину! – и реч „домаћин" нагласи. Стојан је покорно ћутао и није сео.

– Седи и говори! – одједном је плануо старац и скочио са свог места. – Јеси онемео, дабогда! Говори, хоћу да чујем, видим:

миндерлук – кауч, диван, софа, канабе

да ли знаш, да ли умеш да говориш; хоћу да ти чујем глас… Да знам, жив ли си?!

– Шта да ти говорим? – шану Стојан и, готов на све, слегну раменима.

– Шта, шта? – убрзао старац и почео, сав накострешен и гужвајући свој гуњ, да се надноси јаросно над њиме. – И још питаш, питаш? Убићу те, бре, убићу, никакав сине! – и диже песницу. – Зар ја то да дочекам, да ми девојку, венчану, натраг одведу?… И то ја, ја?!… Говори, казуј! – и ухвати га бесно за прса, те га поче да дрмуса, гњави. – Казуј… Убићу те, убићу те! Бар да те не гледам таквог!…

гуњ – сеоска мушка горња хаљина од сукна, обично с рукавима, дугачка до колена

јаросно – гневно, бесно, љутито

– Убиј ме!

Старац одскочи од њега.

– Да те убијем? И хоћу, сад, ево! – И поче да се врти по соби, као да нешто тражи чиме ће га убити. Стојан само ћути, погнуо главу и чека… Хоћу, ево сад! – говори старац и одједном викну: – Не, бре, синко! – Немој тако, молим те! … Ево, ја, ја те молим! – И дршћући, сагнуо се пред Стојаном, скинуо капу, те му се бела коса расула по врату и раменима. – Ево, на! Убиј ти мене… ти ме убиј! – грцао је старац, а руке му, плећа, глава, цело тело дрхтало је.

Стојан, на све готов, спреман, само не на то – његову, очеву молбу, тргао се преплашено:

– Не!… – и пригну се да га дигне, усправи; али, кад спази чак и крупне, вруће сузе како из старчева ока капљу и падају му на руке, он устукну, препаде се и побеже из собе.

И од тога дана за неколико месеци Стојан се поправио, замиловао са женом и отпочео да живи к'о други ожењени људи. Седео је код куће, надгледао рад и ишао понекад са женом и матером по родбини и саборима… И сви се томе зарадоваше. Али, ево, опет, откад настаде лето – ко зна шта му би? – он отпоче поново да иде као и пре по пољу, селу, и тамо да остаје дуже и – што је најважније и најстрашније за њу, Цвету, он поче долазити к њој. Истина да је долазио свакад с њеним мужем, али је ипак она знала, осећала, зашто он долази. Увек је гледао да се нађу. Ако она пође на њиву, он би издалека ишао за њом, обилазио путеве само, како би изгледало да се случајно сретају. И мада јој, сем уобичајених поздрава, никад друго онако што није казао, ипак се она бојала. Не могаше да га види а да је не прође језа и страх. Само кад га сагледа где се примиче к њој, а

очију не скида, трепће, и око уста игра му неки болан, учмао осмех, – њој се срце стеже, снага устрепти и сузе полете… Себе је одавна прежалила, већ кад га види таквога, дође јој да њега жали, оплакује. Али мора да се уздржава, чини се силом строга и увек груба према њему, јер ко зна шта би онда било да не ради тако? Али, све узалуд. Истина, свакад, кад год дође њој, заклиње се да више неће други пут долазити, а опет долази, опет!… Ах, а од прошлих дана остао му само леп, звучан, мек глас. Ретко је отада певао. Али сада, кад год би запевао, певао је тако тужно и изразито, да би сви падали у севдах… Колико пута, сама она, у зору, кад месечина сја, гледа га кроз свој прозор где издалека на коњу, с паше долази кући и пева тихо, јасно, тужно… пева он, а ниоткуда гласа, само месечина сја и трепти. А њој тада дође – сачувај боже, као нека напаст! – да и она, као што се у причама казује, полети, седне до њега на коња, обгрли га, и да обоје, загрљени, на месечини, преко поља и гора побегну далеко, далеко!…

севдах – љубав, љубавна чежња, страст, занос

– На месечини, загрљени, далеко, далеко! … – несвесно отпоче Цвета да шапуће гласно, њихајући се напред и стискајући прса. – На месечини… Јаох! – кликну она сва престрашена и одступи корак уплашено, кад спази себе и околину осветљену од месеца, који беше за то време давно изишао и све обасјао.

– Боже мој, Господе!… Господе Боже, Света Богородице… Господе, Господе… Боже, шта је ово? – шапташе она, дршћући од страха и кријући поглед од светлости. – Умудри ме, слатки Господе!… Ох, грешна и црна ја! – И мисао о грешности, мучењу на оном свету због таквих нечистих мисли, све то изиђе пред њу у црној и страшној боји… И да би себе колико-толико умирила, оправдала, диже се, па гледајући у осветљену околину, пратећи месечево јурење преко чиста неба, поче да се крсти, метанише, шапуће молитве од злих духова, напасти и нечисте крви… А светлост је обасјавала сву: њен витак стас, широка рамена, лепо развијено и зажарено лице с врелим устима и црним, тамним, доста упалим и ужареним очима… Она се крстила, метанисала, а месец је сјао и обасјавао све. А као да је са светлошћу дошао и живот. Са свију страна чуо се жагор, вика, дозивање и песма овог ноћног, раденог света. Осветљена пространа поља, благе удолице, река и потоци с високим тополама и густим врбама, све се покренуло, као дахнуло, и учас се осетио онај тих и као

метанише – дубоко, покорно клањање

миомир – угодан, пријатан мирис

балсам ноћни миомир. Цвета се крстила, дрхтала, слушала у даљини како жубори река, шуштање лишћа, коње како спутани пасу, ударце мотике… Слушала је, стрепела, а ништа није могла да ради. Мисао о своме греху, што је о томе, њему, Стојану, мислила, памет јој обузе и сву испуни неописивом тугом и страхом. Стајала је као укопана, наслоњена на мотику, и ништа није видела, па чак ни воду која је дошла и, роморећи, шуштећи, упадајући у суве, жедне рупице, текла у другу, суседну њиву… И одједном усред ове блештаве сјајности и ноћи, један јасан и тужан глас уздиже се, затрепта и разастре се на све стране.

Цвета је већ знала, и обамре.

– У-у-ух! – стресе се она и поклопи се ничке на земљу. …

– Хеј, Стојане! Чуј, Стојан пева! – као одговор на његову песму чуше се одасвуд одушевљени узвици и гласи. И, заиста, то беше Стојан, који, удаљен, идући ваљда кући, певаше ону исту песму:

Ветар душе, ветар душе, ал-катмер мирише;
драги драгој, драги драгој, ситну књигу пише!

– Ох, доста, доста!… – као и себи и њему поче бесвесно шапутати Цвета онако поклопљена, згурена, стискајући прса и гушећи се од суза и наглих осећаја. И, не могући да издржи више, бесно, махнито љубљаше и угризаше прса, гојне мишице на руци, гурајући песницу у уста, као да би спречила оно што из ње избијаше и сву је обузимаше… Међутим, песма једнако брујаше. Стојан певаше тако изразито и тужно као никад дотле. Његов јасан глас трепераше и гр'оташе, уносећи се у обасјане, блештаве висине ове тихе и сјајне ноћи…

Да знајеш, моме мори, да знајеш
каква је жалба, мори, за младост!

Чу се где запева он.

– Жалба!… – дахну силно Цвета. И сломљена, побеђена, диже главу, зину пут Стојана, откуд долажаше његов глас, те као да хтеде да и последњи акорд његова гласа, којега нестајаше, упије у себе.

– Вода дошла, а ти? – трже је мужевљев глас. Учас беше дотрчао Јован, радостан што је једва довео воду. Али, кад спази како она није пазила нити отворила бразде, да би вода у њих

ишла и натапала их, већ их оставила, те вода отишла на страну, у суседну њиву, он се зграну, уздиже мотику и, сав цептећи од једа и беса, устреми се на њу.

– Шта је ово, а-а-а? – зацичи он.

– Не, Јоване! – поче она да муца, јер тек сад виде да је на воду била сасвим заборавила. И, осећајући се крива, очекујући ударац за то, само је заклањала главу и мучила се да пред њим устане. И, не знајући чиме да се изговори, поче га молити:

– Немој, болна сам!

– Њено обасјано и зажарено лице, угризена уста, вреле очи, коса у нереду, јелек раскопчан, све то учини те Јовану сину мисао да је можда трудна и баш сад осетила чедо под појасом. Он спусти мотику и задрхта радостан.

– Па шта ти је?

– Ох, не знаш ти! – груну она у јаук и силан плач. – Не знаш!

Јовану се учини то као прекор: што је он, мада види каква је, трудна, опет гони ноћу да ради.

– Та не плачи! Што не кажеш, па да те оставим дома. Чекај! – рече он меко и саже се, узе је у наручје, однесе до међе, положи, скину са себе гуњ, затим брзо отрча и врати воду...

– Ама доста, не плачи. Не бој се. Проћи ће то, – храбраше је он натапајући водом бразде и слушајући како она грца, плаче и бунца...

(1899)

• **Извор:** Борисав Станковић, *Приповетке*, Матица српска, Српска књижевна задруга, Нови Сад, Београд, 1970, 51–62.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Објасни како су се током читања приповетке развијали твоји утисци и осећања. Са којим питањима те је дело суочило? На каква те је размишљања подстакло?
2. Задржи се на опису ноћи којим почиње приповетка. Каква се атмосфера дочарава описом вреле летње ноћи? Тумачи симболику детаља који граде слику ноћи. Преко којих уметничких појединости су насликани бујност и живост пејзажа?
3. Како Цвета реагује на Стојанову посету? Објасни препреке и забране Цветине и Стојанове љубави. Како на ту љубав делују сталешке и породичне конвенције, наслеђени обичаји и навике? У којој мери индивидуална воља, морал и савест јунака утичу на емотивни однос између Цвете и Стојана? Чиме је мотивисано Цветино одбијање да

се суочи са потиснутим осећањима која гаји према Стојану? Тумачи опречност и садејство психолошких, етичких и социјалних мотива у приповеци.

4. Подробније објасни у каквој су вези мотиви љубави и савести у приповеци *У ноћи*. Свестрано тумачи како се сукобљена осећања испољавају у говору и, посебно, у сновима јунакиње приповетке, Цвете. Од чега то Цвета страхује и стрепи? За чим она чезне? О чему сањари? Чиме су све испуњена њена осећања и сањарења? Шта симболише бескрајни простор окупан месечином?
5. Објасни шта узрокује Стојанову патњу и страдање. Процени са психолошког и моралног становишта узроке његове ћутљивости, повучености и животне пасивности. Какав је његов однос према породици? Задржи се на сцени Стојановог сукоба са оцем. Анализирај јунакове побуде, понашање и држање пред оцем. Зашто се он повиновао очевој жељи? Зашто су очеве речи и воља моћнији од Стојанових жеља и потреба? Тумачи лик и улогу оца у приповеци.
6. Анализирај шта се са Цветом дешава када је удају за Јована. Како су стилски дочарана њена драматична проживљавања проузрокована просидбом и изненадном удајом? Како је постигнута уметничка убедљивост у сликању њених доживљаја побуђених невољном удајом? Тумачи утицај новонасталих околности на Цветино понашање. Шта из Цветиног монолога дознајемо о њеном скривеном свету и неисказаним осећањима?
   Уочи еротске елементе. Зашто Цвета тако реагује кад размишља о Стојану? Повежи то са поетиком натурализма и доведи у контекст неслободе патријархалне заједнице.
7. Запажај какви су разговори између Цвете и Стојана. Проучи у каквом су односу исказано и прећутано у њиховом дијалогу. Шта у њима јунаци прећуткују? Зашто то чине? Анализирај синтаксичку структуру њиховог дијалога, доводећи је у везу са психолошким побудама јунака. Како њихово понашање открива оно што речима скривају?
8. Тумачи Стојанов говор песмом. Чиме је она подстакнута? Какве утиске оставља на слушаоце и, посебно, на Цвету? Објасни смисао који песма има за јунаке приповетке.
9. Размишљај о свевременим истинама и порукама приповетке *У ноћи*. Образложи у чему је изузетност Станковићевих јунака. Шта си из приповетке научио/-ла о човеку? Од чега све он пати и страда? Чиме се заноси? У чему је смисао његовог постојања?

ПОЈМОВНИК

Нарација је приповедање о јунацима, догађајима и њиховим доживљајима.

Хронолошко приповедање – догађаји се приказују по реду, онако како су се одвијали.

Ретроспективно приповедање – догађаји се приказују у обрнутом временском следу. О догађајима који су се одиграли у прошлости приповеда се у садашњости.

Приповедање у првом лицу – приповедач жели да успостави што непосреднији однос према догађајима и ликовима. Он приповеда у првом лицу (ја сам...), као да се то о чему прича догодило баш њему. Он је истовремено учесник у догађајима (лик у причи).

Приповедање у другом лицу је најчешће присутно у коментарима приповедача.

> „А домаћин му стане овако приповиједати: 'док се ми томе још чуђасмо и коње товарасмо, не лези враже! ето ти пудара од онијех винограда, па узме ону главу с нама те метне у праћу, па окренувши је неколико пута себи изнад главе, баци је преко винограда да плаши чворке, и кад паднемо на једноме брду, онда ја покварим овај зуб.' **– И на част вам лаж**".
>
> (*Међедовић*, народна прича, одломак)

Приповедање у трећем лицу – наратор приповеда о догађајима у којима није учествовао или жели да буде објективан док приповеда тако да се он сам не помиње.

Дескрипција је описивање природе, физичког изгледа лика, спољашњег и унутрашњег простора. У књижевном тексту опис је претежно усмерен ка тренутном утиску онога што се непосредно запажа и омогућава читаоцу чулан доживљај.

Пејзаж је опис природе у књижевном делу. Значајну улогу у описивању имају чулни утисци (боје, мириси, звуци), који представљају субјективни (лични) доживљај приповедача у епском делу или лирског субјекта у песми.

> „На истоку оцртаваху се брегови и била планинска, одударајући од тамноруја неба, на којем требаше да изиђе месец; а испред ње, по реци и путу, дизаху се високе тополе и густе врбе, те у овој тамној ноћи, са својим шуштањем и њијањем, изгледаху као жива, људска бића..."
>
> (Б. Станковић, *У ноћи*, одломак)

Наративна дескрипција присутна је у епској песми, приповеци и роману. Њена функција је да представи доживљај јунака, његових осећања, атмосфере и „стања душе".

> „Оду на њиву да филизе дуван. Корење их покрива до појаса, под босим ногама крши се и рони суха земља, а око њих, свуда, унедоглед, зеленило и бујност. Свеж, чист и сјајан зрак греје их, те им крв бризга у једре образе. Они раде, кидају младе изданке. Из реке душе ветрић, а из пожњевена поља, стрништа, допире песма грличина..."
>
> (Борисав Станковић, *У ноћи*, одломак)

Психолошка мотивација открива душевне особине лика, његов унутрашњи живот. Доминантне форме приповедања су монолог и унутрашњи монолог. Помоћу наведених облика казивања изражава се стање свести и подсвести јунака. Јунак изражава своја осећања, расположења и размишљања. Међутим, јунаков карактер се открива и у његовим поступцима према другим ликовима и средини у којој живи. О томе се приповеда у трећем лицу.

Социјална мотивација открива друштвено порекло лика, утицај средине у којој живи на његово понашање, погледе на свет или припадност одређеној групи.

Приповетка је епска прозна врста средњег обима у којој се приповеда о неком догађају са више ликова, али је пишчева пажња усредсређена на једног или два јунака.

Борисав Станковић

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Борисав Станковић (1875–1927), српски приповедач, романсијер и драмски писац. Рођен је у Врању, где је завршио основну школу и гимназију. У Београду је завршио Правни факултет Велике школе. Службовао је као цариник, порезник, чиновник Министарства просвете. За време Првог светског рата био је заробљен.

Стварао је у првој половини 20. века. Његово дело представља синтезу старог (реализма) и новог (модерне). Темама је био усредсређен на свој завичај. Описао је југ Србије, посебно родно Врање. Пошто је, након, Берлинског конгреса (1878), Врање припало Србији дошло је до значајних промена. У својим делима Бора увек призива старо и има негативан однос према новим појавама. Описује пропаст старих породица и сукоб индивидуе са патријархалном заједницом (углавном због договореног брака). Понире дубоко у психологију ликова и први уводи еротски елеменат у српску књижевност. Значајна дела: збирке приповедака *Из старог јеванђеља* (1899), *Божји људи* (1902), *Стари дани* (1902); драма *Коштана* (1902) и романи *Нечиста крв* (1910), *Газда Младен* (остао недовршен).

КЉУЧНЕ РЕЧИ

У ноћи, психолошка и социјална мотивација, нарација, дескрипција, пејзаж, наративна дескрипција

Борисав Станковић

Нечиста крв
(одломци)

IV

Софка је одувек, откако памти за себе, знала за све. И као што је, никад ни за шта не питајући, осећала и разумевала све шта се око ње догађа, тако је исто знала и за себе, шта ће с њоме бити. Још дететом је била сигурна у какву ће се лепоту развити и како ће та њена лепота с дана у дан све више поражавати и задивљавати свет. Јер зна се да сада само она, само из њихне куће, једино још „ефенди-Митина" кћи што може бити тако лепа, а ниједна друга.

ефенди – господин, титула која је означавала турску господу

И не превари се.

А као што је унапред предвиђала, та је њена толика лепота учини ако не гордијом, а оно срећнијом. И то не зато што је њоме мушкарце залуђивала и мучила, него што је због ње и сама собом била задовољнија. Саму је себе више неговала, више волела, јер је знала да код ње неће бити она обична, свакидашња лепота, када се постане девојком, и која се састоји у бујности и набрекнутости снаге, него она друга, истинска, виша, јача, која се не рађа често, не вене брзо, све лепша и заноснија бива и од које се при ходу и покрету осећа мирис њен.

Све се то тачно збило и испунило. Јер, када не само што порасте, већ пређе и двадесету, и, пошто је било познато да се сваки не сме усудити њу да заиште, чак пређе и двадесет пету и шесту годину, она и тада не само да је једнако још била лепа него и раскошнија и заноснија. Само што јој нестало оне гојазности и сувишности меса, док све друго на њој непрестано је све лепше и изразитије бивало. Рамена и плећа једнако су јој била једра, пуна и развијена; горњи део руку, мишице, биле су облије и једрије, те је заједно са пуним плећима чиниле и даље витком и правом, и због тога јој се свакад стас и бедра јаче истицали. Мало дугих, сувих руку, са истина сувим али нежним прстима и са још нежнијим, више дланом облим и пуним чланком руке, који је показивао сву белину њене коже. Лица не тако свежа колико бела, нешто мало дуга, омекшала, кошчата

али са чистим и високим челом, црним крупним, мало уским очима, увек врелим јагодицама и стиснутим танким устима, тек при крајевима влажним и страсним. А од целе лепоте њена тела, која јој је била стала, као скаменила се, да се не би трошила, једино коса, како јој је још у почетку почела расти, тако јој је и тада једнако бујала и расла. Коса је била црна, мека, тешка, тако да ју је увек осећала како јој, кад је распусти по врату и плећима, лако и сеновито лежи.

Али што је Софку највише узнемиравало, то је, што, откада она почела да расте и већ се и развила у ову своју чувену лепоту, он, отац, све ређе долазио. А она је знала да је то све због ње. Као да се ње боји. Прође по читаво лето, јесен, зима, па се од њега ништа не би чуло, нити би каквог гласника послао. Доцније чак и по две и три године, а од њега ни гласа: ни где је, ни шта је.

Мати да премре од страха. И то не што се бојала да ће сасвим остати сирота, готово без хлеба, иако се увелико почела да бори са сиротињом. […] Стрепила је да их, како је почео а знајући га какав је, напослетку сасвим не остави, и никада се више к њима не врати. […]

А Софка, гледајући сву ту муку и страх материн, више је њу жалила неголи себе. И она је са собом била одавно измирена. Још у почетку, када је почела да осећа како јој се све више прса разапињу, пуне, како јој тело бива све заобљеније; када се од сваког изненадног додира, чак и од шума и бата нечијих корака голицаво трзала и слатко увијала, када јој се од самог погледа мушких сва крв у главу пењала, ноге јој за земљу као приковане остајале, и када је осећала да ако би тај мушки овамо к њој пришао, да се она од обамрлости не би могла макнути, још мање му се одупрети, одбранити од њега, – па већ тада када је, дакле, било најгоре и најтеже, већ је тада она била уверена да никада, никада неће бити тога, неће се родити тај који би био раван и достојан ње; достојан и њене оволике лепоте а и саме ње као Софке, „ефенди-Митине".

И пошто је још у почетку била уверена да никада неће бити таквог који ће моћи да буде већи од ње, да би се она осећала сва срећна, што такав, лепши и виши од ње и по своме пореклу и по својој лепоти, њену снагу и лепоту троши и расипа. Јер једино би такав могао к њој прићи; једино таквом би се она дала да је љуби. А пошто је с тим у почетку била измирена да никада

таквога неће бити, она је доцније све лакше то подносила. Чак је била и задовољна што је с тим начисто. Јер после тога није имало ништа што би је бунило, од чега је презала. За њу није било ни од каквог мушкарца опасности и зато је могла да буде сасвим слободна. Могла је, кад год хоће, да излази на капију и тамо стоји. Свакога мушкарца, младића, гледала би право у очи. Чак сама улицом, и по комшилуку, кад год је хтела, ишла је. Ни ноћу не би стрепила. И због те своје слободе, ниједној својој другарици није завидела што се, и млађа од ње, одавно удала, већ јој домаћин почео да се богати и она улазила у ред имућних жена, газдарица. Ништа и нико код ње није могао да изазове злобу и пакост. Јер, виша од свих и зато задовољна собом, особито том јединственом лепотом, она је равнодушно све то око себе посматрала. [...]

Слободна, ништа не кријући на себи, никад са извученом изнад чела шамијом и скривеним цвећем по коси, већ увек онаква каква је иначе унутра, у кући, и са још слободнијим погледом, увек као упркос, на равнодушност напрћеном доњом усном, због чега јој је увек око крајева уста била као мала сенка. Свакога који би јој се приближавао издржљиво би гледала и пратила, тако да би овај губио, као сагибао свој поглед, главу, и са поштовањем пролазио поред ње јављајући јој се. [...]

Паја Јовановић, *Жена у оријенталној ношњи*, 1885.

X

Овамо, код Софке, сутра, цео дан, било је тако добро. И Софка зато доцније целог живота није могла себи да опрости: како да она то не осети, и то она, Софка, која је одувек све знала, све унапред осећала, а сад, баш сад, кад се тицало њене главе, њеног живота, ту се превари! Али откуд је могла и знати? Знала је само да је кућа продата, да је синоћни гост купац. [...]

Сутра, ујутру, мати јој се појави на степеницама са руком на челу, преко очију, а уста јој и цело лице било готово унакажено, толико искривљено од ужаса. И чим дође овамо у кујну, код Софке и Магде, само што би у стању да нареди:

– Магдо, одведи Софку код теткиних. Она нека остане, а ти се врати.

То је било доле у кујни, где је још био мрак, влажна земља, скоро почишћена, горе од чађи црне греде, а спрећу по полици

оне жуте тепсије. Софку, чим то чу од матере, а добро је знала шта то значи, почеше те тепсије као неке велике крваве очи да прождиру и све око ње у колутове да се окреће. Пошто посрну, да јој се руке дотакоше пода, брзо се исправи и поче, устрашена, а никако не верујући све то, као у грозници, очима да тражи матер. Али, она је већ била отишла тамо, у собу, и наслоњена на прозор, тихо је, тихо плакала и грцала. Да ли од јада, бола или од среће и радости што је и то дочекала да ето своју Софку удаје? Јер то, да је слушкиња одведе и тамо остави, за удавачу зна се шта је: испрошена је, и за два-три дана склања се у комшилук, да би била поштеђена од навале света, запиткивања и честитања. Софка, осећајући како јој се од ужаса палци на ногама грче, па јој се тај грч, бол уз колена пење и пробада јој утробу, половину јој сече као нож, прође матери.

– Нано!

Али мати, као бежећи, окренувши се од ње, све више је наслањала главу на прозор, и све више плакала. Кроз плач, поче Софку да моли да јој не прилази, не пита је, и распитује се:

– Иди, иди, чедо! Ох, зар не знаш шта је. То је. Судбина зар? А знала сам ја да од њега шта друго, добро какво, и не може бити. Знаш већ сада шта је. И бар ти ме, Софке, не мучи. Зашто, моје је и овако много. Ох!

И опет се предаде, али једнако тихо, из страха да онај горе не чује.

Софки, мада јој се још све вртело: и соба, таванице, и испред ње она, мати јој, са тим прозором собним на који се била наслонила, ипак, због тог материног плача, би лакше, што бар по њему виде да мати то не одобрава.

Али никако не могући да у све то верује, не знајући шта да чини, чисто паде.

– Па зашта, нано? Зашта?… – поче, а већ јој од беса сузе ударише.

– Не знам, чедо! Не знам, не питај ме. Само то: свршено је. Ено, он тамо, горе: бесни! На очи не смем да му изађем. Ох, црна ја!

Софка се диже. И, осећајући такву снагу, такав бес, чак и мржњу према оцу, пође к њему. Особито беснела је због увреде: што и ако је то хтео са њом, да је уда, што онда овако са њом да поступа, што овако брзо, одмах, као да је не може гледати. […]

И тада се поче сећати. Тек тада би јој јасно и оно његово запрепашћење кад је виде, а после онда оно нескидање ока са ње, притом вечити трепет пуних му уста, и оно на махове, кад с оцем остане насамо, потврђивање: „Ја што рекох, не порекох!" Дакле, он, још и не видевши је, пристао је да је узме, а сад, кад је и видео, тим радије и срећније. […]

■ Паја Јовановић, *Кићење невесте*, 1886.

Сигурно горе отац, саопштавајући им Софкину удају, у исто време наређује им да нико о томе не писне, да не би ко од комшилука и осталог света дознао, док се удаја не буде сасвим свршила. А сада, када им је то саопштио, могу да иду кућама, да се спремају, чисте стајаће хаљине и друго, да би били готови када их позове да дођу на свечаност. И то је Софку највише поражавало, убијало. Што тако са њоме да чине; и то са њоме, са којом су се доскора с толиким поштовањем и љубави опходили? А сада: као да она није ништа, и никада ништа ни била. Него, као да је увек била обична, као нека ствар. И то за кога је удају? Који је то? Шта је? Одакле је?

И онда бол, туга, плач, јад, све већи и већи, поче да је хвата, те поче осећати како, онако ничке лежећи, чисто у несвест пада. По читав сат губи се, ништа не зна за себе. А затим тешко, дуго, једва се повраћа. […]

И већ када сасвим дође ноћ, она најзад дознаде све. […]

Сада, ето, Софкин просилац, тај Марко, толико богат, да се готово не зна шта све има. Истина, одскора се доселио из Турске, али још тамо по граници држи ханове и продаје стоку турској војсци. Овде у вароши одскора је са кућом у доњој махали…

хан – друмска кафана, механа, гостионица, коначиште

махала – градска или сеоска четврт

Али се Софка изненади кад још чу како, као правдајући се, почеше да причају: да, иако је младожења још мали, тек му је дванаест година, ипак би се свака сматрала за срећну што у тако богату кућу иде. Дакле, ни он је не узима за себе, није удовац, још мање без деце, већ, ето, за сина, који је готово још дете! Софка поче осећати како ће кроз грло сву крв и сву утробу избацити, јер тако поче да се надимље и од бола, неизмерна јада, да стење. Али се брзо трже. Изиђе у кујну. Када је на светлости од огњишта и свеће угледаше, тетка јој само промуца:

– Куда, Софкице?

– Дај ми шал! Идем до куће, нешто сам заборавила.

Једва је то могла да проговори, па и не дочека да се шалом, који јој тетка пренеражена пружи, сасвим заогрне, увије, него само набацивши га, увијајући више главу, да је ко не види, изиђе.

Ни мрак, ни самоћа, ни мртво падање воде са чесме не узнемири је. Сада је већ она своја, није Софка девојка, Софкица, ефенди-Митина, већ права жена, своја, ничија више. Од беса стискајући прса, да би од бола чисто јаукала, и дижући шалваре, да што брже и сигурније корача, брзо пређе сокак, чесму и уђе у кућу.

шалваре – дугачке и врло широке панталоне, ногавица скупљених око глежњева

сокак – улица

И горе, и доле, и свуда су гореле свеће. Као да никада ње није било, као да је она умрла, одавно је саранили и већ заборавили, тако је у кући било сада мирно, и осветљено. […]

Софка се попе. Испред врата виде само његове поређане ципеле и већ поче да дрхти. Али силно отвори врата и уђе. Светлост се од свеће залелуја и готово што својим пламеном не опали косу очеву. Када је погледа, он, као да је неки стран дошао а не она, његова Софка, подиже се и само рече:

– Ефенд'м!

ефенд'м – изволи, шта хоћеш, седи

Али по њеној узбуђености и силини из очију познавши је и досетивши се за шта долази, смрачи се, а уста му већ почеше да играју.

– Тато! – поче Софка, а то „тато" једва је изговорила, од толике горчине и увређености што он тако са њом ради.

– Ја не могу и … нећу …

И осећајући да ће изгубити сву кураж и бризнути у плач пред њим, доврши брзо:

кураж – храброст

– Ја не могу и нећу за таквога да пођем!

Само виде како се он подиже, са неким сувим подсмехом, онако у чарапама, приђе јој и свечано поче:

– Софке, синко! Лепота и младост за време је.

Што Софку готово пренерази, то је што у његовом гласу зазвуча то као његово сопствено искуство, јад, горчина. Он је сам то тако некада мислио да је лепота и младост најпреча, највећа, сада, ево, због тога дошао дотле, до сиромаштва; а да није тако мислио, не би њену матер узео, не би због тога оволико претрпео, оволико се намучио, потуцао и још, сада, када се смиловао и решио да се к њима кући понова врати, а оно, место благодарности, гле шта!…

Софка ипак промуца:

– Ја не могу!

– Ни ја не могу!

И одскочи од Софке, усправи се. Софка виде како му се по ћилиму прсти од ногу у чарапама грче, тресу.

Да га као умилостиви, продужи Софка.

– Срамота! Од другарица и света срамота ме, тато!

– И мене је срамота!

Једнако усправљајући се и већ од беса тресући се, и то не као пред Софком, већ као пред самим собом, поче сав јад да излива:

– Зар мене није срамота? Зар ја то хоћу, мило ми? Зар ја не знам колико је то што ја то морам? И то ја, ја! Ох!

И разгневи се на неблагодарност Софкину, јер он се само за њену љубав вратио, да је добро удоми. А то што је даје за младожењу који је још дете, то није баш толико страшно колико је страшно ово његово: што он, ето, мора са тим Марком, сељаком, да се пријатељи, да се љуби, са њиме да живи. Па, поред свега тога, ето још и она – „неће", „не може". А он може! Он може све то, а она не може! – И дрхтећи од беса, осећајући како му ноге у чарапама упадају у ћилим, те испод њега осећа тврдоћу даске, са рукама закопчаним остраг, са раздрљеним вратом, по коме се, истина сад обријаном али већ због, јабучица била испречила, и готово га гушила, не гледајући никако у Софку, продужи сам себи да говори:

– И ја могу, а сви други не могу. Ја све то могу, ја све морам. Ја? Ефенди Мита! Нећеш, срамота те, срамота *вас* је (а то „вас" односило се на све њих, на њу, матер, цео свет). А не би вас било срамота да ја идем пред цркву, у амале, у Шарени хан, да тамо дочекујем турске трговце, моје познанике, пријатеље, који се некад за срећне сматрали када бих им примио поздрав, руковао се са њима, а сада: да их проводим по чаршији, по пазару, да терџуманим и сеиз да им будем, да би ми платили ручак у хану и при поласку стрпали који грош у шаку, да од тога купим брашна, донесем вама, да би имали што јести… То ли ви хоћете од мене?

амал – носач

терџуманити – тумачити

сеиз – коњушар, слуга

Никада га Софка не виде таквога. И што најстрашније би, то је што осети како је сада она, њена удаја, њен бол, јад, све отишло. А да је *он*, *он* сада ту, његова несрећа и црна судбина.

Ходао је. Није могао да се надише. Прсти су му пуцали; глава његова, већ уска, стара, спарушена и обријана, сва се тресла. Захуктан, није могао да се смири. И Софка осети да ово што је рекао, и што се збило између ње и њега, није свршено, није најгоре, да по овоме што никако не може да се смири има нешто још горе да дође, јер, осветљен од оних свећа, које су већ накриво гореле, видело се како му појас и сва половина дрхти, тресе се, како га колена, бутне кости издају, њихају се. И како и он сам, осећајући да мора између ње и њега чак доћи и до тога, једнако притискује главу рукама, и јечи:

– Ох! Ох!

И као да би хтео да се смири, заустави, да избегне и спречи то. Али би и то.

Брзо се окрете к њој, приближи, прстима је дохвати за главу, око ува и косе и сав трепереће и уздижући се на прсте и обзирући се око себе, да ово, што ће сада бити, можда и сама ноћ не чује, тихо, гробно поче:

– Или, зар, синко, чедо, Софке, Софкице моја, не верујеш тати? Мислиш да тата лаже, да има пара, него тако хоће, ћеф му да те уда. И ако то мислиш, онда – погледај тату!…

минтан – врста дуге мушке и женске одеће без рукава

колија – дуга кошуља

И разгрну пред њом минтане, колију.

Софка, запрепашћујући се, виде како су само крајеви колије и минтана његових, и то они узани поруби који се при ходу лелулају и виде, како су само они били опшивени новом, скупоценом поставом, док остала леђа изнутра, цела постава, сва је била стара, масна; па чак негде и без поставе

са поиспадалим памуком. А сам он, његова снага, прса, која су му сада била откривена, заударала су на зној, ханове, непресвлачење, неопраност, масноћу.

Софка само поникну и готово паде до његових ногу.

– Ох, тато, тато!

Брзо изиђе, није знала каквог га је оставила, да ли онако напред раскопчаног и масног, или палог, на патосу. Бежећи, примети како јој мати прође поред ње и оде к њему.

- **Извор:** Борисав Станковић, *Нечиста крв, Коштана*, Матица српска, Српска књижевна задруга, Нови Сад, Београд, 1970, 59–61, 115–124.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Проучи Софкино истакнуто место у роману *Нечиста крв*. Чиме је мотивисана њена свест о посебности? На који начин она доживљава свет и људе који је окружују? По којим особинама се она издваја од других ликова у роману?
2. Објасни место и смисао мотива куће у роману *Нечиста крв*. Проучи експресивност кућног простора у делу. Уочи како Софка доживљава отворен, а како затворен простор. Тумачи сложене психолошке и егзистенцијалне побуде које прате њене доживљаје.
3. Прати и тумачи реакције и осећања које у Софки побуђује преломни догађај у њеном животу – просидба. Анализирај како се на спољашњу предметност пројектују Софкина расположења. Тумачи уметнички поступак којим се сензорна дескрипција претаче у психолошку и експресивну. Тумачи Софкине психосоматске реакције: мучнину и болест, трауматичне емоције и доживљај страха. Излагање поткрепи убедљивим примерима из текста.
4. Како се материјални мотиви (новац, кућа, одећа) уткивају у мотивационе токове у роману? Погодним примерима илуструј зашто Софка пристаје на неприличну удају.
5. Тумачи разлике између Софкиних и ефенди Митиних побуда и понашања. Прикажи ефенди Митин лик, образлажући узроке његовог егоизма. Шта се путем спољашњег изгледа ствари открива о ликовима?
6. Објасни језичка средства помоћу којих се ствара и преноси илузија о Софкином монолошком испољавању у роману. Образложи експресивност доживљајног говора у приказивању психолошких стања јунака. Зашто је Софки омогућено да своје гледиште удружи и укрсти са гледиштем приповедача?

ПОЈМОВНИК

Портрет је опис физичког изгледа лика. Он пружа могућност да се посредно открију расположења и осећања лика или приповедача.

„Слободна, ништа не кријући на себи, никад са извученом изнад чела шамијом и скривеним цвећем по коси, већ увек онаква каква је иначе унутра, у кући, и са још слободнијим погледом, увек као упркос, на равнодушност напрћеном доњом усном, због чега јој је увек око крајева уста била као мала сенка. Свакога који би јој се приближавао издржљиво би гледала и пратила, тако да би овај губио, као сагибао свој поглед, главу, и са поштовањем пролазио поред ње јављајући јој се."

(Б. Станковић, *Нечиста крв*, одломак)

Ентеријер је опис унутрашњости простора, просторије или описивање призора из живота у кући.

„То је било доле у кујни, где је још био мрак, влажна земља, скоро почишћена, горе од чаћи црне греде, а спроћу по полици оне жуте тепсије. Софку, чим то чу од матере, а добро је знала шта то значи, почеше те тепсије као неке велике крваве очи да прождиру и све око ње у колутове да се окреће."

(Б. Станковић, *Нечиста крв*, одломак)

Доживљени говор је сугестиван начин казивања који настаје тако што приповедање у трећем лицу добија перспективу и исповедни тон приповедања у првом лицу. Помоћу доживљајног говора истовремено се приповеда и из пишчеве перспективе и са становишта литерарног јунака. Обједињавањем перспектива трећег и првог лица приповедање постаје лирско, исповедно, интимно и поверљиво.

„Што тако са њоме да чине; и то са њоме, са којом су се доскора с толиким поштовањем и љубави опходили? А сада: као да она није ништа, и никада ништа ни била. Него, као да је увек била обична, као нека ствар. И то за кога је удају? Који је то? Шта је? Одакле је? И онда бол, туга, плач, јад, све већи и већи, поче да је хвата, те поче осећати како, онако ничке лежећи, чисто у несвест пада. По читав сат губи се, ништа не зна за себе. А затим тешко, дуго, једва се повраћа."

(Б. Станковић, *Нечиста крв*, одломак)

Роман је најобимније епско дело. Према тематици коју обрађује разликују се: детективски, породични, психолошки, друштвени, историјски, биографски, пустоловни, научно-фантастични романи.

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

„У *Нечистој крви* главна јунакиња има положај који се обично даје приповедачу, мада место ње – али у њено име – приповеда невидљиви аутор. […] Јунакиња је добила улогу лика у чијој се свести прелама опис који аутор у своје име даје. Значи да је постала лик који се у данашњој теорији романа зове рефлектор. […] Аутор само привидно говори у своје име, а уистину мање или више посредује говор ликова, којима се иначе сразмерно ретко даје да самостално узму реч. У Софкином је сећању заправо, па и у доживљају њеном, преломљена – делимично кад није потпуно – историја хаџијске куће на гласу, која се примиче свом заласку. Ето стога Софка није само последњи потомак, него је у исти мах рефлектор једне суморне породичне хронике. Станковић је јунакињино понашање условио њеним односом према породичној лози. И доиста се код Софке потискивање љубавних осећања мотивише, заједно с очевим ауторитетом, високом хаџијском самосвешћу: 'виша од свих и зато задовољна собом', она је налазила да нико није њој 'раван и достојан ње'. […] Она је редак Станковићев лик код ког разговетно пратимо како се већ у детињству еротске емоције почињу преусмеравати. Будући да се због социопсихичких забрана – прејака самосвест о 'високом пореклу', интернализован очев ауторитет и страх од неизвесне судбине породице – нису могле конкретизовати у љубави према одређеној особи, оне се премештају у субјективне пројекције: прелазе у скровите жеље и мутна надања и у честа сневања. *Нечисту крв* приповеда невидљиви (неперсонализовани) аутор. Његов видокруг је близак Софкиноме, с њим ће се често подударати и још чешће укрштати. […] Тако, рецимо, у ноћној сцени између оца и ћерке, када драматични преокрет у роману достиже највишу тачку, ефенди Мита – изван себе од срџбе и немоћи, тренутак пре но што ће разгрнути минтан и згранутој Софки посведочити страшно сиромаштво – једнако понавља: – Зар ја не знам колико је то што ја то морам! И то *ја*, *ја*! Ох! – Јунакиња тада, управо као чист рефлектор, преузима сабеседникову (очеву) понављану заменицу *ја*, па је у преокренутом граматичком лицу огледалски понавља: „А да је *он*, *он* сада ту, његова несрећа и црна судбина". При томе, опет, не говори сама Софка, него аутор у њено име, додајући да то што је наведено она „осети". Поновљена заменица у трећем лицу (*он*, *он*) није, међутим, случајно подвучена: код Станковића је подвлачење (курзив) такође и сигнал да се ради о преузетој, туђој речи."

(Новица Петковић, *Два српска романа*, одломак)

ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАЦИ

1. Анализирајући живот и навике Софкиних предака (хаџи Трифун, Каварола, Цона и тетин Риста) тумачи уметничку функцију и место мотива породице и нечисте крви у условљавању људских судбина у делу.Тумачи у којој мери наследни и патолошки чиниоци утичу на судбине ликова у роману (Софке, ефенди Мите, газда Марка и Томче).
2. Анализирај лик ефенди Мите с посебним освртом на његов статус у фамилији, његово васпитање, младост, однос према жени и према Софки. Зашто ефенди Мита одлази у Турску? Како се понаша према Софки кад се врати у Врање?
3. Анализирајући Софкин физички изглед, њено удвајање, уживање у свом телу, обрати пажњу на њен сан о свом љубавнику и њено мишљење о себи.
4. Како се Софка понаша кад сазна да је испрошена? Детаљно анализирај сцену сусрета с оцем. Који став заузима Софка након тог разговора?
5. На примерима анализирај уметничке поступке којима су дочарана и супротстављена два света у роману: варошки и сеоски. Упореди и тумачи разлике између ефенди Митиног „сераја" и Марковог дома. Како се Софка односи према тим двема срединама?
6. Детаљно анализирај сцену у амаму. Обрати пажњу на садржај девојачких песама. Зашто Софка једино тад заплаче?
7. Тумачи Софкино доживљавање свадбеног церемонијала. Зашто она своју свадбу доживљава као сахрану? Пронађи детаље који то доказују?
8. Зашто Марко проси Софку? Анализирај какав је њихов однос у роману. Какав је Марков однос према својој жени? Зашто Марко пати и страда? Чиме је проузрокована његова смрт?
9. Анализирај однос Софке и Томче. Какав је био Софкин живот пре очеве посете? Када ће Томча променити свој однос према Софки?
10. Протумачи симболику краја романа. Објасни у чему је Софкина трагичност.
11. Анализирај проблем *нечисте крви* на породичном (биолошком), социолошком и етичком плану.
12. Пронађи елементе натурализма и обележја која овај роман чине модерним.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Нечиста крв, роман, дескрипција, портрет, ентеријер, доживљени говор

Борисав Станковић

Коштана
(одломци)

Трећи чин
Друга слика

Миткина кућа. Башта испред куће. У прочељу лепа кућа на два спрата, са таваницама, уресима, балконом.

Улази Митке, вукући за собом Салче, Гркљана, Коштану и остале.

МИТКЕ (*раздрљен, распасан, окреће се и дозива остале свираче са улице*): Чалгиџије! Метери! Чочеци! Овамо, бре! (*Долазе и остали.*) Овамо, браћо моја слатка! (*Коштани*). Ти испред мене!

КОШТАНА (*издваја се и седа*).

МИТКЕ (*осталим чочецима*): Ви њума, око њума. Али без дајре… једно до друго.

Чочеци се издвоје, седају око Коштане, мило, понизно.

МИТКЕ (*гледајући их*): Такој! Мој брат катил, мој брат крвник, мој брат – никад срећу да не види. Једнако „кући"… (*Показује на кућу.*) Ете с'г дом сам, кући! (*Седи, вади и меће испред себе јатаган, фес, кесу, муштиклу.*) Де бре… (*Гркљану*). Свири! Да свириш: како нигде никога немам. Ни брата, ни татка, ни мајку! Жену? (*Показује на кућу.*) Ене гу. Од брашно и тесто очи ву се не видив. Нигде си ја никога немам! Де! Тој да ми свириш, „моју песму" да свириш!

ГРКЉАН (*зачуђено*): Какву твоју песму, газдо?

МИТКЕ: Моју песму!

ГРКЉАН (*у чуду, питајући и остале погледом*): Ама какву *твоју* песму, газдо? Ми никакву *твоју* песму не знамо.

МИТКЕ: И ја гу не знајем. Само гу у ноћ чујем и у с'н с'нујем. А песма је моја голема: Како мајка сина имала, чувала, ранила. Дан и ноћ само њега гледала. Што на сина душа заискала, све мајка давала, а син – болан! Пораснаја син. Дошла снага, младост… Дошле башче, цвеће, месечина. – Замирисале девојке!… Син полетеја. Све што искаја, све имаја. Хатови, пушке, сабље, жене…

чалгиџија – професионални свирач

метери – бубњари

чочек – плес

даире – бубњић с прапорцима у који се уз певање и плес удара руком

катил – непријатељ, крвник, убица

гу – њу, ју, је

ву – јој

Коју девојку неје погледаја, само њејне косе неје замрсија и уста целивајa. Ниједна му не одрече, ниједна га не превари, а он све ги целивајa, све вараја и – болан, болан бија. Болан од како се родија. – Тој сам ја!… Па од т'ј бол, јад, – дерт ли је, проклетија ли нека, – еве на ногу гинем. Идем, пијем, лутам по мејане, дерт да заборавим, с'н да ме увати. А с'н ме не ваћа. Земља ме пије… Ноћ ме пије… Месечина ме пије… Ништа ми неје, здрав сам, а – болан! Болан од самога себе. Болан што сам жив. Од како сам на свет прогледаја, од т'г сам још болан. (*Седа. Гледа у Коштану, чочеке, девојчице. Извађује се, да их боље види.*) Ех, деца, деца слатка! Појте! Пуштите глас. Али чист глас! Искам да слушам ваш млад, сладак, чист глас. Зашто, моје се је срце искубало, снага раскоматала, остарела… Жално, тешко да ми појете!

КОШТАНА (*са сажаљењем*): Коју, газда-Митке?

МИТКЕ: Коју? Ех, Коштана, зар једна је песма жална? Знаш ли шта је карасевдах? И тој тежак, голем карасевдах! Туј болест ја болујем (*Показује на себе.*) Еве остаре, а још се не наживе, још не напоја' и не нацелива'… Још ми за лепотињу и убавињу срце гине и вене! Аха!… Пој, Коштана, како к'д се од Каракуле на Билачу, Прешево и Скопље удари. Ноћ летња. Шар-планина у небо штрчи, а испод њума лега пусто и мртво Косово. Друм широк, прав, царски. По њега се расипали ханови, сераји, башче, чесме. Месечина грејe… Мартинка ми у крило, коњ, Дорча мој, иде ногу пред ногу, а чалгиџије, што ги још Билачки хан поведешем, пешке идев иза мене. Свирив ми они и појев. Т'нко и високо кроз ноћ и на месечини свирив. А из серај и башче, куде младе жене и девојке око шедрван и на месечину оро играв, грнета свири, дајре се чује и песма… И тој не песма, већ глас само. Мек, пун глас. Сладак глас као прво девојачко миловање и целивање. Па тај глас иде, с'с месечину се лепи, трепери и на мене као мелем на срце ми пада. (*Коштани*). И, Коштан, туј песму, то време да ми појеш… А тој време више не дође. Ете, за тој ћу време ја жалан да умрем, с'с отворени очи у гроб ћу да легнем. Пој „Жал за младост"… За моју слатку младост, што ми тако у ништо отиде и брзо остави. Пој и викај гу. Моли гу, нека ми се само још једанпут врне, дође, да гу само још једанпут осетим, помиришем… Ах! (*Пева.*)

дерт – јад, туга, брига

искубати – ишчупати

раскоматати – распасти се

карасевдах – тешка љубавна чежња

до њума – до ње

расипати се – просути, расути се

серај – дворац турског султана

мартинка – врста дуге пушке

Да знајеш, моме, мори да знајеш
Каква је жалба за младост,
На порта би ме чекала,
Од коња би ме скинула,
У собу би ме увела,
У уста би ме љубила –
– Оф, аман, заман, младо девојче,
Изгоре ми срце за тебе!

КОШТАНА (*раздрагана, са саучешћем*): Ево ћу и ја, газда-Митке! (*Пева.*)

Отвори ми, бела Ленче,
Вратанца, вратанца…
Са твојата десна, бела ручица.

МИТКЕ (*уздаа, сам себи*): Ба… Никад ми не отвори!

КОШТАНА:

Да ти видим, бело Ленче,
Устанца, устанца!

МИТКЕ: И никад гу не виде!

Четврти чин

Циганска махала. Сниске огрђене кућице. Ниђе зеленила већ свуда гола, утајкана земља, изгорео угаљ око наковања и точила, на мотkама повешане черге, истрцани јоргани, прљаво рубље. Иза њих примећују се виногради кроз чију средину води широк, прав песковит друм, из даљине чује се свирка сватовца. Доцније на друму почну да се назиру кола покривена арњевима и искићена пешкирима. Испред кола сватови, бањски Цигани у њиховим белим чалмама око главе и дугим колијама. Све се примиче тихо, са свирком сватовца.

Испред колибе Коштанине кмет цигански и Ахмет.
Дотрчи Курта.

КУРТА (*радосно*): Иду, иду сватови!

КМЕТ (*уплашен, утишавајући га*): Ћутите! (*Курти*). Курто, ти горе, на сокак, и пази! (*Курта одлази.*) А ти, Ахмете (*показујући на Коштанину кућицу*), овде, пред вратима да си, и чувај је!

АХМЕТ (*одлази иза Коштанине кућице*).

КМЕТ (*остаје и сваки час вири; час гледа у Коштанину колибу, час на друм, са којега се чује свирка; храбрећи се*): Иду, иду сватови! (*Уплашено, гледајући на Коштанина врата.*) Ох, кад ће већ да је одведу? Умрех од страха да не побегне!

Из кућице излази Коштана.

КОШТАНА: Ох! (*С муком придржава се за врата.*) Зар ја тамо? За Асана, у село, у Бању? Тамо? И ја његова, Асанова? (*бесно*) Зар је он мој муж? Он? Ох! (*Гризе руке. Поводи се. Сплази кмета, бесно пође к њему.*) Шта ћеш? Кога чекаш? Чекаш да ме однесу, воде? Чекаш да гледаш како ме носе?

КМЕТ (*уплашено*): Не, Коштана, не чекам! Нећу да гледам. Него, не смем. Газда, председник, убиће мене ако тебе нема. Па зато сам овде. Морам да те чувам. Не смем да одем.

[…]

Чује се бахат и сјахивање коња. Улази Стојан.

СТОЈАН (*иза себе Марку, дајући му дизгине и пушку*): Држи коње и чекај! (*Прилази Коштани. Посрће од радости.*) Кошто, брзо! Хајде!

КОШТАНА (*трза се*): Ти?

СТОЈАН: Ја! (*ужаснуто*) Што ме гледаш тако? Хајде! Брзо!

КОШТАНА: Куда?

СТОЈАН: У свет, да ти миришем косе, гледам очи, слушам глас, песму… Тебе само!

КОШТАНА (*зарадована*): Ех, зар ме баш толико волиш?

СТОЈАН (*занесено*): Све прежалих! И оца, матер, кућу! Хајде! Коњи чекају. Један за мене, други за тебе! И где видимо, тамо ћемо, (*љубоморно*) само ја и ти! Нико више!

КОШТАНА: Стојане!

СТОЈАН (*љубоморно*): Тебе, тебе само. Да само ја слушам твој глас, гледам твоје очи, лице, снагу… Ко те само погледа, крв му испих!

КОШТАНА (*расејано, неугодно*): Да… нико…

СТОЈАН: Нико! Ни Господ! Ни отац, ни Митко, ни председник, а камоли Полицаја и пандури… Ко те погледа, само те види, реч ти

каже, – тога је мајка у црни повој повијала! (*бесно*) Зубима ћу да га растрзам!

КОШТАНА (*одсечно, неуīодно*): Нећу!

СТОЈАН (*забезекнут*): А?

КОШТАНА (*одлучно, зловољно*): Нећу! Зашта, куда да бежим?

СТОЈАН (*īосрће к њој и вади нож*): Зар ме не волиш?

КОШТАНА: Не, Стојане! Не убиј ме! Љубим те и молим! Немој! Болна сам! Не смем! Не могу! (*Крши руке.*) Ох, шта ја могу? (*зловољно*) Ја, Циганка! У Бању, у село, тамо је моје! Тамо на мокру земљу, на голи камен да седим, да се сушим, да гинем, да венем!... А код тебе? Нећу, не смем...

[...]

Полиција, īандури, кола īовлаче се īонизно исīред Митка.

ПОЛИЦИЈА (*једном īандуру*): Трчи и зови председника! (*Пандур одлази.*)

КОШТАНА (*истрчи, и изван себе од радости, раздраīано īрилази Митки*): Ти? Хвала! Аман! Ох, газдо! Не дај ме, слатки газдо! Руку, ногу. (*Љуби īа у руке, саīиње се и īрли му колена.*)

МИТКЕ (*заустављa је*): Не!

КОШТАНА (*трудећи се да му ноīе целива*): Ако! Само ме ти не дај, па и земљу где ти ступнеш, и то ћу да целивам. (*очајно*) Не дај ме, слатки газдо! Води ме тамо!

МИТКЕ (*īледа је īоīружено*): Куде, Коштан?

КОШТАНА (*очајно шири руке најред*): Тамо! Тамо!

МИТКЕ (*болно, īоīружено*): И тамо је земља и овде је земља!

КОШТАНА (*изван себе од очајања, шири руке више себе на све стране*): Тамо! Тамо!

МИТКЕ (*īоказујући више себе, на небо*): Зар горе? Горе је високо, а доле – тврдо!

КОШТАНА (*хвата се за īлаву*): Ох!

МИТКЕ (*из дна īруди*): То је, Коштана! Писано! Суђенице ти досудиле. (*Показује на кола, сватове.*) Ете, дошли ти, да те водив, да се венчаш. И, ће идеш, ће се венчаш. Свирке ће ти свирив,

песне ће ти појев. Сви ће да ти се радујев. Младожења ће те целива а ти ће плачеш! И прва ноћ плакање, друга ноћ плакање и цел век плакање…

КОШТАНА (*ӣрца*).

МИТКЕ (*наш̄тавља*): И од работу руке ће ти испуцав, лице ће ти поцрни, очи ће ти се осушив…раниш!… Срце ће да ти се искида…

КОШТАНА (*сш̄треса се*): Доста! Немој, газдо!

МИТКЕ (*завалује се, ӣорко*): То је! Зар ја не знам шта иде! Иде, Коштан, јесен, дом, кућа, брат мој, м'гла и гробје… Тој иде. Там ћу и ја! И Коштан, к'д чујеш да сам умреја, слузу да не пустиш. Нико да ме не жали! Зашто, ја сам самога себе за живот мој живога ожалија и оплакаја.

КОШТАНА (*ӣлаче*).

[…]

МИТКЕ (*диже Кошш̄тану, расвешћује је*): 'Ајде, Коштан! Дигни се, расвести! 'Ајде, сватови те чекав, младожења те чека. Дигни се! Не плачи! Слузу не пуштај! Стегни срце и трпи! Бидни човек; а човек је само за жал н муку здаден! (*Диже је, а сузе му ш̄теку, каӣљу ӣо рукама.*) 'Ајде! Иди!

- **Извор:** Борисав Станковић, *Нечиста крв*, *Коштана*, Матица српска, Српска књижевна задруга, Нови Сад, Београд, 1970, 280–282, 287–293.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Шта си осећао/-ла и доживео/-ла читајући *Коштану*? Шта те је у драми посебно узбудило и потресло?
2. Зашто је Коштана истакнута за протагонисту дела? Шта њу издваја међу осталим јунацима? Чиме је она обдарена? Образложи која својства и способности треба да поседује глумица која тумачи лик Коштане?
3. Шта подстиче Миткета да тужи над својом усамљеношћу, прохујалом младошћу и животном осујећеношћу? Зашто је он болан откако се родио? Зашто ће умрети рањив и жељан? Објасни како он види људски живот.
4. Образложи сличности и разлике између Миткета и Коштане. Анализирај како се посредством песме подстичу и снаже доживљаји јунака. Како се путем песме одгонета загонетка људског живота и постојања? Шта се песмом казује о животу?

ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАЦИ

1. Прочитај драму Коштана у целини. Одреди драмске етапе, жанр драме с освртом на пишчеву одредницу.
2. Детаљно анализирај сценографију и уочи симболику прозора са решеткама, икона, дивље руже и песме која долази споља.
3. Какав је однос хаџи Томе према Коштани на почетку дела? За којим временом он жали? Уочи тренутак када се хаџи Тома мења. Анализирај његову исповест те закључи какав је његов брак, каква је била његова младост. Коју песму он тражи и каква је симболика те песме?
4. Анализирај лик Томине жене Кате и њен однос према мужу и сину.
5. Детаљно анализирај Миткетове монологе. Опиши његову младост. Какав је Миткетов живот сада? Како он доживљава брак и своју жену? Какав је његов однос с братом? Коју песму Коштана њему пева? Протумачи симболику те песме. Гаји ли Митке према Коштани еротске побуде?
6. Шта Коштана симболише? Какав је њен однос према песми? Зашто њу привлачи тамна гора? Како она њу доживљава? Како се Коштана односи према материјалним вредностима? Зашто одбија Стојана? Шта је њен животни сан?
7. Детаљно анализирај последњи чин и дефиниши Миткетову животну филозофију.
8. Анализирај симболику простора у драми (кућа, воденица, гора, Коштанино "тамо"). Упореди стварни и замишљени простор.
9. Одреди све сукобе у драми с посебним освртом на оне унутрашње.
10. Ко је главни лик драме? Сматраш ли да је наслов оправдан? Предложи други наслов.
11. Зашто је ово модерна драма?

■ Сцена из представе *Коштана*, Народно позориште у Врању

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Коштана, драмски дијалог, монолог, драмска ситуација, глумац, глума, дидаскалије

Јован Скерлић

О Коштани

буљук – гомила људи, чопор

Ђидо – драма из сеоског живота с певањем; написао је Јанко Веселиновић у сарадњи са Драгомиром Брзаком

Рићокоса – врло популарна мелодрама мађарског писца Шандора Лукачија

Потера – драма Јанка Веселиновића, коју је писао заједно са глумцем Илијом Станојевићем

драмат – кратка драма

Када се завеса подигла, појавио се буљук белих Врањанки. Шалваре су зашуштале, дукати зазвецкали и запевало се *Шано, душо Шано*... Ја помислих да ћемо имати да гледамо нешто као *Ђидо, Рићокоса, Потера*, низ шарених „слика из народног живота", са много песама и игара, и са обавезном свадбом на крају. Али, уколико се радња развијала, трагични карактер се све више испољавао: последњи чин, који се ипак свршава свадбом, мртвачки је тужан. За четири чина човеку остаје срце стегнуто и није у стању да се насмеје. Да је Борисав Станковић следовао примеру добрих старих драматичара наших, он би свој комад, у живописном дијалекту своме, назвао *Коштана* или *Жал за младост*. Јер, сав драмат Станковићев јесте болна носталгија љубави, самртна песма младости која у гроб силази. Речи оних честитих и простих Врањанаца звоне као учења великих филозофа песимизма и налазе дубока одјека и у нашим далеко сложенијим и узнемиреним душама. Човек са нежношћу мора у томе да запази ону велику солидарност и једнакост којом бол сједињује и једначи све људе, па ма одакле они били, па ма колико они знали. Цела *Коштана* је тужна повест згажених срдаца и промашених живота. Сви ти људи много се веселе, али од њих нико није весео. Они много певају, али то су лабудске песме. У свакоме од њих одиграва се вечита трагедија, стара као свет: јединка која тражи своју љубав, сву срећу, потпун, интензиван, слободан живот; целина безлична, неумољива, која тражи да људи подреде оно што им је најдраже њеним незнаним, хладним рачунима. И то још целина која није, као наша, остала без веровања, поткопана критиком, без богова, и коју само спољна груба сила и интерес одржавају – но целина патријархална, тврда, непробојна, хладна, тешка као стена. И под тим социјалним жрвњем сви су строшени. Тома, човек домаћин, трговац, *хаџија*, који је представник тога старога деспотског, патријархалног морала, и он јечи што су му родитељи и обзири наметнули „стару, мртву, ледну, плачну". Митко, весели Митко, само куне породицу која га закла и зароби. Стојана младост оставља раздерана срца; Коштана са клетвом полази за Асана и улази у живот. Сви, као једна душа, јецају: *Беше моје!*

Цела је прича проста. Коштана је Циганка, певачица и играчица, она оличава буран, весео живот, плаху раздраганост младости. Она је једна од оних лепота од чијега блеска очи заслепе и које као блудећи огањ воде људе у пропаст. Поред свога заната, она је остала поштена у чаршијском смислу речи: још су њене косе незамршене, још јој је грло негрижено, и још јој нико није *ūио* оне црне очи од којих се памет губи. Сем лепоте, сем *царскоīа īрла*, како вели народна песма, сем оних чудно опојних песама, има она нечега вишег. Та млада Циганка има немирну, осетљиву, упечатљиву душу уметника, неодређену потребу нечега лепшег, заједницу душе са великим Све. Њене пламене очи дубоко се загледају у мрку кестенову шуму, у „ону голему, пусту, тамну гору", и она осећа како „мирише гора". За њу није прашљива мала циганска, са развађеним кућама на којима су прозори залепљени хартијом, са мршавим псима који крај догореле ватре глођу кости. Она неће да јој се на камену живот суши и вене. Још мање је за њу студени живот домаћинске куће, да двори, да клечи, да старима ноге пере. Њој треба друго нешто: оно, вечито оно, које никада човек није достигао, нити ће икад достићи. „Ох – уздише она – а када ноћ падне, месечина дође, сан не хвата, око се рашири, снага разигра…" Тада, тада она мора да изиђе да великим очима својим гледа како је „ноћ дубока, месечина иде, греје, удара у чело, главу, пали…".

Када она запева, неки бес уђе у људе. Тада се удари пити, ниске дуката и ћилибарске муштикле зазвече на циганским тасовима, механџији се глава разбија, тавани се куршумима решетају, пандури се на мртво име пребијају. Оде ли „полиција" да их умири, на њега ни главу да окрену; оде ли кмет, распаше се и он, заседне са њима, на саблазан *ūореским īлавама*. Шта није председник чинио да стане на пут томе лудовању! Да их затвори? Али, то су Митко, Стојан, Риста, Зафир, Секула, па и саме хаџије, све његови рођаци, седе косе, трговци људи! Једном је био протерао Коштану у Турску, и севдалије мироваше док се дуван не среди и виногради не побраше, али о месницама прећоше границу, начинише лом по Турској, отеше је од Арнаута, и доведоше је на коњима, грувајући из пушака као да владику прате. Најзад, када Стојан сасвим помахнита за њом и заборави кућу, када Хаџи-Тома, који је пошао да сина од ње одвуче или да га убије, када и он памет изгуби, заседе са њом и доведе је својој кући – тада се Арса председник реши на одсудан корак. Он нареди циганском кмету, те Коштану, мртву од бола, силом удадоше за Асана. То је потка, али главни интерес комада јесте Митко, брат председников. Чудна природа био је Митко. „Луд се родио",

меснице – време између Божића и почетка великог поста, покладни дани

вели његов брат. Као младићу није му било равна до Скопја и Солуна; када је царским друмом ходио, све му се живо склањало испред пута. Напио се вина, напевао песама, наљубио жена, али брат га силом ожени, цео живот му огорча, и он од механе до механе носи свој неумољиви дерт. Осећа како студена старост долази, како тело слаби, док „душа још иска". Жал је његов велики, „докле турски хат иде"; севдах његов је карасевдах; песма је његова жална и тешка...

Може бити најјаче место у целоме комаду, због кога се заборављају велики недостаци уосталом, јесте дијалог између Митка и Коштане у четвртом чину. Пандури су повели Коштану у Бању за Асана и у тај мах долази Митко... и Коштана му се баца пред ноге, вије се, преклиње га да је спасе, да је води одатле, тамо… Митко, коме се срце искубало, побеђен, сломљен, погружено јој вели: „И там земља, и овде земља!…" Тврда је земља: „Неје земља мајка да зажали. Земља је земља." Што је суђено, суђено. Што суђенице, „на трећу вечер" досудиле, пред тиме се треба савити. Треба се покорити, јер се и он покорио, он који се целога века узаман отимао и борио. И овај полупијани Врањанац говори малој Циганки која се удаје у Бању речи скоро тако очајне и дубоке као што су Хамлетови савети Офелији: Иди, иди, сви су весели око тебе, „а ти ћеш да плачеш. И прва ноћ – плакање, и друга ноћ – плакање; цел век плакање… црни дани долазе, руке ће јој да испуцају, лице да поцрни, очи да утрну, тој је! Ја ли га не зна што иде! Иде, Коштан, јесен, дом, кућа, брат мој, студ, м'гла, и гробје… Тој иде!…" Митко види шта њега чека, он јечи: беше моје, али неће да га жале, јер се сам целога живота ожалио. Сада, нема више вина, нема механа, нема песме, сада у дом, одакле ће га само мртва изнети! И он саветује Коштану: „Дигни се! Не плачи! Слузу не пуштај! Стегни срце и трпи! Бидни човек!… а човек је само за жал и муку здаден." Онај који је ове речи говорио свршио је свој живот самоубиством, јер, као и Коштана, као и Тома, и Арса, он је одиста постојао.

носталгичан – пун чежње и туге за нечим неповратним

Чудна нека носталгична поезија загрева цело ово дело. То је она иста поезија што се налази у нашим народним песмама, нарочито босанским севдалинкама, које су и методичног Гетеа могле загрејати. У тој поезији има нечега меког, топлог, дубоког, болног; она изражава ону љубав која је јача од смрти и која се најзад изједначује са смрћу. Има ту нечега што долази од наше меке, женске, осетљиве расе словенске, она уздржана и скривена емоција људи који су много патили и који се сви у срце повлаче. Има и нечег сензуалног, плахог, што нам је остало од Турака. Ова је поезија заразна, ако се тако може рећи, она је опојна

као какав источњачки мирис, она у дубинама срца изазива већ давно умукла осећања, онако као што су под ветровима еолске харфе изводиле тајанствене мелодије. Наши стари су ту поезију боље осећали но ми; наши дедови и очеви знали су шта је то севдах. Ми смо за то исувише малокрвни, суви, сложени. Они су могли да вену и да умиру од тих рана. Ми само још у песмама осећамо.

Ниједно књижевно дело наше не износи боље но Коштана ту особиту, заносну, фаталну љубав. И мало је дела која су у стању да оставе тако трајан и дубок утисак. Нема спора да је она пуна мана; строго узев, она није ни драма, радња је једноставна, трома, врло трома, рђаво повезана, али то су техничке мане, и то је ствар заната. Коштана је добро, истински уметничко дело, јер је пуно живота, јер се прелива њиме и неком дубоком, интимном, болном поезијом. Ја бих дао све регуларне драме Јована Суботића и Милорада Шапчанина за један онакав снажан и емотиван „комад живота", као што је четврти чин Коштане, која је једна од најлепших, најпоетичнијих и најдубљих песама целе наше књижевности.

фаталан – судбином одређен, злокобан

регуларан – правилан, прописан, уредан

РАД НА ТЕКСТУ

1. Објасни како је књижевни критичар Јован Скерлић оценио *Коштану* Борисава Станковића. Чиме је био импресиониран? Који је чин оставио најснажнији утисак на њега? Протумачи зашто.
2. Анализирај стилске и језичке особине овог Скерлићевог приказа.

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

Јован Скерлић је највећи и најплоднији српски књижевни критичар. Звали су га духовним светиоником, учитељем енергије, човеком огњевите нарави. По утицају који је имао на токове књижевности, период српске модерне зову и Скерлићево време. За разлику од Богдана Поповића, Скерлић је мање полагао на облик и изражајне вредности, а више на садржај и, као борбен дух, социјалан човек и национално-политички идеолог и духовни вођ једног поколења, био је више присталица утилитаристичке књижевности. Сматрао је да писац треба да буде свест и савест

Јован Скерлић

свога доба, да књижевност треба да обавља друштвену и педагошку мисију. Залагао се за подизање духа и наде и на појединачном и на националном плану, био је поборник жилаве и срчане борбе за убеђења и устајао је против песимизма, мистике, романтичких и сентименталних расположења, оријенталног фатализма, малограђанштине, учмалости и лењости друштва и боемије. Стога је он просветитељство и реализам ставио изнад романтизма. Из истих разлога, у његовој историји књижевности рђаво су прошли неки писци који су му били далеко својим темпераментом и својим социјалним и моралним схватањима, а сувише добро неки писци који су њему били драги због своје просветитељске и социјалне настројености. Понекад му је критика знала бити догматична јер је судио о писцима на основу својих идеолошких убеђења и ишао је дотле да увреди и негира пишчеву људску личност. Тако се Скерлић огрешио о Диса (*Лажни модернизам у српској књижевности*), Симу Пандуровића (*Једна књижевна зараза*) и Исидору Секулић (*Две женске књиге*).

Први је систематски дао историју целокупне нове српске књижевности од почетка 18. века до Првог светског рата. Сврстао је писце по епохама и васкрсао читава раздобља наше прошлости — 18. век, омладински романтичарски покрет, доба Светозара Марковића, затим многе већ заборављене писце, као Доситеја Обрадовића, Јована Стерију Поповића, Јакова Игњатовића и друге.

Скерлић је нарочито освајао својим стилом, који се одликовао јасношћу, логичношћу и пластиком, али и ватреним заносом и крепкошћу. Његове студије о књигама су биле допадљивије и популарније од самих књига. У његовим критикама најбитнији је био утисак које књижевно дело оставља на читаоца те су субјективност и лични став наглашени. Таква критика је више књижевно-
- уметничка него научна, али ипак има и теоријску вредност. Ту врсту критике називамо импресионистичком, а поред Скерлића писали су је и Бранко Лазаревић и Исидора Секулић.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

О Коштани, импресионистичка књижевна критика, драма

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Јован Скерлић (1877–1914), књижевни историчар и критичар. Био је професор Велике школе од 1901. до 1905, а потом професор новооснованог Београдског универзитета. Написао је бројне студије и расправе. Значајна дела: *Омладина и њена књижевност* (1906), *Српска књижевност у 18. веку* (1909), *Историја нове српске књижевности* (1914).

Петар Кочић

Мрачајски прото

– Кад ме баш толико молиш, ето, хајдемо, па шта нам бог дадне! – поче Стевица, син попа Јове, жилаво и окретно момче. – Не знаш ти још какав је то човјек, да бог милостиви сачува! Никог не воли, никог не трпи, ником не вјерује. Мрзи на сав свијет, а на родбину, чини ми се, највише. Отјерао је сина од себе, а попадију је толико тукао и мучио док неке године од тешких убоја не умрије код кћери у Божићима.

Сваку жену зове Ђурђијом. Пакосно се и заједљиво слади тим именом, у коме се нешто подругљиво, ниско, нечасно крије. „Дијете, дијете, чувај се сељачкије' Ђурђија, Христос и' убио! Ђурђија је Ђурђија! Удри Ђурђију, криж јој шокачки!" – продере се и силно задрма косматом, подбулом главом, кад му се парохијанин потужи на жену.

Од давнина се не може с нашом кућом. Због нурије гонио се много година с мојим дједом, и силно га је, кажу, мрзио, па и оца мрзи као Турчина, више него Турчина! Од велике мржње и пакости никад неће проћи друмом покрај наше куће, кад се враћа из парохије, иако му је много ближе, већ околиши, по пô сата иде странпутицом. „Зар ја да идем путем куд пролази проклети, куљави, паклени Џибо!" Џибо, Џибовина, тако зове оца, а дједа зове Џибукардом.

У парохији нити ће гдје ноћити нити шта окусити. Ни воде неће да се напије из туђе руке. „Не вјеруј 'ришћанину! Превариће, слагаће, облагаће, украшће, небо га убило!" Док сврши вјенчање, крштење, опијело или што друго, одмах на коња, па кући. Код себе не дâ ником преноћити. Сам владика да дође, па ништа!

Кажу стари људи да је за турског суда само једанпут био у граду, а откад је Швабо ушао, не сјећају се да су га икад видјели. Много су га Турци мучили, и једном су га хтјели код Шибића чардака на колац набити. Други су му пут пријетили да ће га на ражањ натаћи и уз ватру као вола припећи, а трећи су га пут свукли гола и држали два дана у тешким гвозденим букагијама под врелим сунцем уз разбукталу ватру. И данас се на то тужи и вели: „Стари, крепали Џибукарда, Ђурђије и 'ришћани криви су томе, небо се над њима проломило!"

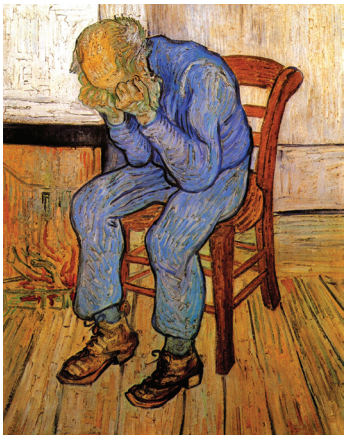

Винсент ван Гог, *Тужни старац*

нурија – парохија, жупа (грчки, застарело)

куљав – човек који личи на жену у другом стању

букагије – окови за ноге

крепати – угинути

Не држи слуге. Све сам ради. Кува, пере, намирује коња, тимари га и чисти. Коњ му је као ала! Кад га узјаше, завришти и закопа ногама. Размитио га је, и волио га више него ишта друго на свијету. Још има једног пса. То му је, како кажу тежаци, сва сермија и родбина. Ено му се већ види кућа кроз воћњак! – викну Стевица, и глас му као мало задрхта.

размитити – размазити
тежак – сељак
сермија – иметак, имовина која се поседује, благо, стока

Облачан, влажан, тежак дан. Свјетлост слаба, мутна; топлина се не осјећа, иако је љето. Стевица се задихао и уморио од причања, па тромо ступа преда мном уским, утабаним путићем, који се као испребијана змијурина вијуга испод нас кроз завијене њиве. Тешко, густо, овлажено жито мрачасто се прелијева и повија. Зрела, једра зрнца са уздрманих класова круне се и просипају по обући. Преплашена препелица негдје се у разору залепрша, дигне на крила, па се опет скрије у бљедуњавожутом житу, из кога бије влажна пријатна свјежина.

разор – бразда
кесер – врста чекића

– Богами, брате, мене лијепо страх! – трже се Стевица кад се у близини пред нама, на једном брежуљку, указа врло висока, дрвена кућа, под којом су се видјела врата од подрума с тешком, челичном бравом.

– Што?

– Не знаш ти, кажем ти, још какав је то створ! Можемо и настрадати. Истина, он мене не мрзи као оца, али…

Што се више приближујемо, Стевица све немирнији, све се више мијења у лицу и плашљиво обазире.

Уђосмо у авлију. Нигдје живота. Мртва, дубока тишина. Све пусто, суморно, тешко. Само негдје у пчелињаку брује потмуло и уједначено пчеле, и тек каткад по једна, по двије прозује покрај нас, па их нестане иза дрвених, укочених стаја, које нас као хладно, презриво, зачуђено погледају.

– Да ли је код куће? – прошаптах.

– Ја мислим да јест – одговори Стевица једва чујним, уздрхталим гласом и поче ме гурати руком, кроз коју је струјило тихано дрхтање. – Хајде ти напријед!

Приближих се лагано на прстима и извирих иза горње стрехе. Код куће је! Поднимио се на обје руке и одбочио на голе, сувоњаве лактове, па укочено, блесасто зури у нешто пред собом. На коштатом, подбулом лицу и у мутним, престрављеним очима огледало се нешто немирно, растргано, нешто тешко, суморно. Сиједа кесераста брадица у нереду, а коса с понеким

црнкастим праменом, замршена, масна, разастрла се по широким, угнутим плећима.

Трже се као иза сна, као иза дубоког, тешког сна, дохвати кутију, смота цигару, припали је и поче пушити. Отпуши неколико димова, па поврже цигару на брвно крај себе, гдје их је још једно десетак лежало, само мало отпушених. Онда тешко уздахну, опет се подними и нешто се дубоко, дубоко замисли.

Наједанпут устаде и поче немирно горе и доље ходати по диванани. Нешто је у себи шаптао, тешко, уморно превртао очима и млатарао рукама, као да се с неким препире.

диванана – трем пред кућом

– Е, јадни и чемерни прото! – викну промукло. – Покрадоше те, отеше ти све… Ономе си псу јуче крстио дијете… Јеси ли де?! Данас ти рече паре донијети, па, ето, видиш! Ама не вјерuj ’ришћанину, сунце га небеско сагорило!

чемеран – горак, отрован, тужан

Од силне мржње, пакости, злобе, сав се тресао и дрхтао. Умири се и сједе. Смота нову цигару, отпуши је мало, па је полагано спусти међу оне остале, те се опет одбочи на руке, и замисли.

Изиђох иза стрехе, а за мном Стевица.

– Помози бог, оче прото!

Он се преплашено трже и узневијерено ме погледа, силно, страховито ме погледа:

– А ко си ти?! Оклен си? Шта сам ти крив?!

– Помози бог, оче прото!

– Ама, каква си ти вјера?! Шта ћеш ти од мене?… А куд си ти пош’о, Цибићу?! – писну, као да га нешто уједе за срце кад угледа Стевицу иза мојих леђа. – Је ли те то посл’о куљави Цибо да се мало, знаш, наврнеш код проте: да видиш је ли креп’о? Ако није креп’о, бива, да га упиташ кад ће, а? Цибовино, Цибовино, шјеме ти се умело!… Ама, шта ћете ви, људи, од мене?!

„шјеме ти се умело" – клетва, дабогда остао без потомства

Глас му је злобно, пакосно грмио, а кроз рапаво, промукло грло, пробијала је дрхтава узнемиреност.

– Па онако смо се, оче прото, мало наврнули…

– Ама, како сте ви ушли да вас пас не опази и не залаје?… Нећеш више ни залајати, Цибовина ти се меса на Божић најела! – загрми, суну у собу, излети с пушком и, у трку, посрћући, изгуби се иза куће.

Стевица поблиједио, па дрхће као прут. Очи му се укочиле од страха.

Пушка грмну, пас скикну!

– Тако! Кад проту не знаш чувати, који с тобом залогај братски дијели, а ти сад носи поздрав у пак'о старом Џибукарди! О-о! Ама како су могли ући?! – чуди се и, узбуђен, узнемирен, потресен до дна душе, хода по авлији, носећи у руци задимљену пушку. – Неко ми и звоно скин'о с авлијскије' врата! – врисну, упути се, дрхћући, вратима и стаде снажно теглити за дебео конопац, који ми нисмо ни опазили кад смо ушли. Конопац је био везан за кућни комјен.

комјен – димњак, камин

Залупаше повелика, крупна, јасна звона са свију прозора, врата, и са чађавог, кућног комјена. Сва су звона вјешто била повезана једно за друго. Он стао, па љутито вуче за конопац, а звона циче, јече и потмуло се разлијежу.

Остави авлијска врата и стаде отварати стаје, мумлајући нешто кроз зубе. Кад год коју стају отвори, а звоно изнад врата цикне. Кад све обиђе, умири се мало, уђе у подрум и поче се разговарати с коњем, који радосно зарза кад се врата отворише.

– Магајце један! Како си ми, како си ми, магајце један? – Нијеси ти коњ, већ онај вејити, вејити магајац! – тепа му, и чује се како га милује и лагано удара по сапима. Сад ће теби твој прото дати соли, па дати зоби, па те онда лијепо напојити и истимарити. Воли тебе твој прото, магајцино једна стара! А зељова! – раздера се и стаде љутито, злобно шкрипати зуб'ма. Њега је прото опремио да носи у пак'о старом Џибукарди селам, ама максуз селам, што балије кажу!

селам – поздрав

максуз (махсуз) селам – нарочит, посебан, особит муслимански поздрав (погрдно)

балија – муслимански сељак, примитиван, прост човек; погрдни назив за Турке

Кад напоји и намири коња, уђе у собу, остави пушку и изиђе на диванану.

– Ама, што сте ви, људи, дошли? Ја тебе мало к'о и познајем – окрену се мени и наднесе руку над очи. – Ти си…?

– Јесам, јесам, оче!

– Е, па, ето, шједи, кад си дош'о. А закона ти, ће се нађе с тим Џибиним пашчетом?… Шједи, шједи, па ћемо попити каву, па свак за својим послом! Шједи и ти, Џибићу, кад те већ ђаво донио. Шједи, Џибићу, шједи, мјесто се прошјело под тобом! Твој ми је ђед о глави радио, па отац, па сви твоји, али ево им!… Млого ме је – обрну се мени и пружи ми млин, пун несамљевене каве: – Самељи то, снажан си, видим, па ћемо попити каву, па свак за својим послом! Млого ме је, кажем ти – уђе у кућу, клекну на кољена и поче распиривати ватру. Млого ме је,

кажем ти, Џибо – диже се и пође у собу. – Ће ћу сад наћи ђезву, вилџане, шећер? А! Ево и'! – чује се из собе. Млого ме је, кажем ти, – настави, излазећи – Џибо облагив'о и код владике и код овог швапског суда. Ама мрачајски прото, ако 'ш, мало бенда и владику и овај суд… Не гледај, Џибићу! Што звјерњаш по соби, а? Има прото свега у својој кући; немој мислити да нема… Јеси ли самлио већ? – издера се на ме.

облагивати – тужити некога

– Јесам, оче прото, јесам!

Изнесе каву. Почесмо, ја и он, пити.

– Оче прото, ули-де и Стевици један филџан.

филџан – шољица за црну кафу без дршке

– Јеси ли ти господар у 'вој кући, или је прото мрачајски?! – диже помамно главу и извјери се. – Пи ту каву, пи! Немој туј к'о будала каква заврзивати… Види ти њега! Он да мени заповиједа! Данас га први пут донесе ђаво, па већ се направио к'о неки господар у мојој рођеној кући.

бендати – марити, придавати значај

– Ама, није, оче прото, већ…

– Шта није, шта?! Е, е! – стаде се пакосно кесерити. – Да је ово отров, налио би' му и десет вилџана, а не један – нек цркне пашче!… Да је теби знати колико је мене његов ђед, па отац, па сви његови мучили, облагивали, пањкали и код турског суда, и код овог швапског суда, и код владике, и код људи!… Али се мрачајски прото једанпут страшно осветио старом, крепалом Џибукарди – шкрипну снажно зуб'ма, поврже филџан, па устаде и поче као махнит, у некаквом заносу, горе и доље ходати, млатајући рукама. – Почуј-де, момчићу! Отиш'о ја једног дана у нуријe да вјенчам једну сељачку Ђурђију (то је било за султановог наџака). Она моја Ђурђијетина остала сама код куће. Врађ'о сам се покасно из села. Прилазећи кући, чујем из собе Ђурђијин кикот и некакав мушки глас. Свежем коња за плот, скинем бисаге и кубурлуке, па се пришуљах пенџеру: Џибукарда с Ђурђијом! Кикоћу, говоре и уговарају, како ће ме и кад ће ме са свијета смакнути. О, небо вас убило! – врисну, и сав се од љутине затресе, јер се толико занио у говору да му се чинило да сад гледа пред собом Ђурђију и Џибукарду и слуша како се разговарају. Поврати се из дрхтавог заноса, па настави: – Тргнем пушку из кубурлука: 'оћу ли пуцати, мислим се. Дуго сам промишљ'о, док ми нешто не суну кроз главу. Уђем у кућу, снимим с тавана три вијенца оније' љутије', црљеније' паприка, закључам врата на соби, намакнем капке на пенџере,

наџак – део старинске бојне опреме; врста буздована који с једне стране има секирицу, а с друге дугачке уши или мали чекић

кубурлук – место где се држе мале пушке (кубуре)

пенџер – прозор

снимити – скинути

вуруна – пећ

сач – метални, керамички или земљани поклопац

тутунлук – цев кроз коју пролази дим

испрема се – према себи

па онда, како се вуруна споља ложи, турим оне паприке и пробијем пет шест лончића на вуруни, затворим је сачом, а и тутунлук подобро зашушкам, да дим не пролази. Јâ кад се распали паприка, јâ кад поче праштати, јâ кад стаде Цибукарда с Ђурђијом играти и пјевати! „Отвори, по богу брате!" – пишти Ђурђија к'о змија у процијепу. „Отвори, оћорависмо! Помагајте, људи, поцркасмо!" – „Оче и у Христу брате, тако ти свете причести и часне трпезе, отвори!" – преклиње Цибукарда и таба по соби к'о каравлашки међед. – „Отворићу, отворити, док се вјенчате, и док мени Цибукарда, 'нако испрема се, опијело очата. Вјенчасја раб божји Цибукарда, раба божја Ђурђија!" – смијем се ја и раздраган 'одам испред собе. И данас ми се чини да ми је то био најзадовољнији час у животу!

Престаде и, сав блажен, задовољан што је имао то коме испричати, сједе на праг.

– То је ђед тог пашчета, ако по чему нијеси знао. Креп'о је давно – дода̀де зајèдљиво и злобно погледа Стевицу, па поче сркати већ охладњелу каву.

– Па шта би са њима, оче прото?

– Кад је паприка сагорила, отворио сам врата и избацио сам и', онесвијешћене, пред кућу, онда сам, по обичају, свршио вечерњу, закључ'о кућу и лег'о спавати – рече мирно, без искре узбуђења, и припали цигару.

– И ти си, како велиш, и како чујем, много трпио и патио?

– Јесам. А што је теби за тим? Што сам препатио, не казујем свијету! – издера се осорно, одбочи на лактове, спусти обрве, па се удуби свом снагом у некакве црне мисли и укочено се загледа у западно небо.

Вече се примиче. Сумрак се као крадом шири, а сунце лагано, бồно, величанствено бồно, за планинским врхунцима уздише.

На подужем дијелу западног неба пружили се тамномодри облаци, испросијецани оштрим, при крајевима зашиљеним пругама, које се црвене као усијани челик. Из раздробљених, испреметаних, облачних комада, као из рапавих планинских пећина, избија отворена, свијетла црвен попут распаљене ватре усред црне, бурне, јесенске ноћи. Преко црвених пруга и оне чудноватe пећинске ватре превукоше се тихано мрачни облаци,

и цијело западно небо чињаше се као огромни, дебели, тамни застор.

Сутон се све више смрачује, и као да лагано шушти, обавијајући све пода се у дрхтаво, нијемо, ледено ћутање. Све ћути и дрхће; све се спрема на миран, угодан починак, да у заносном, слатком ћутању проведе кратку, влажну, миришљаву ноћ. Одасвуда бије влага. Вече мирише и разлијева око себе сладак, опојан мирис. Мирише сазрело жито, миришу модре, набубриле шљиве кроз поблиједјело, поспано лишће, мирише милодув и босиље, – све мирише и одише снажном, опојном свјежином, а у меком, слађаном шуштању изумиру пошљедњи, дрхтави одјеци тешког, уморног дневног живота.

Прото се трже, погледа у ноћ, задрхта и престрављено се стресе. Клисну у собу, скиде пушку с клина, пребаци је преко себе, а дугачак нож задјену за појас, па нас оштро, сијекући очима погледа и узнемирено, дрхћући прошапта:

– Дјецо, црна је ноћ на земљу пала. Свак себи! Тражите конак!

милодув – лековита жбунаста биљка

- **Извор:** Петар Кочић, *Изабране странице*, Српска књижевност у сто књига, књ. 46, Матица српска, Нови Сад, СКЗ, Београд, 1961.

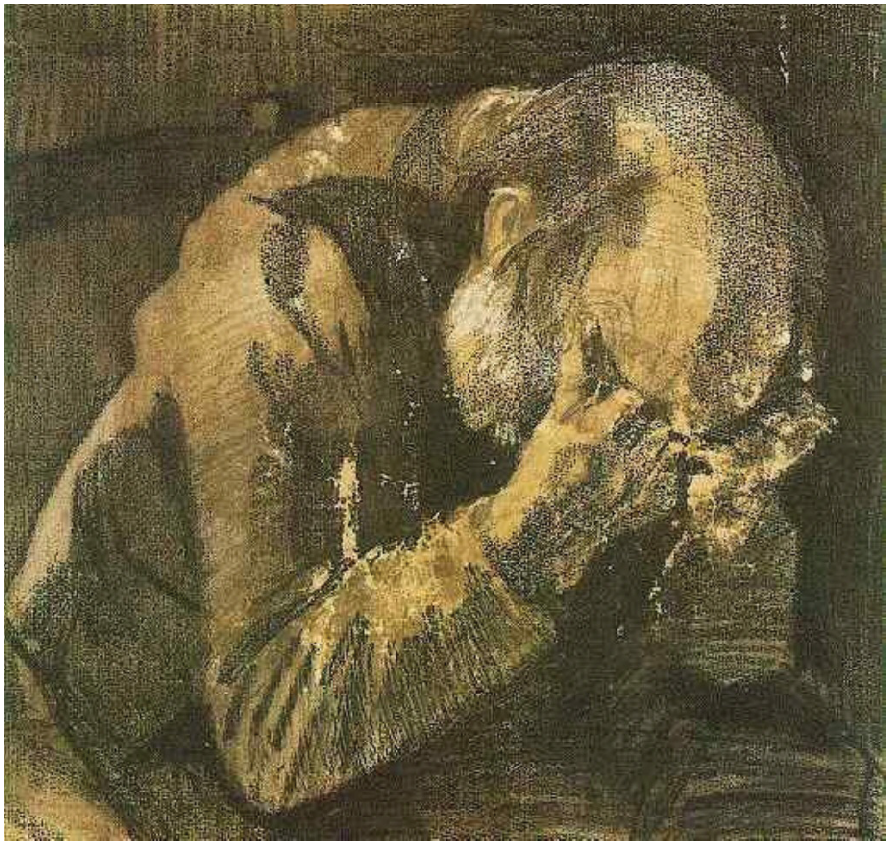

Винсент ван Гог, *Човек са главом на рукама*

РАД НА ТЕКСТУ

1. Изнеси своје утиске о приповеци *Мрачајски прото*. Каква је осећања побудило ово Кочићево дело у теби?
2. Где се одиграва радња приповетке? Размисли о томе какве су тада биле историјске околности у Босни. Образложи свој став. Обрати пажњу на сам почетак приповетке. Прочитај у себи још једном, пажљиво, прву реченицу. Размисли о томе због чега приповетка почиње непосредно, без уобичајеног увода. Шта сазнајемо о мрачајском проти из Стевичиног казивања?
3. Због чега прото мрзи све људе? Образложи посебно протин однос према женама. Због чега он сваку жену назива „Ђурђијом"? Какво је значење ово име попримило у његовом речнику? Какав је протин однос према Стевичиној породици? Докле иде нетрпељивост коју он гаји према Џибукарди? Како се то рефлектује на однос према Стевици? Опиши какво је протино искуство са људима. Како се према њему понашају Турци, а како хришћани?
4. Обрати пажњу на Стевичино понашање у тренутку док се младићи приближавају протиној кући. Шта изазива узнемиреност, страх и неспокојство у његовој души? Како је представљен прото док га младићи посматрају? Шта о проти можемо сазнати на основу изгледа његове куће? Који све елементи доприносе утиску тешке, суморне пустоши која влада у протиној авлији? Због чега је његова кућа усамљена и изолована од света? Како мрачајски прото реагује када спази нежељене посетиоце? Протумачи узнемиреност и страх који гости изазивају у њему. Запази речи којима он дочекује госте. Које мере предострожности је прото предузео како би се заштитио од људи?
5. Због чега прото убија пса? Шта чини његове поступке застрашујућим? Шта жели да постигне повишеном интонацијом и клетвама? Размисли о томе до које мере страх може да изобличи човека и да га наведе на ружна и неподобна дела. Образложи свој став.
6. Шта се може сазнати о проти када он исприча причу из свога угла? Како прото изгледа док прича своју причу? Који поступци у протином лику одају трагове човечности? Прото сматра да животиње могу бити вернији пријатељи од људи. Изнеси своје мишљење о томе.
7. Изнеси свој суд о епизоди са Ђурђијом и Џибукардом. Каква је функција ове епизоде из прошлости у дочаравању протиног карактера? Протумачи смисао ове композиционе целине.

8. Како се завршава приповетка? Установи везу између описа пејзажа и карактеризације ликова у Кочићевој приповеци. Какав је смисао завршне дескрипције? Због чега се писац определио за овакав епилог? Шта симболизује ноћ на завршетку приповетке? У светлу протине завршне поруке, размисли о симболичком значењу синтагме „мрачајски прото". Издвој и тумачи места на којима се испољавају протино асоцијално понашање, параноичан страх и манија гоњења, као основне одлике овог Кочићевог несвакидашњег јунака.
9. Усредсреди се на мотив издајства. Због чега мрачајски прото верује да га је жена изневерила? Зашто понашање пса схвата као издају? Како прото кажњава оне за које верује да су га изневерили?
10. Где су корени протине усамљености, озлојеђености, неприлагођености и страха?
11. Размисли о вредностима људске толеранције, разумевања, прихватања других људи и њихових поступака имајући у виду поступке Кочићевог јунака. Образложи свој став.
12. На основу Женетове поделе из Појмовника, одреди наративне позиције у Кочићевој приповеци *Мрачајски прото*.
Установи у ком делу приповетке доминира неки од следећих облика излагања: монолог, дијалог, унутарњи монолог, конструкција дијалога у монологу, нарација.
13. Издвој нараторе и приповедне перспективе из којих се развија приповедање. Размисли о поступцима смењивања наратора у овој приповеци. Због чега Кочић уводи више приповедача?
14. Наведи колико има композиционих целина у приповеци *Мрачајски прото* и именуј их.
15. Одреди којим је све приповедним поступцима окарактерисан протин лик у делу.
16. Утврди у ком тренутку приповедач (наратор):
    - учествује у самој радњи;
    - износи коментаре;
    - дистанцира се од приповедања;
    - преклапа своју позицију са неким ликом из приповетке.
17. Издвој доминантне тачке гледишта у приповедању.

ПОЈМОВНИК

Приповедачки коментар – означава степен „ангажованости" приповедача у тексту, а може се односити на јунаке, догађаје, приповедање или бити есејистичког карактера.

Пример нараторових речи:

– Ама, што сте ви, људи, дошли? Ја тебе мало ко познајем – **окрену се мени и наднесе руку над очи**.

Говорећи о позицијама наратора у роману, Жерар Женет је издвојио четири основна типа приповедања:

а) *екстрадијегетска позиција*, кад је наратор изван приче (Хомер у *Илијади*);

б) *интрадијегетска позиција*, кад се наратор оглашава из саме приче (Шехерезада у *1001 ноћи*);

в) *хетеродијегетска позиција*, кад наратор не учествује у догађајима о којима прича;

г) *хомодијегетска позиција*, кад наратор активно учествује у догађајима о којима прича.

Петар Кочић

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Мрачајски прото, страх, отуђење, форме приповедања, негативни јунак, модерна

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Петар Кочић (1877–1916), приповедач, борац за народна права, активни учесник у политичком животу Босне, посланик, ватрени говорник, књижевник и уредник политичких часописа *Отаџбина* и *Развитак*. Пореклом са Змијања, школовао се у Сарајеву, Београду и Бечу. Књижевношћу се бави од младалачких дана, у почетку пишући стихове. Родио се под осмалијском, а умро пред крај аустријске окупације о чему је оставио исказ: "У ропству се родих, у ропству живјех, у ропству, вајме умријех". Његова проза доноси тегобни живот Крајишника под окупацијом и његове неугасле тежње за слободом и правдом па је испуњена пркосом и бунтом, са сатиричком оштрицом и убојитим језиком. Његови ликови су у складу са дивљом, опором природом Босанске крајине. Они су горопадни, тврдоглави и снажни горштаци са скривеном нежном и питомом страном. Прву приповетку *Туба* (1901) објавио је за време студија, а најважнија његова приповедачка остварења сабрана су у три књиге, збирке приповедака *С планине и испод планине* (1902, 1904, 1905), а затим у оквиру дела *Јауци са Змијања* (1910) и *Суданија* (1912). Најпознатије дело му је драма *Јазавац пред судом*. Умро је у умоболници у Београду.

Петар Кочић

Јазавац пред судом
(одломци)

Чиста, свијетла судница. По зидовима висе слике великих личности. На десној страни од врата, крај прозора, сто, на лијевој такође сто. На столовима протоколи и некакве дебеле књижурине.

ДАВИД (*мален, низак, сув као грана, лаган као перце. Лијева му је нога мало краћа од десне, те се гега кад иде. Очи му се свијетле и прелијевају као у мачке из мрака. Сав сијед, преко педесет година. Мијења глас. Умије заплакати као мало дијете, залајати као пашче, закукуријекати као пијетао. Често пута удари згодно рукама о бедре као пијетао крилима и закукуриједе, те превари пијетлове, па се прије времена раскукуријечу по селу. Зато га руже помлађе жене. Претвара се и да је стидљив. Не вјерујте му. Улазећи у судницу, крсти се и држи јазавца свезана у врећи. У јазавца вири само њушка из врће*): Добар дан, главати господини!

СУДАЦ (*на десној страни крај прозора, заћурио главу у књигу, па нешто мрмља*).

ПИСАРЧИЋ (*на лијевој страни, погнуо се по столу, па брзо и оштро пише*).

ДАВИД: Добар дан, главати, царски господини!... Е, чекај, блентави Давиде! Што си посрљо к'о прасе у сурутку? Зар не видиш да господини имају посла? Ослони се на зид, па мало причекај. (*јазавцу*) А ти, лопове један, дош'о си ђе треба! Истина бог, воће нема куруза, али има нешто друго, јазо. Има палиграпа, дупли', кабасти' палиграпа, јазо! Јадна ли ти и прежалосна мајка! Зар изјести читаву њиву куруза, па не засладити с палиграпом, е, то би било богу плакати!

палиграп – параграф

СУДАЦ: Ко је то?!

ДАВИД: Добар дан, главати и велевлажни царски господини! Слуга сам препокорна!... Ама, каква је ово кућа ђе се ни бог не прима?

СУДАЦ: Шути, марво једна!

ДАВИД: Шути, марво једна! То је лако рећи. Ето и ја велим. Ама, то није у најмању руку у реду да рече један, рећемо каз'ти, царски службеник.

СУДАЦ: Ти ћеш мене зар учити?

ДАВИД: Не д'о бог! То не би мог'о ни у сну сањати. Здраво сван'о, господине?

СУДАЦ: Ти да се са мном рукујеш и здравиш?!

ДАВИД: Здраво смо, 'вала богу! Како си ти, како је госпоја? Је л' она здраво?

СУДАЦ: Да теби не фали што? Јеси ли ти потпуно здрав?

ДАВИД: И ми смо, 'вала богу, сви здраво и мирно, а теби 'вала, који се ти распитујеш за ме, и за ме и за моју вамилију. (*Окреће се џисарчићу*.) Јеси ли ти здраво сван'о, дијете?

СУДАЦ: Ама, шта је теби, будало?! Оклен си? Како се зовеш?

ДАВИД: Ја се зовем, славни суде, Давид Штрбац, село Мелина, котар Бања Лука, окружље Бања Лука, а земља, мислим, главати господине, да ће бити Босна. Кућна ми је лумера 47. Тако ме славни суд пише и тако ми позовке шаље.

лумера – број

СУДАЦ: Добро, добро, Давиде. Видим да знаш ред. А шта ти је то у тој… Но, како се то зове?

ДАВИД: Врећа! Врећа се ово зове, а ово у врећи, ово се јазавац зове.

СУДАЦ: Јазавац! Шта ћеш с јазавцем овдје?

ДАВИД: Тужим га славном суду, јер ми је изио читаву њиву куруза. Тужим га и тужићу га што се даље и теже море!

СУДАЦ: О-хо, људи, људи! Што још човјек неће доживјети у овој будаластој Босни! Јазавца тужити! Е, ово је права будала, будала над будалама. Ама, откуд ти је дошло у главу да јазавца тужиш?

ДАВИД: Откуд ми је, велиш, дошло у главу да јазавца тужим? Није ниоткуд, већ знам данашњи ред и закон. Зар ти, болан, мислиш да ја не знам да овај ваш цар има за свашто закон? Зна то Давид, зна. Немој мислити да не зна! У свашто се он помало разбира и увијек зна шта је по закону, а шта јопе' није. […]

■ Сцена из позоришне представе *Јазавац пред судом*

СУДАЦ: Што си водио овог лопова пред суд? Што га ниси одма’ на њиви убио?

ДАВИД: Како сам будаласт, море бити да би’ и то учинио, да не знам данашњег реда и закона. Ама, што би ти, главати господине, дуљио, отез’о и натез’о: знам закон, па нећу преко закона. Нећу преко закона, па уби ме!... Неке године, док још нисам био свјештио вашег закона, убио сам у тој истој њивици једног јазавца. Биће ваљда брат овог лопова. У’вати ме царски шумар и оглоби с пет воринти. Кад метну паре у џеп, оштро ми запријети: „Не смијеш то више чинити, јер и јазавца данашњи закон брани.” Е, кад га брани, нек му и суди кад штету почини!... Само имам оно нешто крезубе бабетине, и ту њивицу куруза што сам им’о, па ми овај лопов сатра и са земљом сравни. Осушили се јадни курузи, па кад прођем покрај њивице, обузме ме туга и жалост. О, како тужно шуште чемерни, сломљени курузи! Рек’о би чојек да уздишу за осветом и правдом... Само (*ūлаче*), само сам ту њивицу куруза им’о, па...

ПИСАРЧИЋ (*заједљиво*): А како ти се зове њивица? То треба славни суд да зна.

ДАВИД (*тāре сузе*): Чудновато се, дијете, зове њивица. Зове се: Ни Давидова, ни царска, ни спа’иска. Тако јој је име и тако је, чини ми се, и ’вође у суду записато.

СУДАЦ (*смије се*): У тебе, Давиде, све то некако запетљано. Како се то зове њивица: Ни Давидова, ни царска, ни спа'иска? Како то?

ДАВИД: Е, лако, господини моји. Све ћу вам казати по реду и закону. То је њивица крчевина. Ја сам је искрчио, па велим: моја је. Око те је њиве царска шума. На крај њивице, управо кад се пође доље Маркановом точку, стоји дирјек, убоден у земљу, с оне двије к'о кантарске куке (С. Š.). То веле к'о пише: царска шума. Боже мој, боже, чудне лепоте у вашег цара! Боже мој, боже, сваком ли се данас одаје чест: царска шума! За турског суда: свачија, ничија шума, а данас царска шума. Па кажем вам, око те је њивице царска шума, те грунтовник вели: „Истина, Давиде, ти си је искрчио, али то је царска шума. Пошто си искрчио царску шуму, остала је царска земља. Шума је царска, па и земља мора бити царска," Сад долази спа'ија: „Лажеш, Влаше! Ниси је искрчио, већ је то, бивакарце, од давнина зиратна земља, а сваки комадић зиратне земље мој је!" На чијој је страни пра́ва, не знам. Само знам да зато свијет ту њивицу зове Ни Давидова, ни царска, ни спа'иска. А ја би' рек'о да свијет у једну руку има и право, јер та њивица, како сте чули, није ни моја, ни царска, ни спа'иска, већ овог проклетог лопова и брезаконика. Док се ми 'вамо свађамо и препиремо чија је, а он се поистија слади и дебља, штоно веле, к'о шокачки пратар. Зато вас молим и преклињем да га што теже осудите. Мени је овај славни суд млого добра учинио. Од млоге ме је биједе и невоље ослободио…

крчевина – искрчено земљиште у шуми

дирјек, дирек – греда, дрвени стуб

бивакарце – бива (речца)

зиратан – обрадив

поистија – лагано

шокачки – погрдни назив за католике

СУДАЦ: Баш од млоге те невоље ослободио? Како то?

ДАВИД: Да, да, од млоге ме је биједе и напасти ослободио. Све ћу вам, господини моји, казати по реду и закону. Им'о сам сина. Снажно, младо и витко момче к'о јела. Није био ни мало на ме налик. Бацио се био на ђеда, мога оца, што је у пошљедњој буни у Црним Потоцима погин'о. Снажно и витко момче, али наопако и злочесто, да бог милостиви сачува! Узеше га у војску, послаше га у Грац и ја дану' душом. Лани, око Часни' верига, донесе ми кнез црну књигу и три воринта: „Давиде, умро ти син, па ти царство шаље три воринта. То ти је награда." „О, добре царевине, крст јој љубим!" лијепо јаукну' од радости, а жена и дјеца заплакаше. „Брате, кнеже, врати ти та три воринта царевини. Право ће бити и богу и људ'ма да то царевина узме себи к'о, рећемо каз'ти, неку награду, јер она је мене напасти

вериге – ланци

ослободила.” – Онда сам им’о једну краву, добру, дебелу краву. Од уста сам својиʼ откидʼо, па сам њој давʼо. Кажем вам, добра, дебела крава, али зијанћараста, да бог заклони! Прескочи ти преко плота и ограде куд занесе! Сатра ми сваке године љетину. Дочу то некако славни суд. Ето ти једног дана оног шикуције што купи миријy и порез: „Давиде, вели, дочуо суд да те снашла биједа, па ме је послʼо да… Како би било да ми ту несретну краву претеслимимо царевини, па нек се она тамо ш њом мучи и девера?” – „ʼВала, велим ја, царевини, која се толико за ме брине! Води, брате, води одмаʼ!” – Онда сам им’о чет’ри козе. За турског суда мирне кʼо овчице, а кад заступи укопација, ошћетише и оне слободу, бог иʼ убио, па се не дају сносити! Почне иʼ она моја крезуба бабетина мусти, а пошљедња ногом у кабʼо, па пролије варенику. Дочу јопеʼ некако царевина. Ето ти шикуције: „Помози бог, Давиде! Здраво, мирно?” „Добро, ʼвала богу, како си ти?” Туј се упитасмо за здравље, док шикуција поче: „Тебе, Давиде, зар јопеʼ снашла напаст: немирне ти козе, па пролијевају варенику? Како би било да иʼ предамо порезном уреду, па нек се он ш њима мучи?” – „О, да добре царевине, милостиви боже!” занесоʼ се ја и лијепо јаукнуʼ од некакве силне милине, а жена и дјеца од велике радости зајецаше. „Гони, брате, љубим ти стопе твоје, гони!” И, бога ми, човјек – ʼвала му, ʼвала и њему и премилостивој царевини! – оћера несретнице и опрости ме напасти. – Од свега мала и имаћа остаде ми још један прасац, добар, дебʼо прасац, али зијанћараст и несрећа једна! Потра курузе, поједе тикве и мисираче, све поједе и пождра, да опростите, кʼо какав шикуција. Направим му јармац и метнем ʼвако кʼо сад теби (*склаӣа руке и ӣоказује на ӣисарчићу*), не буди примијењено, око врата, али не помаже. Скочио свијет на ме кʼо на бијелу врану: „Твој прасац, Давиде, упропасти и тебе и нас!” Од уста до уста, док и царевина не дочу. Ето ти шикуције: „Е, баш си, вели, Давиде, баксуз! Ни у чем ти се не да!” – „Доста, брате! Знам!” викнуʼ ја, па га загрлиʼ и пољубиʼ. „Доста! Гони! ʼВала ти, ʼвала и теби и премилостивој царевини која се она за ме толико брине? ʼВала вам ће чули и не чули!”

зијанћараста –она која упропашћује, штеточина

љетина – усеви, плодови и принос од земље у току једне године

шикуција – егзекуција, егзекутор

претеслимити – предати, уручити

укопација – окупација

вареника – кувано млеко

мал – имовина

имаће – имање

мисирача – бундева

јармац – јарам, дрвена направа у коју се упрежу волови

ПИСАРЧИЋ: Не знате ви, господине, још ових босанских сељака. Данас овај Давид хвали и узноси царевину до неба, а сјутра би се, онако сакат, дигаʼ у буну и пошаʼ против овог славног суда. Знамо се, Давиде, знамо. Сви сте ви једнаки.

мусаведити –оцрњивати, клеветати

ДАВИД (*уноси се йисарчићу у очи*): Ко?! Ко, болан? Зар да се ја дигнем у буну? Драго моје дијете, видим, паметан си и учеван си, али немој ме, тако ти царског крува, мусаведити и биједити код овог царског суда! Зар да се ја дигнем у буну? Болан, болан, ја би' главу своју положио за 'вај суд!... Него, преклињем те, главати господине, да овог лопова што теже осудиш. Свега ме упропастио. Скини ми га с врата, тако ти царске службе! Нас је, сељаке, кажем вам, овај славни суд од млого чега ослободио. Не ричу нам више са пландишта задригли бакови нити нам боду чељади; не тару нам више силне волованице плотова и ушјева к'о у оно старо, блентаво, турско вријеме. Данас не мореш вићети у свијета жировне и баковите сермије. Што нам је славни суд оставио, то је мирно, ћудевно, паметно; истина, мало мршаво и слабо, али за нас, блентаве Бошњаке, и није друго!...

пландиште – хладовито место где се одмара стока дању

бак – бик

волованица – крдо волова

плот – ограда од плетеног прућа или дасака

жирован – ухрањен

сермија – иметак, имање

ПИСАРЧИЋ: Е, та ти је, Давиде, на мјесту.

ДАВИД: Свака је моја, дијете, на мјесту, свака! Немој мислити да није. Него, кажите ви мени, 'оћете ли већ почети овог брезаконика осуђивати или нећете, да знам на чему сам?

СУДАЦ: Ти си, Штрбац, права правцата будала. Јазавца осуђивати! Ти си луд, божји човјече!

ДАВИД (*као увријеђен, љутито*): Немој ти, господине, тако! Док јадни тежак свјешти ваш ред и закон, а ви одма': ти си луд, ти си будала...

СУДАЦ: Ти то, Давиде, показујеш руком на ме? Пази-де се!...

ДАВИД (*настављ мирно*): Да сам ја луд, ја би' био у лудој кући, а не би се данас разговар'о с царским људима. Ама, зар није тако? Него ви њега осудите. Ако га не осудите, скочићу у Врбас, јер жени не смијем на очи. [...]

СУДАЦ (*устаде*): Давиде, чуј сад! Закон осуђује...

ДАВИД: А камо оно: У Име Његово? А, не, господине! То ништа не признајем! Ја се држим реда и закона! Да сам ћио радити преко закона, ја би' њега сам у шуми убио. Знам закон, па преко закона не дам ни свом рођеном оцу!... Ви њега морете, ако закон допушта, и у свилу и у кадиву обући, па га онда пустити нек се шеће по чаршији, не буди примијењено, к'о какав пријестолник. Нећете ли по реду и закону, има у овој земљи и Окружни суд,

има наша премилостива Земљана влада, а овај исти Давид, с овом истом својом блентавом главом, и с овим истим лоповом, моґ'о би једног јутра и у Бечу осванути. Немојте ви мислити шта мислите! Ако не чујем оно: У Име Његово, одма' идем на Окружни суд.

СУДАЦ: Па ето, Давиде, у име Његово, закон осуђује Јолпаза Давидова на двадесет…

ДАВИД (*пређрже ја*): Молим те, главати господине, к'о што се бог и старији моле, држ' се само реда и закона! Није тако, већ 'вако: Славни суд у Име Његово осуђује Јолпаза Давидова из села Мелине, котара Бање Луке, окружља Бање Луке, земље… (*окреће се писарчићу*): Шта би ти рек'о, дијете, је ли и њему земља Босна, или је с вами дош'о уз ову пошљедњу буну?

ПИСАРЧИЋ: Из Босне је он, Давиде.

ДАВИД: Ако није дош'о из ваше земље, окотио се вође за вашег земана, па јопе' је свеједно. Де-де, господине, настави, да чујемо!

СУДАЦ: Славни суд у име његово осуђује Јолпаза Давидова, стара двадесет и двије године…

ДАВИД: Е, 'вала ви за то! Сад видим да си чојек од реда и закона. Ја сам заборавио малопријe казати колико му је година. Чојек нек иде по реду и закону, па да је црни Циганин, он ти је одма' код мене добар. Е, 'вала ти за то! Де-де, господине, даље.

СУДАЦ: Славни суд у име његово осуђује Јолпаза Давидова, стара двадесет и двије године, ожењена…

ДАВИД: И за то 'вала. И то сам заборавио казати. Ожењен је, кости му у Зеници сагњиле! Ама, не знам што се и уплећем у послове славног суда? Ја знам тужити, али не знам судити. Није ме бог за то створио, па ет'! Де-де, господине, да чујемо.

СУДАЦ: Славни суд у име његово осуђује Јолпаза Давидова, стара двадесет и двије године, ожењена, из села Мелине, котара Бање Луке, окружја Бање Луке, земље Босне, а кућне нумере оне као двије кантарске куке (С. Š.), на двадесет година тешке тамнице у Зеници…

ДАВИД (*скаче од радости и удара јазавца по њушци*): О-о, јазо! Чуј-де, јазо! 'Ошеш још мало куруза, јазо? Јазо! Јазо, болан, што не

Сцена из позоришне представе *Јазавац пред судом*

говориш?! Јадна ли ти и прежалосна мајка твоја! Има, има и за тебе закона у ’вој земљи; немој мислити да нема!

СУДАЦ (*наставља*): Исти је Јолпаз Давидов упропастио Давиду Штрпцу читаву њиву куруза…

ДАВИД: …која се зове Ни Давидова, ни царска, ни спа’иска. Само, молимо, по реду и закону.

СУДАЦ: …која се зове Ни Давидова, ни царска, ни спа’иска, на основу чега је горња осуда и изречена. Јеси ли сад задовољан, Давиде?

ДАВИД: ’Вала славном суду! Ја сам задовољан осудом. Само још ово, ’нако испред мене, додај: Давид Штрбац из села Мелине, котара Бање Луке, окружља Бање Луке, земље Босне, а кућне лумере четрдесет седме, захваљује се царевини, нашој премилостивој Земљаној влади и славном суду што су га свега ослободили и, штоно веле, к’о прст оголили.’ Вала им, ђе чули и не чули! То ти додај, ’нако испред мене, а у име моје… А сад вас питам по реду и закону, ко ће мени штету платити што је овај лопов починио? Из царске је шуме, па ја млим…

СУДАЦ (*смијући се и пружа му мало новаца*): Ево ти, Давиде, за штету, а овај ће лопов сјутра у Зеницу…

ДАВИД: Је ли то из царске касе? Да то није каква милостиња кад је тако мало? Ако је милостиња, не примам!

СУДАЦ (*даје му још*): Није милостиња. Новци су из царске касе. Плаћа ти се штета.

ДАВИД (*меће новце у кесу*): Е, ’вала царевини, нашој премилостивој Земљаној влади и славном суду! Болан, болан, ја би’ крви своје, иако је снажна отровна к’о змијски уједа, уточио нашој премилостивој Земљаној влади…

СУДАЦ: Како, како?

ДАВИД: Све полако…

СУДАЦ: Човјече, не разумијем те!

ДАВИД: Мука је мене и разумјети, јер сам врло ћошкаст чојек. Чуо сам ђе говоре људи да су двори некаквог чивутског цара Соломона били на дван’ест ћошкова, а ја би’ се смио својом дјецом заклети да на мени има двадесет и четири ћошка. Ја

нијесам крив што ме драги бог так'ог створио да у једном сату двадесет говора започнем, а ниједног не довршим. Мука, жива мука је мене, главати господине, разумјети! [...]

ПИСАРЧИЋ: Јест, јест, Давиде, четрдесет си гради будала.

ДАВИД: Шути, вузле једно вузласто! (*Испрси се, затрепта очима, у којима се засвијетлише сузе неизмјерне мржње и јакости.*) Нијесам ја, господини моји, четрдесет гради будала, већ сам ја вами зато чудноват што у мени има милијун срца и милијун језика, јер сам данас пред овим судом плак'о испред милијуна душа које су се од силног добра и милине умртвиле, па једва дишу! (*Сви га гледају забезекнуто.*) Због ом, јазо! Због ом, господини моји! Због ом и ти, вузле једно вузласто! Због ом остајте сви и не замјер'те на еглену!

- **Извор:** Петар Кочић, „Јазавац пред судом", у: *С планине и испод планине*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2004, 131–156.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Правећи се да је неук пред господом, Давид Штрбац иронично карактерише аустроугарску власт. Нађи за то адекватне примере у тексту.
2. Запази елементе хумора у Давидовом говору. Који су узроци Давидових смишљених омашки?
3. Запази механизме бирократског система који су представљени у Кочићевом делу. Који су парадокси приказаног суђења? На који начин се у једночинки разуме бирократски след правила и закона? Објасни начине на које Давид обесмишљава формализам закона.
4. Како се главни јунак *Јазавца пред судом* односи према статусу светле правде? Објасни однос службеника према праведном суду и светлој правди. Анализирај када у драми долази до изражаја Давидова привидна толерантност и потпуна покорност систему. Протумачи сцену у којој Давид иронично подсећа надређеног на неопходност одржавања форме и правила у изрицању пресуде. Запази градацију драмских ситуација и уочи на ком се месту мењају тон и целокупно драмско дешавање. Примети промене визуелних и сценских знакова током једночинке.
5. Протумачи симболику јазавца и целе драме. Наведи елементе сатире.

ПОЈМОВНИК

Иронија је подругљив говор у којем се мисли супротно од онога што се говори. Речи иронично исказане имају супротан смисао од оног који имају у уобичајеном, основном значењу. Говорник се претвара да не мисли о ономе о чему заправо мисли (нпр. за шкртицу се каже да је дарежљив, а за ленштину да је вредан). Речи с ироничним значењем стављају се под наводнике. У говору се наглашавају интонацијом.

> „Још сам снажан, иако сам се родио некако кад се први пут почела трећина од народа купити; још ја имам снаге и кувета, иако се већ двадесет година немам чим ни на Ускрс омрсити. Вала царевини, нашој премилостивој Земљаној влади и славном суду што сам и ово мало снаге очувао! Вала им ће чули и не чули!"
>
> (Петар Кочић, *Јазавац пред судом*, одломак)

Сарказам је горка и немилосрдна поруга или заједљив и злонамеран прекор с подсмехом. Сарказам је заснован на неком парадоксу, на нескладу између значења изречених речи и њиховог значења у контексту, што доводи до изразито пакосне поруге.

Сатира је књижевно дело у коме се на духовит и подругљив начин оштро осуђују негативне појаве у друштву, власт или мане појединца (нпр. дволичност, неморал, учмалост средине). Сатиричар се често служи алегоријом да би на сликовит начин представио појаве које осуђује.

Једночинка је драмски текст који има један чин. Драмска радња се исказује у малобројним ситуацијама, а драмска лица мимиком, гестом и другим облицима сценског изражавања стварају напетост драмске радње.

Лектор је особа која исправља језичке и стилске грешке у тексту који је спреман за објављивање. Лектор исправља и језичке грешке у тексту неког драмског комада, у изговору глумаца или спикера на радију и телевизији.

Сценограф је ликовни уметник који осмишљава декор (простор у коме се представа приказује) и осликава позоришну декорацију.

Режисер је уметнички руководилац сценске реализације неког драмског дела у позоришту, на радију, телевизији или на филму.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Јазавац пред судом, једночинка, сатира, иронија, сарказам, сценограф, лектор, режисер

Вељко Милићевић

Беспуће
(одломци)

Гавре Ђаковић, мали, крупан, црн наслонио се, заваљен на канапе од црвене кадифе, с опруженим ногама, с палцима у џеповима од прслука, с изгубљеним очима на стропу, у због канам сецесионистичким сликама које су тада ушле у моду. До њега, један висок, крупан, глават Босанац који говори у басу, бубња прстима по прозору и сваки час страховито зијева; један Сријемац, ситан, плав и кицош, с високом крагном, црвеним прслуком и вазда тијесним панталонама, шара једном оловчицом по мраморном столу, љутећи се што му киша поквари један красан састанак у Тушканцу. У њиховом друштву налазио се још један млад, штркљаст, голобрад ђак, вјероватно бруцош и на сваки начин један нов гост каване, који ношаше с уживањем цвикер и намјешташе га сваки час, огледајући се у великим огледалима уоколо, очито с допадањем.

Са другог стола зовну један познаник Гавру Ђаковића да играју билијара. Он махну руком и одби. Није осјећао ни најмање воље за игру. Узе Simplicissimus који је редовно читао. Није био расположен за читање и баци га на страну.

Simplicissimus – назив часописа

И коликогод се трудио да нађе разлог зашто је нерасположен, није га налазио. Није изгубио на картама, имао је пара, није се ни с ким посвађао, није се сјећао да му се десило нешто неугодно. Осећао је само у себи нешто сломљено, сатрвено, тјескобно; кад се то десило и зашто је дошло тако изненада, у једном тренутку, није знао. Тек завитлало се нешто у њему, заиграло, заболело га, стегло га, стресло га и тјерало га даље, даље отуда, из тога блутавог живота у коме се гушио више од осам година.

И његове очи гледаху са запрепашћењем сав овај свијет у кавани, који је, у једном трену, изгубио за њега свој обични изглед, као да је било нешто што га је скривало, уљепшавало и на једном ишчезнуло; као да се здерао неки вео с тих лица која је он научио да вића гдје улазе у кавану стално вријеме, гдје сједају на своја мјеста, читају исте новине, и опет, у сталан час, крећу се, дижу и излазе. И он с чуђењем посматраше мноштво ђачких лица, с картама, таковима у рукама, заваљених и без мисли; чиновника што доносе са собом задах канцеларије и дебелих протокола; утегнутих и намирисаних официра; сиједих и ћелавих пензионараца, запуштених, необријаних, зараслих у браде, с наочарима

такови – штапови за билијар

што падају ниско по носу, са својим свакидањим, лаганим навикама, који читаве сате читају новине и расправљају о политици сутра у раној шетњи око Цмрока у Тушканцу. И у томе свијету он је провео толико година, умирао, трунуо заједно с њима, живећи као и они. Познавао је те људе по одијелу, шеширима, навикама; њихови гласови долазили му гадни, њихове кретње одвратне, њихови погледи глупави. И он, за један тренутак, нађе у себи само страшну мржњу за њих и низак презир за себе. Он осјећаше неодољиву потребу да оде, да утече од њих, да их не чује, не види, не мисли на њих. Па онда, он је осјећао у себи слабост да их бијесно мрзи, они су га само умарали, као да се на њега сручио сав терет њихових живота које они тако мучно и напорно вуку, и лијено, оловно мртвило њихових душа. Он је сазнао у једном трену да не може више да живи међу њима; узрујавала су га та непромјењива лица која редовно виђа, улице којима сваки дан пролази, као и његова стара ђачка соба, пуна нереда, која се већ уживила у њега.

Њега је гушио тај ваздух.

Чинило му се да ће да одахне кад угледа врлетне планине, с голим главицама на којима увече умире сунце; суре шуме са пропланцима на којима овце наличе на бијело камење што се креће; да отисне око низ поља, пуна боја, изрезана и испресијецана међама, пуна јечма што се жути, зоби што се зелени, ријетких, малих црвенкастих кукуруза, густих, сирово зелених конопаља, и шарених бара и кошаница. А жива свјежа пруга Уне испресавијала се као сјајна змија преко поља, изгубљена покаткад између брежуљака, заустављана млиновима, рушећи се шумним и запјенушаним слаповима који прскају и шире хладноћу око себе, губи се у кланце кроз које се провлачи стијешњена и изубијана између стрмих, одсјечених литица које сијеку воду. И он осјети жељу да види оне високе, крупне, поцрњеле људе, да им стисне њихову тврду, жуљевиту руку, да угледа ситне кућице, са црном иструлом шимлом, малим прозорчићима, неједнако изрезаним у дрвету, високим праговима, отвореним вратима, кроз која се црвени дрхтава ватра на огњишту...

кошаница – ливада која се коси

шимла – дрвени кров типичан за личке куће

Кад стадоше коњи пред кућом, тргао се и нашао ноћ око себе, са мјесецом који се помаља; још му табао у глави кас коња и звецкала сјецкајући звека бронза; још непрестано као да одскачу точкови од камења, уз труцкање кола и пуцкетање бича. Спустио се с кола, осјећајући слој прашине који се био нахватао и налијепио по њему.

И у једном тренутку застријепио је од нечега. Дуго му је требало од Загреба до куће, дуго, али он би волио да пут још траје, да се још вози

негдје далеко у ноћи, да замишља, и нехотице, своју кућу освијетљену, пуну нестрпљивости и ишчекивања, из које вјечито извирује мати коју варају уши, која од сваког шума чује зврјање кола и топот коња, — кућу које се не тиче спољашњи свијет, гдје све само њега чека, гдје се мјесец дана мисли и говори о његовом доласку, спрема за њега, постоји за њега.

Синоћ он стајаше ту, неодлучан, преплашен, не вјерујући својим очима да је то његова кућа; грање је тако празно шумило, тако је био туп шум ријеке, а из куће је било нешто ледено, самртничко; она стајаше ту усамљена, непомична, укочена; изнад ње се издизао јаблан, висок и црн, и бацао преко куће своју тешку, преломљену сјенку. И кад су му донијели кључ и кад је са шкрипом јекнула стара, зарђала и дуго недирана брава, он је осјетио зиму гдје му се прелијева по цијелом тијелу. Прешао је уским ходником, држећи у руци мали, позелењели, бакрени свијећњак са накривљеном свијећом која је капала, и отворио нагло врата од своје собе. Гушио га је рђав ваздух: соба је била неизвјетрена и одавно неотварана. Он је пришао прозору, отворио га и стајао тако, не скидајући капута, неко вријеме, са затвореним очима.

И кад је затворио прозор и лагано се окренуо, сио и налактио се о сто, док је комадић свијеће изгарао у великим и немирним пламеновима, он луташе очима по ниској соби у којој су све ствари биле на истом мјесту, како их је он оставио: и кревет од старе ораховине, покривен грубом шареницом, тканом код куће; и мала гвоздена пећ са излизаним стријелцем; растурене фотографије по зидовима и нејасне у тами; и патриотске слике и једна незграпна икона са зарђалим кандилом испред ње, које није било одавно припаљивано. Са таваница спао креч и црнило се дрво.

Њега је тиштала тјескоба у овој полумрачној и укоченој соби. Осјећао се задах старине, гробља; све је подсјећало да овдје више нема живота, већ да је био, па умро; и то осјећање живота који је ишчезнуо и гдје га није одавно било, плаши и ужасава. Зидови су били тако хладни, тако нетопли, тако дуго незагријавани ничијим дахом; покућство је било непомично, као урасло у испуцани црни, издерани под, немицано тако дуго времена и запрашено; таванице се пружале изнад главе, црне и чудноватe; завјесе на прозорима остарјеле, неразмицане ничијом руком. Накривљене слике тако су висиле да је изгледало да могу сваки час да се срозају низа зид. Све пуно прашине и мрака, тмурно, укочено и замрзло. Како му је срце ударало, с колико бола зарио је главу у јастук, тражећи мало топлине у својим успоменама да њима мало разгали, загрије, оживи ову туробну, ледену, мртвачку кућу.

И навикао се касније, као што се човјек на све навикава. Послије му је годио онај студени дах који је провејавао кроз замрзлу кућу. И он у њој замираше полако. Кадгод се пробуде мисли, јуре, дигну се као облак прашине ваљан вјетром, и опет сплашњавају, смирују се, гасе се, под овим ваздухом који не трпи живота. Неугодно га је дирао глас живота који долази споља, узбуђује, потреса, уноси немир и буди сјене. Он воли те полумрачне собе са спуштеним завјесама, гдје само одјекују, празно и поплашено, његови кораци. Он се кадгод боји да корача гласније да не узнемири некога што спава и који може сваки час да се пробуди. Њега дира и вријеђа у мозгу кад зашкрипе, под његовом тежином, старе даске на поду; кад помакне са лупом столицу; кад обори коју запрашену књигу, он сав застрепи. Он је утекао и сакрио се од живота и грчевито се ухватио за ову кућу; он се боји да га он не нађе са својим помамним, пламеним вјетром који улази у душе, диже их, креће их, буни их, са надама, жељама, амбицијама и свим оним немиром који заталасава и гони напријед; он страхује од вјетра који пролази дрско и извиднички кроз собе, да му не однесе тај замрли живот, да не донесе свјежине, кретања, струјања, буре, међу ове заниједмјеле зидове.

РАД НА ТЕКСТУ

1. Опиши атмосферу у кафани? Како су људи приказани? Зашто их не можемо окарактерисати? Како се Гавре Ђаковић осећа у кафани? Пронађи у речнику страних термина појам блазираност и доведи га у вези са јунаковим понашањем. Пронађи реченице где се види његово психичко стање? Зашто је Гавре доспео у такав положај? Како то да одједном долази до преокрета у њему? Упореди његове мисли о градском животу са савременим стањем у великим градовима.
2. Где он проналази утеху? Анализирај слику Лике у одломку. Која појава нарочито привлачи Ђаковића? Упореди слику града и села и доведи их у везу са Русоовим ставом да све зло долази из града.
3. Како је замишљао кућу и дочек? Које осећање у тој слици доминира? Шта га је дочекало? Упореди ту слику са елегијом Алексе Шантића *Претпразничко вече.* Зашто се Ђаковић навикао на мртвачки мир у кући? С обзиром на његово понашање у граду како тумачиш његову пасивност?
4. Зашто он нема снаге да крене да живи? Шта је утицало на његову отупелост, асоцијалност и отуђење?

5. У граду Гавру је гушио ваздух и гадио се тог живота, а у селу се навикао на мртвачки мир и није желео ништа да промени. Да ли су се испунила његова очекивања с почетка дела? С обзиром на то протумачи симболику наслова.
6. Како је Гавре модеран књижевни јунак са осећањем искорењености?
7. Упореди начин приповедања Вељка Милићевића и Боре Станковића (у роману *Нечиста крв*). Уочи новине које уноси Милићевић. Подсети се појмова: унутрашњи монолог, доживљени говор и ток свести те закључи који облик доминира у овом делу.
8. Прочитај роман *Беспуће* у целини који ти је доступан на линку: https://sr.wikisource.org/wiki/Беспуће

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ

Најзначајније дело Вељка Милићевића је роман *Беспуће*, први модеран роман у српској књижевности, у којем обрађује тему безавичајности новог човека. Роман говори о повратку интелектуалца Гавра Ђаковића у завичај. Главни јунак добија улогу странца међу својима, равнодушног и непознатог човека у некада познатој средини. Честа употреба симбола, "хладних" мотива (први пут се у српској књижевности користи мотив воза), социјално-политичких мотива, окретање урбаној средини, неке су од карактеристика које овај роман чине модерним. Ово је роман атмосфере, с малим бројем ликова, статичним догађајима и мотивима. Писац користи бројне метафоре и дескрипцију да би приказао кризу главног јунака, коју појачава повратак у завичај и која кулминира у нервни слом.

Владимир Милићевић

Вељко Милићевић

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Вељко Милићевић (1886 – 1929) књижевник, новинар и преводилац. У књижевности се јавља и под псеудонимом L'homme qui rit (Човек који се смеје). Рођен је у Чаглићу у Славонији у Хрватској, школовао се у Лици, Госпићу, Загребу и Београду а студирао у Женеви, Лондону и Паризу. Био је добровољац у Првом балканском рату, а доцније радио при Министарству унутрашњих дела Црне Горе и био главни уредник „Гласа Црногорца". Био је министар црногорске владе у емиграцији (у Француској). Одликован је Медаљом за храброст, Јубиларном споменицом црногорском и Даниловим орденом III, IV и V степена. Био је најмлађи сарадник Српског књижевног гласника, у коме је са свега 17 година, 1903. објавио песму "Живот".

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Беспуће,
искорењеност,
блазираност,
пасивност
роман атмосфере

Модерна у светској књижевности

Термин модерна (Die Moderne, нем.) односи се на све тенденције новог и модерног у књижевности и уметности **с краја 19. века до Првог светског рата.**

Обухвата **различите покрете, школе и струје** које нису јединствене, већ их одликује идејна, естетска и национална различитост.

Модерну су условили:

- незадовољство стварношћу у којој се траје
- незадовољство реалистичком књижевношћу
- појава неких идеалистичких и метафизичких филозофских учења

Одлике:

- индивидуализам и култ субјекта (у делу доминира властито „ја“)
- незадовољство животом, разочарање и песимизам
- бежање од реалности и окретање унутрашњем у човеку
- истицање осећајности, субјективности и ирационалног
- ослобађање дела од идеје и порука – важна је лепота и форма, израз и склад
- процват поезије
- нова уметничка средства и облици
- Ларпурлартизам – уметност мора бити сама себи сврха и не сме имати васпитну улогу

Стилске појаве:

- **Импресионизам** – изражавање субјективног доживљаја света
- **Парнасизам** – одмереност и суздржаност у певању, тежња ка савршенству форме
- **Симболизам** – поезија не треба да обавештава него да наговештава, бежање од стварности и повлачење у себе

Представници: Шарл Бодлер, Пол Верлен, Стефан Маларме, Артур Рембо, Вилијем Батлер Јејтс, Рајнер Марија Рилке и Александар Блок.

Модерна у српској књижевности

Траје **од краја деведесетих година 19. века до Првог светског рата.**

Одлике:

- трагање за новим тематским подручјима
- интелектуалнији и сензибилнији однос стваралаца према стварности
- трагање за новим изразом и уметничким постигнућима
- социјална тематика и родољубива расположења
- појава **београдског стила** који се удаљава од вуковског језика, постаје култивисанији, суптилнији, способан да изрази сложенија и дубља стања, прилагођен потребама урбане, писмене културе
- важност књижевне критике (**Богдан Поповић и Јован Скерлић**) и часописа (**Српски књижевни гласник**)

Тенденције (струје):

Традиционалистичка линија – проза и песник Алекса Шантић

- дефабуларизација, фрагментација, есејизација, промена приповедачког поступка
- доминира комплекснија психолошка мотивација
- сеоски амбијент замењује град
- сукоб осетљивог интелектуалца и грађанског света
- коришћење симбола и алегорије

Представници: Алекса Шантић, Петар Кочић, Борисав Станковић, Милутин Ускоковић и Вељко Милићевић

Модерна линија – поезија

- снажан утицај парнасизма и симболизма
- одвајање уметничког стиха од усменог, фолклорног
- промишљање о љубави, жени, Богу, пролазности, смрти и животу
- безнађе и трулеж појавног света, сновиђења и слутње
- песимизам и разочараност, усамљеност и отуђеност
- патриотизам

Представници: Јован Дучић, Милан Ракић, Сима Пандуровић, Владислав Петковић Дис.